

943 H.

Hofberg
~~in~~

Nerikes gamla mimer

Værn om Bogen.

*Beholdes Bogen mere end
14 Dage, kan den indkaldes . .*

*Laaneren betaler Indkaldelses-
kortet og 15 Øre om Dagen, ind-
til Tilbageleveringen finder Sted.*

DANSK FOLKEMINDESAMLING

Afd. I

sve
fik
hof

UDSKILT AF DFS

14/8-82 *undt/189*

DANSK FOLKEMINDESAMLING

- 2. JUN. 1958

943 H.

3695

NERIKES GAMLA MINNEN,

SÅDANA DE ÄNNU QVARLEFVA I

FORNLEMNINGAR, FORNFYND, AFLEFVOR AF MEDELTIDENS
KYRKLIGA KONST, FOLKLIF, SÅNGER, SÄGNER,
FOLKSPRÅK, M. M.

ETT BIDRAG TILL

FÄDERNESLANDETS FORNKÄNNEDOM, KONST-
OCH ODLINGS-HISTORIA.

AF

HERM. HOFBERG,

SEKRETERARE I FÖRENINGEN FÖR NERIKES FORNMINNEN.

KVINDELIG
LÄSEFÖRENING

ÖREBRO,

ABR. BOHLIN, 1868.

45.8

Nä 7

h

Wenn die neuere Geschichte durch die Nähe der Begebenheiten, und ihre vielfachen Beziehungen auf die Gegenwart, ihre Wichtigkeit erhält, so hat dagegen die des Alterthums gewisse ihr eigene Vorzüge, welche ihr trotz des Zwischenraums so vieler Jahrhunderte dennoch ein nie verschwindendes Interesse, welche ihr gewissermaassen einen Glanz von ewiger Jugend geben.

Heeren.

FORORD.

Det arbete, som här lägges under allmänhetens ögon, är frukten af flera års noggranna undersökningar och skall, som jag hoppas, — äfven i det ofullkomliga skick, hvori det måste lemnas i allmänhetens händer — bidraga att i någon mon skingra mörkret öfver de äldsta förhållandena i en landsort, som varit af både äldre och yngre antiqvarier mer än någon annan förbisedd. — Jag har med detsamma afsett icke blott fornälskaren, utan äfven att till vännerna af historiens studium i gemen sprida kännedom om de minnen af förfädrens idrotter, lära och lif, hvilka under hvarjehanda former ännu qvarlefvat inom Nerikes landamären.

Samtiden har till fullo erkänt vigten af sådana landskapsbeskrifningar, hvilka med det ljus, de kasta öfver de provinciella egendomligheterna, i och med detsamma vanligen belysa någon ny sida af det nationella lifvet.

I afseende på arbetets uppställning kan den anmärkning göras, att jag under Hednatiden sammanfört alla fornsaker, funna i Nerikes jord, äfven dem, som tillhöra Medeltiden; men detta har skett, såsom hvarje opartisk granskare genast inser, för att få alla Nerikes fornynd samlade på ett ställe.

Att runstenarna blifvit hänfödda till medeltidsminnena, har så mycket mera skäl för sig, som ojemnheterna i språket och öfriga kriterier hänvisa på, att Nerikes runmonument alla tillhöra en senare tid.

Teckningarna äro återgifna dels i träsnitt, dels medelst kemitypi, det senare på tillrådan af verkliga konstkännare. Att kemitypien, som i Sverige är helt ny, står efter samma method i utlandet, och att den, hvad här meddelade afbildningar beträffar, lemnat åtskilligt öfrigt att önska, medgifves villigt, ehuru man hoppas, att teckningarna i och för sitt ändamål skola vara tillräckligt upplysande.

Under alla förhållanden är det mig en kär pligt att här offentligen få erkänna och betyga de stora förbindelser, i hvilka jag står till flere vetenskapens idkare och vänner, för de upplysningar och bidrag, som blifvit mig lemnade för mitt arbete. Jag tillåter mig att i detta afseende och i främsta rummet nämna Professorn vid Universitetet i Uppsala, Ridd. af K. N. O. Herr Doktor *Carl Säve*, som haft den godheten att granska och med högst värderika anmärkningar beledsaga mina tolkningar af Nerikes runstenar, — vidare Antiquitets-Intendenten, tjenstg. Kammarherren hos H. M. Drottningen m. m. Friherre *G. Djurklou* på Sörby, — Adjunkten vid Elementarläroverket i Örebro Herr Doktor *M. Roth*, som, sjelf sysselsatt med ett arbete i landskapets historia, oegennyttigt lemnat upplysande bidrag till kännedomen om kyrko- och klostergodsen under medeltiden, — vice Pastorerna Herrar *O. G. Blomberg* i Götunda och *J. Wahlfisk* i Eskilstuna, m. fl. a., som i ett eller annat hänseende understödt mitt arbete, och hvilka alla jag härmed hembär min uppriktiga tacksamhet.

Örebro den 1 December 1868.

Herm. Hofberg.

INLEDNING.

Nerike är till sin naturbildning en åt öster mot Hjelmaren öppen dal, i norr, vester och söder begränsad af vidsträckta, ofta tvärbrant uppstigande, bergstrakter, hvilka i sitt inre genomskäras af talrika sjöar, myrar och vattendrag. Dessa skogiga bergstrakter, som likt en ram på tre sidor omsluta det mellanliggande låglandet, hafva sin största höjd i landskapets nordvestra del, der enstaka bergstoppar af *Kilsbergen*, som här utgöra landskapsgräns, höja sig ända till 600 svenska fot öfver hafsytan. Mindre höjd, men större utsträckning har *Tiveden* i sydvest och *Tylöskogen* i sydost. Obetydligast både till höjd och utsträckning är *Kägglan*, som utgör landskapsgränsen i norr. Med de nu nämnda bergiga skogstrakterna och Hjelmaren till omfattning, utbreder sig i midten Nerikes slättland, omväxlande med skogkrönta kullar, långsträckta åsar, gräsrika ängar och bördiga slätter.

Nerike, och serdeles gränstrakterna, har en stor rikedom på sjöar och vattendrag. Tvenne af Sveriges större insjöar intränga i Nerike och formera en betydlig del af dess vattenområde, nemligen *Hjelmaren* i dess östra och *Vettern* i dess södra del. I den förra, som med mer än sin halfva areal tillhör Nerike, utmyrna tvenne af landskapets större vattendrag. Det ansenligaste af dessa, eller *Svartån*, börjar på sydvestra Tiveden, går först i nordlig riktning genom vestra delen af Bodarne och genomflyter i Skagershult *Toften* och *Teen*, den senare på gränsen emellan Skagershult och Qvistbro. Från sitt

utlopp ur sistnämnda sjö antager Svartån en mer ostlig riktning, genomflyter Qvistbro, Knista, Hidinge och Vintrosa socknar, samt går på gränsen till Tysslinge förbi södra ändan af *Tysslingesjön* och vidare genom Örebro ut i Hjelmaren. — Den andra eller sydligare delen af Hjelmarens bassin utgöres af *Telge-åns* dalgång. Detta vattendrag, som äfven börjar på Tiveden, genomskär Wiby och infaller i *Wibysjön* och går derpå in i *Skarbysjön*, på gränsen emellan Hardemo och Hackvad, fortlöper vidare norrut i gränsen mellan sistnämnda socknar under namn af *Wia-ån*, genomskär Kräklinge, under namn af *Kräklinge-ån*, och vänder sig inom Täby mot öster, och genomgår, under namn af *Täby-ån*, *Ekeby-mossen*, på gränsen emellan Täby och Kumla, framflyter i gränsskilnaden mellan sistnämnda socken och Mosås och utfaller i *Mosjön*, från hvilken sjö hon vidare, under namnet *Attersta-ån*, fortlöper österut genom Gellersta och in i de båda sjöarna *vestra* och *östra Qvissmaren*, och slutligen under sin egentliga benämning *Telge-ån* genomflyter Mellösa, Asker och Lennäs samt utfaller i södra Hjelmaren.

Dessa båda flodområden utgöra sammantagna Nerikes slättland och innefatta hvart för sig, Svartå-dalen: vestra delen af Sundbo och Grimstens härader, hela Edsbergs och större delen af Örebro härad, eller socknarna Bodarne, Wiby, Skagershult, Tångeråsa, Qvistbro, Edsberg, Knista, Hidinge, Vintrosa, Tysslinge, Kil, Axberg, Gräfve, Eker, Hofsta, Långbro, Ånsta, Almby och Örebro stad; och Telgeåns dalgång: delar af Grimstens, Hardemo, Örebro, Kumla, Sköllersta och Askers härader, eller Wiby, Hackvad, Kräklinge, Hardemo, Täby, Mosås, Kumla, Halsberg, Gellersta, Ekeby, Norrbyås, Mellösa, Sköllersta, Askers och Lennäs socknar, hela eller delvis.

Utom dessa två, nu nämnda, eger Nerike på gränstrakterna tre mindre vattenområden, nemligen: Kägglans södra slutning, eller norra delen af Hjelmarens bassin, med Götlunda, Lillkyrka, Ödeby, Glanshammar och Ringkarleby socknar, — Tisarens och Sotterns floddal, en trång, i sin midt utplattad

skogsbygd, inom Lerbäcks, Halsbergs, Sköllersta och Svennevads socknar, som till sin riktning bestämmes af det inre Södermanlands vattendrag, — och slutligen de vattenrika bergstrakter inom Tivedens och Tylöskogens områden, med Snafunda, Askersund, Bo och Hammar, samt delar af Lerbäcks och Svennevads socknar, hvilka tillhöra Vetterns och Östergötlands vattensystemer.

Nerikes område företer således en i det hela regelbunden och enkel konfiguration, med naturligt markerade gränser emot de omgifvande landskaperna. Dessa voro i äldsta tider, liksom ännu, i nordost och norr Vestmanland, i nordvest och vester Vermland, i sydvest Vestergötland, i sydost Östergötland och i öster Södermanland och Hjelmaren. De äldsta gränserna deremot voro naturligtvis ej på långt när så bestämda, som i våra dagar, och bestodo ursprungligen endast i landskapets af naturen bildade afsöndring från grannländerna, och icke i någon råskilnad i egentligt topografisk mening. — Från Vestmanland skildes Nerike af skogen Kägglan, Opbogaström, sjön Väringen, samt norra delen af Kilsbergen, hvilka bildade gränsmuren mot den del af Vestmanland, som kallades "Nora skogh". I deras fortgång mot vester afskiljde Kilsbergen Nerike ifrån en stor obygd, som först i konung Carl IX:s tid började bebyggas och efter honom benämndes Carlskoga. I vester bildade den norr ifrån kommande Letelfven med sjön Skagern en naturlig gräns emot Vermland. I sydvest, och vester om Vettern, mötte Tivedens hålskogor och skilde Nerike från Vestergötland. Öster om Vettern, och i sydost, var Tylöskogen landskapsgräns mot Östergötland, och i öster låg Nerike öppet mot Södermanlands enda och egentliga slättbygd, det än i dag egendomliga Vingåker (Vikingakir) samt sjön Hjelmaren.

Från de äldsta tider, och så långt vår historia går tillbaka, finna vi Sverige deladt i tvenne hufvuddelar, Svea- och

Göta-land ¹⁾. Denna indelning hvilar ytterst på en historisk grund, i det att det folk, som nu bebor vårt land, sammansmält af flera smärre folkstammar, hvilka redan vid gryningen af vår historia framträda såsom tvenne skiljbara, om än med hvarandra befryndade, hufvudstammar, Svear och Götar. Men den har äfven en — så att säga — naturlig grund, i det man af gammalt betraktat de båda folkens landområden såsom noga skilda genom den af naturen utkastade gränslinea, som bildas af de stora skogarna Kolmorden och Tiveden, hvadan ock i äldre tider Svealand blifvit kalladt "nordan skogh" och Götaland "sunnan skogh".

Utän att här genomgå de bevis, som den nyare forskningen framlagt för Götaväldets utsträckning äfven ofvanför den af ofvannämnda skogar bildade gränsskilnad, må det vara oss nog att veta, det dessa forskningar, hvilka hufvudsakligen stödjade sig på en kritisk jemförelse af våra olika fornsaker och dessas olika utbredning inom och utom Sveriges gränser, otvetydigt ådagalägga, att Götarna varit bosatta i trakter, som senare blefvo Svearnas hufvudorter, och att å andra sidan Svearna tidigt utvidgat sitt välde söder om Kolmorden.

Sålunda har Nerike, åtminstone fläcktals, varit bebodt af den götiska folkstammen, när Svearna inträngde och togo landet i besittning. Flera fornfynd, tillhörande den äldre jernaldern, antyda detta förhållande. Att närmare bestämma, när och huru den götiska invandringen här försiggått, är omöjligt om en tid, som för oss ligger helt och hållet inom sagans område. Så mycket torde emellertid vara säkert, att Götarnas inflyttning gått öfver Vettern och att deras utbredning inom Nerike aldrig sträckt sig utöfver Svartåns floddal.

Vi måste tills vidare låta oss nöja med denna häntyding om ett Götarnas herravälde inom Nerike, innan Svearna här gjorde sitt inflytande gällande, och öfvergå i stället till en kort

¹⁾ "Sverikes rike är, af hedna verld, sammaankomet af Svealand och Göta"; *Kon. Christoffers Landslag af år 1442. K:ga E. Kap. 1.*

framställning om huru de senare förmodas hafva utbredt sig öfver Svealandskapen i allmänhet och Nerikesområdet i synnerhet.

Det är bekant, att ett lands läge och framför allt vattendragens och landthöjdernas riktning och fördelning är det, som bestämmer odlingens gång, ej blott i dess tidigare början, utan ock under dess senare utveckling. Med denna — om vi så må uttrycka oss — transmigratoriska grundlag till utgångspunkt, hafva vi naturligtvis att i första rummet följa den vägvisning, som de fasta fornlemningarna och de kanske ännu vigtigare fornsakerna lemna. Men der dessa saknas eller förekomma endast sparsamt, måste vi leta oss till kändedomen om landets och odlingens äldre förhållanden ur andra källor. En sådan, som ligger nära till hands och som i många fall med fördel kan användas, är landets geografiska beskaffenhet och kommunala indelning, såsom socknarnas egenskap af slättland eller skogsbygd, deras olika storlek sins emellan och relativt till folk-mängden, de gamla hemmanens egorymd i jmförelse med de yngre, senare upptagnas, gårdarnas namn, kyrkans läge i midten eller i ena ändan af socknen o. s. v. Det är nemligen faktiskt, att de äldsta socknarna vanligen hafva en mindre vidd, än de, som tillkommit senare, likasom att de äldsta hemmanen i jmförelse med de yngre hafva en inskränktare egorymd. En tätt sammanboende befolkning tyder på en gammal bygd och tidig odling, likasom kyrkans belägenhet vid eller nära socknens gräns angifver, att det närmaste området kring kyrkan är den först bebyggda delen af socknen.

Sedan den invandrande Sveastammen först bosatt sig i Uppland, inom de s. k. Folklanden, hvilka, såsom Svearnas äldsta bygd, under många århundraden bibehöllo företrädesrättigheten att ge riket konung, gjorde befolkningens tillväxt det omsider nödvändigt att utflytta gränserna för Sveaväldet. Delar af den öfvertaliga befolkningen öfvergingo då Mälaren och nedsatte sig söder om denna sjö. Dessa fingo af de kvarstannande Upp-Svearna namnet Södermän och deras land benämningen Södermanna-land. En annan del drog vesterut och då, med

framskridande odling, deras område afsöndrades från Fjädrunda, kallades landet Vestmanna-land och folket Vestmän. Härifrån spridde sig odlingen dels efter vattendragen norrut, tills den uppnådde och öfversteg gränsen till det gamla Jernberaland (Dalarne), der Thorsangr (Thorsång), eller trakten vid sjön Runn, är den äldsta bygden, dels åt sydvest, der de inflyttande funno framför sig ett bördigt lågland, med vidsträckta slätter och gräsrika myrar i behaglig vaxling med grönskande löfhult och skogkrönta höjder, eller det n. v. Nerike²).

Det är temligen tydligt, att Svearnas inflyttning till Nerike hufvudsakligen gått sjövägen öfver Hjelmaren. Sannolikt blef trakten norr om Hjelmaren befolkad af invandrare från Vestmanland, under det kolonister från Södermanland togo landet söder om Hjelmaren i besittning. Trakten kring Hjelmaren är ock Nerikes äldsta bygd, liksom området kring Svartåns utlopp i Hjelmaren äfven af ålder varit hufvudort för landskapet.

Vända vi oss, att börja med, norrut mot gränsen af Vestmanland, så möta oss inom Götlunda flera fornlemningar, som vittna om, att denna socken tidigt blifvit bebyggd. Utom en mängd stensättningar, förnämligast på det nu varande säteriet Sickelsjö mark och vid byn Lungyr, träffa vi i Götlunda två af Nerikes fåtaliga runstenar. Odlingen har kommit österifrån det angränsande Åkerbohundare i Vestmanland och i början utbredd sig utefter norra Hjelmarestanden, hvilken bygd vid år 1323 nämnes såsom en serskild socken under namn af Lungyr, men redan långt före reformationstiden var förenad med Götlunda. Norra delen af Götlunda, eller trakten mellan kyrkan och Opboga ström, upptogs af Kägglans ödeskogor, som åt vester utbredd sig öfver Ödeby och Lillkyrka, hvilka socknar mycket senare synas blifvit berörda af den framträngande odlingen. Ännu längre i vester, emellan Kägglans södra slutning

²) Det torde vara en öfverflödigt anmärkning, att det område, på hvilket vi skola söka att steg för steg följa den inbrytande odlingen, innefattar endast Nerikes slättland, enär de omgränsande bergstrakterna, om de af ålder icke varit utan innevägnare, likväl först kunna räkna begynnelsen af sin odling med den svenska bergshandteringsens uppblomstring under konungarna Carl IX och Gustaf II Adolf.

och Hjelmaren, ligger ett bördigt slättland, som snart blef medelpunkten för Svearnas odling norr om Hjelmaren. Detta område, som innefattar Glanshammars och Ringkarleby socknar, har att uppvisa en stor mängd fornminnen af alla slag, såsom bautahällar, runstenar, ätthögar, kummel, stensättningar, hvaribland den för Nerike ytterst sällsynta skeppsformen. Kyrkorna ligga helt nära hvarandra i den bördigaste, mest odlade, bygden närmast Hjelmaren, och befolkningen är den tätast boende inom hela Nerike, eller öfver 4,000 personer på kvadratmilen.

Betrakta vi vidare Svearnas invandring och bosättning söder om Hjelmaren, blir det oss snart tydligt, att inflyttningen äfven här skett sjöledes. Den första kolonien nedsatte sig på det fruktbara slättlandet mellan Hjelmaren och Telge-ån, eller det område, som nu utgör Stora Mellösa socken. Att här är den uräldsta bygden söder om Hjelmaren, bestyrkes af alla omständigheter. Först och främst tala härför de många fornlemningar, som, trots en serdeles högt uppdrifven odling af jorden, ännu i stort antal finnas kvar, så väl på fastlandet som på den en kvarts mil utanför i Hjelmaren liggande ansenliga Vinön; vidare kyrkans läge i den tätast bebyggda delen af socknen, gårdarnas på en gång ovanligt inskränkta egorymd och stora bördighet, som medgifvit besutenhet för en befolkning, så talrik, att Mellösa ännu i slutet af 1300- och början af 1400-talet utgjorde ett eget härad, Mædallösa hæradh, till omfånget det minsta af Nerikes häradar vid den tiden. Söder om Telge-ån, i norra delarna af nu varande Lennäs och Askers socknar, utbreder sig ett fruktbart slättland, som snart lockade den öfvertaliga befolkningen på andra sidan Telgeådalen till inflyttning och bosättning. Norra delen af Askers socken kunde ock för hundra år sedan i ordets egentliga mening kallas ett "grafvarnas land", och den mängd fornlemningar, såsom grafhögar, stensättningar, bautastenar och offerkretsar, som ännu finnes i behåll, vittnar noggsamt om en urgammal bygd och en tätboende befolknings långvariga besittning af landet. — Härifrån skedde nya utvandringar åt vester, hvarigenom trakten söder om Qviss-

maresjöarna, eller nu varande Ekeby och Sköllersta socknar, erhöll sina första bebyggare. Från slättbygden i Sköllersta har en folkhop dragit längre söderut ner till Svennevad och der troligen sammanträffat med invandrare från Södermanland, som, under inflyttningen dit, följt det vattendrag, i hvilket sjön Sottern har sitt utlopp. Men från Mellösabygden har äfven en folkström gått vesterut norr om Qvissmaredalen och utspridd sig i nu varande Norrbyås, Gellersta och Almby socknar, ända till Svartåns utlopp, der vid Eyrarsundsbro, nu Örebro, Svearna sunnan om Hjelmaren träffade tillsammans med invandringen längs norra Hjelmarestrenden.

Vi få likväl ej tänka oss saken så, som att icke en samfärdsel förut egt rum emellan befolkningen i den norra och södra Hjelmaredalen, eller att trakten omkring Eyrarsund varit en ödebygd ända tills den egentliga odlingen här slöt sig tillsammans omkring Hjelmaren, utan antaga fast hellre, att en ganska liflig gemenskap redan tidigt förefanns emellan strandboarna på ömse sidor om sjön, och att det gamla Eyrarsund har att tacka icke ensamt sin belägenhet, utan ett der tidigt uppväxande åbolag af sjöfarande och krämare för den betydelse, det sedan fick som landets hufvudort.

Efter de båda folkströmmarnas sammanslutning vester om Hjelmaren, synes dels den tre mil långa landåsen, som från Kägglans vestliga utskott genomgår mellersta Nerike, från norr till söder, och på hvilken ås Örebro stad nu är belägen, och dels Svartåns floddal hafva varit de, som bestämt riktningen af senare utflyttningar. Utefter den nämnda åsen utbredde odlingen sig dels åt norr till det område, som nu utgör Hofsta och Axbergs socknar, dels åt söder förbi Mosjön och nedåt Kumla-slätten, der en mängd fornlemningar jemte andra förhållanden häntyda på en ny sammanpackning af befolkningen, troligen framkallad genom samtidiga invandringar från de östra häraderna. Men de bördiga trakter, som lågo i vester och måhända redan delvis voro odlade af den äldre Götastammen, beredde nödiga aflopp åt den öfverflödande strömfåran, som nu utgrenade

sig öfver det sydvestra Nerikes slättbygd, eller till de nu varande socknarna Kräcklinge, Hackvad, Hardemo, Edsberg och Wiby. Tivedens djupa hålskogor satte här tills vidare en gräns för Svearnas framträngande mot vester, hvadan äfven slättbygden inom Edsberg och Wiby är serdeles rik på fornlemningar. Som eget förtjenar anmärkas, att inom dessa två socknar flera gamla bynamn erinra om forna helgedomar åt Vanernas guddomligheter, såsom Frösvi, Frövi, Odensvi, Skædvi och Nærdavi (det nu varande Nalaviberg). — Den andra utvandringen åt Vester-Nerike längs Svartån var deremot svagare. Den tråskaktiga omgifningen kring Svartån och de straxt ofvanför från norr och nordvest mötande Kilsbergen lockade icke mängden till utflyttning åt det hållet. De invid Svartån belägna små landslagerna af Vintrosa, Tysslinge, Hidinge, Knista och Qvistbro är den äldsta bygden. Här ligga sockenkyrkorna och deromkring träffas också de få fornlemningar, som finnas.

Så vidt vi från forskningens närvarande ståndpunkt kunna bedöma en fråga, som till sina enskildheter alltid måste bli kvarstående inom gissningens vidsträckta område, har detta varit gången och fortgången af Sveaväldets utbredning öfver Nerike. Säkerligen har inkräkningen gått för sig långt fredligare, än man i allmänhet föreställer sig. Emellan två så förvandta stammar, som Svear och Götar, skedde en sammansmältning troligen utan serdeles stora stridigheter, om än blodiga sammanstötningar icke kunde undvikas. Vi hafva likväl för Nerike ett sådant minne kvar i sägnen om Svea- och Göta-vallar, tvenne befästade läger, som de begge stammarna skola haft på hvar sin sida om Svartån, på gränsen emellan Hidinge och Knista socknar, och hvilka namn ännu fortlefva i de båda bynamnen Sevalla eller Sellven och Götisvalla eller Göksvalla, i förening med mångfaldiga sägner om utkämpade strider emellan tvenne konungar Amund och Sigvedr.

Rudbeck³⁾ anför på grund af ett ur gamla Riksarchivets jordböcker och handlingar af annan man gjordt utdrag, att hela

³⁾ *Atlantica, Del. 1, ss. 201, 202.*

Sverige fordomdags varit deladt i tio lotter och att Vestergötland tillika med en del af Wermland var den sjetta. På grund af de uppgifter, hvartill detta utdrag ger anledning, skulle Vestergötland i äldsta tider hafva innefattat äfven södra delen af Nerike, en del af Jönköpings län, en del af Halland, o. s. v. Rudbeck, lika djurf som snillrik i sina antaganden, försummade icke att upptaga denna indelning, hvartill föröfrigt inga sannolika spår finnas i vår historia.

Deremot torde man med visshet kunna antaga, att Nerike i äldsta tider begagnat sig af Vestgöotalagen⁴⁾. I denna rättsurkund, som med skäl skattas såsom en af vårt fäderneslands och tungomåls äldsta och dyrbaraste klenodier, förekomma nemligen stadganden, som tydligen hänvisa på denna dess utsträckning, såsom t. ex. i Tiuvæ-Balken⁵⁾, der skilnad göres på rättsökande — "i váru landi", och dem, som ha sitt hem "hinvagh kiægglu ællær i danmark". — Detta visar en jemlikhet inför lagen mellan Nerikingen och Vestgöten, som är desto märkligare, som lagen lägger serdeles vikt på Götarnes egendomlighet som stam, och till "inländska män" räknar endast Vestgötar och Östgötar; och man har till och med häraf velat göra den slutsatsen, att benämningen Vestergötland i äldre tider omfattade äfven Nerike ända till skogen Kägglan, ett antagande, som emellertid emotsäges af Vestgöotalagen sjelf⁶⁾, som bland Vestergötlands rämärken serskildt nämner Tiveden, hvarigenom detta landskap skiljes från Nerike.

När och huru Nerike, som likväl från äldsta tider blef räknadt till Svealänderna, kommit att lyda under Vestgöotalagen,

⁴⁾ I ett bref, af Kon. Magnus Eriksson till Nerikes inneväanare år 1330, omtalas väl den lagbok — *liber vester legalis* — hans farfader Magnus (Ladulås) hade utfärdat. Men denna Nerikeslag synes aldrig ha varit i något allmännare bruk. Åtminstone återopas han aldrig i urkunderna mer än på detta ställe och har äfven, sedan Magnus Erikssons landslag blef den gällande, mycket tidigt kommit i förgätenhet, ett missöde, som föröfrigt drabbade sjelfva Vestgöotalagen, efter hvad man kan se af ett Gustaf I:s bref till Vestgöotalagmannen Thure Jönsson Roos till Sem, af år 1526, deruti konungen berättar som en märklig nyhet, att han funnit en "allstings bok, rett Westgötsk lag, hvaruti stor rättilse lemnades om skogar, berg och sjöger i Westergylland".

⁵⁾ *Tiuvæ B. 12 fl.*

⁶⁾ *Fornum. B. 48 fl.*

är obekant. Deremot känna vi af Upplandslagen⁷⁾, att Nerike mycket tidigt hade sin egen lagman. Måhända fanns en sådan redan på Sturlesons tid. "I hvar del af landet" — säger denne i Olof den heliges saga⁸⁾ — "är landsting och egen lag i många stycken; öfver hvar lag är en lagman och han råder mest med bönderna, ty det skall vara lag, som han säger". Den förste till namnet kände Nerikeslagman är Philip Thyrnersson, som år 1275 skänkte jordegendom till Riseberga kloster⁹⁾.

Den äldsta häradsindelningen var till namn och gränser något olika med hvad som nu eger rum. Landskapet indelades i 11 härader, hvilka i och för lagskipningen voro sammanförda i tre eller fyra domsagor, som utan någon egentlig fasthet nämnas: vestra, östra och södra tredingen (*tridhiungen*):

Till *Vestra tridhiungen* hörde Grymostens hæradh med Wyby och Hakua, Hardheme hæradh med Hardheme och Kræklinge, Edzbergs hæradh med Edzberg, Qvistbro och Tangæraas och Knista hæradh med Hidhinge och Knista socknar.

Östra tridhiungen innefattade Kumbla hæradh, med Halzberg, Kumbla och Leerbek, Skiollista hæradh, med Ekiby, Gællesta, Nærbyas, Skiollista och Svinavad, Askers hæradh med Asker och Lænnas och Mædallösa hæradh med Mædallösa socken.

Till *Norra tridhiungen* hörde Örebro hæradh med socknarna: Almby, Axaberg, Eker, Græfua, Hosta, Kiil, Lengabro, Moses, Onusta, Tyslinge, Tæby, Wintrvsa och Edhmadha hæradh, efter tingsstället äfven kalladt "Glanzhamars hæradh", med Glanzhamar, Göthallunda, Litlakirkia, Lungyr, redan före reformationen förenad med Götlunda, Rinkabo samt Öija eller Öbo. — Härvid bör likväl anmärkas, att namnet norra tridhiungen icke förekommer i äldre handlingar, hvarföre det är möjligt, att de lithörande häraderna haft egna häradshöfdingar, hvilket äfven torde ha varit förhållandet med

⁷⁾ *Uppl. Lag. K:ga B. 1.*

⁸⁾ *Kap. 76.*

⁹⁾ *Dipl. Suecan. No 598.*

Sunds (Sundbo) hæradh, hvartill hörde Askasund, Hamar och Snaflunda ¹⁰⁾).

Liksom i de andra Svealandskaperna var jordens indelning i markland och öreländ äfven i Nerike den vanliga, men derjemte har attungsberäkningen någon gång blifvit använd vid jorduppskattning, ett förhållande, hvilket är så mycket anmärkningsvärdare, som denna uppskattningsgrund eljest endast förekommer i de under Östgötalagen lydande landsdelar ¹¹⁾).

Det kristna omvändelseverket var i Sverige ingalunda ett ögonblicks verk. Det behöfdes en tid af tre århundraden innan kristendomen gent emot den gamla asaläran kunde sägas vara den öfverrådande. Förut och intill denna tid, så länge den kristna lärans bekännare ännu icke voro så talrika, att de kunde bilda egna församlingar, och deras lärare bland dem icke hade någon fast boningsplats, kunde här icke finnas några biskopsdömen eller stift med bestämda gränser. Det är först i medlet af det tolfte århundradet, vi finna några biskopssäten och i förning med dem serskilda biskopsdömen till viss del redan ordnade. Bland dessa nämnes då Strengnäs stift. Detta innefattade i början endast Södermanland, men redan under senare hälften af samma århundrade blef, med konungens bifall och på erkebiskopens tillstyrkande, Nerike lagdt till Strengnäs biskopsdöme, en åtgärd den påfven Alexander III i ett bref till biskop Wilhelm i Strengnäs gillar och stadfäster, jemte det han betygar biskopen sin synnerliga nåd för den tillgifvenhet denne städse visat påfven och den Romerska stolen ¹²⁾).

Så fort kyrkostyrelsen inom Strengnäs stift hunnit formligen ordnas och fördelas, framträder Nerike såsom ett serskildt

¹⁰⁾ *Styffe: Skandinavien under Unionstiden, sid. 227, ff.*

¹¹⁾ *Styffe: Om grundregalernas uppkomst i Sverige; i Vitt. Hist. och Ant. Akademiens Handl. Del. XXIV. s. 286, ff.*

¹²⁾ "*Inde est quod Ecclesiam tuam sub beati Petri ac nostra protectione recipientes, ea quæ in presentiarum pacifice ac legitime possedit et specialiter Neeric, sicut a Rege et Metropolitano tuo, et a venerabili fratre nostro Eskilo Lundensi Archiepiscopo Apostolicæ sedis legato, tibi confirmata est, et scripti sui munimine roborata, tibi et per te eidem Ecclesie auctoritate Apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus*". — Påfv. Alexander III:s bref. *Dipl. Suec. N:o 58.*

Prosteri (*Præpositura Nerichiensis*). — Vi äga ännu i behåll en lika märkvärdig, som i alla hänseenden trovärd handling ¹³⁾ från början af 1300-talet — man förmodar af år 1314 — som uppgifver beloppet af en gård, som vid den tiden utgått af alla kyrkor och kloster inom Strengnäs stift och således äfven från Nerike. Enligt denna urkund befinnes, att till Nerikes prosteri då hörde följande 36 landssocknar: *Nærboas* (Norrbyås), *Mæpalösa* (Stora Mellösa), *Lennæs* (Lennäs), *Asker*, *Suinceuaþ* (Svennevad), *Skioldesta* (Sköllersta), *Ekiby* (Ekeby), *Giellesta* (Gellersta), *Kumbla* (Kumla), *Hualsberg* (Halsberg), *Lerbek* (Lerbäck), *Hamar* (Hammar), *Askæ Sund* (Askersund), *Snaua-lunda* (Snafunda), *Viby*, *Harþeme* (Hardemo), *Hakua* (Hackvad), *Edzberg* (Edsberg), *Kræklinge* (Kräklinge), *Qvistbro cum annexa*, *Knista*, *Hipinge* (Hidinge), *Wintrusa* (Vintrosa), *Graua* (Gräfve), *Tyslinge* (Tysslinge), *Kil cum annexa*, *Axaberg* (Axberg), *Hosta* (Hofsta), *Lengebro* (Långbro) *c. annexa*, *Almby*, *Mossas* (Mosås) *c. annexa*, *Rinkæby* (Ringkarleby), *Glænzhamar* (Glanshammar), *Litlækirkia* (Lillkyrka), *Götælunda* (Götlunda), och *Öya* (Ödeby) ¹⁴⁾.

Det är tydligt, att hvar och en af dessa socknar haft sin egen *curatus*, eller med andra ord utgjort egna pastorater, emedan, der annexer funnos, dessa icke serskildt nämnas, utan blott antydast med tillägget *cum annexa*. Det förtjenar då att anmärkas, att icke mindre än 11 af de uppräknade socknarna efter reformationen återfinnas som annexer till andra församlingar, ett bevis bland många andra på den ingripande karaktär, som utmärker Gustaf I:s styrelse, och huru denna äfven i afseende på det lägre presterskapets antal och ställning gjorde sitt inflytande gällande.

¹³⁾ *Dipl. Suec. N:o 1946.*

¹⁴⁾ Af 43 socknar, af hvilka Nerike för närvarande utgöres, är det således 7, som det angifna dokumentet icke omnämner. Af dessa innefattas 4 under de ej serskildt namngifna annexerna, nemligen *Ånsta*, *Täby* och *Eker* under Långbro, Mosås och Kil, samt *Tångeråsa* under Qvistbro. De öfriga 3, Bo, Bodarne och Skagershult, hafva såsom egna församlingar tillkommit efter reformationen.

Till slut några ord om Nerike såsom landskapsnamn. Man har varit af delade åsichter om rätta ursprunget och betydelsen af ordet Nerike. Det sjuttonde århundradets historie-skribenter, deras stora förtjenster om den svenska häfdaforskningen obestridda, voro dock alla, utan undantag, beherrskade af den då rådande andan, att på allt sätt söka föra den nordiska historiens ålder så högt upp i tiden som möjligt, och i hvarje historiskt moment, äfven i orternas benämningar, inlägga en betydelse, som skulle bestyrka det "yfverborna" svenska folkets urgamla storhet och bedrifter. De isländska sagorna, som vid den tiden började bli bekanta, lemnade också ett rikt stoff till vidlyftiga utläggningar och vågade förslagsmeningar. I Gautreks och Hrolfs Saga förekommer en *Neri jarl*, åt hvilken konung Gautrek i Vestergötland säges ha öfverlåtit en del af sitt rike, hvaribland Nerike, och man trodde genast, att landet efter denne Neri jarl blifvit kalladt Neris rike eller Nerike¹⁵⁾. En sundare kritik har funnit sig föga tillfredsstäld med denna härledning och har i stället sökt att på etymologiska grunder finna roten till ordets bildning. Landskapets egendomliga natur af ett lågland, inom en omfattning af höga bergstrakter, tycktes härvid komma forskningen till hjälp, och man har antagit att Nerike borde härledas af det fornnord. *nīpr*, neder, och *riki*, och således vara det samma som Nederrike, det lågt liggande riket, eller låglandet. Denna derivation, huru tilltalande den i öfrigt må vara, röner emellertid sin kraftigaste motsägelse just der den skulle hemta sin egentliga styrka, nemligen i ordets etymologi. Ordet heter på Isl. *Næ-riki*, Söderm. Lag. *Nærikiä*. Rotvokalen är således *æ* och icke *i*, som den enligt den nyssnämnda tydningen eljest skulle ha varit. En af våra skarp-sinnigaste forskare inom den fornnordiska litteraturen¹⁶⁾ har därför yttrat den mening, att namnet bör härledas af Isl. *ná*, *nærri*, *næst*, adv. nära, och *riki*, hvadan Nerike egentligen betyder det närbelägna riket eller grannriket, och förklarar nöj-

¹⁵⁾ Verelii not till Gautreks och Hrolfs Saga.

¹⁶⁾ C. Säve: *Ynglinga-Sagan, öfversatt och förklarad*, s. 52, not. 4.

aktigt tillkomsten af namnet på det sättet, att då Nerike ligger sydvest från Uppland, och namnet här icke lät så bekvämt bilda sig efter väderstrecket, som benämningarna Södermanna-land och Vestmanna-land, nöjde man sig med att helt enkelt kalla det för grannriket, eller på fornspråket *Næ-rike*. Namnet borde således rättligen vara *Närrike*, men skrifves allmänt *Nerike*, hvilken form återigen har sin upprinnelse från det i en mängd medeltidshandlingar och vetenskapliga skrifter använda latinska *Nericia*.

MINNEN FRÅN HEDNATIDEN.

I.

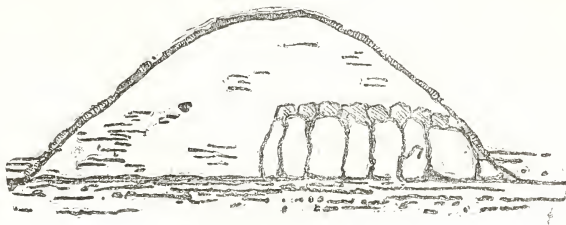
FORNGRAFVAR.

En förnyad och mera omfattande undersökning af våra forngrafvar skall otvifvelaktigt sprida ett önskvärdt ljus i den ännu långt ifrån utredda frågan, huruvida de olika begrafningssätt, vi från älsta tider finna varit begagnade inom landet, må anses uteslutande karakterisera olika folkstammar, och i och med det samma lemna en tillfredsställande lösning af en annan fråga, som med den första står i närmaste samband, eller den, om dessa stammars större eller mindre utbredning öfver den skandinaviska halfön. Hvad Nerike serskildt beträffar, är för den vetenskapliga utredningen af hithörande ämnen föga eller intet åtgjordt. De undersökningar, som blifvit gjorda, visa emellertid, att Nerikes forngrafvar tillhöra tvenne bestämdt skilda slag, och att sättet att begrafva de döda likaledes varit tvåfaldigt. Det ena begrafningssättet har nemligen bestått deri, att liken obrända blifvit insatta i serskilda grafkamrar eller s. k. hällkistor, och det andra i att liket blifvit förbrändt och benen och askan nedlagda i en lerurna, eller ännu enklare i en af små stenflisor omgifven fördjupning i jorden, öfver hvilken sedan grafhögen eller annan minnesvård blifvit uppförd.

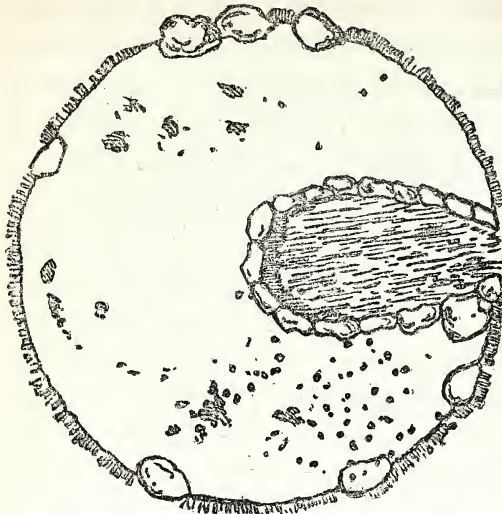
Af dessa två slag af forngrafvar äro de förstnämnda eller de med hällkista inredda grafhögarna, så vidt man ännu känner, i Nerike ytterst sällsynta. De äro alla inrättade så, att i

midten, eller på endera sidan, i en af jord och små klappersten uppkastad hög, ligger en liten griftkammare, eller stenkista, tilldanad af flera på kant resta stenhällar, — vanligen af den i Nerike ymnigt förekommande flötskalken, — i hvilken grafkammare liken efter en eller flera personer blifvit insatta i omvexlande liggande eller sittande ställning. Grafkammarens form är i öfrigt olika, såsom cirkelrund, oval, kvadrat- eller rektangelformig, med antingen åt alla sidor tillslutande väggar, eller med en smalare öppning eller utgång på högens östra eller södra sida. Takbeläggningen saknas vanligen helt och hållet, och har då bestått af stockar med torf eller jord, en omständighet, som förtjenar att bemärkas för en ort, som Nerike, hvilken i sina kalkstensblock egt en så rik tillgång på passande täckhällar.

Till denna grupp af forngriffter hörde den s. k. Härvesta-grafven i Edsberg, som af okunnighet blef raserad hösten 1861, men likväl i sitt halfförstörda skick kunde något så när undersökas. Grafkullen — belägen på Härvesta fanjunkare-boställes mark, vester om och alldeles invid bygatan, straxt norr om boställsgården — hade en höjd af 7 fot med 20 fots genomskärning och bestod af svart matjord med inblandad klappersten, hvarigenom högens massa lätt skildes ifrån den underliggande grusbacken. Kring foten syntes här och der några större kullerstenar sticka upp ur mullen, lemningar efter en fotkedja. På botten inuti högen fanns en nästan äggformig hällkista, bestående af 17 flata orstenshällar af det slag, som ännu finnes på Härvesta-marken, i ekskogen vester om byn. Vägghällarna, som hade en höjd af 2 till 2,5 fot

Härvesta-grafven i lodrät genomskärning.

Härfvesta-grafven i vågrät genomskärning.

och ungefär samma bredd, voro med sina jemnaste och vackraste sidor vända inåt grafkammaren, hvars inre och bredaste ända inföll ungefär vid högens medelpunkt, och hvars smälare del slutade med en trång utgång på högens södra sida. Grafvens längd var 10 fot, största bredden 5,5 fot och minsta bredden nära ingången 3,8 fot. Som inga takhällar funnos, och grafhögen icke heller syntes ha varit undersökt förut, så måste griftröret ha varit täckt med torf och stockar, hvilka under tidernas längd förmulnat, då grafven blifvit igenfylld af den nedrasade jorden. Af de benlemningar, som hopsamlades, visade sig, att tre personer der varit högsatta och bland dem en qvinna, såsom det tycktes, ehuru detta icke med säkerhet kunde afgöras, i anseende till de funna benens långt fortskridna förvandling och förvittring. Icke heller kunde med visshet bestämmas i hvilken ställning liken blifvit insatta i grafven, emedan benen redan voro upptagna, när grafven blef föremål för närmare undersökning. Grafkammarens trånga utrymme gör det sannolikt, att liken varit begrafna i sittande ställning, hvilken förmodan vinner ytterligare stöd af arbetarnes utsago, som genomgräfdde grafven, hvilka enstämmigt intygade, att benen vid anträffandet legat i skilda högar.

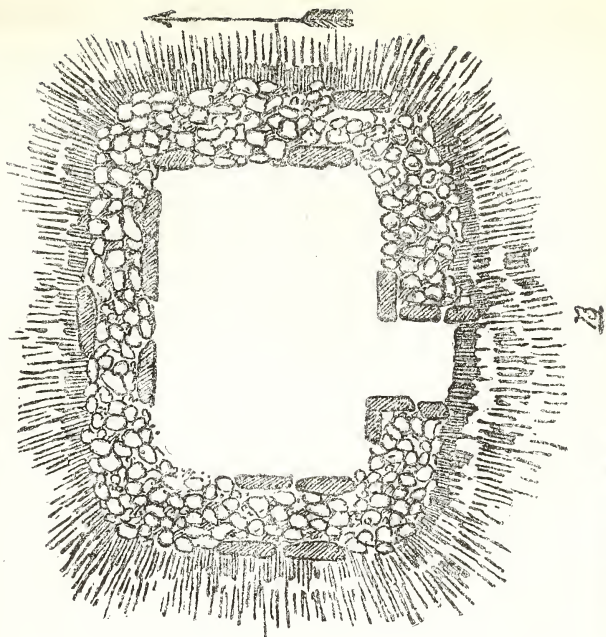
Ett par andra former af samma slags forngrafvar finnas i Kumla, vid hemmanet Yxhult, beläget i östra delen af socknen på en landthöjd, den fordom s. k. Elfvesta-skogen, och i våra dagar hufvudsakligen bekant för det derinvid liggande ypperliga tälgstensbrottet. Omgifningarna, vester och söder om gården, kallas "Graffallet" af de många grafhögar, som funnos

här för en mansålder sedan, nästan alla med hällkistor af kalksten, hvaraf trakten eger ett outtömligt förråd. Af alla dessa forngrafvar finnas näppligen nu kvar mer än tvenne, synliga ofvan jord, hvilka båda varit undersökta.

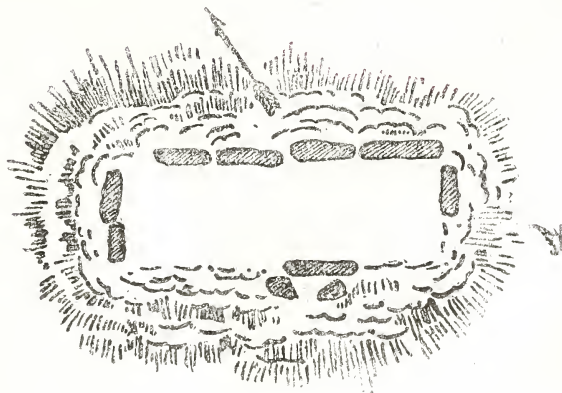
Den ena af grafvarna (A) ligger inom gårdshägnaden, vester om mangården.

För omkring 12 år sedan, när gårdsplanen utjemnades, låg här en liten jordkulle, som skulle bortgrävas.

Inuti densamma påträffades då en aflångt

Forngrafvar vid Ychult i Kumla.

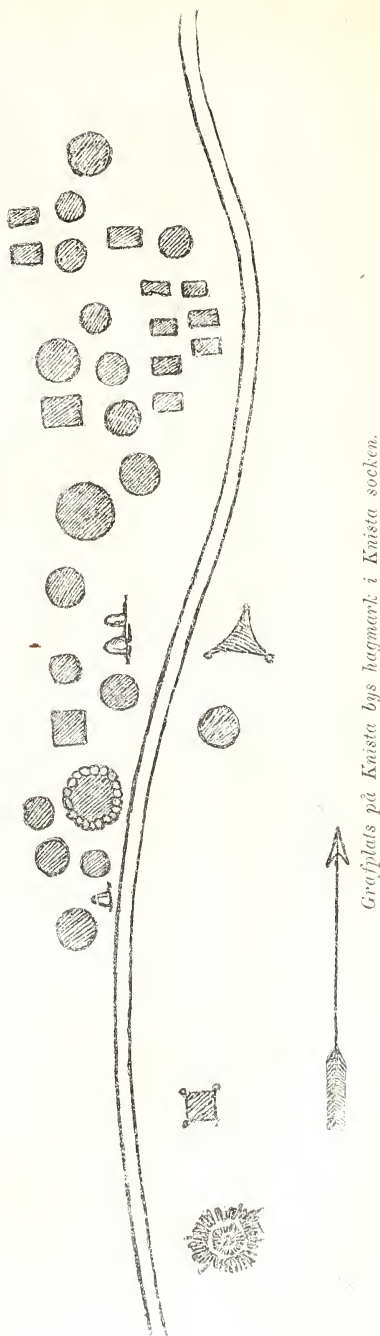
rektangelformig grafkammare, byggd af upprättstående större kalkstenshällar, med åt alla sidor tillslutande väggar. Hällkistan, som låg i riktning från nordvest till sydost, var 14 fot lång och 4,2 fot bred, enligt en senare mätning, dervid höjden icke kunde bestämmas, emedan grafven blifvit till hälften fylld med grus, och sidohällarna, som i många år varit utsatta för luftens inverkan, voro starkt vittrade i öfra kanten. Takhällar saknades. På botten af grafven anträffades skeletterna efter två fullväxta menniskor, båda liggande med fötterna åt sydost. — Den andra grafven (B), som ligger vid pass 100 alnar söder om trädgårdsmuren, har en längd af 14 och en bredd af 10 fot, med en 4 fot bred utgång åt söder. Grafkammaren har varit uppförd med dubbla väggar af på kant resta kalkstenshällar, mellan hvilka man anbringat en fyllning af jord och mindre kalksten. Grafven blef för många år sedan raserad och några få kvarstående stycken af de yttre och inre sidohällarna är det enda, som nu ger någon ledning vid bestämmandet af grafvens ursprungliga form och inredning.

Utom de nu beskrifna, äro liknande forngrafvar med säkerhet anträffade i Hardemo, Wintrosa, Hidinge och Glanshammars socknar. Det är att beklaga, att inga fornsaker blifvit funna i någon af dem, eller rättare, att ingen uppmärksamhet blifvit egnad åt möjligheten, att sådana kunnat finnas; ty att ett par flintspetsar vid olika tillfällen blifvit hittade i närheten af Härfvestagrafven, och tvenne spjutspetsar af jern funna icke långt ifrån grafvarna vid Yxhult, bevisar ingenting, hvarken i det ena eller andra afscendet.

Det andra slaget af forngrafvar, hvilka i Nerike, liksom i andra landsändar, förekomma under många olika former, såsom ättehögar, stenkummel, stensättningar af flera slag, bautastenar, m. m., tillhöra alla brännåldern, eller rättare den yngre jernåldern, och öfverensstämma deri, att de utan undantag äro minnesvårdar efter ett folk, till hvars religiösa bruk det hörde att bränna de aflidnas jordiska kvarlevor och nedlägga askan i en lerurna, eller annat omhölje, som ock vanligen på-

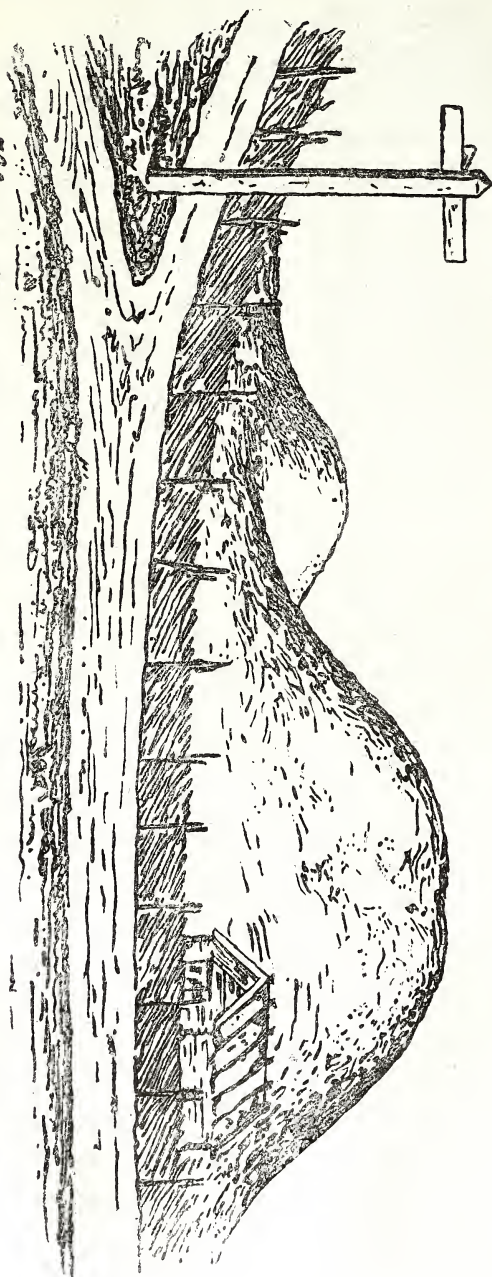
träffas, när grafvarne undersökas. Öfver hela Nerikes slättland förekomma ännu temligen talrikt dessa till formen så skiljaktiga grafminnen, tillsammans och blandade om hvarandra, utan att man kan säga, att den ena eller andra formen är den öfvervägande på olika trakter, eller att grafställets rikedom eller brist på passande sten egentligen synes ha bestämt valet af grafform. Som ett upplysande bevis just härpå, meddela vi planritningen öfver en liten grafplats, der på en högst obetydlig jordyta nästan alla grafformerna förekomma.

Detta lilla graffält är beläget på Knista bys mark i Knista socken, i en löflage, ett par tusen alnar söder om byn. Inom det inskränkta utrymmet af ett par tunnland träffas här en ättehög, en fotangelformig stensättning, större och mindre rundlar, hvaraf en med omkring 20 resta randstenar, fyrkanter med och utan hörnstenar, rektanglar och bautastenar. Sådana graffält med mer eller mindre vexlande grafformer förekomma föröfrigt på många andra ställen, såsom i Glanshammar på sandåsen, som går förbi kyrkan, Skjölf och Skäfvesund ut i Hjelmaren till Essundet, i Götlunda på Lungersås, i Lennäs på Vinön i Hjelmaren, i Asker på Odinsbacke vid Telgebron, o. s. v.

Ättehögarnes inre anordning är i allmänhet den vanliga. En lerkruka, med aska och benkol efter det förbrända liket,

står i midten af högen. För att skydda detta bräckliga omhölje från att sönderkrossas af nedrasande jord och stenar, äro några stenar ställda på kant omkring urnan och öfver sidostenarna en flat sten lagd som täckhäll. Är ättehögen större, så finnes ett litet rös af kullerstenar uppkastadt öfver grafurnans täckstenar, men der högen är mindre, saknas detta stenrör vanligen, och till och med sjelfva urnan, som blifvit ersatt på det sättet, att en liten fördjupning varit gjord i jorden och inklädd med små stenflisor, i hvilken grop quarlevorna efter det förbrända liket blifvit nedlagda och en flat stenskärfva lagd öfver alltsammans som lock. I afseende på högarnas storlek, eger mycken olikhet rum.

Högarna i Skjoberga del

Thorshögen vid Skjoberga i Hardeemo.

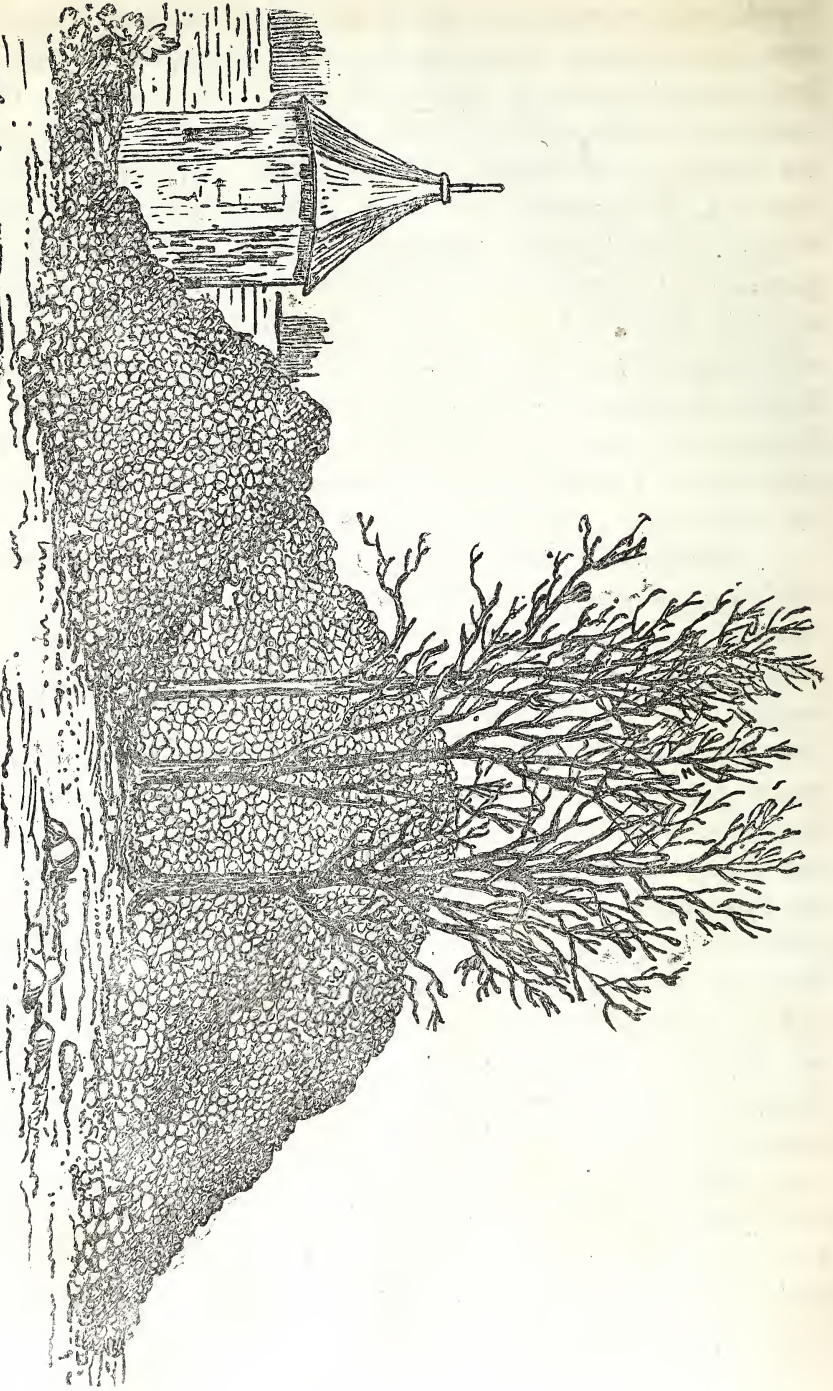
Då de största hafva en höjd af 14 till 15 fot och ett par hundra fots omkrets, höja sig de minsta knappt märkbart öfver jordytan och hafva ett omfång af endast några få fot. De anseeligaste ättechögarna i Nerike äro de begge Kungshögarna vid Konsta i Sköllersta, Segerhöjden och Siggekulle på den s. k. Kungsängen vid Stora Mellösa kyrka, och Thorshögen vid Skyberga i Hardemo. Den sistnämnda, belägen vid vägskilnaden straxt vester om Skyberga by, är enligt traditionen uppförd öfver en konung Thor eller Thore. Under de flitiga gräfningar, för hvilka denna vackra grafhög varit utsatt, har hittats en urna, i hvilken en sax och en brynsten voro inlagda ¹⁾. Högen, churu mer än till hälften bortgräfd, mäter 15 fot i höjd och 225 fot i omkrets och är genom åsatt vite nu mera fredad för sköflingar.

Stenkumlens inredning är i det närmaste densamma som ättechögarnas, med den skilnad blott, att grafurnan här oftare saknas. Detta kan likväl till någon del bero deraf, att betäckningen, som omgifver urnan, icke förmått så kraftigt motstå kumlens stenmassa, som ättechögarnas lättare jordbetäckning, utan fortare fallit tillsammans, dervid urnan söndersmulats och under tidernas längd förvittrat. Beträffande kumlens storlek, så är denna, liksom ättekullarnas, varierande i oändlighet. Under det att de största hafva en stenmassa, som måste uppskattas i tusentals parlass och hvars sammanhopande måste hafva erfordrat en hel menighets förenade krafter, äro de minsta icke större än de smärre stenrundlarna, från hvilka de ock i vanliga fall knappast kunna åtskiljas. Det märkligaste stenkummel inom Nerikes gränser är det vid Segersjö i Lennäs befintliga Haborsröse, vid hvilket sägnen velat fästa den romantiska sagan om Hagbard och Signe.

Förutsatt, att detta kummel verkligen är ett griftrör, hvilket likväl torde återstå att visa, kan man vara öfvertygad om, att en förnämlig man här fått sin sista hvilostad. Den väldiga stenhögen, som ofta varit undersökt af snikna och enfaldiga

¹⁾ Bergsten: *Beskrifning öfver Hardemo och Hackvads socknar*, s. 21.

Skoberg v. Høfstrøm del

Haborstøse, ved Segersjø i Lennäs, från S. sidan.

skattsökare, har härigenom förlorat sin ursprungligen runda form; men uppgifves i en gammal anteckning från 1700-talet skola varit 78 famnar (= 468 fot) i omkrets, hvilket vi, med hänsyn till kumlets nu varande dimensioner, anse icke alls vara öfverdrifvet. — Ett stenkast från röset ligger, öster om landsvägen, Signilds källa. — Som bekant är, har man velat sätta dessa, liksom de flesta andra i Askers härad befintliga fornlemningar i samband med det i våra sånger och sägner frejdade äfventyret om Hagbard och Signe. Men utom det att dessa minnen, i hvad de angå fornlemningarna vid Segersjö, ganska säkert från början aldrig varit upphemtade från den kringboende befolkningens egen mun, utan heldre äro att anse som ett af våra äldre antiqvariers vanliga tilltag att omskapa en enkel och vacker saga till en historiskt bestämd tilldragelse, torde hela den romantiska berättelsen om Hagbards och Signes kärlek och död, såsom en förtjenstfull forskare²⁾ anmärkt, rättast böra betraktas som en mythisk framställning af den jørdiska kärleken i dess högsta fullkomlighet, utan någon motsvarande händelse i verkligheten³⁾.

Äfven i Vester-Nerike förekommer ett och annat kummel af ansenligare former. Ett sådant, som är 12 fot högt och har 250 fot i omkrets, finnes i Edsbergs socken på höjden af den s. k. Brännebacken, inuti skogen ett par hundra fot norr om vägen, och, efter hvad noggranna undersökningar ådagalaggt, tydligen tillhörande den kulturperiod, hvars graflemningar vi nu omhandla, eller den yngre jernaldern. Till samma tidsålder torde man också kunna hänföra de större stenkummel, som

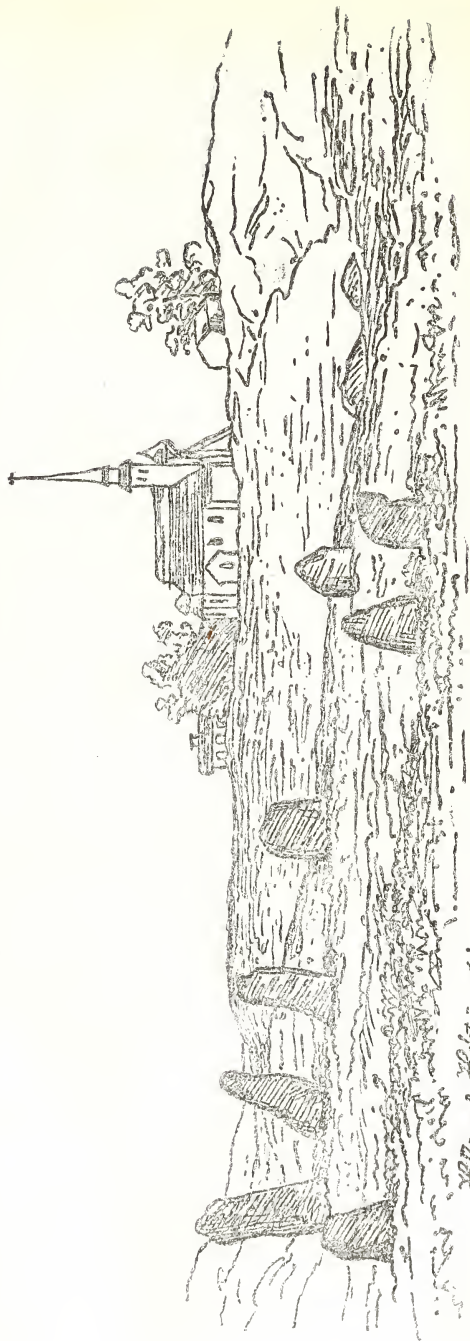
²⁾ *N. M. Petersen, Nord. Mythol. 1 Upl. s. 242.*

³⁾ I likhet med de mythiska sagorna om Waulundr, Starkodder, Långben Rese m. fl., har sagan om Hagbard och Signe blifvit lokaliserad på flera orter i norden, såsom i Danmark i Bringstrups och Sigersteds socknar samt Ringsted på Sjælland; — i Norge på Engelön i Halogaland, der man visar Signesbrunn och Hagbarsholme, i Urnæs socken i Bergens stift, på Listerland i Kristiansands stift, vid Wigen och Fredrikstad i Kristiania stift, — samt i Sverige, der man, utom minnesmärket vid Segersjö i Nerike, har Signildsbur och Haborsek vid Ysanna kyrkoby i Blekinge; Signildsbur, Signilds källa, Habors galge, Habors hög, Sigurdsberg på Asige hed i Halland, och slutligen Haborsslätt, Signildsberg och Tärnesund i Hättuna socken i Uppland.

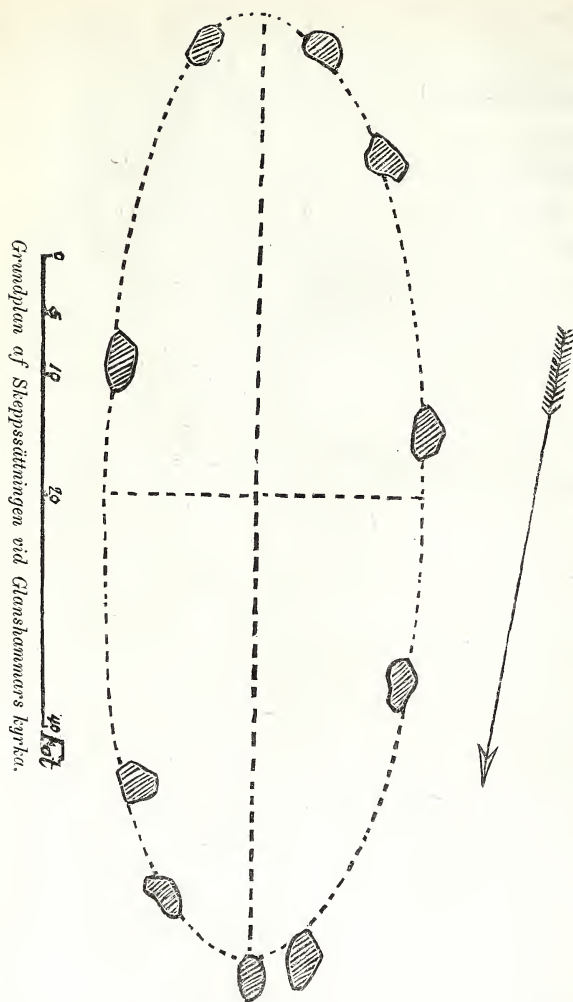
förekomma på Kägglan, af hvilka ett ligger i Götlunda, en half fjerdingväg vester om Frötuna, och i äldre topografiska arbeten alltid omtalas under benämningen jättegrafven Kägglakropp.

Af de vårdar, våra förfäder egnade sina aflidnas minne, hafva dock inga så många och skiftande former, som stensättningarna. Vi hänvisa i detta fall till den förut (sid. 21) meddelade planritningen öfver graffältet vid Knista by, der vi finna en fotangel, flera rundlar, quadrater, rektanglar och ett par bautahällar, till hvilka former vi ytterligare kunna lägga treuddar, ovaler, båtformer och skeppssättningar, som, ehuru mer eller mindre sällsynta, likväl alla förekomma i Nerike. Den vanligaste formen är rundlarna. De äro i yttre kanten omgifna af en enkel rand af större kullerstenar och inuti fyllda med mindre stenar, ungefär som en vanlig gatläggning. Äro rundlarna större, träffas vanligen flera urnor inom hvarje rundel. Detta är ock förhållandet med de andra stensättningarna, och tyckes visa, att hvarje sådan varit ett slags familjegrav, eller gemensam grift för hela släkten, hvilket också förklarar deras olika storlek. Huruvida åter de olika formerna, hvilka, efter hvad vi redan nämnt, ofta träffas tillsammans, sida vid sida med hvarandra, endast härröra af efterlevande anförvandters olika tycke och smak, eller äro ämnade att utmärka någon slags ståndsskilnad under lifvet, kunna vi nu icke afgöra. Så mycket är likväl säkert, att båtformerna och skeppssättningarna utvisa grafvar öfver vikingar eller sjöfarande. Närmast rundlarna i afseende på talrikhet uppträda de kvadratformiga stensättningarna, treuddarna och fotanglarna, alla tre slagen ursprungligen försedda med större, ofta resta, hörnstenar, ehuru dessa genom grafvens rubbning ofta saknas. Hvad fotangelformen serskildt beträffar, förekommer han dels enbart och dels som vårdprydnad omkring en inuti fotangeln liggande ätthög. Ett vackert exemplar af en sådan ätthög med omslutande fotangel finnes i Edsbergs socken på Logsjö skog, der föröfrigt mellan tjugu och trettio ätthögar ligga på vestra sluttningen emot Logsjön;

men ingen utom denna enda försedd med någon slags vårdprydnad. Ännu sällsyntare äro rektanglarna och ovalerna, som endast förekomma på några få ställen. Af båtformer finnas endast fyra eller fem, och skeppssättning blott en enda, båda slagen på norra Hjelmarestanden. Vi hafva gjort skilnad emellan båtformer och skeppssättning. De förra eller båtformerna äro, liksom rundlarna och i allmänhet alla liggande stensättningar, lagda med större randstenar i yttre kanten och inuti stensatta med mindre kulstersten. Formen liknar, såsom namnet antyder, en åt båda ändarna tillspetsad båt, af några och tjugufots längd och 6 till 9 fots bredd på midten. Så vidt man känner, äro båtformerna inom Nerike endast funna i Götlunda socken, der de icke äro obekanta för befolkningen, som kallar dem "båtar", och allesamman belägna på Lungersåsen vid de der befintliga runstenarna, af hvilka den ena,

Skeppssättning nära Glanshammars kyrka, fr. N. O.

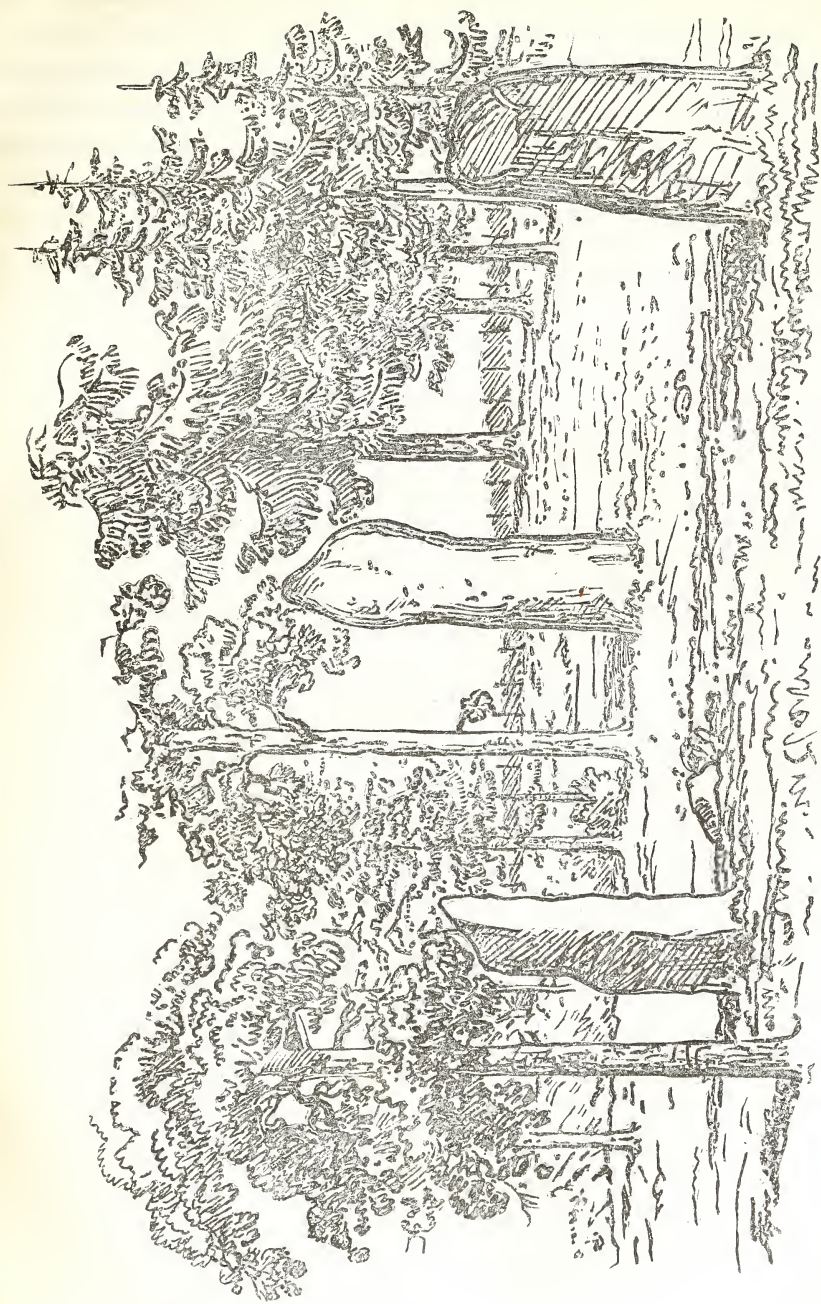

ursprungliga form och storlek, som varit omkring 80 fot i längd och 26 fot tvärsöfver på midten.

Till grafminnena höra slutligen bautastenarna. Der flera stycken stå tillsammans, eller förekomma i flock, utmärka de alltid en grafplats. Detta synes äfven vara fallet, der enstaka bautastenar förekomma, utan att det derföre alltid är gifvet, att någon af de grafurnor, som icke sällan påträffas i stenens omedelbara närhet, innesluter stoftet af den person, öfver hvilken stenen varit rest till åminnelse. Enligt hvad Sturleson berättar,

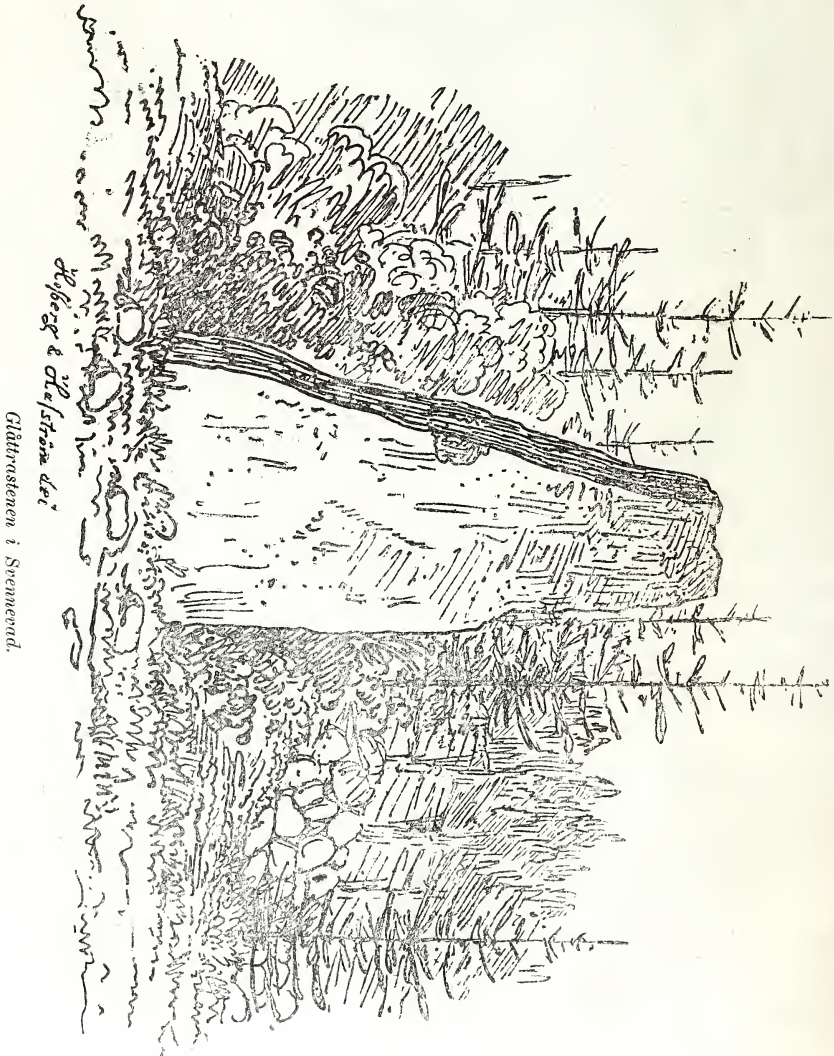
den s. k. Siggestenen, till och med står midt i en af dessa båtlikastensättningar.

Skeppsättningen, den enda i Nerike, i Glanshammars socken och Glanshammars by, på en sandås några hundra alnar nordost om kyrkan, består af flera resta hållar och liknar således i alla hänseenden de skeppsformer, som flerstädes förekomma i Sveriges kustprovinser. Flera hållar äro för lång tid sedan borttagna, så att endast tio äro kvar. Af dessa äro två på nordvestra ändan omkullfallna. Emellertid kan man mycket väl af de kvarstående dömma till minnesmärkets ur-

Grupp af baatastnar S. om Skjefesund.

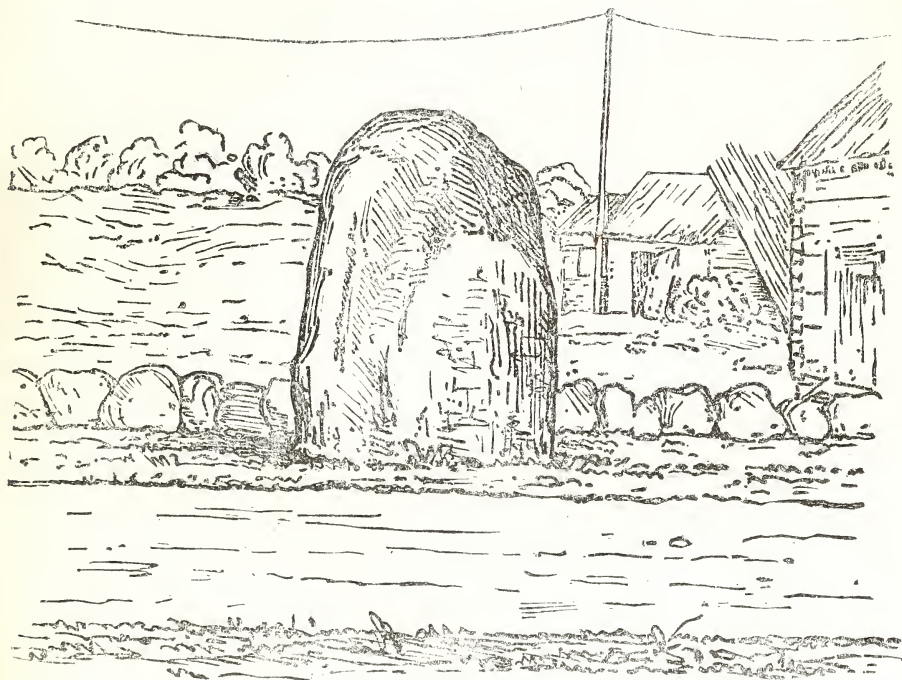
blefvo bautastenar resta till ära och hugkomst af manliga dater och krigisk ryktbarhet, men det hände då, hvad som hände senare, när runstenarna såsom minnesvårdar började uttränga de äldre bautastenarna, att den stridslystne kämpen, som i främmande land sökte efter faror och äfventyr, ej sällan fick med lifvet plikta för sin äfventyrarelusta. De efterlevande, som ej fingo hugnaden att nedsätta hans aska i fosterjorden, ville åtminstone fästa hans minne vid en enkel minnesvård, den de

Högberg & Olafström del.

Glattroststenen i Seemenn.

väl i vanligaste fall reste der släkten eller byalaget hade sin grafplats. När en tilltagande odling sedan utjemnade ättekul-larna, stensättningarna och andra graflemningar af mer förgäng-
lig art, blef ofta den väldiga bautahällen ensam kvarstående. Detta är anledningen hvarföre vi träffa dessa fornlemningar lika ofta i åkrar och vägkanter, der nu ej ett spår synes efter forn-
grafvar, som bland ättekullar och stensättningar på de torra grusåsarna, hvilkas ofrukbara jordmån icke lockat till någon odling.

"Ölkannesten" på Nybble mark i Wintrosa.

Inom Nerike äro bautastenarna ej sällsynta. De före-
komma så väl ensamma som i flock, i senare fallet någon gång
i stort antal, såsom på Odinsbacke i Askers socken, der icke
mindre än tjugu stenar, ställda i fyra rader, stå på ett ställe.
På Hamra gårde i samma socken finnes en samling af tio, på
Ekåsen vid Bärsta i Hackvad en grupp af fem, och på den s.
k. Gubbskogen, söder om Skäfvesund i Glanshammar, en dylik

af tre manshöga stenar, hvarförutan andra bautaflockar och enstaka bautastenar förekomma här och der öfver hela slättlandsbygden.

Af förestående afbildningar återgifver den första (sid. 29) den vackra gruppen på Skäfvesundsskogen i Glanshammar; den andra (sid. 30) den 9 fot höga Glåttrastenen på Stora Glåttra mark i Svennevads socken, öster om och invid stora landsvägen, som går åt Östergötland, och enligt sägen rest till minne af Glåttra, gemål åt konung Svender, som gifvit sitt namn åt Svennevad, och hvilkens grafsten, endast 3 fot hög, visas en half fjerdingväg längre i söder vid afvägen till Haddebo. Den tredje (sid. 31) framställer en nära 7 fot hög och öfver 14 fot vid bautasten, kallad "Ölkannestenen", på Nyble mark i Wintrosa socken.

Till forngrafvarna borde vi måhända äfven föra de runda stensättningar, som äro kända under namn af "domareringar", "domaresäten", "thingskretstar" o. d.; men som deras bestämelse i detta som i andra hänseenden ännu är omtvistad och vi dertill trott det vara af intresse att känna, under hvilka förhållanden de förekomma i Nerike, skola vi redogöra för dessa fornlemningar under ett serskildt kapitel.

Nästan hvarenda slättlandssocken har att uppvisa färre eller flera graflemningar, på sina ställen till ganska stort antal. Sålunda träffas ättehögar, kummel, stensättningar, bautastenar än tillsammans, än de olika grafformerna hvar för sig, — *i Götlunda* förnämligast på Lungers och Hastaåsarne, *i Glanshammar* på den förutnämnda åsen, som går förbi kyrkan öfver Skjölf's och Skäfvesunds mark ut till Essundet i Hjelmaren, *i Ringkarleby* vid Nasta och Sjögesta, *i Lillkyrka* vid Kärrsta, *i Hofsta* vid sjön Lången på Korsta mark, *i Tysslinge* vester om kyrkan på Prestebols egor, *i Långbro* på Carlslunds egor, *i Kil* vid Norrbacka, norr om och vid Vallby söder om kyrkan, *i Wintrosa* på Spånga, Prestgårds, Nybble och Götavi egor, *i Hidinge* å den s. k. Höga hed eller Lanna högar nära Sellven, *i Knista* på Nedra Östa, Bo och Knista bys mark, *i Qvist-*

bro vid Kälkesta, *i Edsberg* på Höga, Snarvi och Logsjö egor, samt utefter hela Getryggen på Edsbergsbys, Frövi, Gräfsta, Sörby och Smedberga mark, *i Hackvad* på Hvilsta-ör, vid Bärsta och Wia; *i Wiby* på Lundby, Skävis, Tystinge, Broby och Nalavibergs jord, på hvilket sistnämnda ställe finnes ett graf-fält af öfver hundra högar, *i Bodarne*, vester om kyrkan, en hög nära klostret, och *i Korsbacken* "Ramunders hög", *i Snaf-lunda* "Kälaves hög" och bautasten vid Kälvesta, *i Hardemo* vid Skyberga den omnämnda Thorshögen, samt vid Berga, der en samling af öfver tjugu vackra högar finnas, *i Kräklinge* på Husby och Folkavi egor, *i Kumla*, söder om Kumlabyn, vid Elfvesta, Yxhult och Hjortsberga, *i Halsberg* vid Alm och Norrby, *i Mosås* på åsen söder om kyrkan, *i Gellersta* vester om kyrkan (nu raserade), *i Sköllersta* på Sörby, Egeby, Kjäfvesta och Konsta mark, *i Svenneval* på åsen söder om kyrkan, samt vid Glåttra, *i Asker* på Odinsbacke vid Telgeån, på Walsta, Berga, Skateby, Björnhofda, Hamra och Lundby egor, *i Len-näs* på Segersjö mark å ömse sidor om vägen till Mellösa, vid Presttorp, Mogetorp, på Katrinebergs egor, samt på Vinön i Hjelmaren, *i Stora Mellösa* på den s. k. Kungsängen nära kyrkan vid Alm, Ekeby, Hummelsta, Bärsta och Thorshammarsbacken, samt *i Norrbyås* vid Åsen.

II.

DOMARERINGAR.

Man förstår med benämningarna "domareringar", "domaresäten", "thingskretsar", "thingsbanor" m. m. ett slags stensättningar, bestående af flera, vanligen 6, 9 eller 12, i en rundel resta stenar, understundom med en sten i midten, hvilka stensättningar gemenligen anses utmärka de ställen, der våra förfäder brukade samlas för att hålla sina thing. Som bekant är,

hölls rättskipningen i äldsta tider under bar himmel; ofta på eller i närheten af fädernas grafhögar, eller inom serskildt helgade, med s. k. Veband (heliga band) omhägnade kretsar, ja äfven på vissa af flera resta stenar utmärkta thingsplatser. Det är det sistnämnda bruket, jemte ett i lagarna begagnadt uttryck att komma till things och rings, som förmodligen gifvit upphof till den föreställningen, att alla sådana runda stenkretsar skulle vara forna thingsställen, hvilket, efter hvad vi i det följande skola visa, svårligen kan ha varit förhållandet; ehuru vi icke mer än någon annan tilltro oss kunna uppgifva hvad de egentligen äro, eller hvad de varit ämnade att utmärka.

Det är temligen säkert, att häradsthinget alltid hölls på ett och samma ställe, eller med andra ord, att hvarje härad hade sin bestämda thingsstad. Exempel finnas visserligen på motsatsen, men dessa äro så enstaka, att de icke torde bevisa så serdeles mycket. Då man nu känner Nerikes äldsta indelning i elfva härader, så skulle, i fall det antagandet vore grundadt, att dessa stenkretsar utvisa häradernas forna thingsplatser, elfva sådana stensättningar vara det högsta antal, som kunde finnas i Nerike, förutsatt att ingen enda gått förlorad, alltsedan den tid de voro i bruk. Men nu är deras antal nära dubbelt så stort, eller icke mindre än tjugu, hvarförutan man med viss-het kan förutsätta, att några eller flera äro förstörda genom landets utvidgade uppodling. De tjugu stensättningarna äro der-till fördelade så, att under det två härader alldeles sakna dem, hafva andra en eller två, och tvenne härader, Kumla och Grimstems, hvardera icke mindre än fem domareringar, af hvilka flera ligga alldeles tillsammans på ett ställe. För att nu påstå, att hvar och en sådan stenkrets utmärker en thingsplats, måste man också medge, att våra förfäder väl mycket slösat med att uppresa domareringar. Niotalet, som är det vanligaste i Nerike, då alla stenarna i ringen äro i behåll, stämmer icke heller öf-verens med det urgamla bruket af en tolfmannanämnd, med mindre man icke vill inlåta sig på de äfventyrligaste gissningar

och med en äldre fornforskare¹⁾ påstå, att i Nerike skulle varit brukligt att hafva en nämnd af endast sex personer, och att de tre stenar, som icke upptogos af nämnden, voro ämnade för domaren och två åldermän (!). Stenarnas storlek och form är vanligen ock sådan, att de icke gerna kunnat begagnas som sittplatser. Och det förtjenar slutligen anmärkas, att knappast något enda af dessa domaresäten ligger i närheten af de ställen, der häraderna nu hafva sina thingsplatser, fastän man vet, att somliga af dessa i århundraden varit der de nu äro.

De angifna förhållandena synas oss tala temligen bestämdt emot den gängse föreställningen, att "domareringarna" utmärka ställen, der våra förfäder samlades för att slita sina tvister och öfverlägga om sina gemensamma angelägenheter. Vi ega dock ett minnesmärke, som, fastän det icke upphäfver som regel, hvad vi sagt, likväl besannar satsen, att ingen regel är utan undantag. Vid Mellösa, endast några famnar från södra kyrkogårdsmuren, stå nemligen på en grusbacke tvenne resta stenar, qvarlefvor efter en gammal stenkrets, som genom grushemtning blifvit raserad. Platsen är öfver hela nejden känd under namnet thingsstaden, och en allmän sägen förmäler, att det forna Mellösa härad här haft sin thingsplats. Vi ega dertill ett skriftligt vittnesbörd, som i sin mån talar för samma traditions sanning, nemligen ett fastebref²⁾ af år 1381, deri Nisse Knutsson, "häradshöfding uti Mædhellösa härad" i Nerike, lemnar fasta på ett öresland jord i Köpberga i Mellösa socken, hvilken jord biskop Thord i Strengnäs hade köpt af en Johan Petersson i Lennäs för 12 mark svenska penningar. Brevet är utfärdadt *die 5:tæ Agathæ virginis* (d. 5 Febr.) *apud ecclesiam Mædhellösa* (vid Mellösa kyrka), och visar, att häradet åtminstone då hade sin thingsstad vid kyrkan.

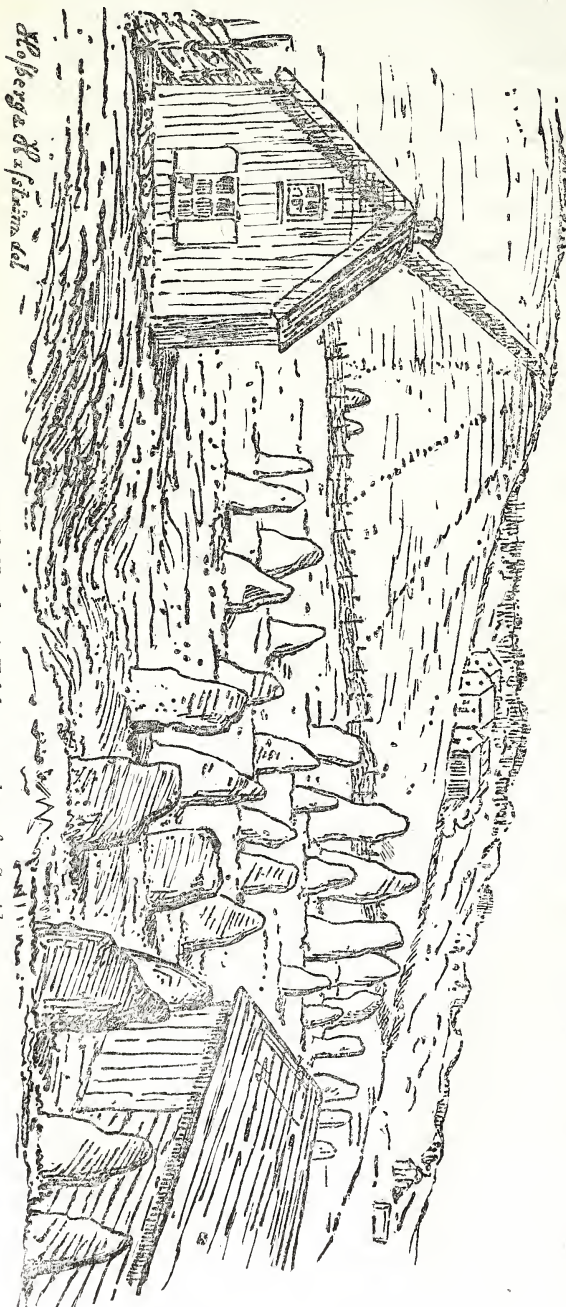
Vida antagligare är den mening, som blifvit yttrad af senare forskare, att domareringarna helt enkelt äro grafminnen,

¹⁾ N. H. Sjöborg: *Om Nerikes domstensbanor*, i *Samlingar för Nordens Förvälskare*. Tom. 2, s. 137.

²⁾ I Riksarchivet.

liksom de flesta af våra stensättningar. Ofta träffas de tillsammans med andra forngrifter, och vid gräfningar inom en sådan

stenkrets träffar man icke sällan spår efter begrafningar. Åtminstone hafva vi funnit så i Nerike. Men dertill hafva vi iakttagit en annan omständighet, som oföränderligen utmärker de nerkiska domareringarna, nemligen, att alltid i närheten, och aldrig öfver 200 alnar från dem, finnes en naturlig källa, eller hvad Nerikesbon kallar "oppräning", så vida stenkretsen icke ligger invid sjö eller rinnande vatten, då källan enligt regeln saknas. En sådan källa nära invid en domarering, straxt söder om Brändåsen i Hardemo socken, har jag hört gamla personer gifva det betecknande namnet "skärkällan" (skirkällan), och två andra källor, som ligga inom det angifna afståndet ifrån ett par andra domare-

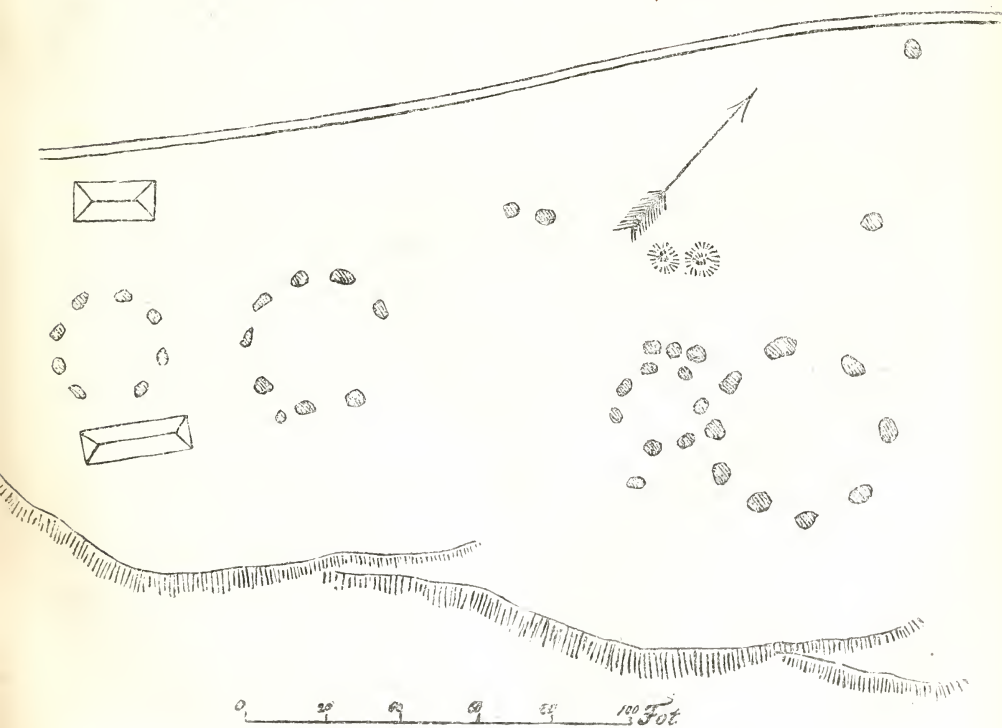

Stensättning vid Norrbj, i Halsbergs socken, fr. S. sidan.

Stensättning vid Norrbj, i Halsbergs socken, fr. S. sidan.

ringar, hafva i forna tider varit brukade som offerkällor. Man skulle af dessa omständigheter kunna ledas till den gissningen, att våra domaringar möjligen varit gamla blotsplatser, ehuru vi medge, att åtskilligt äfven talar emot en sådan uppfattning af deras forna bestämmeelse. Emellertid synes det anmärkta förhållandet med källorna och dessas förmodade sammanhang med stensättningarna förtjena att närmare undersökas äfven i andra landskaper. Måhända skola fortsatta forskningar i denna riktning lemna någon ledtråd till utredningen af dessa fornlemningars verkliga art och väsende.

Det vackraste minnesmärke af detta slag och i visst hänseende den vackraste fornlemning i hela Nerike, äro domaringarna vid Norrby i *Kumla härad* och Halsbergs socken. De ligga på en låg sandås några hundra alnar sydvest från Norrby by och sydost om och invid landsvägen, som går från Kumla kyrka till Halsbergs jervägsstation. Vidstående planritning ut-

Plan af stensättningarna vid Norrby i Halsbergs socken

visar, att samma stensättningar utgöras af fyra serskilda stenkretsar samt några enstaka bautastenar. Stenkretsarne förekomma parvis och tyckas ursprungligen haft nio stenar vardera, ehuru endast den största, eller den, som ligger längst i nordost, för närvarande har detta antal. Stensättningarnas storlek är föröfrigt mycket olika. Så t. ex. då den nu nämnda stenkretsen är 150 fot i omfång, är den, som ligger honom närmast, icke mer än 75 fot; och då den förra har några stenar af ända till 7,5 fots höjd, finnas stenar i de andra ringarna, som äro föga mer än 2 fot höga. De här och der spridda bautastenarna äro jemförelsevis obetydliga. Hela antalet af stående stenhällar äro 42 stycken. För några år sedan lågo 18 af dem omkullfallna, men blefvo år 1863 igenom någre, för våra fornminnen nitälskande, mäns föranstaltande ånyo uppresta. De svårigheter, med hvilka detta arbete var förenadt, lemna på sätt och vis en häntydning om den fysiska styrkan hos våra förfäder. Enär dessa voro i saknad af de mekaniska hjälpmedel, som i så väsendtlig mån underlätta nutidens storartade arbeten, måste dessa ansenliga stenblock ursprungligen blifvit resta genom handkrafter. Men huru dessa också tagits i anspråk synes af det, att, då minnesmärket restaurerades, 40 man föga förmådde emot de oerhörda stenblockens tyngd, och att de största stenarna kunde resas först sedan pålitliga domkrafter blifvit hemtade till stället. — Förutom de nu nämnda fyra domareringarna, finnes ännu en femte inom samma härad, vid Hjortsberga i Kumla socken, i en hage, några hundra alnar nordvest om gamla byn, tillsammans med ättehögar och ett större stenkummel.

Af fem domareringar, som tillhöra *Grimstens härad*, återfinnas fyra i Wiby socken och en i Hackvad. Af de fyra, som ligga i Wiby, träffas tre tillsammans på Ånbrunns skog i nordöstra delen af socknen, och en på Prestgårdens mark, i en hage, nära Wibysjön. Domareringen i Hackvad ligger öster om Helgesta by, på den s. k. Botåsen, helt nära "Kung Botes källa", som förr begagnades som offerkälla. *Hardemo härad* har tvenne

domareringar, den ena i vägskilnaden straxt söder om Brändåsen, och den andra nära gården Stor-Ählberg, båda i Harde-mo socken. *Askers härad* har två, begge på Segersjö mark i Lennäs, den ena norr och den andra söder om Telgeåns utlopp i Hjelmaren, den förra bestående af 6 och den senare af 12 stenar med en midtsten. Det vidsträckta *Örebro härad* eger likaledes två, den ena liggande på Marks jord i Almby socken och den andra i Hofsta socken på Korsta egor, nära östra stranden af sjön Lången. *Glanshammars härad* har två, en på Glanshammars bys egor, några hundra alnar vester om kyrkan, och en på Kärrsta mark i Lillkyrka. *Sköllersta* samt de forna *Knista* och *Mellösa härad* hafva hvardera en sådan. Den, som tillhör Sköllersta härad, ligger i Svennevad, straxt norr om Svennevadsåns utlopp i Sottern. Det gamla Knista härad har sin på Fjugesta mark nära landsvägen vester om byn, och Mellösa de förut omnämnda båda stenarna söder om kyrkan. Inom *Sundbo* och det område, som fordomdags utgjorde *Edsbergs härad*, saknas domareringarna alldeles.

III.

BORGLEMNINGAR.

”Vanligen anslår ordet borg sinnet för det romantiska, emedan det hänför inbillningen till riddaretidens stolta fästen och dess poetiska minnen. Men med medeltidens borgruiner, med sina murar och torn, sina skottgluggar och vindbryggor, hafva borglemningarna från Nordens hednatid intet jemförligt”, yttrar sig A. E. Holmberg i ”Nordbon under Hednatiden”. I ett hänscende ha likväl riddareslotten vid Rhen och bergfästena i nordens vildmarker haft någon likhet med hvarandra, nemligen i deras bestämmelse att inhysa och vid påkommande faror lemna en säker tillflykt åt fribytare, som i begge fallen satte sin

ära i att undandraga sig hvarje band, som folkrätt eller samhällslagar kunde pålägga, och hvilkas äfventyrarelust framträdde i de mest förderfliga yttringar af en rå styrka, parad med den största oförvägenhet, och en samvetslös vinningslystnad. Men då åsynen af medeltidens grusade riddarborgar verkar på sinnet med en underlig tjuvningskraft och låter inbillningen blanda sig i det brokiga hvimmel, som rörde sig inom dem under chevalleriets dagar, är det med en känsla, helt annorlunda, som man betraktar borglemningarna från vår hednatid, eller träder öfver den svarta halft nedrasade ringmuren, som omsluter bergspetsen, der en stigman eller några biltoga äfventyrare långt bort i ödemarken tillbragte sitt oroliga lif, emellan deras utfärder att mörda och plundra. Ty hvad man än har påstått och hvad folksägnerna än må ha att berätta om, huru den eller den konungen haft sin förskansning på det berget gent emot fienden, som haft sitt läger på annat berg o. d.; något annat än formliga röfvarenästen ha de aldrig varit dessa gamla borgar, eller tillhåll för personer, som af en eller annan orsak stått på den fot med samhället, att de måst, likt örnar, bygga sina bon på de otillgängligaste ställen och gömma sig undan i ödemarkerna, när faran för vedergällningsrätten syntes dem alltför hotande.

De vilda, skogiga bergstrakter, som omgifva Nerikes slättbygd, ha erbjudit synnerligt lämpliga platser för anläggning af dylika borgar eller skansar, som de äfven blifvit kallade, emedan man, ehuru oriktigt, trott dem varit ett slags fästningsverk under forna krigsoroligheter i landet. Också räknar man icke mindre än 18 borglemningar inom Nerike, nemligen 2 på Kägglan, 6 på Kilsbergen, 2 på Tiveden och 8 inom Tylöskogens område. Man ser således, att det icke var utan skäl, som de vägfärande, hvilka i forna tider ämnade sig från Östergötland öfver till Nerike, brukade att i kapellet vid Husbyfjöl taga nattvarden och befalla sina själar i Guds hand. — Af borgarna på Kägglan ligger en i Götlunda socken på Hasta egor, på ett berg straxt vester om gården Gropen, och den andra i Ödeby

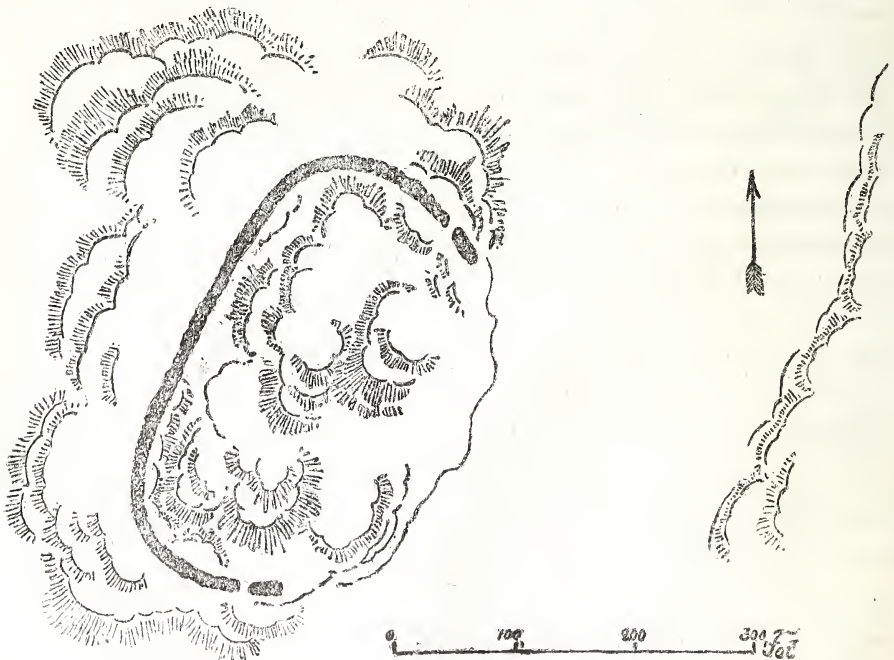
socken på Käggleholms skog nära södra ändan af sjön Väringen¹). Af borglemningarna på Kilsbergen finnas två i Kils socken, en mindre på Klockhammars skog och en större på höjden af den för sin herrliga utsigt välbekanta Ullaviklint; två i Tysslinge socken, den ena vid pass en half fjerdingväg sydväst om Gårphytte bruk, på södra Kanteboda utmark, och den andra på kronoparken Slottsallmanningen, på östra stranden af Gilsåsasjön. Följer man Kilsbergen ännu längre i vester, träffar man nästa borg i Hidinge socken på Klunkhytteskog, norr om Lekhytte gästgifvaregård; och slutligen de s. k. Borgarsjöskanssar på Vekhytte mark i Qvistbro socken. Inom Tiveden förekomma, som vi nämnde, endast tvenne. Den ena, den s. k. Boshälla-skans, ligger i Wiby socken på Odensvi egor, och den andra i Askersunds landsförsamling på Dohnafors mark på Borgaberget, en fjerdingväg vester om Vettern. Tylöskogen, i den utsträckning, som vi från början tillagt denna gränsskog, eger, som sades, icke mindre än åtta af dessa gamla fästen inom sitt område. Af dem ligga två i Hammars socken, öster om Vettern, den ena på Murberget och den andra på Glasberget, båda helt nära Harje by, och en i Askersunds landsförsamling på Borgaberget, en fjerdingväg öster om Ede säteri, denna sista likväl helt obetydlig. Två finnas i Halsbergs socken, den ena på Jätteberget, på södra stranden af Tisaren, den andra, norr om samma sjö, vid ingången till Skallerudsdal. Sköllersta socken eger likaledes två borgar, Tarstaborg och Åmehäll²), en på

¹) De vanligast rådfrågade topograferna öfver Nerike, *Tuneld* och *Tham*, omtala äfven en borg eller skans på Ringaby mark, men någon borglemning finnes der icke.

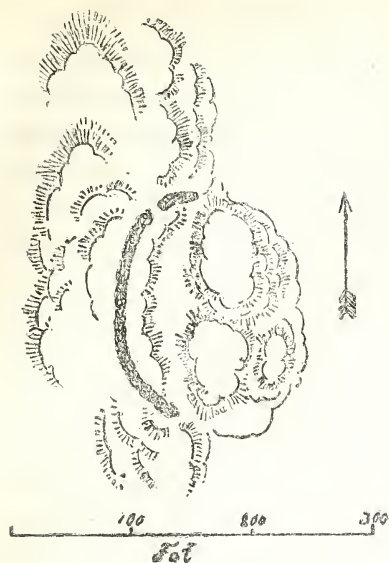
²) Sägnen berättar om Tarstaborg och Åmehäll, att i forna tider regerade i Nerike tvenne konungar, som voro bröder, af hvilka den ene, konung Sigge, bodde på Tarstaborg, och den andre, konung Åmund, hade sin borg på Åmehäll. De båda bröderna kunde aldrig förliskas och lågo som oftast i öppen fejd med hvarandra. Då hände sig en gång i en strid dem emellan, att konung Sigge lyckades taga konung Åmunds son till fånga och föra honom med sig hem till sitt slott, Tarstaborgen. Konung Åmund bjöd brodern i lösen för sin son en guldkedja, som var så lång, att hon räckte rundtomkring hela Tarstaborg; men konung Sigge vägrade att utlemna konungasonen. Då samlade konung Åmund sitt folk och aktade att med våld taga sonen ut ifrån sin fiende, men konung Sigge, som hade ett argt och illfundigt sinne, lät förgifta alla källor kring borgen, så att större delen af konung Åmunds folk deraf tog döden. När då konung Sigge såg sig manstark nog att möta sin broder Åmund, gjorde han ett utfall från sin borg, då det kom till en häftig strid, i hvilken konung Åmund stupade.

hvardera sidan om landsvägen, som går söderut till Svennevad; och slutligen träffar man den sista på Mörby skog i Askers socken.

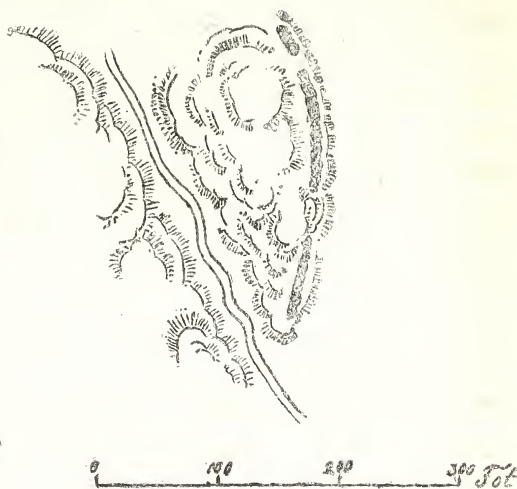
Säkert äro för de fleste dessa fornlemningar ifrån den råa styrkans dagar icke obekanta, ehuru mången kanske icke varit i tillfälle att se dem i verkligheten. Det är till deras tjänst, som vi här beskrifva dem sådana de i allmänhet förekomma, hvarjemte vi för tydlighets skull och till jemförelse bifoga några planritningar. — Kring den jemna toppen af en högre, brant bergklint, med en eller flera lodräta sidor, ligger en grof ringmur af gråsten vårdslöst hopkastad, som en barrikad, för att skydda bergsplatån mot fiendtliga öfverfall från de sidor, der berget möjligen kan bestigas. Murens höjd är högst olika och helt och hållet beroende af terrängens beskaffenhet, så att, då han på sina ställen icke är mer än tre till fyra fot hög, kan han på ett annat ställe vara tjugu fot och derutöfver. På samma sätt bestämmes murens längd, form och utsträckning

Plan af borgen vid Käggleholm.

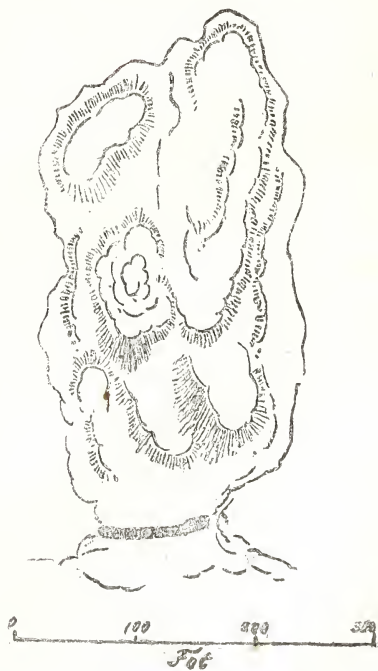

Borgen på Ullavikint.

Borgen vid ingången till Skollerudsäl.

af bergsplattens form och huru de sidor på berget äro danade, som muren är afsedd att skydda. Vi skola betjena oss af närstående planritningar för att närmare belysa saken och göra några jemförelser. — Då den bergsplatå, hvarpå Käggleholmsborgen ligger, blott har en brant lodrät sida, nemligen den sydöstra, men de andra tre sidorna äro mera långsluttande och medgifva en temligen lätt uppgång, har ringmuren, i följd af den längre sträcka, som det härigenom varit nödvändigt att befästa, erhållit en utåt svängd form, och en längd af omkring 750 fot, jemte en höjd af 15 till 20 fot, det senare till följd af de relativt obe-

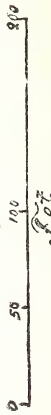
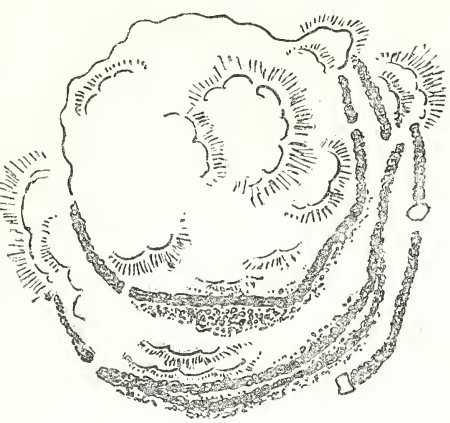
Borgen på Edeskogen.

tydliga hinder, bergets egen bildning uppställt emot ett uppstigande till bergstoppen. — Ullaviklint åter, med öfver 300 fots lodrätt nedstupande väggar åt tre håll, mot norr, öster och söder, har till skydd för sin platå en jemförelsevis mycket kortare och mera sammandragen ringmur. Denna, som är 300 fot i längd, har endast 8 till 10 fots höjd, emedan passagen hitupp från vestra sidan är svårare och brantare än vid den förutnämnda borgen. Se vi vidare på planritningen öfver borglemningen, som ligger på östra sidan om ingången till Skallerudsdal, så går muren här i nästan rak sträckning och omgifver, jemte bergets egna lodräta väggar åt vester och norr, en tresidig bergsplatt, som, med mer eller mindre svårighet, kan bestigas från östra sidan. Derigenom har muren fått en mycket vexlande höjd, i medeltal 8 till 10 fot, men på ett par ställen, der uppgången är beqvämast, ända till 20 fots höjd på den yttre sidan. — Borgen på Edeskogen utgöres af en aflångt oval bergklint, till hvilken man endast uppkommer genom ett trångt pass på södra sidan. Bergsplatåns förskansning har här inskränkt sig till uppförandet af en enkel kallmur af 80 fots längd i sjelfva passet, hvarigenom uppgången till berget var fullkomligt afspärrad.

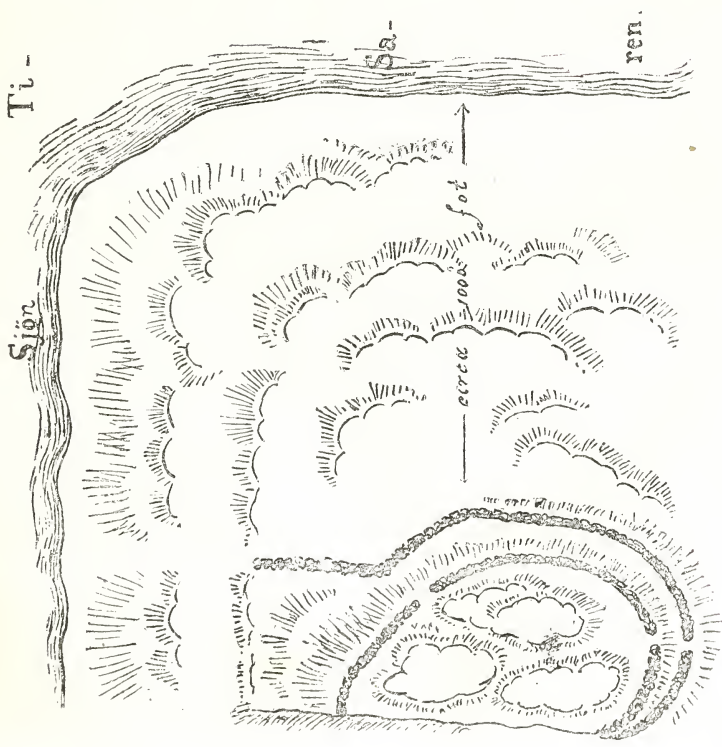
Detta är den enkla anordningen af vår hednatids fästen, och den skildring, vi lemnat öfver några utaf dem, passar öfverhufvud in på alla de andra. Ett tillägg måste vi likväl göra och nämna några ord om ett par borgar, som haft dubbla murar, eller ett slags utanverk, för att ega behörig säkerhet, der en enkel förskansning icke ansetts nog betryggande.

Dessa två borgar äro Åmehäll i Sköllersta och borgen på Jätteberget i Halsbergs socken. Den förstnämnda, bekant genom sagan om konungarne Åmund och Sigge, utgöres af en enstaka, kal klippa, som åt norr och öster har omkring 40 fots tvärbranta väggar, men föröfrigt en ytterst svag position genom sina långsluttande sidor mot vester och söder. Dessa sidor ha derföre varit cernerade med tredubbla ringmurar, af hvilka den öfversta, eller den, som omgifver bergsplatån, är vid pass 200

fot, den mellersta 240 fot och den nedersta, som egentligen hindrar uppgången på södra sidan, är 150 fot i utsträckning. Murarna äro till största delen nerrasade, men dock icke mer, än att deras planläggning låter urskilja sig. — Jätteberget, på hvilket den andra borgen ligger, utgör

Plan af borgen på Amehäll i Sküllersta.

Borgen på Jätteberget i Hålsberg.

norra ändpunkten af en skogbeväxt ås, som på södra stranden af Tisaren nedstupar i sjön med branta terrasslika bergväggar. Mot vester har berget en nästan lodrät sida, men sluttar mot öster och söder och är mycket lätt att bestiga, isynnerhet från det senare hållet. Detta har föranledt bergsplattens befastande med dubbla ringmurar. Den inre, som är 600 fot lång, har nästan formen af en halfcirkel och omgifver bergsspetsen från sydvest till nordvest. Yttermuren, eller utanverket, är 700 fot lång och följer den inre murens halfcirkelbågiga krökning till ungefär två tredjedelar af dess längd, hvarefter han fortgår med en rak arm till tvärstalpet på norra sidan. — Tre eller fyra andra borgar ha äfven tillstymmelse till utanverk, men dessa bestå i ingenting annat, än en barrikad af något bergpass, eller en kortare mur till förstärkning af ringmuren, der uppgången till berget är lättast.

Mången, som ser den ofantliga ringmuren kring toppen på en brant klippa, dit man icke kan uppklättra utan stor möda, frågar sig med förundran, huru menniskor kunnat sammanhopa sådana stenmassor på ett så otillgängligt ställe. Saken är mycket enkel. Det är bergstoppen sjelf, som lemnat den erforderliga byggnadsstenen. Om man nemligen betraktar berget innanför ringmuren, finner man i detsamma större och mindre urgröpningar, ofta flera fot djupa, med hvassare eller trubbigare kanter, som tydligt visa, att dessa fördjupningar i bergets hjessa uppkommit genom utsprängning för att åtkomma stenen. Sprängningarna åter ha påtagligen verkställts medelst eld och vatten, en sprängningsmetod, som, om den användes vintertiden, lär vara både lätt och ändamålsenlig. Det var således icke brist på byggnadsämne, som hindrade våra forna "borgherrar" att omgärda sin fristad med huru långa och höga murar de behagade.

Den ringa omsorg, hvarmed murarna i allmänhet varit lagda, gör, att de nu finnas nedrasade nästan öfverallt. På något enda ställe kan man emellertid se, att de varit uppstaplade med någorlunda jemna utänsidor. På insidan åter ha stenarna

endast varit löst hopkastade, så att muren bildar ett lutande plan emot berget, förmodligen på det att de, som voro inne i borgen, vid ett anfall lätt skulle kunna springa upp på muren, och troligen äfven därför, att man betjenade sig af de hoprö-sade stenarna till kastvapen emot en anstormande fiende. På berget inom ringmuren har legat träbyggnader eller blockhus, men af hvilka nu alla spår äro försvunna. Deremot träffar man i en och annan borg ett slags brunnar eller vattencister-ner, nedsprängda i berget. På Boshälla-skans i Wiby finnes en sådan vattenbehållare, 12 fot bred och 20 fot lång, som nu är fylld med dy och starrväxter, men som, enligt de kringboen-des berättelse, skall vara mycket djup och sällan sakna vatten, icke en gång under de varmaste somrar. För kommunikationen med den yttre omgifningen, hade hvarje ringmur en eller flera ingångar eller portar. Dessa voro, i öfverensstämmelse med det hela, af den mest primitiva art, och bestodo endast af en öpp-ning i muren, som, vid befarade angrepp, tilltäpptes med ste-nar eller risbråtar.

En mening, som förr yttrades med anspråk på att gälla som en ovedersäglig sanning, var, att våra gamla borgar skulle vara lemningar från vikingatiden, och deras läge häntyda på ett så högt vattenstånd i äldre tider, att vikingen kunde lägga sina skepp under borgen, hvadan man ofta får höra talas om igen-vallade vattendrag, om jernringar i bergen, vid hvilka skeppen varit fästade, med mera sådant. Hvad beträffar det första på-ståendet, att borgarna utgjort tillhåll för vikingar, så eger nog detta sin riktighet med de fästen, som äro belägna vid eller i närheten af hafvet, men kan alls icke lämpas på de borglem-ningar, hvilka, såsom förhållandet är i Nerike, ligga midt in i landet, så vida man nemligen icke med ordet viking förstår hvar och en, som hade röfveri eller andras plundring till nä-ringsfång, och således äfven dem, som utöfvade detta till lands med samma djerfhed, som vikingen på hafvet, ehuru härjnings-tågen in i landet skedde utan ostentation och saknade alla spår af den ridderlighet, som likväl icke kan fränkännas det egent-

liga vikingalifvet. Hvad åter angår det andra påståendet, eller att vattenståndet i forna dagar varit mycket högre än nu, och till och med så högt, att de flesta af våra borgar legat vid farbara segelleder, så är detta ingenting annat än äldre antiqvarians funder, som banat sig väg till folket, der villfarelsen nu fortlefver, i trots af alla skäl, som fornforskningen och naturvetenskaperna hvar för sig framlagt emot det orimliga i en dylik mening.

IV.

SAGAN OM "HACKHEMMEN".

Det är säkert mången, som, under sina vandringar i skog och mark, fästat uppmärksamheten vid ett slags små stenrör, som ofta intaga ansenliga jordvidder och som ej sällan träffas djupt in i skogar och ödebygder, der man skulle tro, att mensklig flit aldrig vårdat sig om att vända en torfva. Och ändock äro dessa mossbeklädda stenhögar lemningar ifrån landets äldsta uppodling, stumma men säkra intyg om, att jordbruket hos våra förfäder haft en ganska betydlig utbredning.

Nästan öfver hela Nerike, der läget varit passande, d. v. s. tillräckligt högländt, för att ej åkern skulle besväras af botten-syra eller öfversvämningar, ser man dessa hopröjda stenrör och märken efter de omliggande ödeåkrarne.

En af våra flitigaste forskare — kammarjunkaren L. F. Rääf¹⁾ — har egnat detta slags fornlemningar en mångårig och väl genomförd undersökning, hvaraf hufvudsakligen framgår, att de i landet befintliga sträckor af ödeliggande åker och äng intaga tre eller fyra gånger större jordyta, än all den åker, som för närvarande finnes, och att folkmängden, för att kunna odla

¹⁾ L. F. Rääf: Samlingar och anteckningar till en Beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland. Link. 1856.

och bruka en så stor jordrymd, måste ha varit många gånger större, än den nu är; — att brukningen af dessa ödeåkrar icke fortgått synnerligt många århundraden, emedan myllan hvarken är så djup, som i de uräldsta odalåkrarne, ej heller balkarna vid rör och renar uppnått en jemförlig höjd med dem hos de sistnämnda; — samt slutligen, att stenrören icke utgöras af större stenar, än att de af en enda man beqvämligen kunnat lyftas och ditläggas, hvilket åter bevisar, att odlarne af dessa jordrymder saknat arbetsbiträde och varit ensamne hvar och en om sin intaga.

Dessa iakttagelser sammanlagda — säger förenämnde forskare — hänvisa på, att en tidpunkt inträdt långt efter landets första uppodling, som medfört en tvingande nödvändighet att skyndsamt utvidga landets åkerbruk; — att detta utvidgade åkerbruk fortgått en jemförelsevis kort tid, endast några, ehuru ej många århundraden; att det på hvarje ställe bedrifvits med enskild mans, eller obetydlig arbetsstyrka; samt — att platser för dessa odlingar blifvit anvisade oftast aflägsse ifrån de gamla hemmanen. Och om man i Sveriges statslif söker efter ett skede, på hvilket alla dessa förhållanden äro tillämpliga, så finnes verkligen ett sådant, nemligen det tidevarf, hvarunder trälarnes frigifning småningom försiggick.

Det är klart — säger han vidare — att, fastän tjenarnes lifegenskap upphörde, antingen mot lösen, eller efter kristne lärares föreskrifter, eller af välvilja, ingen af dessa bevekelsegrunder förmådde husbonden att till den forna trälen bortskänka sin jordegendom, eller så stora delar deraf, som skulle svarat emot de talrika nya medborgarnes lefnadsbehof.

Att en del af dessa qvarstannat, dels såsom frie tjenare, dels såsom brukare hos odalmannen, följer af sig sjelft och bekräftas af landskapslagarne; men det är också lika tydligt, att nämnda befattningar endast någon kort tid kunnat vara tillräckliga för en folkklass, som, mångtalig från början, måste enligt all erfarenhet hafva skyndsamt och till stort belopp förökat sig efter frigifningen.

För detta öfverskott, som icke egde vår samtids utvägar till lefnadsbergning, hvarken uti fabriker, hvilka då ännu icke undanträngt husslöjden, ej heller i betydliga städer eller på en stor handelsflotta, återstod såsom enda möjlighet till försörjningsmedel och egen bosättning att uppodla någon för den forne husbonden obehöflig del af hans jordrymd, på vilkor, dem vi nu ej noggrannt känna; men dem vi hafva goda anledningar förmoda varit enahanda med dem, som i likartade fall ännu uppgöras, såsom hälftenbruk, dagsverksskyldighet, eller mot vissa bestämda arbeten, eller någon afgäld i kreatur, fisk, villebråd o. d.

Söker man åter i vår historia efter en tilldragelse af så störande inflytande på det borgerliga lifvet, att ur densamma kan förklaras huruledes dessa vidsträckta åkervidder samtidigt och på en gång återkommit i ödesmål, så finner man en sådan alltomstörtande katastrof i den år 1350 rasande digerdöden.

Om än, såsom våra historieskrifvare längesedan anmärkt, jemförelsevis få af de högre samhällsklasserna föllo offer för farsoten, så var förhållandet alldeles motsatt med den ringare och fattigare delen af befolkningen. Våra gamla handlingar, våra krönikor och framförallt våra egna marker lemna derom ett ojäfvigt vittnesbörd.

Det är tydligt, att med den stora minskning i arbetskrafter, som var en följd af den folködande digerdöden, de kvarlevande hellre skulle bebo och bruka de gamla gårdarna, hvilkas åker var i god häfd och full växtkraft, än egna sig åt skötseln af den nybrutna jorden, som ofta låg aflägsse och ej sällan var af mindre bördig natur. Man finner således, hurusom hela den yngre kulturen måst öfvergifvas och lemnas i lägervall, huru den bättre delen blifvit använd till äng, och den sämre utlagd till beten och skogsväxt; hurusom de lågländta sidvallsängarna blifvit odugliga, sedan kärrvattnet, som blef kvarstående, efter det aflopp och dammar ej längre höllos vid makt, befordrade en mossvegetation, som småningom hvarf för hvarf höjt deras yta, så att denna nu efter århundradens förlopp ofta ligger flera fot öfver den forna slättervallen.

Denna framställning med dess ofta skarpsinnigt, alltid fyndigt gjorda deduktioner, hvilka vi här måst förbigå, har emellertid rönt motsägelser af andra forskare²⁾, som anse denna gamla kultur gå tillbaka in i den gråaste hedendom och förskrifva sig från tider, då Sveriges innebyggare först blefvo en åkerbrukande befolkning, — och att försöket att förlägga ödeåkerns uppkomst till tiderna nyss före digerdöden och göra dess förfall till en omedelbar följd af denna landsplåga, måste betraktas mera som en snillrik än i sak välgrundad förslagsmening, mot hvilken flera inkast kunna göras, såsom: — att det förefaller mera radikalt än historiskt berättigadt att antaga, det största delen af landets jordbrukande befolkning skulle omkommit i digerdöden; — att de många kyrkor, som ännu finnas kvar ifrån tiden före denna farsot, genom sin storlek ingalunda häntyda på, att folkmängden då varit större än nu; — att trälarnas frigifning väl knappast föranledde någon tillökning, utan endast en annan fördelning af den åkerbrukande befolkningen, enär jordbruk redan förut fanns till såsom landets modernäring; — att de frigifna trälarna icke nödvändigt må anses varit i saknad af allt arbetsbiträde och ensamne lemnade att hvar för sig bruka sina små åkerlappar, då väl i mångens hus funnos uppväxande söner och döttrar; — och att hundra-femtio år *före* digerdöden, då Saxo Grammaticus sammanskref sin Danmarks historia, mångenstädes inom danska väldet funnos sådana skogbeväxta åkerfält, hvilkas ålder redan då måste gå långt tillbaka i tiden, och att intet skäl är att antaga, det förhållandet varit annorlunda i Sverige än i Danmark.

Enligt vårt förmenande har man vid utredningen af den omtvistade frågan å båda sidor gått alltför exklusivt till väga. Ty om än många af de gamla berättelserna om digerdödens härjningar må anses öfverdrifna, såsom att två tredjedelar af landets hela folkmängd skulle omkommit, att i Vermlands bergslag blott en yngling och två flickor blifvit vid lif, o. d., så var

²⁾ *G. O. Hyllén-Cavallius*: Varend och Virdarne, sid 44. *A. E. Holmberg*: Nordbon under Hednatiden, sid. 90.

utan tvifvel ödeläggelsen serdeles stor; och det är af gamla handlingar historiskt bestyrkt, att en del af den odlade jorden måste förläggas i ödesmål genom brist på arbetare, och att många hemman af samma orsak föllo under hälften af det värde, de egde "innan plågan kom", som orden lyda i några köpe- och bytesbref från den tiden³⁾.

Å andra sidan åter har man utan fråga gått för långt, då man uteslutande, eller till hufvudsaklig del, ställer ödeåkerns hela kultur i samband med trälarnas frigifning och gör dess förfall till ett faktum, afgjordt och allestädes betingadt af folk-mängdens minskning genom digerdöden. Det senare må gälla — vi medgifva det gerna — om de odlingar, af hvilka spår finnas i närheten af de gamla byarna, i hagar, ängar och närmaste skogsmarker; men inom Nerike träffas den ojemförligt större delen af den rörbundna fornå kern djupt in i skogarna, på allmänningarne och i ödemarker⁴⁾, oftast på den magraste jord, blott den har tillräckligt högt läge, för att ej besväras af öfversvämningar och backsyra. Dessa omständigheter jemte det, att åkrarnes utsträckning och form oföränderligen är beroende endast af höjderna; — att de oftast tätt vid hvarandra liggande stenrören uteslutande bestå af små kullerstenar, sådana, som lossnat för spaden och hackan, — allt häntyder på en aflägsen forntid och ett barndomstillstånd i jordbrukssättet, som vi på historiska grunder tro i allmänhet varit förbi vid den tiden digerdöden inträffade.

³⁾ Vi omnämna endast ett i Riksarchivet förvaradt och i denna tvist ofta återopadt permbref — utfärdadt 1353, *quinta feria ante Botholphii confessoris* — i hvilket Margareta, enka efter Anund i Rysanäs, och hennes son Stephanus sälja till Linköpings kyrka deras andelar i Gismesta i Vikensta socken för 74 mark, gängse mynt, som, enligt gode mäns värdering, ansågs vara den summa, hvilken för egendomen kunde fås under närvarande tid, då knappt halfva värdet vore vid köpeafhandlingar att påräkna, emedan den stora dödlighet, som nyss öfvergått, hade förorsakat, att ganska många hemman stodo öde och att brukare på dem knappt kunde erhållas ("*iuxta estimacionem communem dictorum bonorum et prediorum secundum qualitatem modernæ et presentis temporis, in quo presenti tempore propter mortalitatem que nuper invaluerat, et prediorum plurimorum desolacionem, quod vix pro dimidio precio vendi possint, cum eorum cultor rarus et difficile habeatur*").

⁴⁾ Emellan Grönsjön och Toften i Skagershults socken, en trakt af Tiveden, som blifvit bebyggd samtidigt med de kringliggande jernbrukens anläggning på 1600-talet, finnes gamla odlingsrör i stor mängd.

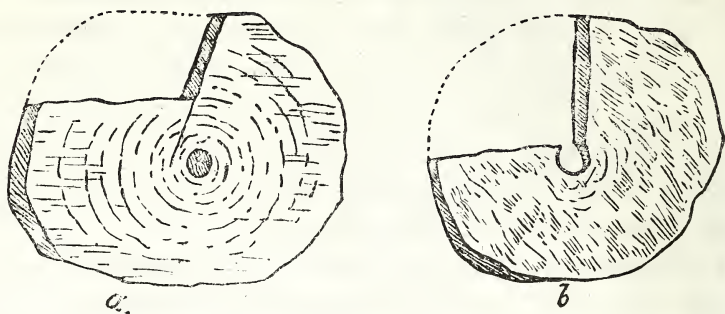
Men vi ha ännu ett bevis för dessa fornåkrars höga ålder, och det är i folksägnerna. Öfverallt i riket, der sådana ödeliggande åkrar finnas, talar folket om en *hackaretid*, en aflägsen urtid, då ett annat folk bodde i landet, som bröto sig hem och odlade jorden med *hacka*. Inom det landskap, hvars gamla minnen vi i denna afhandling gjort till föremål för vår skildring, kallas detta urfolk *Hackhemmen*, en benämning, som Nerikesbon äfven tillägger sjelfva odlingsrören, eller de kvarlemnade spåren af detta folks odlingsflit.

I längesedan försvunna tider — så berättar bonden, då han i sin skog visar på den mossbeväxta stenhögen — bodde här i landet ett folk, som icke hade annat åkerredskap än *hacka*, hvarför de kallades *Hackhemmen*. Detta folk var öfvermåttan talrikt⁵⁾, men människorna så småväxta och svaga, att fleres förenade styrka behöfdes för att uppbryta och lägga tillsammans de kullerstenar, af hvilka *hackhemmen* (*hackhemsrören*) utgöras. Hände sig så en gång, att en af folket, som nu för tiden bor i landet, kom till *hackhemmen* och utbjöd sig att hjälpa dem i deras odlingsarbeten. Anbudet antogs och med förnöjelse sågo *hackhemmen* på, huru den främmande på en timme bröt mera åker, än ett helt tjog af dem kunde bryta på en hel dag, och huru han ensam ”spettade upp” stenar, som de icke förmått rubba ur stället; men när måltidstimmen kom och deras ”lejdkarl” på en gång åt upp ett helt ägg, blefvo *hackhemmen* så förskräckta öfver hans storätenhet, att de enträget bådo honom lemna dem, på det att icke hungersnöd måtte bli i landet⁶⁾.

⁵⁾ I Vester-Nerike säges ordspråkvis om en person, som blifvit omringad och öfvermannad af mängden, att ”de voro omkring så tät, som *hackhemmen*”.

⁶⁾ I Öster-Nerike berättas om ödeåkerns tillkomst följande sägen: ”I forna tider hände sig, att i Östergötland blef så stark missväxt, att landets konung såg sig nödsakad påbjuda, det hvar tionde (enligt annan uppgift hvar femte) människa skulle efter lottning uttagas och dödas. Men drottningen, som var en öfvermåttan klok och vis qvinna, utverkade den mildring i domen, att de, på hvilka lotten fallit, skulle få behålla lifvet, men lemna landet. Dessa drogo då upp åt Nerikes skogstrakter och bröto der nya bygder”. *G. Djurklou*, Ur Nerikes Folkspråk och Folkklif, sid. 70.

Om sommaren 1862 hittades i ett hackhemsrör, på Smedberga mark i Edsbergs socken, en liten handqvarn, hvars plumpt

Handqvarn från hackaretiden.

tilldanade former vittna om en mycket hög ålder. Liggaren eller understenen (a) utgöres af en groft tillslagen sandstenshäll. Öfverstenen eller löparen af gråberg är lika vårdslöst arbetad och helt tunn genom mycken nötning. Då man vet, att både vatten- och väderqvarnar redan på 1100-talet funnos i Sverige, så har detta fynd en viss märkvärdighet just för att sjelfva fyndstället är en lemning efter landets uräldsta odling.

V.

SIGTRYGGSBERG.

Då konung Olof den Helige år 1028 måste lemna Norge i danska konungen Knut den Stores våld och som flykting begifva sig öfver till Sverige, tog han vägen öfver Eda skog genom Vermland och Vassbo och dädan öfver den skog, der vägen ligger, och fram i Nerike. Der bodde en mäktig och rik man, som hette Sigtrygg, och hos honom dröjde konungen till våren, men när sommaren började, rustade han sig till affärd, fick sig skepp och stannade ej förr än han kom österut i Garda-

rike. — Så lyder Sturlesons berättelse om konung Olofs färd, och häruti instämma öfriga urkunder från samma tid¹⁾.

Hvar i Nerike denna Sigtrygg bott, uppgifva eller antyda icke fornsagorna. Senare forskare hafva derföre på traditionell väg försökt att utreda denna fråga, men ha icke blifvit ense i sina åsigtter. Så uppgifves i Palmsköldska Samlingarna Sigtrygg på fullt allvar såsom ättefader för släkten Natt och Dag, och *Göksholm* såsom hans bostad. J. G. Hallman, i sin beskrifning öfver *Köping*, låter konung Olof derifrån företaga resan till Gardarike, hvadan, enligt denne författares förmenande, Sigtryggs hemvist måste hafva legat der någonstädes i närheten. Andra ha trott sig finna anledning att förlägga hans bostad till Hardemo socken vid *Skyberga*, hvilket då förklaras såsom Sigtryggsberg. Hvilkendera af dessa förslagsmeningar är den rätta, torde nu vara omöjligt att afgöra. Hvilken som har den största sannolikheten för sig, är hvad vi i det följande skola söka visa.

Hvad nu beträffar uppgifterna i Palmsköldska Samlingarna, så är det bekant, att Göksholm först i början på 1400-talet kom i Natt och Dag-släktens händer, och att den mening, som af några blifvit framkastad, att Sigtrygg skulle varit Natt och Dag-släktens stamfader, har sin grund deri, att en *Nils Sigtryggsson* förekommer i äldre ätteledningar. Men denne Nils fader hette icke Sigtrygg, utan Bo Stensson, och namnet Sig-

¹⁾ — Þat er at segia frá ferd Olafs konungs, at hann fór fyrst or Noregi austr um Eidaskóg til Wermalands, ok þá ut i Watsbu, ok þadan yfir skóg þann, sem leid liggér, ok kom fram á Nerike; þar var fyrir ríkr madr ok auðgr. er het Sigtryggr. — — Þar dvaldiz Olafur konungur um vátit með Sigtryggvi; En er sumradi; þa bió konungur ferd sína, ok fekk ser skip fór hann um sumarit ok lette eigi fyrr, en hann kom austr i Gardaríki, — *Sturleson, Konunga-Sögur. Holmía 1817, Del. 2, pag. 348.* — —: Þá er þrettán vetr váru liðnir frá Nessja orrostu, þá fór Olafur konungur or landi [ok austr á Neríki, ok dvaldisk þar um hvið með Sigtryggi feðr Ivar, föðr Suna, föður Karls Jarls] ok þá er vára tók ok isa leysti, fór Olafur konungur út i Sviþjóð á fund Önundar konungs mágs síns. Hann gaf Olafi skip ok fór hann síðan austr i Gardaríki, — *Fagrskinna, Ed. Munch och Unger, Christiania 1847, pag. 88.* — —: Þessir menn fóro með konongenom Aztrið drotning. Guðröðr oc Halfdan. Rognvalldr oc Dagur. Ringr oc Þorleifr, Aslaer oc Hælgí, Þorðr oc Einar. Fiðr Arnasun. Þorbergur oc Arne. Þorbiorn oc Þormoðr skalld. Konongrenn fær nu austr um Æiðaskóg oc allt i Sviðþjóð austr oc dvaldeiz þar miok lengi með Sigtryggi. Þaðan fór hann austr i Gardaríki, — *Saga Olafs hinn Helga, Ed. Keyser och Unger, Christiania 1849, pag. 59.*

tryggsson har uppkommit genom en felaktig läsning af *Sigritha-sun*, som han bar efter sin moder Sigrid. Det är äfvenledes bekant, att Natt och Dag-släkten fick detta namn af deras sköldemärke, som bestod af en på tvären afdelad sköld, den ena hälften svart och den andra hvit. Men enligt danska urkunder hade Sigtryggs afkomlingar, om hvilka vi få tillfälle tala längre fram, redan i tredje och fjerde ätteled upptagit sina danska mödernefränders vapen, *ett hjul*, som förmodligen betecknade ett familjenamn *Vogn*²⁾. — Hvad som föranledt författaren i de Palmsköldska Samlingarna att göra Göksholm till Sigtryggs gård, kunna vi ej finna vara något annat, än att Göksholm är ett urgammalt herresäte och, såsom beläget vid Hjelmaren, serdeles lämpligt att derifrån låta den norska konungen företaga sin sjöfärd från Svithiod till Gardarike, och då författaren sannolikt icke kände några äldre egare till detta gods, än släkten Natt och Dag, lyckades han härigenom få denna slägts anor förda högt upp i tiden.

Vi ha således visat det oantagliga uti att göra Sigtrygg till stamfader för den bekanta Göksholms-släkten, och då för öfrigt inga sägner eller minnen på stället hänvisa på honom eller hans kungliga gäst, så finnes intet skäl att i detta fall tillerkänna Göksholm bättre rätt, än hvilket annat gammalt ställe i Nerike.

Lika litet är det, som talar för Köping, hvilket dessutom ligger utom Nerikes gränser. I Sturlesons berättelse säges, att konung Olof begaf sig från Sigtrygg till Gardarike. Detta har man ansett hafva skett direkte, hvilket ock gifvit Hallman anledning att medelst en långdragen deduktion bevisa, att det skett från Mälaren, och då i Köping af ålder funnits ett åt S:t Olof helgadt träkapell, hvilket redan på 1400-talet var så gammalt och bristfälligt, att det måste nedtagas, så förmenar Hallman, att kapellet funnits redan på Olof den Heliges tid, och att han der döpt den traktens hedningar. Emedan vidare på Hallmans tid några i Köpings kyrka befintliga altarprydnader,

²⁾ *Wieselgren cit. Vedel Saxo. Scr. R. Dan. IV.*

klockor o. d. burit S:t Olofs bild och namn, anser han detta innebära ett ytterligare bevis för, att konung Olof uppehållit sig här en längre tid, och då sagorna enstämmigt uppgifva, att konungen, under sitt vistande i Sverige 1028, bodde hos Sigtrygg, så blir slutföljden af allt detta, att denne måste ha haft sitt hemvist någonstädes i närheten af Köping.

Hela denna deduktion måste emellertid falla för ett par inkast. Sturleson, i Olof den Heliges Saga, säger blott, att konungen dröjde hos Sigtrygg öfver våren, men när sommaren började, rustade han sig till affärd, fick sig skepp och stannade ej förr än han kom österut i Gardarike. Här nämnes icke ett ord om, att det var Sigtrygg, som försåg Olof med skepp, ännu mindre talas om, att det var vid eller i närheten af Sigtryggs gård, som konungen embarkerade, en uppfattning af Sturlesons ord, som emellertid synes förledt de båda förutnämnda forskarne att, vid sökandet efter Sigtryggs hemvist, nödvändigt vilja hafva detta, såsom Göksholm och Köping, liggande vid en öppen segelled. Men om Sturlesons ord äfven kunnat lemna rum för någon tvetydighet, så undanrödjes denna alldeles af en annan, med Sturlesons konungasagor nära samtidig, urkund, nemligen Fagrskinna, som uttryckligen säger, att då det blef vår och isarne gingo upp, for konung Olof ut i Svithiod och träffade sin slägtinge konung Anund. Af honom fick Olof skepp och for sedan österut i Gardarike.

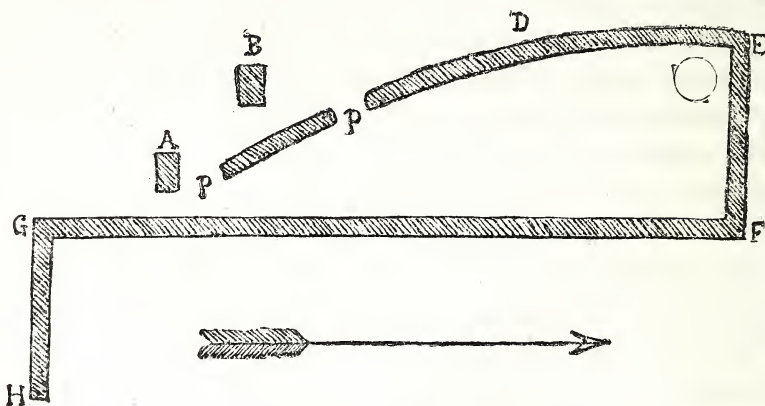
Hvad Hallman i öfrigt anför om kapellet, som varit S:t Olof helgadt, om några i Köping förvarade tempelprydnader, med S:t Olofs bild och namn, så bevisar detta endast hvad som på så många andra ställen bevisas, att den helige konung Olofs dyrkan varit i Sverige allmänt utbredd.

Med vida bättre rätt, än de framställda medtäflarne, synes Skyberga i Hardemo ega anspråk på att få anses som Sigtryggs hem. På nordvestra sidan om landsvägen, några hundra alnar vester om Skyberga by, ligger i gårdet bredvid vägen en anseelig jordhöjd, som ännu kallas *Sigtryggsberg*, eller understundom med en förvrängning i uttalet "Skeptasberg", som säges

vara en fallen och vittrad borg, i hvilken konung Olof den Helige gästade. Då byggnaderna, som nyttjades vid den tid, som här är i fråga, uteslutande voro af trä, kan man icke vänta att finna några lemningar efter borgen. Emellertid synas öfverst på höjden — hvars platå utgöres af tre delar, af hvilka den mellersta är aflång, men de andra på sidorna något rundade — otydliga stenrader, såsom efter syllmurar, och ännu i början af detta århundrade lära spår kunnat urskiljas efter djupgående igenfallna källare. Från Sigtryggsberg har man i senare tider vid odling funnit en bred stensatt väg, dragen öfver Skyberga, Berga, Mårsta och Hidingsta byars egor, nära en half mil, genom sankar nyligen odlade trakter, till en backe i Hidingsta hage, der otvetydiga spår skönjas efter murar och byggnader³⁾.

Vi hafva således i hjertat af Nerike, i en urgammal bygd, rik på fornlemningar och minnesmärken, ett ställe med det be-

³⁾ Dessa byggnadslemningar, som befinna sig ungefär 1000 alnar öster om Hidingsta by, på en backe, som sakta sluttar emot den vidsträckta Kumlaslätten, utgöras af grundmurarna efter två hus, A och B, af hvilka det senare har en något rundad form, som kunde göra det

Byggnadslemningar vid Hidingsta i Hardemo.

tvifvelaktigt, att denna mur vore tomtningen efter en byggnad, om ej murstenarna voro sammanfogade med cement. Den större stensättningen (C, D, E, F, G, H) synes ha utgjort en omhägnad. Vestra muren (C, D, E), som går i en båge från byggnaden vid A emot norra muren vid E, har en sträckning af 130 steg, deri inberäknade de två öppningarne (P P), af hvilka åtminstone den smalare vid A tydligen varit en port eller införsång. Murens norra sida (E F) har en längd af 40 steg och östra sidan (F G) af 160 steg, och den nedemot slätten nedlöpande murarmen (G H) af 40 steg. Murarna, som dels fallit sönder, dels blifvit raserade till vägfyllnad, höja sig nu föga öfver marken.

tydelsefulla namnet *Sigtryggsberg*. De spår efter fasta byggnadsverk och dyrbara väganläggningar, som för icke längesedan voro synbara, antyda att stället varit bebodt af någon rik och myndig man, och traditionen säger uttryckligen, att här varit en borg, i hvilken konung Olof den Helige gästade. Lägges man härtill den allmänt gängse säggen, att konung Olof, under sitt vistande på Sigtryggsberg, skall hafva döpt traktens hedningar i en källa, som ligger några hundra alnar söder om borgen, och hvilken källa efter honom blifvit uppkallad *S:t Olofs källa*, och in i senaste tider hållen i stor helgd samt äfven brukad till offerkälla, så torde billigt böra medgifvas, att Sigtryggsberg med vida bättre skäl, än både Göksholm och Köping, kan göra anspråk på att anses som Sigtryggs omtvistade hemvist. — Vi sade, att fornsagorna icke närmare uppgifva eller antyda hvarest i Nerike Sigtryggs gård varit belägen. Någon ledning lemna de dock. Sturleson säger, att då konung Olof nödgades fly från Norge, tog han vägen öfver Edaskog, genom Vermland till Vassbo, och dädan öfver den skog, der vägen ligger, och kom fram i Nerike. Der bodde en mäktig och rik man, som het Sigtrygg. — Den gamla vägen mellan Sverige och Norge gick genom Vermland till Vassbo i Vestergötland och derifrån upp genom Tiveden till Nerikesslätten. Ordalydelsen hos Sturleson ⁴⁾ — *yfir skóg þann, sem leid ligger* (öfver den skog, der vägen ligger) — visar tydligt, att konung Olof följde den vanliga vägen, hvilken från Tiveden gick genom Viby och Hardemo, och sedan följde sandåsarne genom Kumla och Mosås till Örebro, eller, som det då hette, Eyrarsund. Uttrycket hos Sturleson ⁴⁾ — *þar var fyrir* (der var bosatt) — tyckes äfven antyda, att Sigtrygg bodde vid sjelfva vägen, hvilket äfven passar in på Sigtryggsberg.

En annan fråga är, hvem var denne Sigtrygg och hvad känner man om honom? Ingenting mera, än att han var en mäktig och rik man; men hans närmaste afkomlingar äro oss icke okände. I den af Keyser och Unger utgifna Saga Olafs

⁴⁾ Se not. 1).

hinn Helga uppräknas Sigtryggs ättlingar till fjerde led, och hos Sturleson får man af Olof den Heliges, och i synnerhet af Sigurds, Inges och Ostens Saga närmare reda på denna slägt.

Sigtrygg hade en son *Ivar*, och denne åter en son, som hette *Sune*. Denne Sune Ivarsson, som af Rosenhane göres till samtida med Blotsven och Erik Årsäll, var gift 1:o med Astrid, en ättling af Harald Hårfager i Norge och dotter af Ögmund Ormsson med Finn Arnessons dotter Sigrid, och 2:o med Ingrid från Danmark, dotter af Peder Torstensson till Berg och Cecilia Skjalmsdotter. Med sin första gemål Astrid hade Sune Ivarsson en son *Carl*, Göta Jarl, hvilken värdighet fadren, enligt Stjernman, före honom skall hafva innehaft. Denne Carl Sunesson omtalas i sagorna såsom en mächtig och äregirig man. År 1135 höll han på eget bevåg, och utan att derom tillsäga konung Sverker, ett möte med norska konungen Harald Gille på gränsen, der denna bestämdes emellan Götaland och Norge. Hans äregirighet, som fick ytterligare näring genom hans giftermål med Brigitta, Harald Gilles dotter med Ingrid Ragvaldsdotter, synes till och med hafva förledt honom att eftersträfva Norges konungakrona. — Då Sigurd Slembidjajn, efter mordet på Harald Gille, hade uttagit den stympade Magnus Blinde ur Holmklostret i Throndhjem, för att gemensamt med honom skaffa anhängare, men båda blifvit slagna i det olyckliga slaget vid Mynne i Raumarike våren 1137, och Magnus måste fly, begaf han sig öfver till Jarlen Carl Sunesson i Vestergötland. Magnus och hans män förstodo väl att reta Carls ärelystnad. Norge — sade de — låge nu öppet för en kraftig inkräktare. Ländermännen styrde landet, men voro sinsemellan oense för afunds skull, så att ingen samdrägt fanns dem emellan. Jarlen lyssnade begärligt till deras tal, samlade en mängd folk och drog in i Viken för att infalla i Norge; men Thiostulf Aaleson och Amund Gyrdarsson mötte honom på Krokaskogen i Sörbygds härad, der Carl blef slagen, och måste med nesa återvända till Vestergötland 1138. Efter den tiden vet hvarken Svenska eller Norska historien att förtälja något om Carl Sunes-

son; och hans afkomlingar, om han egt några sådana, äro äfven okände⁵⁾).

Slägt-tafla.

Finn Arnesson på Austratt, dansk jarl, g. m. kon.
Halfdan Sigurdssons dotter Thorbiörg.

Sigrid g. m. Orm jarl i Norge.

Sigtrygg, svensk odalman 1028.

Ögmund Ormsson.

Icar, mäktig man i Sverige.

Munan Ögmundsson stupade i slaget
på Krokaskogen 1138

Astrid

Sune Icarsson, sv. höfding, af Stjern-
man kallad jarl i Vestergötland.

Carl Suneson, jarl, nämnes år 1135 och 1138, g. m.
Brigitta, en dotter af kon. Harald Gille och
Ingrid Ragvaldsdotter.

VI.

FORNSAKER, FUNNA I NERIKES JORD.

Då fornsakerna äro bland de pålitligaste vägvisare vid bedömandet af ett lands äldsta odling och bebyggande, ha vi ansett det vara af vigt att sammanföra allt hvad man i den vägen känner om Nerike. Ehuru vi icke våga hoppas, att det lyckats oss uppsåra *alla* fornsaker, som blifvit funna i Nerikes jord, äro vi dock förvissade, att hvad som undgått våra efterspaningar är jmförelsevis obetydligt och endast består i enstaka stensaker, dem vantron och vidskepelsen undandöljer, och således de meddelade fyndförteckningarna böra lemna ett temligen godt bidrag till kännedomen om landskapets uräldsta förhållanden.

⁵⁾ Wieselgren uppgifver, utan att likväl anföra källan, att Carl Suneson skall haft en son *Christiern*, som, enligt Monumenta Sorana, förde samma vapen som fadren (ett hjul), och att denne Christierns dotter, i gifte med en (Erik) Ulf, varit moder åt Ingrid Ylfva, gift med Magnus Minnisköld och moder till Birger Jarl.

A. Stenåldern.

Hela antalet stensaker, funna inom Nerike och förvarade i allmänna och enskildes samlingar, utgör, enligt de uppgifter, vi lyckats förskaffa oss, för närvarande 372, förutom 2 fynd af smycken, som torde böra hänföras till denna period. Af dessa fornsaker befinna sig 5 nummer i Statens historiska Museum i Stockholm (i fyndförteckningen utmärkta med *St.*), 97 n:r i Karolinska Elementar-Läroverkets samlingar i Örebro (utm. m. *Ö.*), 151 n:r i framlidne Brukspatron J. W. Grills samlingar på Godgård i Östergötland (utm. m. *Gr.*), 69 n:r i Författarens enskilda samling (utm. m. *Hg.*), 25 n:r hos Nämndemannen Jonas Jonsson i Skruku i Sköllersta (utm. m. *J.*), 10 n:r hos Possessionaten C. A. Gjöbel på Harje i Hammars socken (utm. m. *Gb.*), 10 n:r hos Häradsdomaren Petter Persson i Logsjö i Edsberg (utm. m. *P.*) samt 5 n:r hos andre enskilde (utm. m. *E.*).

I afseende på fyndorten äro från

Nerike utan närmare angifvet fyndställe:

- 2 Yxhammare med skafthål (*St.*).
- 1 Dito af vanlig form (*Ö.*).
- 5 Stenviggar (*J.*).
- 1 Rätmejsel af flinta (*J.*).
- 44 Olika vapen och redskap¹⁾ (*Gr.*).

Örebro stads egor:

- 1 Utomordentligt fint och väl arbetad yxhammare, med fals kring skafthålet (*Ö.*).

Långbro:

- 1 Yxhammare, vanlig form (*Ö.*), fr. Rosta.
- 1 Flintknif (*St.*).

Åxberg:

- 1 Xxhammare (*Ö.*).
- 1 Mindre rätbila af ljus flinta (*Ö.*). Båda fynden fr. Dylta Bruk.

Hofsta:

- 1 Stenvigg (*J.*), fr. Hofsta by.

¹⁾ Det måste beklagas, att den betydliga Grillska samlingen aldrig blef af sin egare i lifstiden katalogiserad. I Brukspatron Grills efterlemnade anteckningar nämnes blott, att af 151 n:r, som i samlingen förskrifver sig från Nerike, 45 n:r äro från Askersunds landsförsamling, 35 fr. Hammar, 27 fr. Lerbäck och 44 "från andra socknar i Nerike".

Glanshammar:

- 3 Yxhammare (Ö.).
 1 Dito (Hg.).
 1 Spjutspets af ljus flinta (Hg.) Af dessa fynd äro 2 yxhammare och flintspetsen fr. Eldvalla egor nära kyrkan.

Lillkyrka:

- 1 Hålmejsel af brun flinta (Ö.), fr. Götarsvik.

Ringkarleby:

- 1 Yxhammare (Ö.).

Götlunda:

- 4 Yxhammare af vanliga former, hela och sönderslagna (Ö.).
 1 Yxhammare med fals omkring skafthålet (Ö.), fr. Prestgården.
 4 Stenvigg (Ö.).
 1 Lång lansspets af mörk skiffer (Ö.), fr. Arnängen i afloppsgravnen från Hastasjön.

Gräve:

- 1 Spjutspets af flinta (Ö.), fr. Åkerby.

Kil:

- 4 Kilar af flinta (Ö.), fr. Vallby.

Tysslinge:

- 1 Yxhammare af vanl. form (Hg.), fr. Södra Holmstorp.

Hidinge:

- 1 Större yxhammare (Hg.), fr. Sällven.

Knista:

- 3 Yxhammare (Hg.).
 1 Dito (E.).
 1 Dito (Ö.).
 1 Stenvigg (Hg.).
 1 Rundkil²⁾ (Hg.), fr. Magria.
 1 Liten söndrig rätmejsel af mörk flinta (P.), fr. Göksvalla.
 Ett smycke af 9 perlor, 6 af hvit lera, 2 af grönt och 1 af hvitt glas (E.), funna under en liten stenhäll i en jordhög vid Magria.

Qvistbro:

- 11 Yxhammare af vanl. form (Hg.); de flesta från landslagen eller trakten kring kyrkan.

²⁾ I brist på annan benämning har jag så kallat ett slags aflånga stenredskap med starkt svängd egg i ena ändan, och den andra afsmalnande i en spets, synbarligen ämnade att vid begagnandet hållas i handen.

- 1 Yxhammare af vanl. form (*P.*).
- 4 Stenviggar (*Hg.*).
- 2 Dito (*P.*).
- 5 Rundkilar (*Hg.*). Af dessa äro 4 funna inom bergslagen.
- 2 Jordhackor³⁾ (*Hg.*). Den ena större, icke fullt färdig, fr. Vestanby; den andra mindre, fr. Bertilstorp.
- 1 Spolformigt bryne (Knaacksten, Nilsson) af kristallinsk quartz (*Hg.*), hittadt i sjölandet af Multen, nära hemmanet Trummön.

Skagershult:

- 4 Yxhammare (*Hg.*).
- 1 Rätbila af ljus flinta (*Hg.*).
- 1 Stenvigg (*Hg.*).
- 1 Lansspets af mörk skiffer (*Hg.*), funnen i Testabäcken.
Ett nästan cirkelformigt, 1,5 tum långt, smycke af bernsten, med ett hål i midten, hittades för några år sedan i strandbädden af sjön Teen, nedanför Hasselfors Bruk; men är nu förloradt.

Tångeråsa:

- 1 Stenvigg (*Hg.*).
- 1 Flintspån, ryggad, 4,7 tum lång (*Hg.*), fr. Linneberg.

Edsberg:

- 6 Yxhammare af vanl. form (*Hg.*).
- 4 Dito (*P.*).
- 1 Yxhammare, med fals kring skafthålet (*Hg.*), fr. Binninge.
- 1 Rundkil (*Hg.*), fr. Riseberga.
- 1 Bred rätmejsel af brun flinta (*Hg.*), fr. Riseberga.
- 1 Smal dito (*P.*), fr. Via.
- 1 Spolformigt bryne af quartzit (*Hg.*), fr. Smedberga.
- 1 Spjutspets af brun flinta (*Hg.*), fr. Härfvesta, funnen i närheten af den s. k. Härfvestagrafven.
- 1 Knappten (*P.*), på den genom utdikning torrlagda stranden af Logsjön.

Hackvad:

- 1 Yxhammare, ofullbordad, borrad med centrumborr, och i skafthålet quar-sittande tapp (*Hg.*), fr. Skättorp.
- 1 Spjutspets af ljus flinta (*Hg.*), fr. Bo.

Hardemo:

- 1 Yxhammare (*Hg.*).

³⁾ Den ifrån den vanliga yxhammaren afvikande formen häntyder på ett helt annat bruk, troligen till beredning af jorden.

- 1 Yxhammare (Ö.).
- 1 Vigg (Hg.), fr. Torp.
- 1 Spjutspets af brun flinta (Hg.), fr. Åkerö, funnen på stranden af Skarbysjön.

Kräklinge:

- 1 Yxhammare (Hg.).
- 1 Smal rätmejsel af brun flinta (Hg.), fr. Höjen.
- 1 Spolformigt nålbryne af fin sandsten (Hg.), hittadt i den gamla strömfåran under kanalgräfvning på Folkavi ängar.

Ekeby:

- 2 Yxhammare (Ö.), deraf den ena fr. Leds egor, ofullbordad, med märken på två ställen efter påbörjad borring.
- 1 Rätmejsel af flinta (Ö.), fr. Björka by.

Gellersta:

- 1 Yxhammare (St.).
- 4 Dito (Ö.).
- 1 Dito (J.).
- 2 Dito med fals omkr. skafthålet (Ö.), den ena fr. Ökna, den andra fr. Bro.
- 5 Rätbilar af ljus flinta, den största 1,2 fot, den minsta 0,95 fot lång (Ö.); allesammans hittade vid Södra Bro, på stranden af Mosjön.
- 1 Rätmejsel af diorit (Ö.).
- 1 Hålmejsel af ljus flinta (Ö.), fr. Gellersta by.
- 1 Rätmejsel af flinta (J.), fr. Ökna.

Halsberg:

- 1 Yxhammare (J.).
- 1 Hålmejsel (J.).
- 2 Mejslar af gråvacka (Hg.), den ena funnen vid Alm och den andra vid Marka.

Kumla:

- 1 Serdeles väl arbetad yxhammare, utmärkt af sin långt utdragna form och obetydliga skafthål (Ö.), fr. Hjortsberga.
- 1 Stenvigg (Ö.), fr. Vallersta.
- 1 Bred rätmejsel af brun flinta (Ö.).
- 1 Hålmejsel af flinta (Ö.). De begge senare fynden från Hjortsberga.
- 1 Rätmejsel af gråvacka (Hg.), fr. Kumla by.

Sköllersta:

- 7 Yxhammare, en del söndriga (J.). 6 af dem funna vid Skruku.
- 5 Dito, de flesta söndriga (Ö.).
- 1 Slipsten, en fot lång (Ö.), fr. Kärr.

1 Cirkelrund sten, med hål i midten, 3 tum i diameter (Notsänke?) (*J.*), funnen i närheten af kyrkan.

1 Halfrund knappsten, med hål i midten (*Ö.*), fr. Vrana.

Almby:

1 Yxhammare med fals omkr. skafthålet (*Ö.*), fr. Hjelmarsberg.

Norrbyås:

5 Yxhammare, till en del söndriga (*Ö.*).

1 Yxhammare med fals kring skafthålet (*Ö.*), fr. Sörby.

4 Stenviggar (*Ö.*).

1 Rätmejsel af brun flinta (*Ö.*), fr. Åsens by.

1 Hålmejsel af brun flinta (*Ö.*), fr. Sörby.

Stora Mellösa:

6 Yxhammare (*Ö.*).

1 Dito (*J.*).

1 Yxhammare med fals omkr. skafthålet (*Ö.*).

3 Stenviggar (*Ö.*).

1 Triangelformig sten (Amulett?) (*Ö.*).

1 Spolförmigt bryne af kristallinsk quartz (*Ö.*), fr. Bärsta.

Af förest. 12 n:r äro 7 och deribland den triangelformiga stenen funna vid Resta by.

Lennäs:

2 Yxhammare af vanl. form (*Ö.*).

Asker:

3 Yxhammare (*Ö.*).

2 Dito (*J.*), fr. Köpsta.

1 Dito (*E.*), fr. Bysta.

1 Tveeggad yxa af diorit (*Ö.*), fr. Valsta.

1 Yxhammare med fals kring skafthålet (*J.*), fr. Tybble.

1 Stenvigg (*Ö.*), fr. Tångsätter.

1 Stenvigg, eggad åt begge ändar (*St.*).

1 Rundkil (*Ö.*), fr. Brevens Bruk.

1 Rätmejsel af flinta (*Ö.*), fr. Mörby.

1 Spjutspets af flinta (*J.*), fr. Höre.

1 Flintknif (*J.*), fr. Höre.

Bo:

1 Yxhammare (*Ö.*).

1 Yxhammare med fals kring skafthålet (*Ö.*).

Lerbäck:

2 Yxhammare (*Hg.*).

2 Yxhammare (Ö.).

27 Olika vapen och verktyg (*Gr.*).

Hammar:

35 Olika redskap och vapen (*Gr.*).

7 Yxhammare, hela och söndriga (*Gb.*); alla funna vid Mårsätter.

1 Kil af flinta (*Gb.*).

Askersunds stads egor:

1 Yxhammare (Ö.).

2 Rätmejslar af ljus flinta (Ö.), funna å den s. k. Allfaribacken.

Askersunds landsförsamling:

1 Bred rätmejsel af flinta (*Gb.*), fr. Edö.

1 Spjutspets af flinta (*Gb.*), fr. Edö.

45 Olika redskap och vapen (*Gr.*).

Snaflunda:

2 Yxhammare (Ö.), fr. Björstorp.

Viby:

2 Yxhammare, vanl. form (*Hg.*).

2 Dito (*E.*).

1 Bred hålmejsel af hård stenart (*Hg.*), fr. Hageberg.

1 Bred rätmejsel af brun flinta (*E.*), fr. Körtingsberg.

Bodarne:

1 Större yxhammare af vanl. form (*Hg.*), fr. södra Tiveden.

372, eller

Yxhammare, viggar och kilar af gneis, diorit, sandsten och tålgsten . . . 306.

Flintsaker, förnämligast spjut och mejslar, inberäknade 12 n:r i Grilliska saml. . . 53.

Spolformiga brynen af quartz och sandsten 4.

Lansspetsar af skiffer 2.

Jordhackor 2.

Knappstenar 2.

Notsänke (?) 1.

Slipsten 1.

Amulett (?) 1.

372.

B. Bronsåldern.

Bronskulturen är i Nerike sparsamt representerad. De bronsfynd, som kommit till vår kännedom, äro endast 14, neml. från

Ekeby:

- 1 Pålstaf (Ö.), funnen vid Björka by.

Sköllersta:

- 1 Skaftecelt, 4 1/2 v.tum lång, med två urgröpningar på hvardera sidan om bladet (*St. inv.* 1658).
 1 Svärd (*i Kon. Carl XV:s vapensamling*).

Mellösa:

- 1 Fynd af 17 st. perlor, af grönt och rödt glas, samt 2 perlor af hoprullad bronstråd (*St. inv.* 1259), fr. Bärsta.
 1 Spännsmycke (*tillh. hr R. Dybeck*), fr. Hummelsta, ur en till hälften bortgräfd ättehög.
 1 Spännbuckla (Ö.), fr. Rynninge.

Asker:

- 1 Hålcelt, med öra nära midten, 4 5/8 v.tum lång (*St. inv.* 2124), fr. Bysta.
 1 Större spiralsvriden halsring (*nu förlorad*), fr. Valsta.
 1 Rakknif, med handtag i form af ett hästhufvud (Ö.), fr. Valsta.
 1 a) Kopparhaltig lans, afbruten, med två naglar, b) stycke af en hård hellebergsart, c) perla af agat, d) hvasst verktyg af flinta (*St. inv.* 426).

Svennevad:

- 1 Bågfibula, 6,7 tum lång, med råa zirater på öfra sidan, hvaribland ett stort drakhufvud på hvardera ändan (*St.*), fr. Gillberga.

Hammar:

- 1 Morgonstjerna (Ö.), utan närmare angifvet fyndställe.

Götlunda:

- 1 Bronsholk (Ö.), fr. Prestgården.
 1 Hängsmycke med ögla (*hr R. Dybeck*), ur en grafhög på Urvalla egor.

C. Jernåldern.*Askersund:*

- 1 Hel och en half guldring med månlika zirater, funnen 1722 (*nu förlorad*).

Örebro:

- 1 Armring af rent guld, funnen 1780 (*St.*).

Kräklinge:

- 1 Fynd af a) en stor öppen hufvudring af guld, b) en öppen armring af en tjock guldtén (*St. inv.* 2248), funnet vid Luggavi soldattorp 1856.

Gräfsve:

- 1 Svärd, med märken efter inlagda silfverzirater i fästet (Ö.), funnet på den genom sjöaftappning torrlagda stranden af sjön Tysslingen.

Axberg:

- 1 Tvåuddigt jerninstrument (Ijuster), tills. med flera två- och treuddiga redskap (St. inv. 1251), i en grafhög vid Korsta.

Hardemo:

- 1 Stigbögeln af jern (Hg.), fr. Åkerö, i en ättehög. Derjemte anträffades i samma hög den andra stigbögeln, en spjutspets, "en hacka", "två stampar" samt några spännen, tillhörande ett ridtyg, hvilka saker voro så förderfvade af rost, att de sönderföllö, när de skulle upptagas.
- 2 Spjutspetsar och 1 bryne (Hg.), fr. Källtorp, ur en söndergräfd ättehög.
- 1 Hjelmformig sten (Hg.), funnen vid Nählberg.

Kumla:

- 1 Fynd, bestående af a) 2 nitnaglar af jern, b) bit af ett fyrkantigt bryne, c) fragment af en bronsholk, d) liten slaggtacka, e) en bit af ett ben, f) oxbruddslikt jernfragment (St. inv. 1251), fr. Hjortsberga, ur grafhöggar.

Mellösa:

- 1 Spjutspets af jern (Ö.), fr. Resta.
- 1 Slagsvärd (Ö.), fr. Rynninge.
- 1 Hjelmformig sten (Frih. Djurklou), fr. Åsby.

Asker:

- 1 Pilspets af jern (Ö.), fr. Lundby.

Edsberg:

- 1 Handqvarn från Hackaretiden (Hg.), vid Smedberga funnen i ett Hackhemsrör.

*D. Medeltiden.**Örebro:*

I kohagen på landshöfdingens boställsjord gjordes år 1862 ett fynd, bestående af a) 5 treflikiga smycken af silfver, utaf tre vid hvarandra hoplödda spiralvridna ringar, hvilka äro genombrutna af ekblad, två större och tre mindre; b) ett dylikt smycke, hvaraf dock endast återstår de tre sönderbrutna bottenringarna; c) två ändholkar af silfver, nedtill cylindriska, med pålagda ekblad, deröfver ett smalt rör, omslutet af fyra spiralvridna band, i toppen en liten hängprydnad; d) en fyrkantig dosa af silfver, med ögla i ena hörnet, kanterna genombrutna med graverade figurer, på botten Maria med barnet, som emottager de tre konungarnas hyllningsgåfvor, på locket Veronica med svetteduken; e) ett dubbelt kaphäkte i bladform, genombrutet med bokstafven **A** midt öfver haken; f) hälften af ett dylikt med treflikigt blad och bokstafven **O** i en sköld öfver den bortbrutna haken; g) en liten påse af silfvertråd, i form af ett hjerta, med kort band af silke och silfvertråd; h) en matsked af silfver, med fyra blad kring knappen; inuti ett förgylt skriftband med bokstafven **V** i en bladkrans; i) en

dylik, på skaftbladet endast bladrankor; skaftet spiralvridet. Alltsammans inlöst med rdr 51,77 rmt (*St.*).

Söder i staden, vid gräfningsarna efter branden 1854, hittades en fingerring af guld med bokstafven **x** (Kristus?) (*Ö.*).

Ånsta:

Vid odling af en skogsbacke i ett gårde vid Nasta: 3 guldmynt, engelska Nobler, slagna under kon. Edv. IV (1461—1483), med inskrift på frånsidan: "Jhesus autem transiens permedium" etc. Ett af mynten såldes till Kristiania för 13 rdr 29 sk. 6 rst. bko; de andra inlöstes med 27 rdr 1 sk. 9 rst. bko (*St.*).

Edsberg:

I klosterruinerna vid Riseberga på 1830-talet: a) en fingerborg af brons (*Hg.*); b) ett knifskäft af brons, med helgonbilder, ciceleradt arbete (*Hg.*); c) två små silfvermynt, det ena Erik XIII:s af Pommern, det andra Kristoffers af Bayern (*Hg.*); d) ett stycke hopasmält klockmetall af omkr. 10 skålp. vigt (*tillh. hr N. G. Roth i Knista.*)

Hackvad:

Under bränningen i en odlad torfmosse vid Gippersta hittades 1861: a) en bit af en sönderbruten guldplåt (bracteate) med pålagda trådzirater och en liten lösfallen bit omgifven af en dylik tråd; b) en fingerring, konstigt arbetad af flätade fina guldrådar, med ändarna sammanlödda; men åter uppbrutna (trol. fr. 12:te årh.). Inlöst med rdr 23,20 rmt (*St. inv. 2644*).

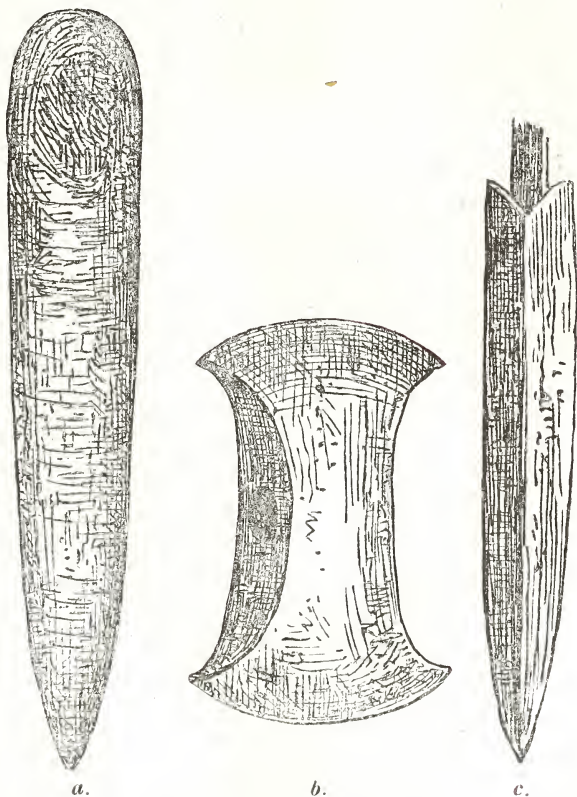
Askersund:

I en sandgrop på Väderqvarnsbacken: en väl bibehållen hjälm af jernbleck, med rörligt hjälmgaller (*eges af rådm. Christiernsson i Askersund*).

Vi skola egna de meddelade fyndförteckningarna en något närmare granskning. Det är säkert öfverraskande för mången att förnimma, att i Nerike, som ligger så aflägsset från stenålderns hufvudorter, de södra och vestra kustprovinserna, 372 serskilda stensaker kunnat hopsamlas på föga mer än 15 år. Tänker man sig dertill alla dem, som under århundraden blifvit funna och åter förstörda, så är Nerikes rikedom på stensaker utan fråga högst betydlig. Det är väl sant, att vi här sakna de sydliga landskapernas öfverflöd på vackra och konstnärligt tillverkade flintarbeten. Men en samling af 53 flintsaker, bland 372 fornsaker af sten, kan dock icke sägas röja någon fattigdom, och innebär, såsom oss synes, en faktisk vederläggning af *Etatsr. Worsaaes* påstående om nödvändigheten att skilja

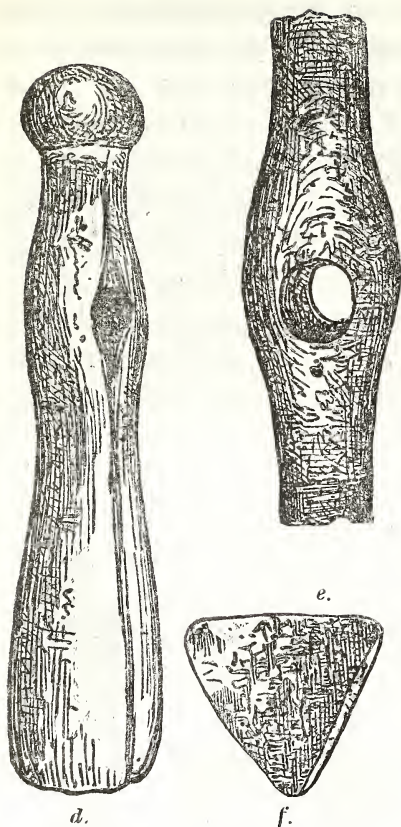
mellan en stenålder för Sveriges mellersta och sydliga delar⁴⁾. Anmärkningsvärd är äfven flintsakernas jemna fördelning. Från alla delar af Nerike eger man sådana; och der flera stensaker äro från en socken, kan man nästan vara viss om, att bland dem träffa en eller flera af flinta. På grund af det utslag, stensakerna sjelfva lemna, är man således berättigad anse stenåldern, som Nerikes fornfynd representera, vara en fortsättning af det södra Sveriges, och de folk, hvilka i en aflägsen forntid kringströfvade på Hjelmarestanden och i Nerikes lågbygder, såsom anförvandter med dem, som i Skånes skogar jagade uroxen och bisonten, eller på Vestgötaslätten byggde de väldiga gånggrifterna. Å andra sidan utgöra de i Nerike funna skifferlansarna en förmedlande länk med den fornsaksformation, som karakteriserar stenåldern på ömse sidor om Bottniska viken.

Vidstående teckningar återgifva några af de sällsyntare stenfynden: *a* är en af de hufvudsakligen i Vester-Nerike förekommande rundkilarne; *b* en tveggad yxa, funnen vid Valsta i Asker, ett ställe, bekant för de der gjorda bronsfynden; *c* skifferlans från

Ovanligare stensaker från Nerike.

⁴⁾ Blekingske Mindesmärker, s. 51.

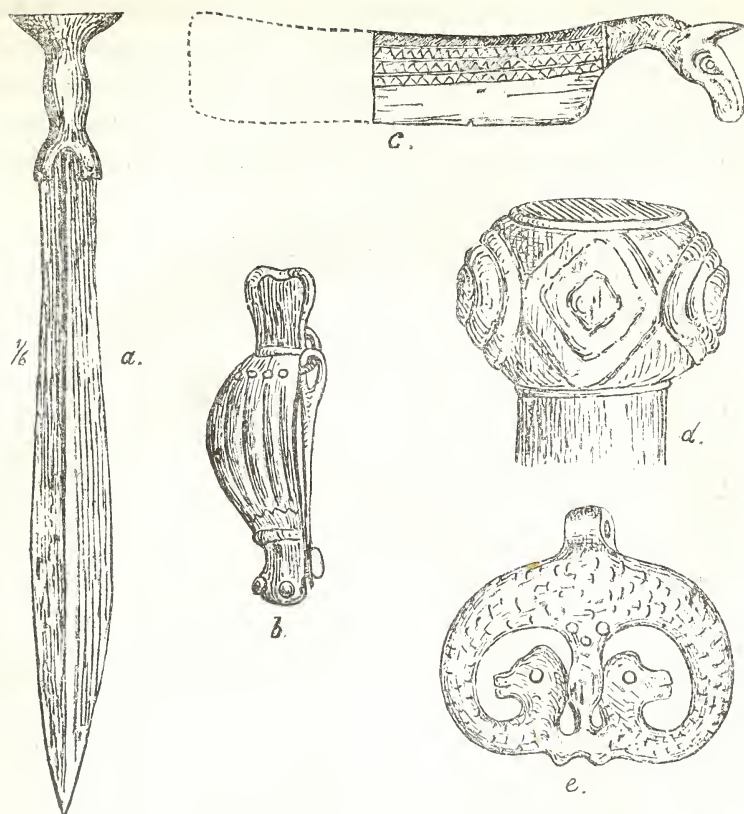
Ovanligare stensaker från Nerike.

Götlunda; *d* ovanlig stenyxa från Hjortsberga i Kumla; *e* jordhacka från Qvistbro, och *f* en tunn trekantig sten (amulett?) från Resta i Mellösa.

Om bronskulturen ha vi förut anmärkt, att den är ytterst sparsamt representerad inom Nerike. Med undantag af tvenne bronsfynd från Götlunda, äro alla fynd, som tillhöra denna kulturperiod, anträffade söder om Hjelmaren, mest i den forngamla bygden kring Qvissmaresjöarna och Telgeån. Men hvarken den omständigheten, att bronssakerna egentligen och endast tillhöra den uräldsta bygden, eller att bronsfynd ett par gånger blifvit upptagna ur forngrafvar, berättigar oss att antaga, att Nerike någonsin varit stambåll för bronsfolket.

Af här å följande sida afbildade bronsfynd, framställer *a*

ett svärd, funnet i Sköllersta och nu tillhörigt H. M. Kon. Carl XV:s vapensamling. Längden från spetsen till ändan af fästet är 2,45 fot. Fästet är 4,7 tum, deraf kafflen ensam 2,6 tum lång. Största bredden af klingan är något mer än 2 tum; *b* är ett spännsmycke, buckligt på midten, med bibehållen nål, hittadt af hr R. Dybeck i en söndergräfd grafkulle på Hummelstator i Mellösa; *c* en rakknif, med handtag i form af ett hästhufvud och med zigzagzirater på det afbrutna bladet, från Valsta i Asker; *d* en morgonstjerna af den vanliga formen, funnen i en mosse i Lerbäck och af kommissionslandtmätaren Carpelan skänkt till Örebro läroverks samlingar; *e* ett hängsmycke i form

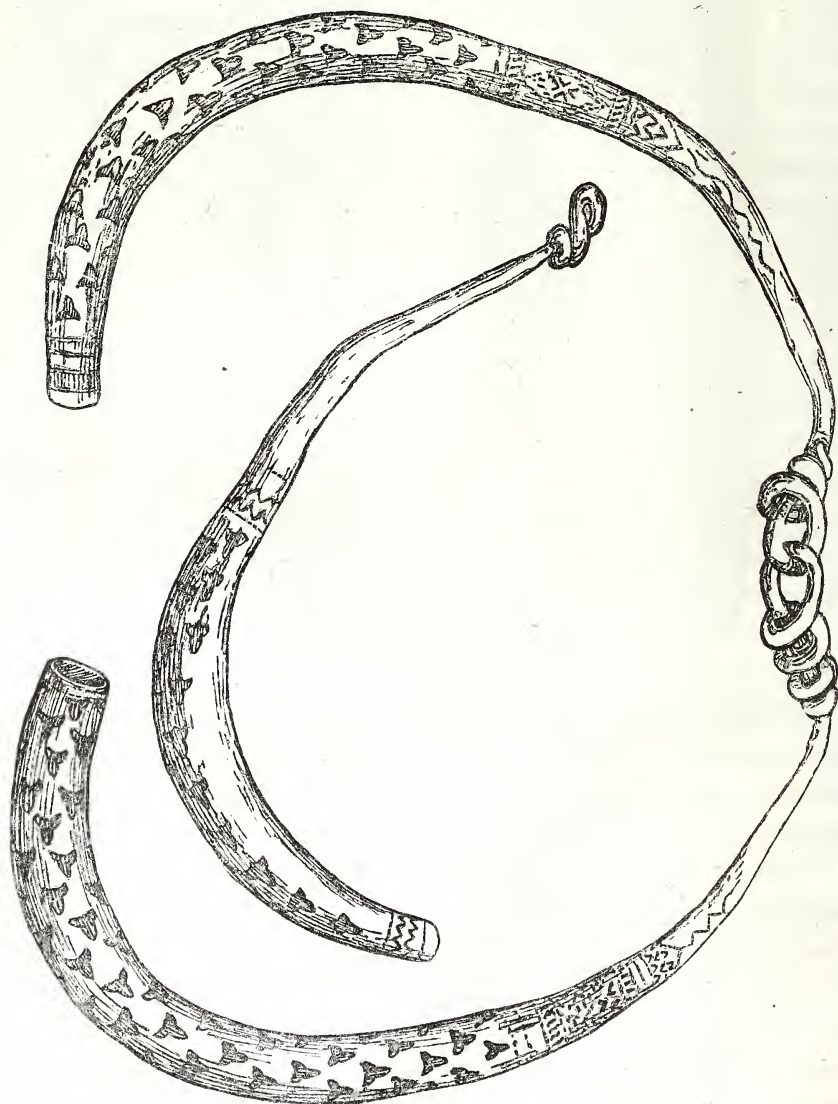
Några bronsaker funna i Nerike.

af två fjällbeklädda djur, hvilkas kroppar förenas under öglan. Tillhör hr R. Dybeck, och af honom uppgräfdt ur en liten grafkulle på Urvalla egor i Götlunda. Figurerna, såväl till detta som *b*, äro hemtade ur Tidskr. Runa. häft. 1, 1865.

Af de fornsaker från järnåldern, som upptagas i vår meddelade fyndförteckning, tillhöra de fyra först uppräknade fynden med all säkerhet den äldre järnåldern. Det, som först nämnes, och hvilket nu gått förloradt, var, så i archeologiskt som materielt hänseende, ett af de dyrbaraste fynd, som någonsin blifvit gjorda i Sverige. Det bestod nemligen af en stor massiv halsring af guld och hälften af en dylik, af 64 lod tillsammans, som år 1722 hittades nära Askersund af några der

arbetande soldater. Det dyrbara fyndet skänktes af kon. Fredrik I till då varande landshöfdingen öfver Nerike och Vermland, Frih. Conrad Ribbing, på hvars föranstaltande ringarna blefvo stuckna i koppar och i Acta litt. Suec.⁵⁾ beskrifna, eller rättare i förbigående omnämnda, i en höglärd afhandling om

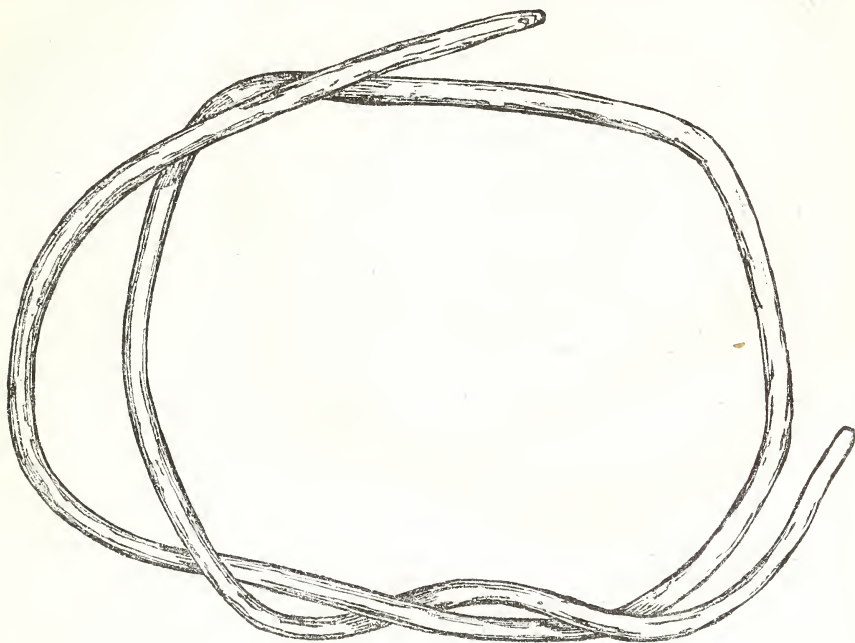
Indringar af guld, funna vid Askersund 1722.

⁵⁾ Vol. 1, pag. 590.

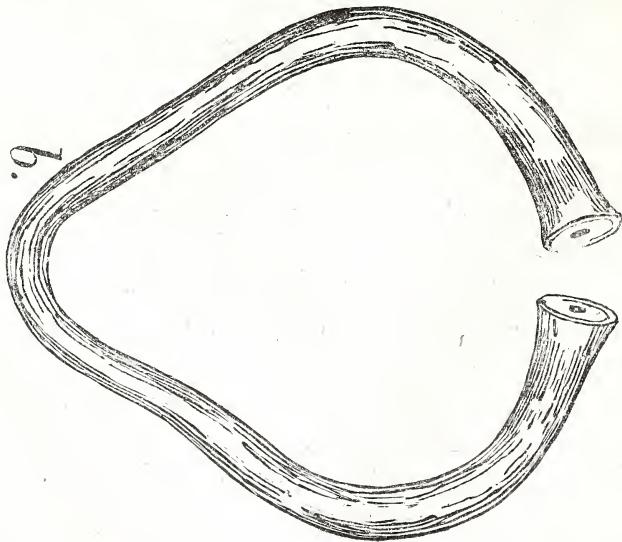
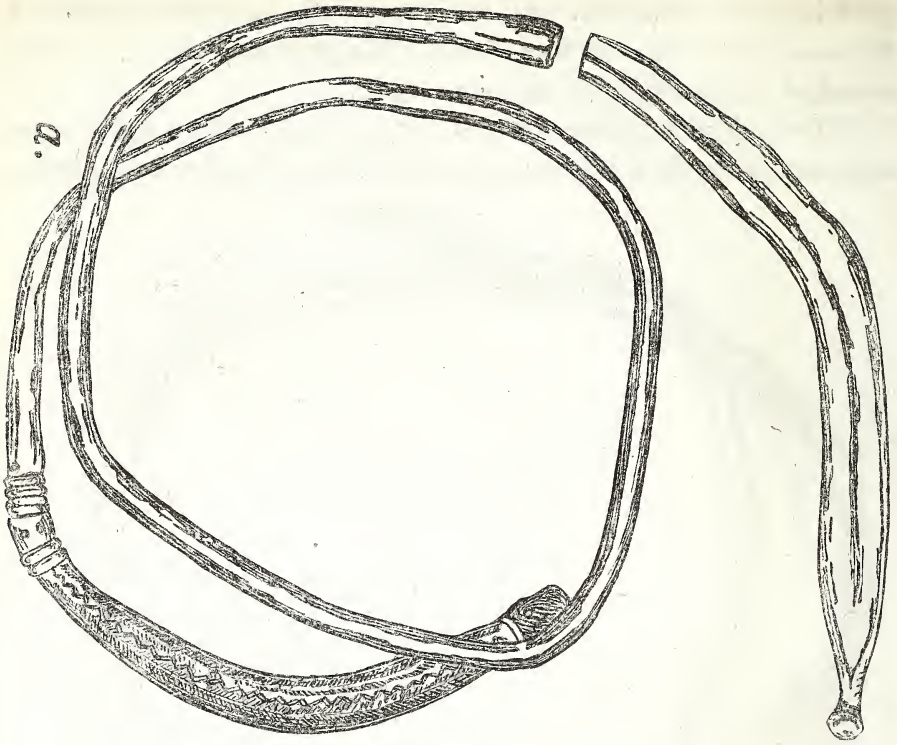
guldringar i allmänhet, af assessorn i Antiquitetskollegium J. Björner. Den här (å föreg. sida) bilagda ritningen är en förminskad kopia af detta kopparstick.

Den guldring, som dernäst i fyndförteckningen omnämnes, och som återgifves i närstående afbildning, hittades nära Örebro

Guldring, funnen nära Örebro 1780.

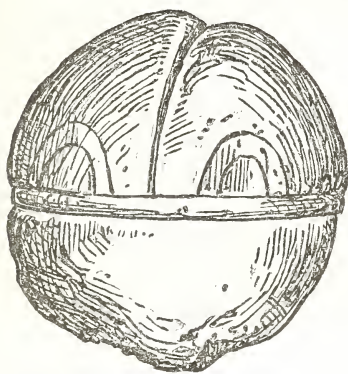
1780, och består af en sammanvriden smalare guldtjen, som dock är starkt silfverblandad. Ringen finnes i Statens museum (inv. 31). — Teckningarna *a* och *b* (å följande sida) framställa det år 1856 gjorda guldfyndet vid Luggavi soldattorp i Kräklinge socken; *a* är en stor öppen hufvudring, trind på midten, med ett dubbelt ormhufvud i vardera ändan, afbruten i två delar, vägande $13\frac{1}{16}$ lod; *b* är en öppen arming, förfärdigad af en tjock guldtjen, som är gröfre mot ändarna, utan alla prydnader, och väger $10\frac{2}{16}$ lod. Genom hopkramning har ringen förlorat den runda formen. Båda ringarna inlöstes med 877 rdr 63 öre rmt till Statens historiska museum. Det fjärde af de fynd, som vi anse tillhöra den äldre jernaldern, är ett svärd

Guld-fynd i Krælinger 1856.

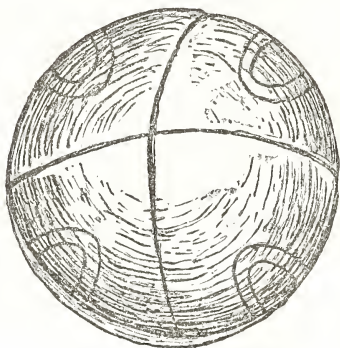
med afrostad klinga, men med någorlunda bibehållet fäste, hvarå synas incrusteringar af silfver, som för några år sedan hittades på stranden af Tysslingen i Gräfve socken och nu förvaras bland samlingarna i Örebro.

Hvad den yngre jernaldern beträffar, äro Nerikesfynden af mindre betydighet. De plumpa, merendels förrostade jernsakerna anses vanligen af hittaren vara utan värde, och komma följaktligen sällan in i samlingarna. För kännedomen om vårt lands äldre förhållanden äro ock fyndsakerna från denna tid af en jemförelsevis underordnad vigt, enär de flesta af våra fasta fornlemningar utgöra tillförlitliga minnen för samma tid. Vi kunna likväl icke underlåta att omnämna ett par fynd, påtagligen tillhörande denna tidsålder, hvilka, så vidt vi känna, äro helt och hållet egendomliga för Nerike. De bestå nemligen i ett slags stora hjelmformiga stenar, af hvilka en är funnen vid Nählberg i Hardemo och en annan vid Åsby i Mellösa.

Hjelmformig sten från Nählberg i Hardemo.

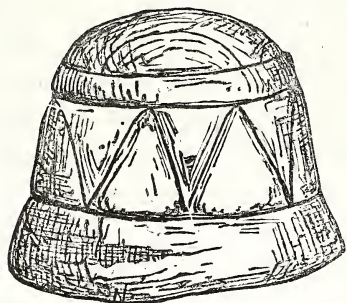
Sedd fr. sidan.

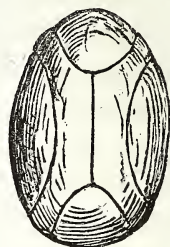
Sedd uppifrån.

Nählbergs-stenen, som är nästan klotrund och nära 4 fot i omkrets, har kring midten ett bälte af tvenne jemnlöpande inhuggna linier. Från detta bälte utgå tvenne andra skuror, som vinkelrätt skära hvarandra i stenens hjessa och således afdela öfra halfvan i fyra lika delar, som hvardera prydes af en rundbågig zirat af dubbla linier, som äfven utgå ifrån bältet.

På stenens undra sida är en ojemn brottyta, som synes antyda, att stenen blifvit afslagen från någon fotställning, hvarpå han ursprungligen hvilat. Han hittades 1858 i botten på ett mindre stenrör i gårdet norr om byn. Beklagligen kom ej någon uppmärksamhet att egnas åt, om några ben eller andra graflemningar funnos i stenröret.

Sedd fr. sidan.

Sedd uppifrån.

Hjelmformig sten från Åsby i Mellösa.

Åbystenen har, sedd ofvanifrån, en rundt oval form, hvars största längdsträckning är 1,2 fot. Stenens höjd är 1,14 fot. Emellan tvenne inhuggna jemnlöpande skuror, på lika afstånd från stenens midtlinea, går en enkel zigzaglinea rundtomkring stenen, hvars hjessa äfven här prydes af rundbågiga zirater, af hvilka tvenne äro förenade genom en rak linea. På stället, der stenen hittades, lågo skärfvor af människoben och gammalt jernskrot, hvaribland lemningar efter en sax, hvilka saker dock icke blefvo tillvaratagna.

MINNEN FRÅN MEDELTIDEN.

VII.

RUNSTENAR.

Jemfördt med de andra Svealänderna är Nerike fattigt på runstenar, hvilket, då det ligger så nära de gamla folklanden, häntyder på ett senare bebyggande, serdeles om man tillika — såsom *Prof. Säve* anmärker — ser på språket i runinskrifterna, hvilka, genom de många ojemnheterna i skrifsättet och de ofta förekommande stungna runorna, hänvisa på en yngre tid.

Då *Liljegren*, hufvudsakligen efter äldre uppteckningar, utgaf sina *Run-urkunder* 1834, upptogs Nerikes samtliga runstenar till 18, ehuru säkert en och annan af dem, som blefvo intagna i detta arbete, redan då var förstörd. Senare efterforskningar ha emellertid ledt till visshet om, att 12 af de runminnen, *Liljegren* omförmäler, ännu finnas i behåll, ehuru 3 endast såsom fragmenter, hvartill kommer ett fragment af en förut okänd sten, som genom författarens efterspaningar uppdagades under förleden sommar (1867), så att antalet af Nerikes runstenar för närvarande utgör 13.

1. Götlunda socken vid Urvalla. (Lilj. 1024.)

Denna sten återfinnes på vestra sidan om sockenvägen, som går från Ramstigen till den vid Opbogaström (Frötuna-ån) belägna byn Urvalla. Helt nära stenen, in i skogen, på östra sidan om vägen, finnes en stensättning i båtform. Stenen, som

Det är: *Ulfr auk Anundr litu rausa stain iftir L . . .* [? fath] *ur sin boanda Kunur.*

(*Ulf och Anund läto resa sten efter L . . .* [? fad] *er sin, Kunas man.*)

Anuntr, m. Anund Fn. *Önundr* förklaras af *P. A. Munch* vara uppkommet af *An-vindr*. — *Kuna* f. genit. *kunur* qvinna, gift hustru, men är här ett namn¹⁾.

2. Götlunda socken Lungersås. (Lilj. 1025.)

Öfverst på Lungersåsen, der han vid pass en half fjerdingväg söder om byn Lunger skjuter ut i Hjelmarens, träffas denna sten inuti en, 27 fot lång och 9 fot bred, båtformig stensättning af större kullerstenar, omgifven af andra stensättningar i olika former. Af folket i trakten är stenen väl känd under benämningen "Konung Siggess sten". Stenens höjd från jorden till öfra kanten är 4,1 fot, bredden nedtill 2,5 och upptill 2 fot, samt tjockleken ungefär 1 fot. Inskriften är af denna lydelse:

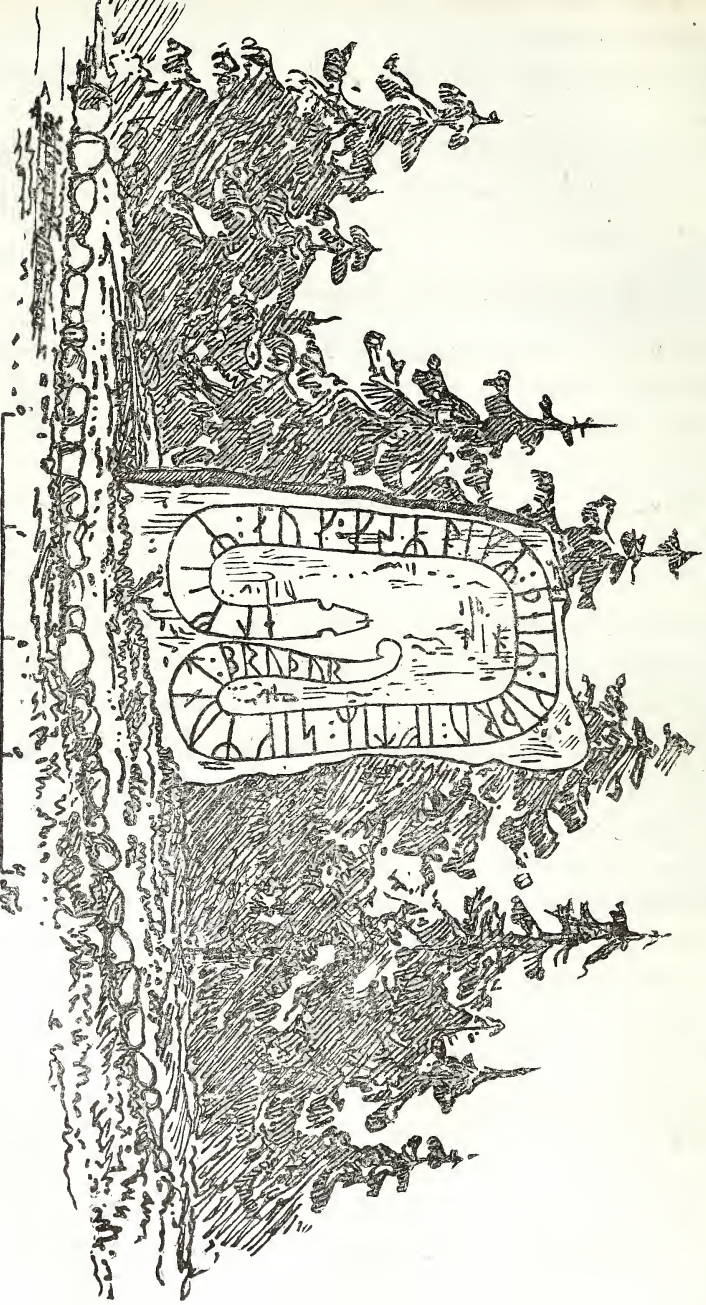
𐌺𐌹𐌿 𐌰: 𐌲𐌺𐌹: 𐌹𐌺𐌰𐌺𐌹𐌿𐌰: 𐌲𐌺𐌰: 𐌹𐌺𐌲𐌺𐌺: 𐌹𐌿𐌰𐌰: 𐌺𐌹𐌿𐌹𐌺𐌰𐌰𐌰:
𐌲𐌺𐌺𐌲𐌺: 𐌺𐌺𐌰:

ELF[KI]R AUK KÆRLIFR ÞEIR KIÞRU IFTR SIKMUNT
BRUÞUR SIN.

Det är: *Elf[kir]r auk Kærlifr their kirthu iftir Sigmund brothur sin.* (*Elfkir* (= *Elfgeir* af *Alfgair*) och *Kærlifr* de gjorde (neml. minnesvården) *efter Sigmund broder sin.*)

Vid läsningen af denna sten har *Prof. Sæve* benäget fäst uppmärksamheten på, att det första namnet 𐌺𐌹𐌿 . . . 𐌰, hvars mellersta mynder äro nästan utplånade, äfven skulle kunna läsas för *Elfikir* l. *Elfingr*, ehuru den här antagna läsarten *Elfkir* l. *Elfgeir* är den sannolikaste; — och att det andra namnet 𐌹𐌺𐌰𐌺𐌹𐌿𐌰 bör vara *Kærlifr* (*Geirlifr*, af *Gairlaifr*). Då man uti det nästföljande ordet 𐌹𐌺𐌲𐌺𐌺 tydligen har en omkastning för 𐌹𐌺𐌲𐌺𐌺, så kunde man tro, att förhållandet voré detsamma med 𐌹𐌺𐌰𐌺𐌹𐌿𐌰 och att dermed menades 𐌹𐌰𐌺𐌹𐌿𐌰, som då kunde ta-

¹⁾ Jfr *Liljegren*, n. 431, samt *Tutir* (Dotter). Lilj. 334, 1447, *Faþir*, m. (Fader). L. 1447, 1223, 2118, och *Bruþir*, m. (Bror). L. 1118, nyttjade såsom nom. propr.

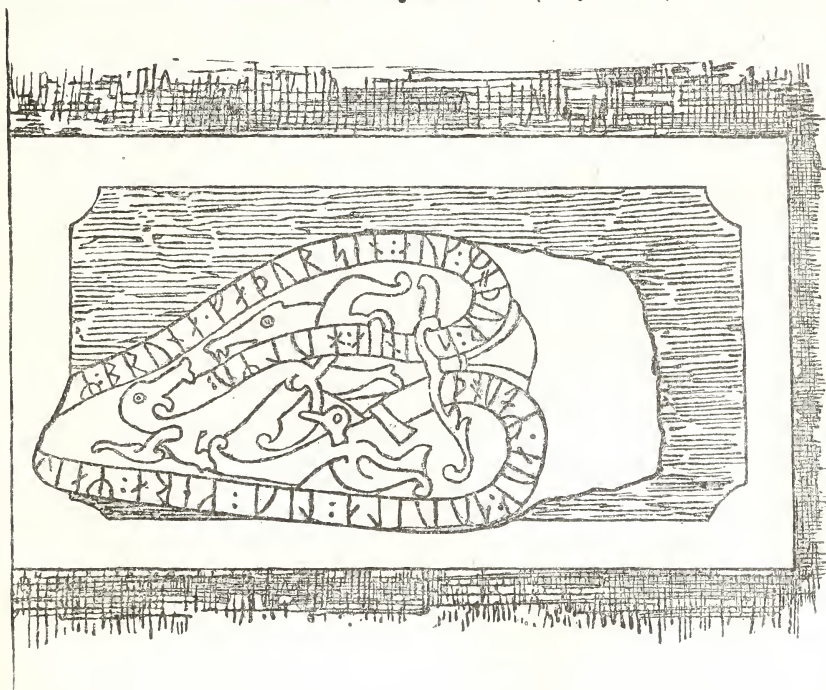

Göteborg, Långstens-stenen.

gas för *Köslifr* l. *Kæslifr*, l. *Kes-*, *Kis-lifr*, och förstafvelsen då vara densamma, som Lilj. 656 *Kismuntr* och Lilj. 775, 953 *Kislauk*. Men att 𐀞 möjligen är en vokal vinner stöd deraf, att uti den urnordiska runskriften på *Istaby-stenen* i Blekinge (*Stephens*, s. 175, *Lilj.* 2059) runan 𐀞 betecknar en vokal, t. ex. slutet 𐀞𐀚𐀛𐀜𐀝𐀞𐀟𐀠𐀡𐀢𐀣𐀤𐀥𐀦𐀧𐀨𐀩𐀪𐀫𐀬𐀭𐀮𐀯𐀰𐀱𐀲𐀳𐀴𐀵𐀶𐀷𐀸𐀹𐀺𐀻𐀼𐀽𐀾𐀿 = *wæraitt runar þajar* (enligt *P. A. Munchs* läsning) = *Isl. reit runar þær*; och man får på detta sätt utan någon omkastning 𐀚𐀛𐀜𐀝𐀞𐀟𐀠𐀡 till *Kærlifr*.

En med runor ristad grafsten, i *Götlunda kyrkas vapenhus*, som Liljegren omnämner under n. 1681, finnes nu icke mer. Sannolikt har han blifvit sönderslagen eller inlagd i muren, när kyrkan ombyggdes 1744.

3. Glanshammars kyrkomur. (*Lilj.* 1038.)

Denna runsten, som sitter inmurad i hörnet af vestra gälv-muren, norr om tornet, ungefär 5 alnar från jorden, har välment, men föga välbetänt, blifvit öfverstruken med olika slags

oljeråg för att göra den nogt sittande stenens ristningar rätt synliga för den, som betraktar dem nerifrån marken. Det är sannolikt denna sten, Liljegren afser med 1028, ehuru, om man jemför inskrifterna, en förväxling med den längre fram omnämnda *Väsbystenen* (L. 1038) är alldeles påtaglig. Ristningen är af följande innehåll:

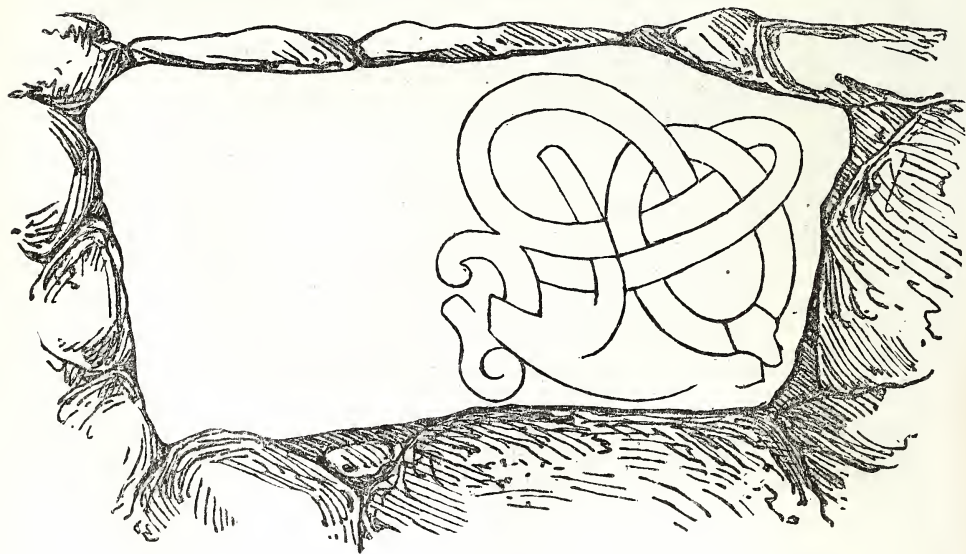
Þ#U7A: 7N7: 7NR...: 7N: 777: 77...: A: BR777:
 7777: 777: 7N7: 7777: 7777: 77777:

ÞOUA(n)UR (l. ÞOUTAR) AUK TUR . . LI(T)U KERA
 MA[RKI IFT]R BRUNA FAÞUR SIN AUK MOÞUR SINA
 HULMU.

Det är: *Thoua(n)tr l. Thoutar auk Tur . . litu gera marki iftir Bruna fathur sin auk mothur sina Hulmu.*

(*Thouantr l. Thoutar och Tur . . läto göra märke (minnesmärket) efter Bruni fader sin och moder sin Hulma.*)

4. Glanshammars kyrkogårdsmur. (Lilj. 1029.)

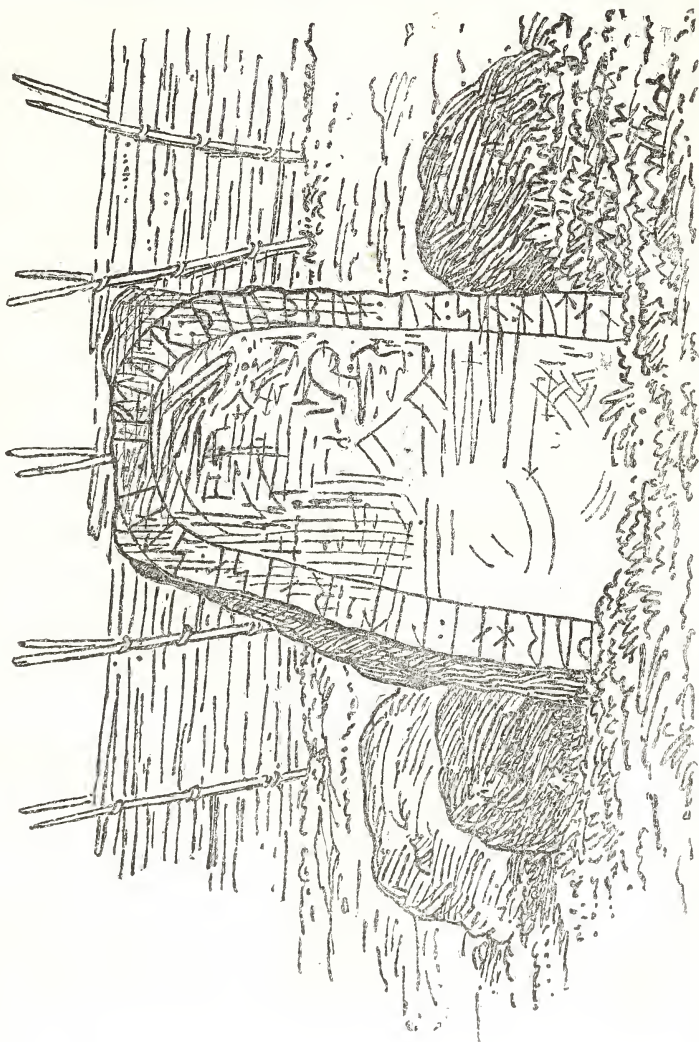

Liljegren omnämner, utom den nu beskrifna, för Glanshammar ännu tre runstenar, nemligen en i kyrkodörren (n. 1026), en i sakristiedörren (n. 1027) och n. 1029. Af dessa äro

två spårlöst försvunna, men torde möjligen sitta gömda under kalkrappningen på de angifna platserna i kyrko- och sakristiedörrarna. Den tredje (n. 1029) är sannolikt den med tydliga ormslingor ristade sten, som finnes inlagd i östra kyrkogårdsmuren, midtför choret, och af hvilken här en afteckning visas. För att inpassas i muren hafva kanterna blifvit afslagna, hvarigenom alla spår efter runristningen gått förlorade.

5. Ringkarleby vid Nasta. (Lilj. 1030.)

Då man färdas från Örebro till Glanshammars gästgifvaregård, påträffar man denna runsten i högra landsvägskanten, midt emot Nasta by. — Hadorph berättar, att man fordom vid stenen offrade "mot tannevärk", och, enligt prosten Herdman (Glanshammars Tänkebok), brukades på hans

tid att lägga knappalar, soliver o. d. vid stenen, sasom offer mot missväxt och dyr tid. Om man får dömma af Bautil, måste ristningarna inom runslingan varit serdeles prydliga. Nu äro de till det mesta utplånade. Åtminstone har det varit mig omöjligt att, vid förnyade besök på stället och med Bautil till jämförelse, urskilja mer än, hvad som synes här på teckningen. Runskriftens innehåll är:

ÞNR*HT : NT : RHHT : HTT : IHTNR : ÞINÞBNRT : NT : HT :
 THTT :

ÞURHAL LIT REISA STEN IFTUR ÞIUÞBURN [SJUN SIN
 NUTAN.

Det är: *Thurhal lit reisa sten iftur Thiuthbiurn sun sin nutan.*
 (*Thorhallr lät resa sten efter Thiodbiörn son sin redbare.*)

Det första namnet ser ut som ÞNR*HT (ÞURHAI), men då prof. Säve förklarar ett sådant namn omöjligt, ha vi antagit, att toppstrecket på sista runan † blifvit utplånadt, och läsa, på hans auktoritet, ÞNR*HT för ÞNR*HTR, motsvarande det Isl. *þorhallr*, d. ä. den åt guden *Thor* helgade *Hallr*. — Slutordet angifves af Liljegren vara THTT, men är vid närmare efterseende THTT, acc. sing. m. af THT, Isl. *nytr*, adj. redbar, rättskaffens, nyttig.

6. Stora Mellösa södra kyrkogårdsmuren. (Lilj. 1031.)

Tills för några år sedan låg denna sten så långt nere i muren, att endast halfva runraden var synlig. Sedan stenen blifvit upplyftad och fått ett lämpligare läge, läses nu följande inskrift:

IHT : NT : RHHT : IHT : HTI HT : HT :

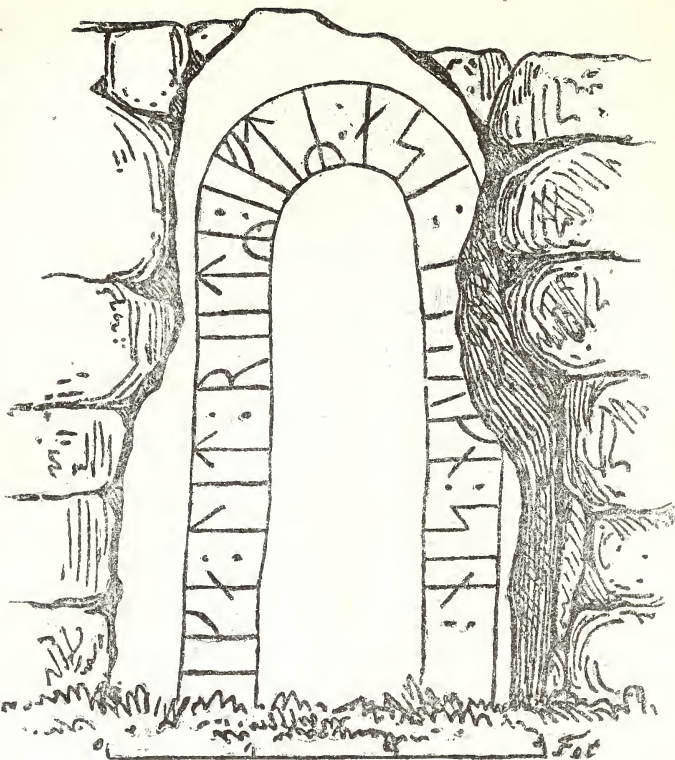
I(n)KA LIT RIITÖ (RISTÖ) IFT(D)R ASI KN SIN.

Det är: *Inga lit rüta (l. rista) iftir Asi kn sin.*

(*Inga lät rita (l. rista) (neml. stenen) efter Asi kn sin.*)

Inskriften är otydlig. Ordet RHHT kan stå för RIHT (*rist*) — och slutrunan måste här beteckna en vokal, nemligen det dunkla slutljudet ö (kanske e?), således *ristö* eller *riste*. HT torde må-

hända rättare
 böra läsas †††
 acc. sing. m af
 ††† . Det afbrut-
 na ordet (fram-
 för †††) . . . ††
 (. . . R†† ?) är ock
 svårt att för-
 klara. Prof.
 Säve har, vid
 granskningen
 af inskriften,
 haft den god-
 heten framläg-
 ga några giss-
 ningar, men
 tomrummet
 emellan orden
 ††† och ††† är
 alltför litet att
 inrymma den föreslagna textfyllnaden.

Ännu en runsten (n. 1032) omnämnes af Liljegren såsom tillfinnandes *vid Mellösa kyrka i vestra kyrkobalken*. Oaktadt noggranna efterspaningar står han ej att upptäcka och har sannolikt gått förlorad, när kyrkan för några år sedan ombyggdes.

7. Stora Mellösa vid Åsby. (Lilj. 1033.)

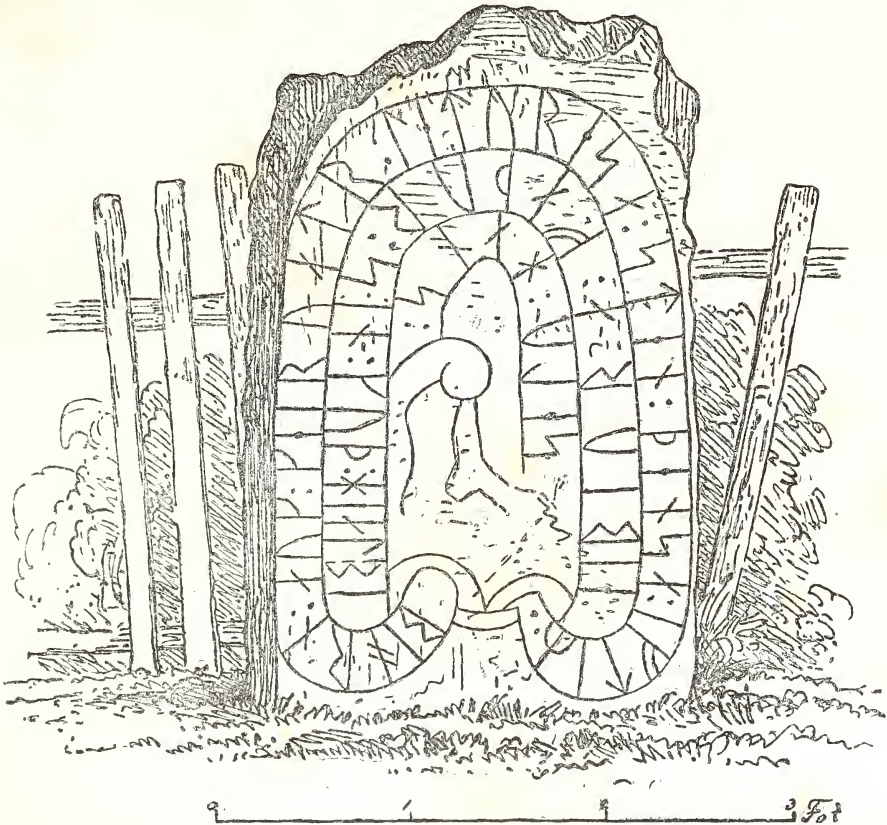
Denna sten, som ligger straxt söder om Åsby i en åkerlycka till höger om vägen, som går från landsvägen vid Egeby öfver sandåsen genom Åsby by till gårdarna Munkvrak, Biskopsvrak och Bondvrak, utgöres af en stor klumpformig stenhäll med en slät mot norr sakta sluttande sida, på hvilken runristningen blifvit anbringad. Man tror att stenen från början varit en hednisk blothall, för hvilken förmodan man hemtar stöd af

Det är: *Knuatr lit risa sten thani iftir Bi . . i . . fathur sin; han varth tudr i Vini u þo f*

(*Knut lät resa sten denna efter Bi . . i . . fader sin; han vardt död i Vine-ö, då f*)

Vinön är en stor ö en half mil härifrån ute i Hjelmaren.

8. Stora Mellösa socken vid Hummelsta. (Lilj. 1034.)

Ursprungligen har denna sten stått i Talby äng i Askers socken, på andra sidan om Telgebron, der han låg kullfallen och bortglömd tills för en mansålder sedan, då en bonde, nämndemannen Pehr Andersson återfaun honom och förde honom till sin, på andra sidan bron i Mellösa belägna gård, Hummelsta, der stenen sattes vid inkörsporten till gården och ännu står

qvar. Det är föröfrigt samma sten, hvilken Liljegren omnämner såsom stående vid Telgebro på Odinsbacke. Runslingans lätt lästa innehåll har denna lydelse:

BI#R+ : +Nþ : þHIRN+TR : N+R : R+H+ : H+H+ : þ+H+ : IþT+H :
HIBIR+ : þ+þNR : H+ : þNR : *H+BI : H+R : *H+H :

BIORN AUK KEIR(h)UATR LETU RESA STEN þENSA
IFTIR EIBIURN FAþUR SIN KUP HIALBI SELU HANS.

Det är: *Biorn auk Geirhvatr letu resa sten thensa iftir Eibiurn fathur sin Guth hialpi selu hans.*

(*Björn och Geirvater läto resa sten denna efter Eibiörn fader sin. Gud hjelpe själ hans.*)

Namnet *Geir-hvatr* m. betyder egentl. den spjutrask, liksom *Eibiurn*, m. den väldige Björn el. Björn framför alla.

Liljegren har efter J. Peringsköld angifvit en runsten (n. 1035), såsom befintlig i *Sköllersta kyrka*, men någon sådan finnes der nu icke.

9. Kumla socken Vesta egor. (Lilj. 1036.)

Stenen, som i olika antiqvariska uppgifter säges stå än på Vesta, än på Hjortsberga och än på Kila egor, står nära egoskildnaden emellan dessa tre byar, på Vesta frälsegårds mark, söder om och invid byvägen, som går från Vesta söderut åt Tynninge, på ett högst olämpligt ställe, i kanten af ett sumpigt kärr, hvarifrån det likväl är fråga om att flytta honom några famnar längre i vester till tjenligare och högländtare plats vid vägen. — Af inskriften återstår:

.... IRþI : H+H+ : þ+H+ : IþT+H ... RBR+ ... I+ :

.. [K]IRIþI STIN þAN(A) IFT(I)R [þU]RB(U)RN [SUN S]IN.

Det är: . . . *girithi* (= *gerthi*) *stín thana iftir Thorburn sun sin.*
(. . . *gjorde sten denna efter Thorburn son sin.*)

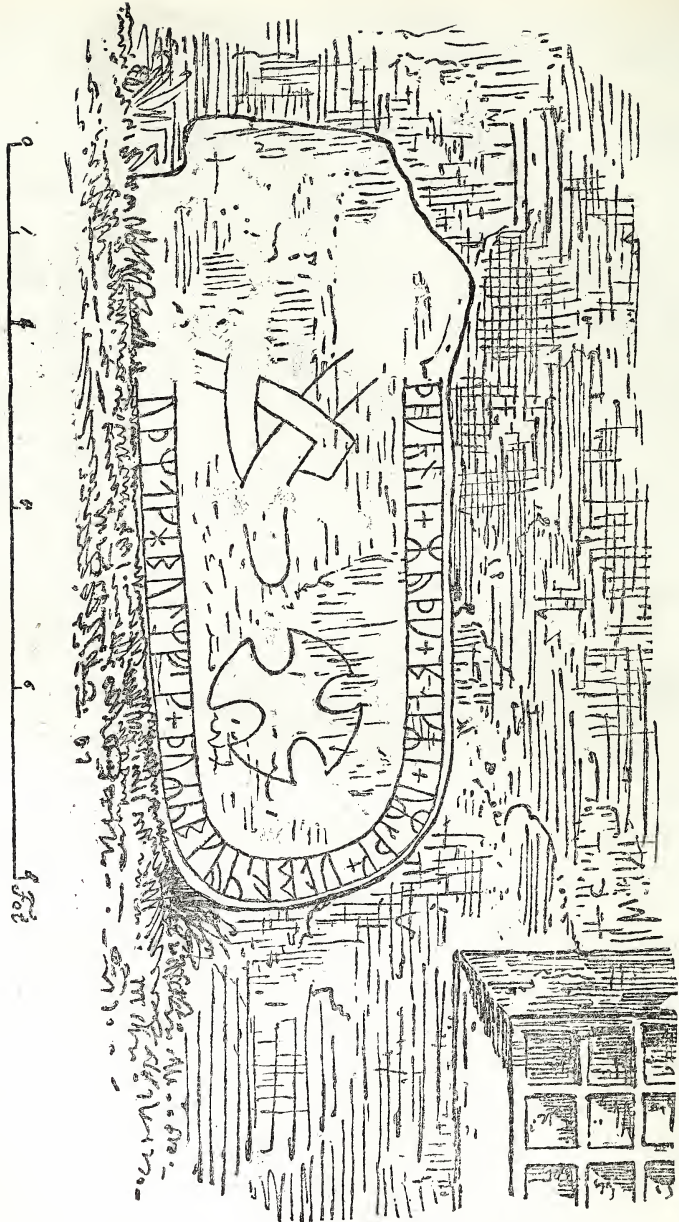

Kumla socken Vesta.

10. Täby i sakristiemuren. (Lilj. 1037.)

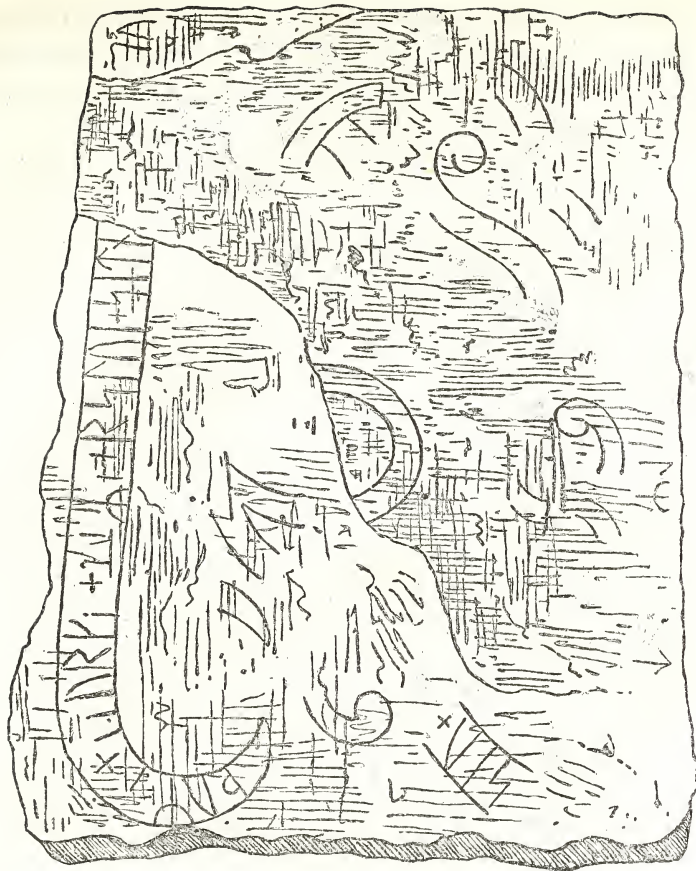
Om denna besynnerliga sten, på hvärs tydning så många forskare förgäfves pröfvat sin skarpsinnighet, läses i pastors relation till kgl. Antiquitetskollegium år 1667, om Mosjö och Täby socknars fornlemningar, följande: "En tämmeligh stoor gråsteen finnes liggiandes ändalångz uthi Täby sacristie östra vägg, på hvilken fins i bredderna och omkring then ändan, som norrut ligger, runskrift men midt uthi theusamma åtskillige figuræ . . . och säges att thenne steen eller Runska skrift skulle witna thet Täby kyrkia skulle varit först upbygd medh Mose offer, thet är som man vil uttydat, medh thet offer som föll widh Mosjö kyrkia".

Täby i Sakristemuren.

II. Kräklinge socken vid Väsby. (Lilj. 1028.)

Denna sten, som på förf:s föranstaltande 1860 blef upptagen ur sin mer än tvåhundraåriga graf, en förfallen stenbro

öfver landsvägen, och flyttad till sin ursprungliga plats på Korskulle eller den s. k. Korsbergsbacken, der stenen; för att icke något af inskriften skulle döljas, måste vid en jordfast sten fastsättas med jernkrampor, har under förleden vinter (1867) blifvit omkullvräkt af några okynniga personer, dervid hällen, som bestod af sandsten och var mycket tunn, brustit i flera stycken, af hvilka flera blifvit bortförda. Förf. har ämnat föra de kvarvarande fragmenterna till den närbelägna kyrkan och inlägga dem i kyrkogårdsmuren. Den teckning, som här meddelas, är

tagen straxt efter det stenen sista gången restes på Korskullen. Såsom förut är nämnt, är hos Liljegren denna sten förvexlad med en annan vid Glanshammars kyrka. Af den mestadels utplånade inskriften var följande läsligt:

ÞNΨ .. * .. ÞRΨ .. * .. ʘ .. * R4HNI * 4IT† ... IN ... Ψ ... † ...
 4+Þ *

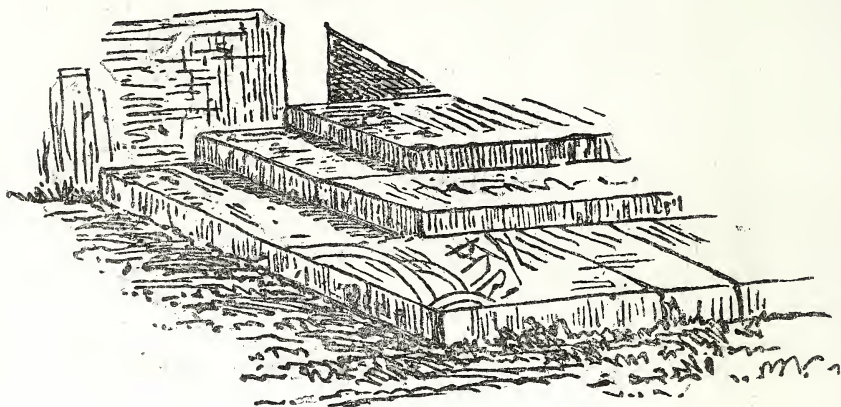
ÞUM .. URK .. R ... RSTUI SITN ... IU ... LM ... T ... SNU.

Thum . . urk . . r ristu stin . . iu . . . lm . . . t . . . snu.

(Thum . . ur . . r reste sten)

R4HNI 4IT† äro omkastningar för R4HNI 4IT†.

12. Viby kyrka. (Lilj. 1039.)

Vid planering af kyrkogården för flera år sedan, anträffades ett stycke af denna sten, hvilken, efter hvad inskriften tyckes utvisa, fordom varit infattad i sjelfva kyrkodörren. Det påfunna fragmentet blef kanthugget och inlagdt i ett trappsteg i södra kyrktrappan. Af runslingan är ingenting mer synligt än:

..... ÞNRI (af ordet ÞNRIH .)

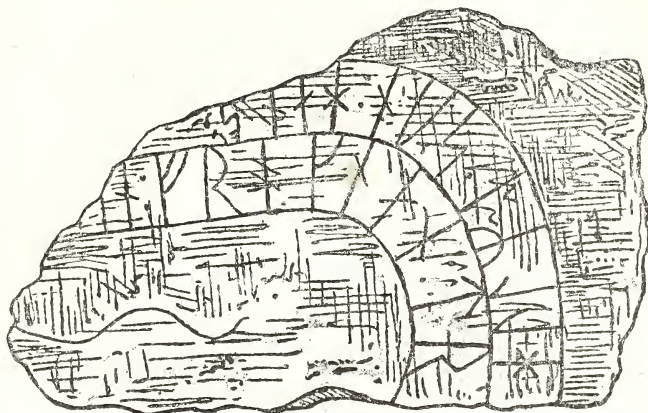
..... ÞURI = *thuri* = *dörr*.

Utom de nu uppräknade runstenarna, nämner Liljegren slutligen en runristad grafsten (n. 1682) vid Frövi i Edsbergs härad och socken. Men då de äldste i trakten aldrig hört honom omtalas, och ännu mindre sett honom, så är det uppen-

bart, att han blifvit förstörd för mycket lång tid tillbaka, och är således föga förhoppning om att han skall återfinnas.

13. Hofsta socken, Kumla by. (Nyfunnen.)

Omkring år 1812 blef en runsten i Kumla by sönderslagen och lagd i muren till en källarebod, som för några år sedan åter nedrefs, då den der- vid erhållna stenen användes till en liten stenvmur nära invid stugubyggningen, som

ännu kvarstår i gamla byn. Med denna anvisning uppdrog förf. åt stud. hr Hallgren vid Axbergs prestgård förleden sommar att eftersöka stenen, som också till en del återfanns i den nämnda muren. De efterspaningar, förf. sedan dess sjelf anställt för att få reda på det öfriga, ha visserligen ännu icke krönts med framgång, ehuru det är att hoppas, att äfven detta skall komma till rätta. Emellertid meddelas här hvad som är funnet:

... †: ƿR#ƿttt: ʀR ... *nɿʁɿ: ʁnt: *ttt:

... N FROKNAN TR[IK] ... HULMI SUN HANS.

... *n froeknan treng* ... *Hulmi sun hans.*

(... *n tapper dräng (ung man)* ... *Holme son hans.*)

VIII.

RISEBERGA KLOSTER.

De äldsta klosterstiftelserna i Sverige tillhörde alla *Cistercienser-orden*¹⁾. En gammal urkund af danskt ursprung²⁾, men som visar sig väl underrättad äfven om vårt äldsta klosterväsende, berättar, att "konung Sverker i Sverige och hans gemål Ulwidis (Ulfhild) hos den helige Bernhard sjelf begärt munkar från Clairvaux", att denna begäran blifvit beviljad och munkar hitskickade, hvarpå tvenne konvent af Cistercienserorden i Sverige upprättades, af hvilka det ena förlades i Alvastra och det andra till en liten ö, Ludrö (Lurö), i Venern, hvarifrån det sedan flyttades till Varnhem.

Från dessa fasta utgångspunkter utbredde sig orden sedan med den skyndsamhet, att, ett sekel efter det första klostrets grundläggning³⁾, Cistercienserna inom landet räknade icke mindre än fjorton klostersonhällen, neml.: *Alvastra*, *Vreta* och *Askaby* i Östergötland, *Varnhem* och *Gudhem* i Vestergötland, *Nydala* och *Byarum* i Småland, *Gutvalla eller Roma* och *Solberga* på Gottland, *Sko* och *Sigtuna* i Upland, *Vårfruberga* samt *Juleta eller Saba* i Södermanland och *Riseberga* i Nerike.

Man har anmärkt såsom eget för Cistercienserna deras böjelse att för sina bostäder välja en skön natur och en vacker omgivning. Som bevis för detta påstående behöfva vi endast påminna om Alvastra och Varnhem. Det förra ligger inbäddadt i den lummigaste grönska vid foten af det herrliga Omberg; det senare utgör perlan i den grönskande krona, som omsluter

¹⁾ Orden stiftades 1098, med hufvudsäte i Citeaux (Lat. *Cistercium*) nära Dijon i östra Frankrike, af en adelsman från Champagne vid namn Robert. Genom en af sina medlemmar, Bernhard af Clairvaux, vann Cistercienserorden det största anseende och utbredde sig inom kort öfver en stor del af Europa, så att den under sin blomstringstid räknade öfver 2000 kloster och abbotstift. Cistercienser-nunnornas orden stiftades något senare, eller 1120.

²⁾ *Langeb. Script. R. Dan. IV. pag. 457, ff.*

³⁾ Alvastra grundlades 1144.

Billingen. Äfven för Riseberga har anmärkningen sin tillämplighet. På sydvestra sluttningen af en skogbeväxt höjd, i norra delen af Edsbergs socken, blef platsen vald för detta kloster, med en förtjusande utsigt i söder öfver den rika Edsbergsslätten med dess skogkrönta kullar och böljande sädesfält, och med ett panorama i vester och norr, hvars synkrets begränsas af de i ett blånande fjerran försvinnande Kilsbergen.

Man vet ej med säkerhet hvilket år Riseberga blifvit anlagdt. Äldre författare⁴⁾ uppgifva konung Sverker den andre såsom klostrets grundläggare och bestämma anläggningstiden till år 1200. — Hvad beträffar den första af dessa uppgifter, eller att konung Sverker på sin enskilda bekostnad låtit anlägga och uppbygga klostret, så är det ganska troligt, att en konung, hvilken visade de andlige så mycken bevågenhet, och som i Sverige gaf form åt det *andliga frälset*, icke varit främmande för detta företag, utan tvertom tagit verksam del i detsamma; men att Sverker ensam bekostat anläggningen, är ett antagande, som saknar allt stöd i våra urkunder. — Den andra uppgiften, att Riseberga år 1200 blifvit "funderadt och med stor bekostnad uppbyggdt", kan icke heller ur tillgängliga handlingar med viss- het bestämmas. — Den äldsta urkund, som finnes i behåll rörande klostret, är ett af konung Sverkers svärfader, den mäktige jarlen *Birger Brosa*, utfärdadt gåfvobref⁵⁾, i hvilket han till "systrarna" i Riseberga skänker åtskilliga jordagods och fisken, och hotar med sina söners och anförvandters hämd en och hvar, som icke aktade hans förordnande. — Detta dokument är utan årtal; men lemnar det oaktadt någon ledning vid bestämmande af klostrets ungefärliga ålder. — Som vi veta dog Birger 1202. — Om vi äfven antaga, att brefvet icke blifvit utfärdadt förrän sista året jarlen lefde, så låter det knappast tänka sig, att klosterbyggnaderna på ett, högst två, år skulle hunnit resa sig från grund och ernå den fulländning, att ett

⁴⁾ *Messenius, Rhyzelius.*

⁵⁾ *Dipl. Suec. No 823.* Bland de i gåfvobrefvet uppräknade egendomarne nämnes äfven en *villa juxta horebro*, hvilket sannolikt skall vara Örebro; första gången, som det gamla Eijrsarsund förekommer med sitt nu varande namn i vår historia.

ordens-samfund i dem kunnat inhysas, och ännu mindre tänkbart är det, att klostret på en så kort tid kunnat vinna den utveckling och det anseende, att landets myndigaste man skulle tycka sig böra, genom en gåfva af ansenliga jordagods, betrygga klosterinrättningens framtid. — Vi tro derföre, att tiden för klostrets anläggning bör flyttas ett par årtionden tillbaka, eller hänföras till senare hälften af 1100-talet, ett tidskifte, hvarifrån de flesta andra Cistercienserstiftelserna inom landet räkna sin uppkomst.

Den äldsta klosterhandling, med åsatt årtal, är konung *Erik Knutssons* gåfvobref — af den 3 Juni 1212⁶⁾ — hvarigenom han till Riseberga kloster skänker 12 åttingar i gården Sveabod på Öland och — hvad som är af större betydelse — tillägger klostret rättighet att uppbära och sig till godo använda alla konungens sakören för de brott, som begingos inom klostrets område eller på dess egor och gårdar. — Besittningarna i Sveabod ökas ytterligare, åtta år derefter, af konung *Johan Sverkersson*, genom ett gåfvobref, utfärdadt i Riseberga 1220, der konungen då är närvarande med jarl, erkebiskop, biskopar och flere andre af rikets stormän.

Detta föredöme af konungslig frikostighet följdes snart af många enskilda, som önskade sig en hvilostad i klosterkyrkans helgedom, eller själamessor efter döden. Att uppräknat alla de gåfvo-, köpe-, pante- och bytesbref, som steg för steg låta oss följa klostrets fortgång till välstånd och anseende, skulle leda till en vidlyftighet, som för de fleste blefve tröttande och dessutom vore oförenlig med planen för vår afhandling. Några af de viktigaste gåfvobrefven må dock omnämnas.

År 1268 skänka Vermlands-lägmannen *Höldo* och hans hustru, "för deras sjäalars salighet", 12 gårdar till Riseberga kloster, der de ock välja sin lägerstad.

År 1274 testamenterar *B. Mattsson* sin egendom Orlundir i Östergötland till fördelning emellan Sko, Sigtuna, Riseberga och Söderköpings kloster.

⁶⁾ Denna och andra här rådfrågade urkunder finnas, der icke annorlunda är angifvet, alla i Riksarchivets diplomsamling.

År 1275 skänker lagmannen i Nerike *Philip Thyrnersson* sin egendom Glanshammar till klostret.

År 1276 erhåller klostret af *Wichlog Nilsson* hans egendom Atalstum (Attersta) med der varande qvarnar, hvilket testamente ytterligare stadfästes 1279.

År 1279 utfärdar Magnus Ladulås från Örebro sin bekräftelse på en *Fru Christmas* gåfva af Unastad och Hög till Riseberga.

År 1280 får klostret af konungens broder *Bengt* emottaga Egby (Ybby) i Viby socken, som tillhört Rystads kyrka i Östergötland; hvilken i vederlag skulle erhålla något annat hemman.

År 1281 skänka *Birger Håkansson* och hans hustru Högalunda till nunnorna i Riseberga.

År 1290 utfärdar f. lagmannen öfver Vestergötland *Algot Bryniulfsson* ett gåfvobref till klostret på jord i Apunda i Östergötland.

År 1300 intygar Nerikes lagman Sunc, att han enligt vederbörandes samtycke hade till Riseberga kloster, med fröken *Cecilia*, *Werner Brunkes* dotter, gifvit Alma gård samt 40 mark penningar.

År 1307 utfärda hertigarne *Erik* och *Valdemar* ett öppet gåfvobref på Ekeby gård till Riseberga kloster.

År 1309 testamenterar *Ingrid Andersdotter* till klostret gården Moa och sin andel i Honastum, för sina egna, sin broder Folkes och sin son Carls synder.

År 1315 gifver *Hunger Birgerssons enka Ingrid* sina gods i Djupadal i Vestergötland med sin dotter Birgitta till Riseberga kloster.

År 1318, då hertigarne *Erik* och *Valdemar* i Nyköpings fängelsetorn uppräta sitt testamente, skänka de nunnorna i Riseberga 100 mark penningar.

År 1318 testamenterar Östgöta-lagmannen *Bengts* dotter *Ragnborg* sina gårdar i Svanshals till klostret, med vilkor, att tvenne själamessor i hvar vecka, en för hennes förfäder och en för henne sjelf, ständigt skola hållas.

År 1322 skänker *Nils Björnssons* hustru, fru *Katarina*, till Riseberga, der hon väljer sin graf, en gård Auer samt en bit af Kristi kors och tvenne guldspännen, att deraf låta göra ett kors till förvarande af nämnda relik.

År 1325 öfverlemnar *Ulfhild Rangvaldsdotter*, med sina bröders bifall, till Riseberga kloster, der hon aflagt löfte och valt sitt hem, sin gård Dvergstorp mot vissa vilkor.

År 1326 gifver kyrkoherden i By *Birger Nilsson* sin gård Grafva till Riseberga kloster, der han väljer sin graf.

År 1335 testamentera *Magnus Bengtsson* och hans hustru *Birgitta Knutsdotter*, till stiftande af en prebenda i Riseberga, 30 mark årlig inkomst af deras gård Tuna på Färingön, hvilket testamente *Birgitta Knutsdotter* 1336, efter mannens frånfälle, så till vida förändrar, att all hennes egendom skänkes klostret till evärdlig besittning, mot tvenne messor i veckan och årsbegängelser till domedag.

År 1340 öfverlåter *Eskil Quadulfsson* åt abbedissan och konventet i Riseberga sina gods i Räfvaryd, samt sin löseegendom i Nybble och den ena gården i Näs.

År 1341 gifva lagmannen *Ulf Gudmarsson* och hans hustru *Birgitta Birgersdotter* med deras dotter Ingeborg till Riseberga en gård i Hvarf, jemte ett torp och en qvarn i Vartofta härad, med förbehåll, att deras dotter, så länge hon lever, skall årligen deraf uppbära 7 mark penningar.

År 1343 gifver *Gisle Elinasson* med sin dotter till klostret sina gods i Sörby i Viby socken.

År 1346 skänker kon. *Magnus Eriksson* till Riseberga Rönda (Rönneshytta), Amo (Åmmeberg) och Skyoldæbergh (Skyllberg), belägna på "vestra stålberget" i Nerike.

År 1355 gifver *Jones Benktsson* till Riseberga kloster, der han insätter sin dotter Ingeborg, sina gods i Byarghe i Vazbo, samt sitt gods i Patærstorp.

År 1369 öfverlemnar marsken *Erik Puke* till klostret dettas alla egendomar i Vermland, med tillförsäkran om full besittningsrätt.

År 1381 öfverlåter *Ingerd Birgersdotter* 21 örtugland jord i Hagby och Hörsta i Kumla socken till Riseberga kloster, dit hon ingår för lifstiden.

År 1384 afstår biskop *Thord* i Strengnäs biskopstonden af Hackvads socken till Margareta abbedissa och konventet i Riseberga.

År 1430 skänker herr *Knut Uddeson* på Vänngarn sin gård Vida till vinköp åt klostret, hvilket gåfvobref året derpå förnyas.

År 1437 gifver riddaren *Gregert Bengtsson* sin gård Ekeby i Almby socken till klostret för sin själs salighet.

Om vi besinna, att denna förteckning upptager endast en del af den jordegendom, som tillhörde Riseberga på grund af testamenten och frivilliga gåfvor, och vi dertill ihågkomma, att detta kloster, liksom alla andliga stiftelser under medeltiden, i jordbyten, köp och förpantningar egde en ymnigt flödande förvärfskälla, så kunna vi göra oss en ungefärlig föreställning om Riseberga klostrets inkomster och förmögenhet. De inkomster, som under någon af ofvannämnda förvärfstitlar kommo klostret till godo, voro, ehuru rikliga, i visst afseende obestämda och mera tillfälliga; men klostret hade äfven intrader af mera fast och, så att säga, ordinarie natur. Dessa voro de betydliga landgillen och arbeten, som erlades och utgjordes af klostrets många fästebönder, samt tionden af tvenne med klostret annekterade socknar *Edsberg* och *Hackvad*.

Af dessa synes Edsbergs socken redan tidigt blifvit lagd under klostret. I annexionsbrevet, utfärdadt af konung *Birger Magnusson*, och fastställt af biskop *Isar* i Strengnäs 1304, ålägger konungen Edsbergs sockens innevånare att "framgent, som det länge förut skett, låta Riseberge nunnekloster utfå sina årliga inkomster, emedan deras församling af ålder varit under klostrets ordination"; — och 1329 utfärdar biskop *Styrbern* i Strengnäs ett nytt bref, hvori han godkänner sina företrädare, biskoparne Anunds och Isars upplåtande af Edsbergs församling och biskopstonden inom samma socken åt Riseberga klo-

ster, med förbehållen rättighet för honom att, efter af konventet uppgjort förslag, insätta kyrkoherdar, och äfven, om så behöfdes, afsätta dem. — Hackvads socken annekterades icke förrän senare. Annexionen gjordes år 1384 af biskop *Thord* i Strengnäs, som det synes, för att undsätta klostret i den nödställda belägenhet, hvori det råkat genom en nyss öfvergången plundring, sannolikt af konung Albrechts tyska legoknektar.

Cistercienserna voro serdeles gynnade af den påfliga kurian. De urkunder, som dels i original, dels i bestyrkta afskrifter, förvaras i den svenska diplomsamlingen, ådagalägga tydligen, att de fri- och rättigheter, som påfvarna tid efter annan förunnade Cistercienser-orden i allmänhet, äfven kommit de svenska klosterstiftelserna till godo. Men de svenska klostren hade dertill mer eller mindre mäktiga beskyddare i landets konungar. De stadganden, som af konungen gjordes till förmån för ett kloster, eller annan andlig stiftelse, voro dock af den beskaffenhet, att de, enligt lagens uttryckliga ord, icke gällde för längre tid än konungens lifstid. Klostret måste därför hos hvarje efterföljande regent söka bekräftelse på sina erhållna privilegier, på hvilka äfven, der de voro af någon större vikt, biskopen öfver det stift, inom hvilket klostret var beläget, sökte och erhöll den romerska stolens stadfästelse. Häraf den mängd stadfästelse- och skyddsbref, som finnas i våra samlingar, för hvarje klostersonfund, som haft någon större betydelse och omfattning.

Det äldsta dokument af detta slag, som rörer Riseberga, är ett af påfven *Innocentius III* år 1216 utgifvet skyddsbref, hvaruti han tager klostret i den helige Petri och den romerska kyrkans beskydd och tillförsäkrar abbedissan och nunnorna full besittning af klostrets tillhörigheter. — Man ser häraf, att Riseberga hade abbedissa, hvilket förutsätter, att klostret redan då befann sig på en viss grad af blomstring, enär endast större klostersonfund stodo under abboter eller abbedissor, men de mindre kongregationerna styrdes af priorer och priorinnor. — Ett nytt "skyddsbref för klostret Riseberga af Cistercienser-orden

i Strengnäs stift" af *Gregorius IX*, år 1236, stadfäster klostret i dess besittningar. — År 1248 utfärdar påfliga legaten, kardinalen *Wilhelm af Sabina* ett bref för nunnorna i Riseberga kloster å allt hvad dit hörde eller framdeles förvärfvas kunde. Brevet är utgifvet i Riseberga och är af intresse, emedan man med säkerhet vet, att denne, genom mötet i Skeninge i vår kyrkohistoria så ryktbare, man i början af Februari det nämnda året, då brevet utfärdades, befann sig inom Riseberga klostermurar.

Klostrets äldsta indulgensbref af den verldsliga makten inom landet är det förut nämnda brevet af konung *Erik Knutsson*, om besittningar i Sveabod och rätt till konungens sakören från klostrets egendomar. Närmast i ålder är kon. *Waldemars* öppna bref af år 1257 för klostret på frihet från alla kongliga utskylder af dess gods och gårdar. Senare ega vi en mängd sådana skyddsbrief af Folkungakonungarne och regenterne från unionstiden.

Med minnet af Riseberga kloster anknyter sig minnet af en händelse, hvars tragiska förlopp länge fortlefde i folkets hågkomst. Det är berättelsen om skön *Elisif* och hennes borttrövande ur klostret af riddar *Bernhard den långe*.

Händelsen är omständligt skildrad i den bekanta visan⁷⁾ af *biskop Nils* i Linköping. I litteraturhistoriskt hänseende har

⁷⁾ Utgifven första gången af kyrkoherden *J. G. Hallman*, in 4:o 1732, med denna titel: "Then Högborna Nunnan Elisif Eriks Dotter Af Riseberga Klöster, Til the I hennes lefverne sig tildragne Lycks och Olycks Händelser, Under sångwis författade Rim, wid pass 342 Åhr sedan beskrifven af Biskop Nils then Helige i Linköping, Hvilka Rim A. C. 1520 blifvit afskrifvne Af Laurentius Andreæ En Fransiscaner Munk; Men nu Igenfunne och til then Swenska Konunga och Kyrckio Historiens uplysning, Med bifogade Anmärkningar Utgifne af Johan Göstaf Hallman Göstafsson. Stockholm tryckt hos Pet. Jör. Nyström Åhr 1732". — På det manuskript, Hallman begagnade, fanns en så lydande anteckning: *Anno D:ni nostri Jesu Christi MDXX ego Laur. Andreæ ord. Frat. S. Francisçi hoc apographum scripsi. quod de pulcherrima et castissima Elisabetha virg. Rib. ornatissime composuit S. Nicolaus Epis. Lincopensis, Patronus noster in coelis optimus orat pro nobis infelicissimis his temporibus, quibus gloria et honos omnibus Sanctis impie absumitur.* — Hallmans upplaga är omtryckt i Strengnäs 1817. — Senare har denna visa blifvit intagen bland Svenska Folkvisor, utgifna af *E. G. Geijer* och *A.*

denna visa en stor märkvärdighet, därför att hon är från Sveriges medeltid det äldsta skaldeverk, hvars författare man känner till namnet. Till formen är hon nu en efterbildning af de gamla folkvisorna, men saknar nästan alldeles dessas ljuftva anslående diktfärg; deremot tecknar hon i klara, lifliga drag sjelfva händelsen, och då hon derjemte är skriven af en person, som till en del sjelf bevittnat de tilldragelser, som omtalas, kunna vi ej lemna en bättre skildring af "klosterrofvet i Riseberga", än att här införa visan i sin helhet.

I Östgiötha bodde en Herre swa bold,
 Herr Erik *) han sig månde kalla,
 Många byar och godz han ägde i wåld,
 Som honom med rätta tillfalla,
 Herr Christ radi fyr oss allom!

Han ägdi ena Dotter Stoltz Elisif hon hiet,
 Swa mikliga fromman och fager,
 Den wyrdlika Herr Bengt uthi Warnemo
 Han spådde henne sorglika dagar;
 Herre Christ m. m.

Herr Erik han sala sin gångare grå
 Han månde sig åt Risbärgha fara,
 Stolts Elisif war då på sitt siunde åhr,
 Hon skulle där til dödaga wara,

Wår heliga Fru Carin ⁹⁾ war då förder dith,
 Till Jomfru Maria och hennes Sons ähra,
 Nähr hon den fagra Elisif fick si,
 Hon hölt henne så hiärtliga kära,

Den heliga Fru Carin och Stoltz Elisif
 De lefde i swa gudlika gamman,

A. Afzelius, Del. I, sidd. 181—192; bland Sveriges historiska och politiska visor, utgifna af *G. O. Hyllén-Cavallius* och *G. Stephens*, Del. I, ss. 96—106; och i *Berättelser ur Svenska Historien* af *C. G. Starbäck*, Del. IV, ss. 327—333.

⁸⁾ Marsken *Erik Puke*.

⁹⁾ *Catharina*, dotter till Nerikes-lagmannen *Ulf Gudmarsson* och hans husfru den heliga *Birgitta*. Död i *Vadstena* 1381.

Aldrig man såg så fagra wif
Så kärlika lefwa tilsamman,

Sina lekesystrar de ey skötte om förwist,
Som barnalekar dem wille lära,
Men vår Jomfru Maria och nådigha HErra Christ,
I mässan de flitelika ära,

Den helige Moder i Klösteret war
Det wittnismålit om dem sade,
Att den heligha klösterätt i alla sina dar
De aldrig öfwerträdt hade,

Deth led så fram i manga åhr,
Fru Carin Herr Eghard ¹⁰⁾ fick,
Elisif blef i klösteret qwar
Som tidast i Ottensång gick.

Deth war på Helige likamadag ¹¹⁾
Hon skulle till mässan gå,
Den Tyske Konung Albrect kom ridandes i mak
Stoltz Elisif han skåda får;

Den lange Bernhard en tysker man
War med i Konungens föllja,
Til Stoltz Elisif den lusta han fan
För Konung Albrect han ey wille dölja,

Konung Albrect och Bernhard de rida så fort
Alt öfwer den mörka skog ¹²⁾,
När som de komma til Ladhära ¹³⁾ port
Deras hierta det lekte och log,

”I rike Herr Erik i sitten i roo”,
Kong Albrect til honom sade,

¹⁰⁾ Eghard (Eggert) von Kyrenen, gift med Catharina under kyskhetslöfte.

¹¹⁾ Kristi lekamens fest var en af den katolska kyrkans större högtider. Dess ändamål var att hos folket inprägla läran om brödets och vinets förvandling i nattvarden till Kristi lekamen och blod (*Transsubstantiations-läran*) och stiftades af påfven Urban IV 1264, samt firades årligen torsdagen efter Tref. Söndag.

¹²⁾ Kolmården.

¹³⁾ Erik Pukes slott. Hvilket ställe härmed menas är oafgjordt.

"Än alla de Herrar i rikena bo,
Wi kärare ingen hade".

"Wid Risbärgha klöster wi woro i gåhr
Stoltz Elisif Ehr dotter wi sågo,
Herr Bernhards begähr til eder nu står,
Om han henne kunde få ägha";

Tå Herr Erik Kong Albrect förstått,
Han buga sig fyr honom deth mästa,
"Hwadän kommer mig fyre sa brott,
Att Kong Albrect will Östgötha gästa".

"Aldrig kan Herr Bernhard Stoltz Elisif fa
På denna här werldenes öö,
Deth löffte hon godt gåhr hon aldrig ifra
I klösteret måste hon döö",

"Hon är och födder i werldena fram
Af ädlasti stämman och rot,
Om hon Herr Bernhard skulle taga til man,
Det woro vår ordning emot";

"Hennes Moder den rika Fru Anna
Af Norske Gylleroten är,
Och jag des Fader så sanna
Min härkomst af Jarlarna bär",

Det war den tyska Kong Albrect
Swa wredet blef han till modz,
"Och jag skal förgöra all din släkt
Och bortaga alla dina godz",

Kong Albrect stiger uppå sin häst,
Hans sadel och sporrar woro ny,
Om morgonen förn de mässan läst
Han framkom til Risbergha by,

Kung Albrect och Bernhard den lange man
Sa gudelikan sig stälte,
Så mången uthi klösteret försan
Sin förbön för dem fälte,

Men när som mässan war siungen till slut,
 Och bönen hon hade en ända,
 Då Elisif träder uhr kyrckian uth,
 Herr Bernhard åt henne sig wände.

Så satte han henne på gångaren grå
 Som sadlad och sölfspänder står,
 Och reser så hastigt det Klöster ifrå,
 Fast hon faller så mången tåhr.

Stoltz Elisif fick så bedröflikan werld,
 Hon blifwer så sorglik i hogen,
 Nade Gud den arma Kung Albrechts siähl
 Han fölgde och med öfwer skogen,

De färdas så fram i fullo godt mak,
 Til Kumblabo Klöster ¹⁴⁾ de rida,
 De budo Herr Hugo i Klösteret war,
 Han wille dem tilsammans wia.

Den Gudlika man han swara swa brott:
 "Beware mig Gud fyr dätta,
 Stoltz Elisif deth helighe löffte ingått
 Deth lærer hon aldrig oförrätta".

Kong Albrect frå Kumblabo kom
 "Ja wände" sa han "hwad deth kostar,
 Den helighe Fader, som sitter i Rom
 Stoltz Elisif Herr Bernhard gifwa måste".

Till Urban den siunde (VII) ¹⁵⁾ han ydmykeliga skref,
 Han nådelika wille tillstädia,
 Uti ett efterlatilse bref
 Herr Bernhard Stoltz Elisif äga,

Hastigt kom bod fyr Kung Albrect
 Att feigd kom på Swea land,

¹⁴⁾ Man vet ej rätt hvilket kloster här menas. *Joh. Vastovius* kallar det i sin klosterförteckning *Cumblaboda* och den med honom samtida *Joh. Messenius* skriver *Romblaboda*. Tro-
 ligen är det senare namnet det rättaste och en sammandragning af *Ramundeboda*.

¹⁵⁾ Afskrifvarefel i st. f. *Urban VI*.

Deth walte den ädli Stoltz Elisifs släkt,
Som upsagt sitt trohetz band.

Kung Albrect swa wredlika swor:
Han skulle hennes frändar betala,
Swa snarlika han til Falkping¹⁶⁾ for,
Att föra krig mot dem alla.

Den rika Drottning Margareta hon swara swa snart,
Hon wille dem alla förswara
Och alla hans tyskar wille hon dräpa fart
Och Drottning öfwer Sverige wara.

Nade Gud dem alla som orsaken war
Att Sverige kom i den wanda,
Swa nog blod de utgutit har
Förrn landet kom Drottning Margareta tilhanda.

Den lange Bernhard qwar i Stockholm blef,
Att där förbida och wänta,
Den helighe Urbans tillatelse bref,
Där pa han fitelika trängta.

Men när han fick deth sorglika bod,
Att Kung Albrect måtte fangen vara,
Swa snarlika han fatte deth rad
Och gaf sig i Hättebrödra skara,

Men maste sen ifra Stockholm fly,
Stoltz Elisif han med sig tog,
Han gaf sig på en skuta ny,
Och yfwir deth salta hafwit drog.

Bernhard han seglar i böljorna blå
Hans segel de stodo swa spände,
Stoltz Elisif fäller swa mången tår
Alt yfwir sitt stora älande.

Den Bernhard later sik stränglika höra,
Han henne til - - swa swäre - - talar

¹⁶⁾ Falköping.

"Menar du jag skal skona din ära,
Alt fyr dina många tårar".

Han tog henne uti sin famn,
Han hafdi swa ondan wilja,
Hon ropa til Gud Fader och then Helige And
Han wille henne från honom skilja,

Hastelik uppkom swa blåsande währ
Och skutan hon brakas all sunder,
Den lange Bernhards syndhige siähl
Til hälfwetis hamna den stunden.

Swa underlika Stoltz Elisif allena kom til land,
Deth war alt wid Gottlandsöo,
Hon tacka swa ydmykelika Gud och Helige And,
Som frälste henne af den nöo.

En Fiskare som stod och laga sin noth
Han bar henne i sin öka,
Och förde henne til Wissby Klöster fort,
Att henne torka och sköta,

Biskop Nils i Linköping war der hos
Han blef swa swåra förskräckt,
Bedröfwad han såg den fagra Ros,
I den helighe Klösterdräckt,

Fyr honom hon talar all sin nöd,
Och all sin olycka klagar,
Hon hade hellre welat warit döo,
Än haft swa orolika dagar,

Biskop Nils hon swa kärlika bad,
Han wille henne til Risbergha föra,
Ty der wil jag med Gudz heligha nad,
Mitt löfte til fullo göra;

Til Klösteret som hon hade begärt
Han da henne warlika förde,

Om sitt bröst och hufvud swart
 Man henne klaga hörde,

När som de kommo till Risebergha by,
 Hon sade swa siuk som hon war;
 "Hähr har jag lofwat att jag skal dö,
 Det sker innan twänne daar".

Biskop Nils han stod och lydde där pa,
 Han såg hennes bleka hyy,
 "Gud du ydmykeliga tacka må
 Du framkom til Risbergha by".

Hon bars swa in i Klösteret där
 Swa litet hon wända sin möda,
 "Nähr jag här skal lemna min siähl,
 Swa far hon i himmelriks öde".

Deth war då morgonrådnan röd,
 Sig wiste swa arla och tida,
 Til den fagra Elisifs död
 Deth mande swa makliga skrida,

Deth wil jag sägia för wist,
 Twå dagar förlidne woro,
 Sen hennes siahl nu hos Jesum Christ,
 In i Risbergha Klöster wi bore.

Deth wil jag sägia försann,
 Deth alt mitt hierta rörde,
 Jag Biskop Nils är samme Man,
 Som detta skref och hörde.
 Herre Christ radi fyr oss allom.

Så lyder biskop Nils' visa. Enkelt och lefvande berättar han händelserna, men såsom alla äldre kronister lemna han oss i okunnighet om tiden, när händelserna tilldragit sig. Vi tillåta oss derföre några gissningar.

År 1369 hade Erik Puke — Elisifs fader — återlemnadt till Riseberga alla klostrets egendomar i Vermland, med tillför-

säkran om full besittningsrätt. Härmed förhöll sig så, att under de stridigheter, som utkämpades emellan Albrecht och Magnus om Sveriges krona, innehades Vermland af den senares son, konung Håkan i Norge. Nerike åter var ibland de landskaper, som Albrecht innehade. Härigenom hade Riseberga förlorat sina vermländska besittningar, hvilka, efter hvad vi af flera gåfvobref känna, voro ganska ansenliga. Då dessa egendomar 1369 på kon. Håkans medgifvande återställdes, skedde detta visserligen af politiska orsaker; men man kan med skäl antaga, att underhandlingarna härom emellan klostret och Erik Puke, som vid den tiden kallas konung Håkans marsk i Vermland (*Mareschalcus de Vermelandia*), äfven hade till följd, att Eriks dotter Elisif då intogs i klostret. Enligt visan var hon då på sitt sjunde år, men vid bortröfvandet sannolikt fyllda tjugu år. Detta skulle fastställa tiden för klosterrofvvet till 1383 eller 1384, en beräkning, som vi af en annan urkund få se är ganska sannolik. Då biskop Thord 1384 lägger Hackvads församling under Riseberga, anger han oförstäldt den sköfving, för hvilken klostret varit utsatt, som skäl för annexionen¹⁷⁾. Att tyskarna föröfvat den, säger väl icke brefvet, men vi känna för väl deras framfart under dessa tider, för att misstanken skulle kunna falla på några andra. Det torde då blifva mer än en blott gissning, att klostrets plundring stått i samband med Elisifs bortröfvande, och detta har då inträffat åtminstone fem år före slaget vid Falköping och Albrechts tillfångatagande 1389.

Af klostrets *Abbedissor* äro några kända, men knappast mer än till namnet. På 1300-talet förekommer *Ragnfrid* såsom serdeles verksam för klostrets bästa, vidare *Märta Ydsdotter*, *Helena Gisladotter* och *Margareta*. På 1400-talet nämnes *Kunigunda* ofta i urkunderna, och i början af 1500-talet omtalas *Christina Pedersdotter* såsom klostrets styrarinna.

¹⁷⁾ — *quod dictum monasterium querrarum commotiones impiorum deprædationes violentias et hospitalitates violentas ad tantam paupertatem devenerit, quod præfata Sanctimonialia non possunt de redditibus suis congruam sustentationem habere, imo quo ad victum et vestitum quotidie, quod dolenter referimus, defectum et penuriam notabiliter patimur.* Biskop Thords bref.

Man prisar Reformationen och den andeliga frihet, som ur den utgick, men man får ej begå en orättvisa och underkänna det omätliga inflytande, som den katolska kyrkan gentemot medeltidens barbarism utöfvat på den andliga och materiella odlingen inom vårt land. Man talar om papismens öfverdåd och klosterväsendets förfall, men man får ej glömma, att det var det katolska presterskapet, som sådde bildningens frö i svensk jord, och att det var inom klostermurarna, som den späda plantan fick sin första vård och näring. Hvad Riseberga kloster beträffar, så kunna vi vara förvissade, att äfven det verkat godt i många riktningar för den aflägsna landsort, der det varit beläget, ehuru vi nu icke förmå serskilja frukterna af klostrets enskilda verksamhet från det, som kyrkan i sin helhet uträttat. — På samma sätt är det med klostrets historia. Hela dess lif var ett uttryck af kyrkans allmänna lif, och dess historia låter sig svårligen skiljas från den svenska medeltidskyrkans historia. — Vår skildring af klostrets öden har derföre icke kunnat blifva annat, än några spridda drag, dem vi nu avsluta med en förteckning¹⁸⁾ på alla de gods, Riseberga egde, när Gustaf I, på grund af Vesterås recess, för sista gången öppnade klostrets portar.

I Nerike:

Boos rättaredöme: 51 landbönder, 1 qvarn och 1 humlegård.

Knista socken: 1 gård i Knista by, 2 i Boo, 3 i Gysta, 3 i Tjugesta och 1 i Skorffatorp (?).

Edsbergs socken: 1 gård i Ååslatorp, (Blankholmen), 1 gård i Stäringe, 1 i Qvisserud, 1 i Vägen, 1 i Backen, 4 i Härfvesta, 1 i Egelsta, 1 i Logsjö ("med 1 homlegård"), 1 i Veland, 1 i Lund, 1 i Träda, 1 i Kexle, 1 i Binninge, 1 i Via, 1 i Löten, 2 i Edsbergs by, 1 i Snarvi, 1 i Ronntorp, 1 i Solberga, 1 i Kälkesta (n. v. prestgården), 3 i Frösvi, 3 i Åkraby samt Backa qvarn.

Qvistbro socken: 1 gård i Gropen, 1 i Ljungstorp, 2 i Boda (Ribboda ?).

¹⁸⁾ Kammar-Archiv. Sign. *Södermanland*, 1552, No 5: "Årliga Rântan af Risbärga Clösters landbor, boendes i Närike, Wermeland, Westergiötland, Östergiötland och opåå Öland. — Dessa efterskrifna gods hafva legat till Risberga Clöster". — Huruvida den här förekommande indelningen i rättaredömen fanns på den tiden, godsens lydte under klostret, eller om indelningen är en åtgärd af Gustaf I:s förvaltning efter godsens indragning till kronan, kan icke afgöras, ehuru det förra icke är otroligt.

*Tångeråsa socken*¹⁰⁾: 1 gård i Haslede (Ede), 1 i Backen, 1 i Stabo, 1 i Liden, 1 i Gotthardsbacken, 1 i Klastorp och 1 i Stickninge.

Lundby rättaredöme: 24 landbönder, 1 ängsteg och 1 ödeshemman.

Hackvads socken: 1 gård i Lundby, 1 i Skeppsta, 1 i Hackvad (Hvilsta ?), 1 i Pålstorp och 2 i Hofvesta.

Kumla socken: 1 gård i Hörsta, 2 i Vallersta.

Kräklinge socken: 1 gård i Skoftesta, 1 i Luggavi, 1 i Nacketorp (?), 6 i Nahlavi.

Hardemo socken: 3 gårdar i Norrby, 1 i Glippsta och 1 i Nybble.

Vintrosa socken: 2 gårdar i Granhammar.

Sörby rättaredöme: 22 landbönder och 1 torpare.

Viby socken: 3 gårdar i Sörby, 3 i Broby, 1 i Våglyekan, 1 i Bredslätt, 1 i Lindhult, 2 i Tystinge, 2 i Eedby (Ybby), 2 i Lundby (n. v. prestgården), 2 i Ginstorp, 1 i Skarboda, 2 i Systeräng, 2 i Väla och 1 torp i Ekeberg.

Attersta rättaredöme: 22 landbönder och 1 utjord.

Gellersta socken: 5 gårdar i Attersta, 3 i Fellersta, Almbro qvarn, och 1 utjord i Herminge.

Sküllersta socken: 1 gård i Boskulla.

Lennäs socken: 1 gård i Dimbo, 1 i Björknäs.

Almby socken: 3 gårdar i Ekeby.

Kil socken: 1 gård i Broby.

Gräfve socken: 1 gård i Gräfve by.

Ånsta socken: 3 gårdar i Ånsta, 1 i Alna och 1 i Brohammar.

Örebro: 1 gård, 1 kålgård, 1 fiske i Örebro å, 1 åkerlycka ("liggandes nordan ån").

Alsnäs rättaredöme: 16 landbönder, 1 humlegård och 1 ängsteg.

Hammar socken: 1 gård i Alsnäs, 1 i Åmme.

Lerbücks socken: 2 gårdar i Ingelsby, 1 i Skure, 1 i Rökulla, 1 i Ladäng, 1 i Bunken, 2 i Skyllberg, 1 i Rönne, 1 i Rönnestorp, 1 i Tillefjärd, 1 i Ronneshytta, 1 i Åmaqvarnshyttan, 1 i Multna och 1 ängsteg i Gårdsjö.

I Södermanland:

Hyndevads rättaredöme i Gillberga socken på Rekarlne med 6 landbönder.

I Vermland:

Sveda rättaredöme: 27 landbönder, 4 fisken och 1 notvarp, i Visnum och Rudskoga socknar.

¹⁰⁾ Af här uppräknade hemman ligga alla, med undantag af Stickninge, i n. v. *Skagershults* socken, hvilken såsom egen församling skiljdes ifrån Tångeråsa 1648.

Spånga rättaredöme: 9 landbönder, i Fogelviks, Väsehärads, Ölme-
härads och Varnums socknar.

Småryds rättaredöme: 5 landbönder, 1 utjord och 1 laxfiske i Ulle-
ruds socken.

I Vestergötland:

Torpeskogs rättaredöme: 14 landbönder, i Hofva, Hassle, Berg och
Vånga socknar.

Öwerstorps rättaredöme i Vartofta härad: 7 landbönder och 1 ut-
äng, i Daretorp, Hvarf, Aklinge och Fogelås socknar.

I Östergötland:

Svanshals rättaredöme: 11 landbönder, 1 ödesjord, 1 tomt och 1
ström, i Svanshals och Egby socknar.

På Öland:

7 landbönder, 1 ödeshemman och 1 utjord; i Ås, Ventlinge och Smedby socknar.

Sedan vi nu kortligen genomsett Riseberga klosterns hi-
storia, må vi kasta en blick på dess kvarlevor.

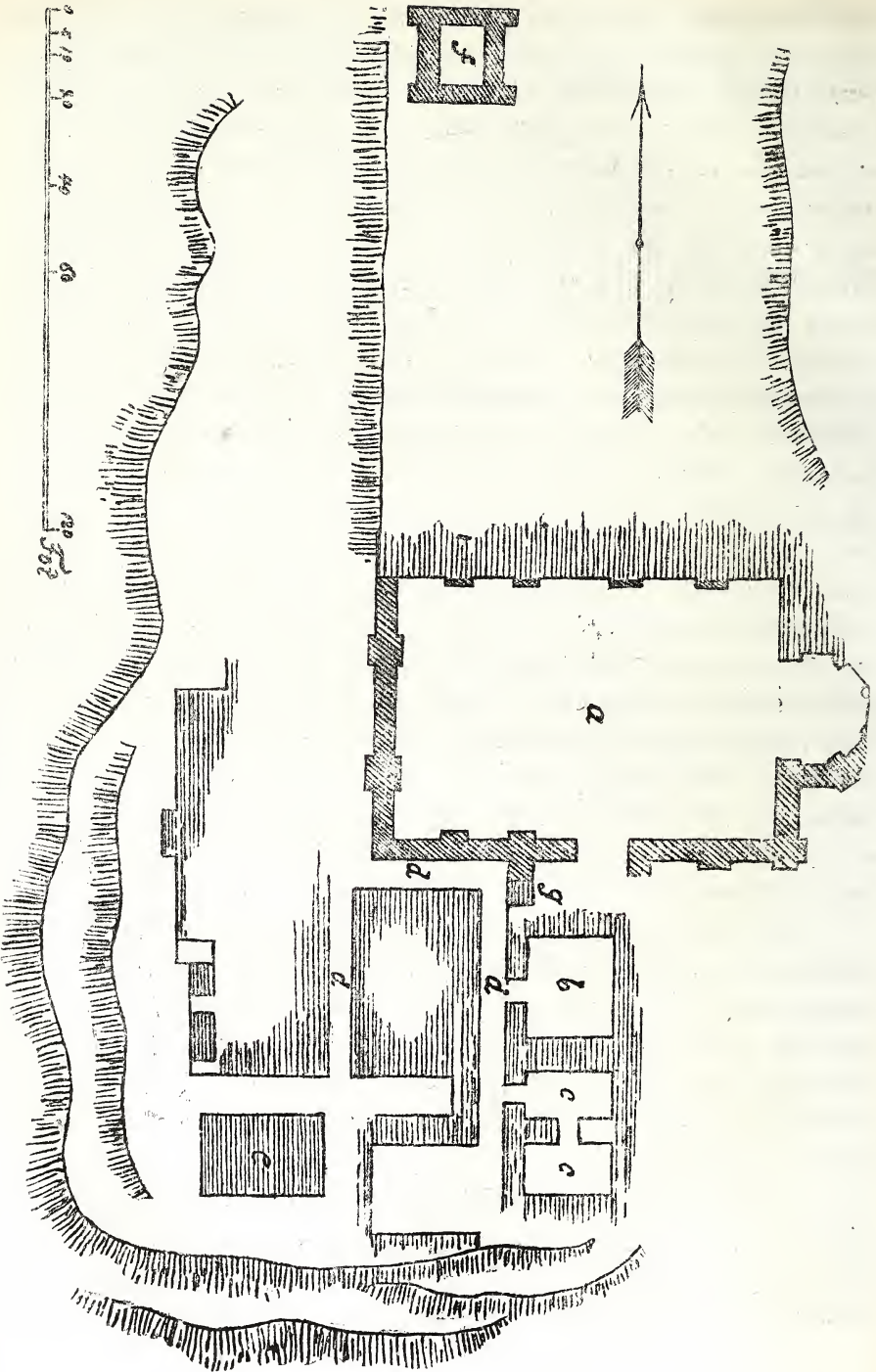
Det har gått med detta ålderdomsminne som med våra
svenska fornlemningar i allmänhet, att det lidit mera af men-
niskohand än af tiden. Sedan klosterbyggnaderna 1546 af-
brunnit, såsom det uppgifves, af åskeld, vill det synas, som om
man lemnat de herrliga ruiner, som utgingo ur denna förödelse,
någon tid i fred. Men redan 1650 befanns det nödvändigt att
tillbygga och utvidga Edsbergs sockenkyrka, och nu erbjödo de
gamla klostermurarna ett ypperligt byggnadsämne, som dess-
utom låg alldeles för närhändt för att ej locka till förstörelse.
Sedan dess har materiel blifvit hemtadt härifrån än till den
ena och än till den andra byggnaden, men det har varit senare
årtionden förbehållet att se förstörelseverket drifvas till det yt-
tersta, då på 1820-talet i sjelfva ruinerna en kalkugn inrätta-
des, i hvilken de nerbrutna klostermurarna nedbrändes till kalk.

Herr N. G. Roth, hvilken på 1830-talet innehade Rise-
berga såsom arrendator, är den, som först egentligen tagit nå-
gon vård om detta dyrbara medeltidsmonument, och som äfven

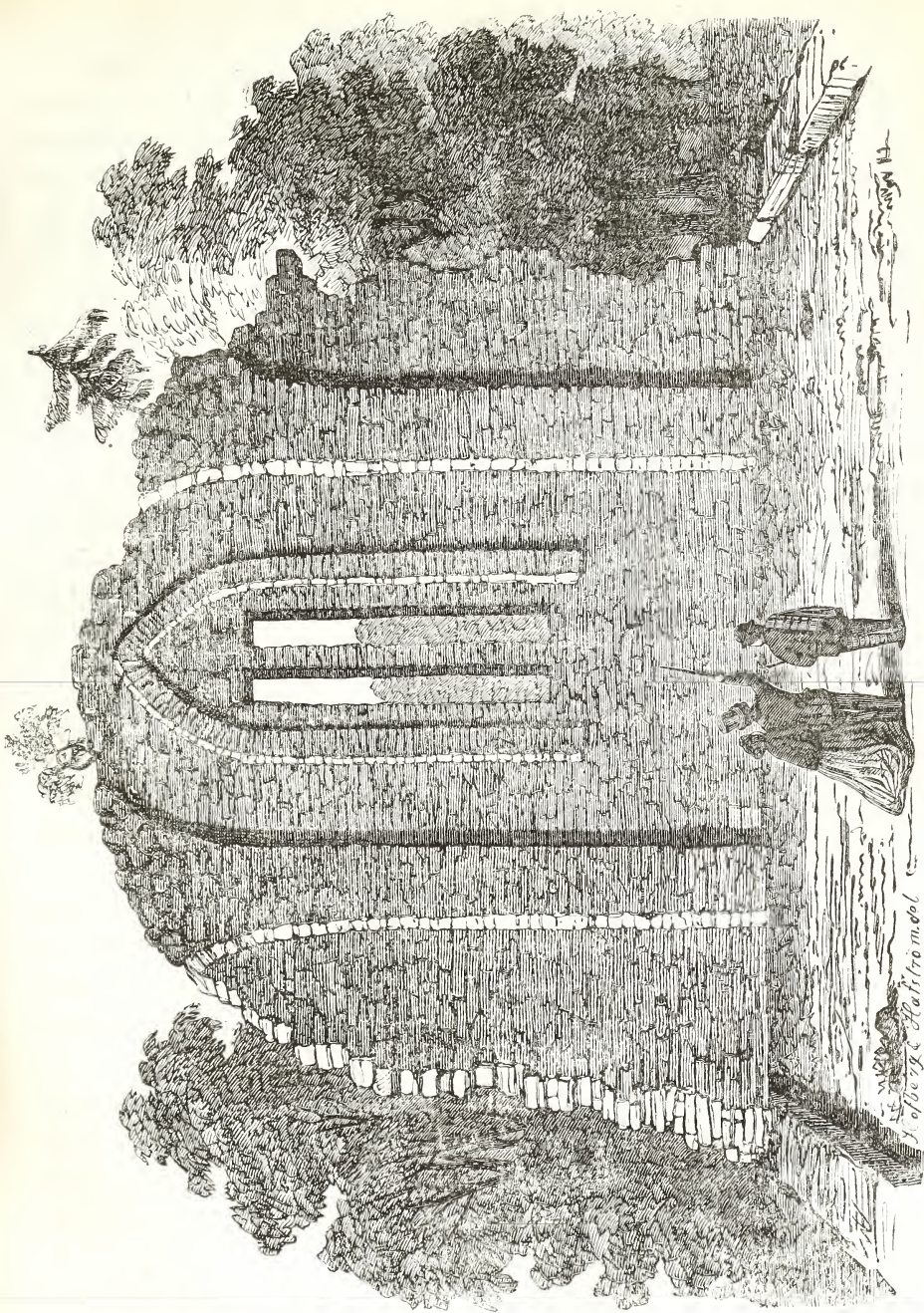
har förtjensten af att ur grushögarna ha framdragit ruinerna, sådana de nu visa sig, och hvarigenom man får en ganska klar föreställning om kyrkan och några närliggande delar af sjelfva klostret. Under åren 1830, 1831 och 1832 företog sig hr Roth att varsamt uppgräfvä och bortföra den massa af jord, grus och stenar, som under århundraden hopat sig öfver kyrkans grundmurar och den del af klosterhuset, som på södra sidan stått i förbindelse med kyrkan. Man förmodade, att då man hunnit arbeta sig ner till kyrkans golfplan, denna till någon del skulle utgöras af grafstenar. Denna förhoppning slog dock felt, ty då man hann så långt med gräfningen, befanns det, att både golfstenar och grafhällar för längesedan blifvit uppbrutna och bortförda. Jorden under golfplanen öppnades på ett par ställen och visade tydliga spår efter begrafningar. Några andra fynd gjordes väl, men voro af ett underordnadt värde. Så hittades ett stycke hopsmält, hvitglänsande *metall* af omkring 10 skålpunds vikt. Fyndet antogs i början vara silfver, hvarföre det öfverlemnades till kongl. Kontrollverket i Stockholm för att närmare undersökas. Det visade sig vid anställd profning blott vara vanlig, något silfverblandad, klockmetall. Vidare anträffades tvenne små *silfvermynt*: det ena från Erik XIII:s och det andra från Kristoffers af Bayern regeringstid, ett litet *knifskäft* af messing, med ciselerade helgonbilder, samt en liten *fingerring* af brons.

Af hvad som nu är synligt af klostrets sannolikt vidsträckta byggnader, är kyrkan (*a*) utan fråga den, som erbjuder största intresset. Ifrån vestra gafveln till början af högchoret har hon varit 90 fot lång, med en bredd af 60 fot. Om den ansenliga höjd, hon haft, vittnar den ännu kvarstående vestra gafvelmuren, som i det närmaste torde hafva samma höjd, som kyrkan en gång hade.

Denna mur, med en höjd af nära 50 fot och en bredd af jemt 60, har på midten haft ett fönster, hvars höga och smala dagöppning på längden är afdelad af en smal murad post och omgifvet af ett murband i spetsbågsform. På ömse sidor om

Plan of Rischebega Kloster.

Klosterkyrkans vestra gäsfvelmur.

H. ofberg & Hattfjelldal

detta fönster förstärkes muren, så väl på yttre som inre sidan, af tvenne stödjepelare (contreforts), af hvilka de på murens insida småningom vidgas för att öfvergå i kyrkans hvalf, som varit uppburet af åtta fristående pelare — fyra på vardera sidan om midtelskeppet. Att kyrkans inre anordning varit sådan, derom kan man lätt öfvertyga sig vid en blick på de andra sidomurarna, hvilka ligga i dagen med en höjd från 2 till 5 fot. Den norra väggen har nemligen på inre sidan fyra stycken, 4 fot breda, väggpelare, alldeles lika med dem, som finnas på vestra gafvelväggen, och det är klart, att dessa väggpelare, i sin fortsättning under taket, äfven bildat hvalfbågar, ehuru naturligtvis rätvinkligt emot de förras. Södra väggen har blott två sådana väggpelare på inre sidan, hvaremot samma vägg på östra ändan utvändigt haft en sådan stödjemur, oberäknadt de båda stödjepelare, som finnas i sydöstra hörnet.

Ehuru något spår efter de i klosterkyrkor så vanliga sidokapellerna ej nu kan upptäckas, följer deraf visst icke, att ej sådana här funnits; tvertom är det ganska troligt, att de delar af kyrkan, som lågo på sidorna af midtelskeppet, just varit inrättade till dylika sidochor. För inredningen af sådana behöfdes icke heller annat, än ett flyttbart skrank, eller ett gallerverk mellan de fristående pelarne och de dem motsvarande stödjepelarne i väggen.

Midt på södra väggen är hufvudingången till kyrkan. Det är väl möjligt, att någon mindre port eller dörr funnits på norra väggen; men om så varit, har denna måst ligga en eller annan fot öfver golfplanen och haft en trappgång, af hvilken likväl några lemningar nu icke finnas kvar.

Högchoret, som, i förhållande till kyrkan, är skäligen obetydligt — bredden är nemligen 25 och djupet endast 12,5 fot — har haft formen af en half liksidig åttahörning, med runda halfpelare i hvarje hörn. Trenne breda trappsteg ledde från kyrkan upp till choret.

Då man utkom ur kyrkan, hade man straxt på höger hand en liten smal stentrappa (g), utför hvilken man kom in

i de gångar och korridorer (*d, d, d*), som ledde till boningsrummen och klostercellerna. Till tvenne sådana celler (*c, c*), den ena innanför den andra, äro grundmurarna ännu bibehållna. Med en vemodig känsla betraktar man de nötta trösklarna till dessa gömställen undan världen och frågar ovilkorligt med skalden:

O sägen, skuggor, ur er natt likväl:

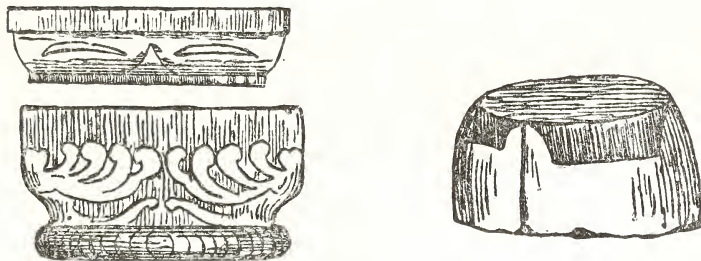
Var edert lif af lidandet förgätet?

Var det blott frid, som bodde i er själ,

Och knäfväll ingen sorg för stenbelätet?

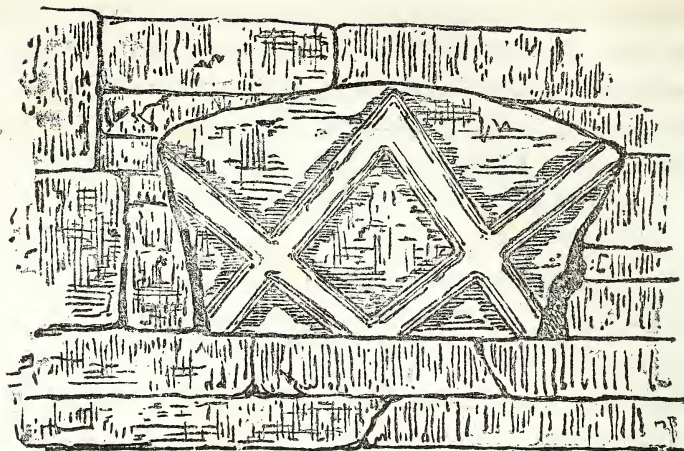
Vägg om vägg med de nyss nämnda cellerna, men närmare kyrkan, synes grundval till ett större rum (*b*), som troligen varit ett grafchor; åtminstone har man påträffat lemnin-gar efter lik vid gräfningar inom murarna. En af klosterkäll-rarne (*e*) är ännu så bibehållen, att den begagnas. Ungefär 100 fot norrom kyrkan äro rudera efter en fyrkantig byggnad (*f*), som man, ehuru sannolikt oriktigt, trott varit klockstapel.

Det enda, som finnes i behåll af forna byggnadsprydnader, är en enkelt arbetad pelaresockel och tvenne kapiteler.

Fragmenter af pelare från Riseberga.

På vestra yttermuren sitter en större sandsten inmurad, på hvars släthuggna yta synas i stark upphöjning tvenne Andreas-kors, ställda snedt emot hvarandra. Dessa figurer ha gifvit upphof till hvarjehanda gissningar. Någon betydelse i dekorativt hänseende kan väl icke tillmätas denna framställning, då stenen sitter nära ett utsprång af sjelfva muren, och dessutom icke mer än ett par fot ifrån jorden. Ganska säkert är

Sten med symboliska figurer i v. yttermuren.

det ett muraremärke, eller emblemet, som tillhört det murarskrå, som haft klosterbyggnaden om händer.

En liten skog af popplar och lönnar öfverskuggar hvarje sommar de nakna murarna och gräsväxta grushögarna med sin lummiga grönska, och på den saftiga gräsmattan kring ruinerna frodas ännu några flyktingar ur den forna klosterträdgården, såsom Luktviol (*Viola odorata*), Körfvel (*Myrrhis odorata*), Vintergröna (*Vinca minor*), Myskmalva (*Malva moschata*) och Gultraf (*Oenothera biennis*).

IX.

RAMUNDEBODA.

Tiveden framskymtar tidigt i fornsagorna. Dess obygd er upptogo i äldsta tider hela landet mellan Vettern och Venern, och skola, enligt gamla sägner, hafva sträckt sig ifrån Mosås, nära Örebro, till Mo kyrka, söder om Mariestad. I konung Sverres Saga kallas Tiveden "tolfmila-skogen", och var så vild och ödslig, att då Sverre om våren 1177 drog deröfver, från

Östergötland uppåt Ekeshärad i Vermland, måste han och hans följeslagare, i sex eller sju dagar, lifnära sig af bär, som legat under snön öfver vintern, samt af träsaf och bark, emedan de under hela färden icke kunde träffa en menskelig boning. De stora skogarna voro dertill beryktade för röfvare och stigmän, och det var en sed, att den, som östan om Vettern ämnade sig öfver skogen inåt Nerike, i kapellet vid Husbyfjöl tog nattvarden och befallte sitt lif i Guds hand. — Midt på Tiveden, i nu varande Bodarne socken, vid Bäckdalsåns utlopp i Bodarnesjön, låg *Ramundeboda*, af ålder landamäre emellan Svealand och Götarike. Här gick vägen fram emellan landet nordanskogs och sunnanskogs; det vill här säga emellan Nerike och Vester-götland. Vägen kunde blott befaras af ridande och gående¹⁾, och troligen fanns vid Ramundeboda ett sälohus, hvarigenom resan öfver skogen kunde fördelas i tvenne dagsfärder. — Ett par hednagrafvar, af hvilka den ena — i Korsbacken öster om kyrkan — utvisas såsom jätten *Hromunders*, efter hvilken Ramundeboda skall fått sitt namn, äro märkliga, emedan sådana fornlemningar annars icke förekomma på Tiveden, och de derjemte antyda, att invandrare mycket tidigt här brutit rymningar och nedsatt sig midt i den stora gränsskogen.

Längre fram blir Ramundeboda mer bekant genom konungarnas eriksgata. — "Nu äger han (konungen) eriksgata rida" — heter det i Konungabalken af Upplandslagen²⁾ — "de äga honom följa, gisslan sätta och eder svärja: och han äger dem lag gifva och frid svärja. Från *Uppsala* äga de honom följa till *Strängianäs*. Der äga Södermän vedertaga och honom med grud och gisslan till *Svintuna* följa. Där skola Östgöter honom med sin gisslan möta och följa genom land sitt

¹⁾ Ännu i Gustaf I:s tid var vägen öfver Tiveden så obanad, att ett af besluten på riksdagen i Vesterås 1544 var, att Tiveden skulle upprymmas, så att man lätteligen kunde draga deröfver med vagnar. *Bergfalk rec. af Geijer och Strinholm. Skandia 4 Del. s. 394.*

²⁾ I Upplandslagen, stadfäst af kon. Birger 1296, handla konungabalkens 3 första flockar eller kapitel om konungens val, eriksgata och kröning. Hvad som här stadgas, var dock ingen nyhet. Eriksgatan var en urgammal hyllningshandling, som nu endast blef i lag närmare bestämd.

och så till midt på skogen *Holavidh*. Där skola Smälänningar honom möta och följa till *Junabäck*. Der äga Vestgöter möta med grud och gisslan och följa till *Romundeboda*. Där skola Närikiar möta honom och följa honom genom land sitt och så till *Uphoga-bro*. Där skola Vestmän med grud och frid möta och följa honom till *Östensbro*. Där möta honom Uppländningar och följa honom till *Uppsala*. Då är den konung till land och rike lagligen kommen, med Uppsvear och Södermän, Göter, Gutar och alla Smälänningar: då har han ridit rätt eriksgata". — Ramundeboda fick nu såsom gränsort någon större betydelse. På stället uppstod en konungaborg, sannolikt endast en träbyggnad, men dock sådan, att konungarna der kunde stanna och hvila ut under sina resor.

Midsommartiden 1275 var Ramundeboda skådeplatsen för den lättsinnige konung Valdemars hof, då han uppehöll sig här under striden med sina bröder Magnus och Erik. Vi låna från en senare häfdatecknare³⁾ följande nätta skildring af slaget vid Hofva och Valdemars vistelse på Ramundeboda:

— "Med sitt folk drogo hertigarna in i Sverige och upp genom Östergötland. Magnus lät säga sin broder, konung Valdemar, "att han ville vinna riket eller dö". Konungen skall derpå hafva svarat: "mindre månede han få än riket, om han vågar möta mig med sina danskar och tyskar".

Valdemar hade icke varit overksam. Han hade uppådat en mängd folk och var redo att möta sina bröder. Men hans lättsinne och obetänksamhet förnekade sig dock icke, äfven i denna sak. Vid midsommarstiden drog han med bondehären ned åt Tiveden.

I Sverike ligga många skoga
 En han heter Tived.
 Der lade konungens här sig ned,
 Vid en by han heter Hofva,
 Det må mången man litet lofva,
 Den der miste fader och fränder.

³⁾ *Starbäck*: Berätt. ur Sv. Hist. Del. III, s. 72 ff.

Det var hela bondehären, som låg vid Hofva. Den hade ryckt fram genom skogen, mellan sjöarne Unden och Skagern, och der slagit läger. Men bönderna voro utan anförare, ty konungen var ej med dem. Han stod med den bästa och dugligaste delen af sitt folk vid Ramundeboda, och drottning Sofia var äfven der. Huglöshet för manlig bragd och fullkomlig oförmåga till manlig ansträngning voro hufvuddragen i Valdemars skaplynne. Faran var öfverhängande, men Valdemar mötte den med den tanken, att här var hans makt för stor, att han skulle behöfva frukta något af hertigarna.

Magnus var väl underrättad om huru det stod till i den kungliga hären, och han lät ej det gynsamma ögonblicket gå obegagnadt förbi. Han lät sina ryttare sitta upp och beslöt att anfälla bondehären vid Hofva. Och ryttarne ryckte an mot bönderna. Dessa gjorde visserligen motstånd, men der fanns ingen bland dem, som kunde ordna striden, och hertigens folk anföll så häftigt. Bönderna började vika. Desto häftigare ansattes de af hertigen och hans folk. Då upplöste sig hela konungens här och spridde sig i den mest förvirrade flykt.

Då timade der, som ofta händer,
Att hvar en strid skall sammangå
Då tappar den, som mindre må (förmår).

Utan någon aning om hvad som tilldrog sig vid Hofva, huru det likade sig till, att brodern skulle infria sitt stolta löfte om att vinna riket, låg konungen med sin drottning qvar i Ramundeboda.

En afton, då konungen och många med honom redan gått till hvila, satt drottningen och spelade schacktafel, tänkande i sitt sinne uppå, huru ringa Kittelbotarens (hertig Magnus) makt var. Allt gick föröfrigt sin vanliga gång omkring konungen. Somliga åto, somliga gingo fram och åter och några afhörde messan.

Då sprängde en ryttare in på gården. Man såg, att det var en från bondehären, men han var blek om kind och blödde

ur flera sår. Alla sågo frågande på ryttaren, men han hoppade af hästen och skyndade till konungen.

"Vårt folk" — sade han —

"flyr allt i mossa och kärr.

Vi hafva tappat segern, ty är vär!"

Konungen blef bestört, drottningen likaså. Det var ett helt eget sätt att bota drottningens kittlar; något sådant hade hon ej kunnat tänka sig. Men Kittelbotaren kom allt närmare och med honom fångenskap, förödmjukelse och vanära. — "Drag dig skyndsamt tillbaka, konung Valdemar" — sade budet — "samla ditt folk och rusta dig, att ännu en gång möta din fiende".

Rådet var godt, men i den allmänna bestörtningen och förvirringen fanns icke här någon, som vågade träda i spetsen för saken, ty konungen hade förlorat all besinning. Han flydde hals öfver hufvud från Ramundeboda öfver Vermland till Norge.

När då konungens folk, som stod vid Ramundeboda, fann sig öfvergifvet af konungen, började det draga sig tillbaka. Det ryckte med sitt baner och sina märken upp i Nerike, afbidande der hertigen. Der blef dock ingen strid. Folket gick Magnus tillhanda".

Under medeltiden uppstod vid Ramundeboda ett litet kloster för munkar af *S. Antonii-orden*. Vi veta i allmänhet mycket litet om denna munk-kongregation, och känna icke heller när och huru Antoniterna kommit att nedsätta sig härstädes. Om — hvilket är ganska sannolikt — Kumblabo kloster, som omtalas i Elisif-visan, är detsamma som Antoniterklostret Romanaboda³⁾ på Tiveden, så fanns klostret redan i slutet af 1300-talet.

³⁾ Så skrives klostrets namn i gamla handlingar. Felskrifningar och bristande kritik hos äldre klosterbeskrifvare hafva emellertid, och intill senaste tider, vållat oreda och förvirring i uppgifterna om detta kloster. *Vastorius* i sin *Vitis Aquilonia* omnämner *Cumla Boda in sylva Tiveden, fratrum Eremitarum S. Antonii*; — *Sparrman* i sina *Antiqua Colleg. Canonic. et Monaster. Su.* kallar klostret *Laboda* och gör det till ett Fransiscaner-kloster. *Messenius* skriver *Romblaboda* och *Rhyzelius* kallar det *Ramundeboda*, eller riktigare *Romanaboda*. Denna förbistring har emellertid ledt derhän, att man i stället för ett fått två kloster: ett Ramundeboda

Rhyzelius⁴⁾ omnämner två af klostrets priorer: *Hans Klemensson*, som år 1500, vid Henriksmessan i Örebro, inköpte till klostret en gård Solberga af "välbördiga sven" Peder Olufsson i Gemingehem, och *Jakob Jönsson*, som år 1519 genom ett gåfvobref, utfärdadt i Romanaboda kloster, öfverlåter till biskop Brask i Linköping en klostrets gård, "liggande i Arboga sunnan vid åna". Samme författare omtalar, att då Gustaf I, vid kyrko- och klostergodsens indragning, äfven lade beslag på kyrkornas och klostrens lösa egendom, han ur Romanaboda kloster, "ibland mycken annan theras egendom och dyra Clenodier, tagit till rikets tarf och gälds betalning en Monstrantiam af fint silfver, som vog 279 lod och något theröfver", och gör här af den slutsats, att klostret varit förmöget och välmående och, liksom de flesta andliga stiftelser under katolska tiden, rikligen och väl försedt med både fast och lös egendom. Detta är likväl falskt. Den tystnad, hvarmed Romanaboda behandlas af urkunderna, är ett talande bevis på, att klostret fört ett obemärkt och tynande lif. Och vi ha i de äldsta och fullständigaste förteckningar, som finnas i Kammar-archivet, på kyrko- och klostergod, hvilka, på grund af Vesterås Recess, blifvit till kronan indragna, icke kunnat upptäcka mer än ett enda hemman, som tillhört Romanaboda, nemligen *Klippan*, ett skogshemman, beläget i Nysunds socken, på östra stranden af Letelfven.

Då man på närmare håll betraktar det sätt, hvarpå Gustaf I genomförde Vesterås Recess, kunde man vara frestad att läsa ett hån mot den krossade hierarchien i de bref och skrifvelser, med hvilka han beledsagar och förklarar sina kraftåtgärder. Så äfven med Romanaboda. Om än klostret var aldrig så fattigt och kronans vinst med den andliga räfssten härifrån blef liten eller ingen, så stadgade Vesterås Recess likväl uttryckligen, att "klosterfolket borde redligen underhållas, så att

och ett Kumlaboda, och förlagt det senare till Kumla socken och byn Hörsta, der några obetydliga spår funnits efter en större byggnad.

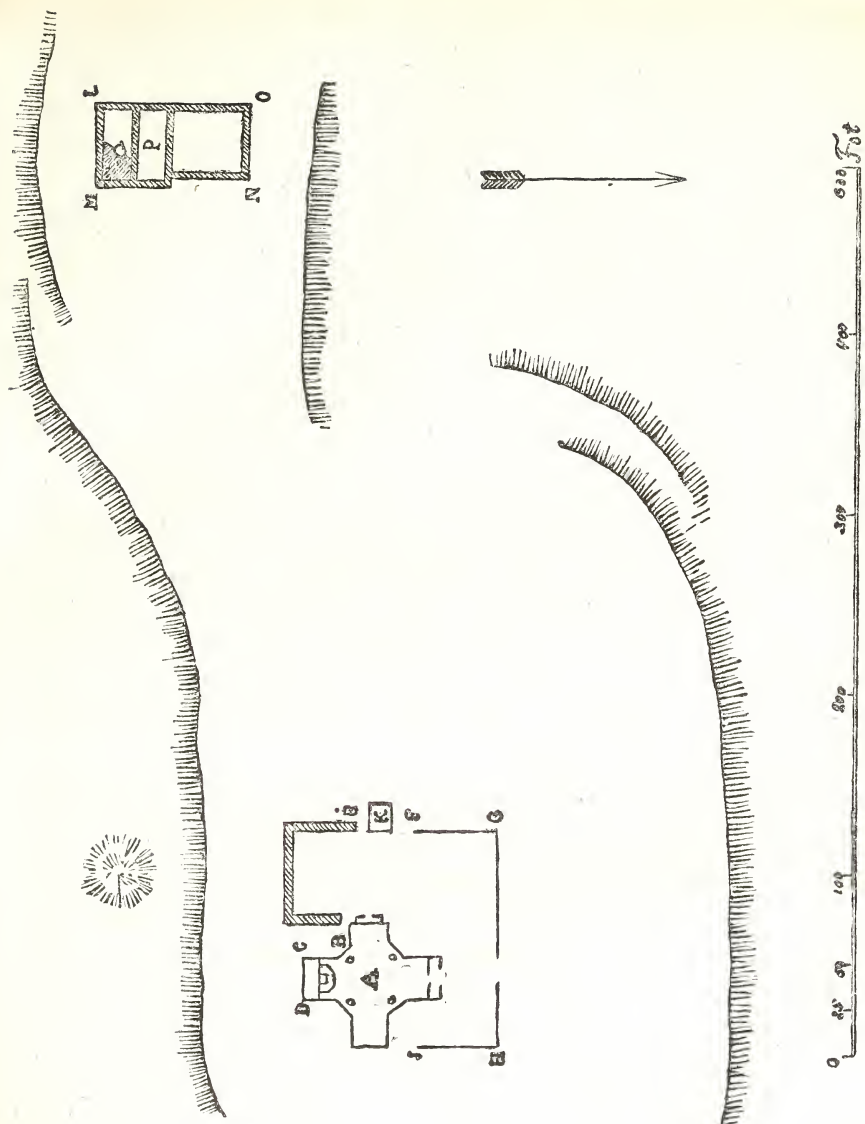
⁴⁾ *Monasteriologia Suiogoth. pag. 241.*

gudstjensten ej blefve nederlagd". Det blir då knappt annat än ett hån att skicka klostrets innevånare ut på landet med ett formligt tiggarepass, som man med skäl må kalla nedanstående bref⁵⁾, utfärdadt i Norrköping d. 7 Sept. 1527, således endast tre månader efter Vesterås riksdag: — "Wij Göstaff etc. göre vitherligt med thette vårt opna breff ath wi haffwe anseth then stora twungu som sanctj antonij bröder på tiguenen hafua vth-åff dagliga gestning oc stora fortæring ssom the bekosta på vægfalande folk som stedzse draga vthöffver skogen oc ær för nödhæn ath ther skulle ware herbergerere fför then longa væg skuld som ær til nesta bygd på beggia sider, och innan korth tijd kwnne inge herbergerere forordineres eller tillskickes som så bequemlige kwnne then twnge förestonda en forbenempde sanctj antonij bröder her till dagx giort haffva thet them doc icke ær mögjeliget ath tygha vppehella med myndre the bruka questum her i riket som the tilförna giort haffua Therföre haffve Wii med them relaxeradt och foruanlad then vestras beslutning och ordinantia som ther beleffuad varth om tyggebröder ath the på nogon förelagd tijd oc terminum skulle vara vthe om vinther oc somer j så motte atvj haffue tillathet och med thette vårt opne breff tillathom ath for: de santj antonij bröder måga vare vthe effter theres bergning xij (12) vikor om vintheren och viij (8) vikor om somren hvar som helst theres prior them forskickandes vorder och skule the predica rene gudz ordh oc haffua sig skælige med ordom och gerningom j eth tockeligt vngengilse och godt effterdömelse hvar som helst them hender ath komma. Therföre förbiudom Wij allom etc."

Vid Bodarne kyrka finnes en gråstensmur och lemningar efter en byggnad, som anses som kvarlevor af Romanaboda kloster.

Bodarne kyrka (A), som uppbyggdes i medlet af 1600-talet af den, såsom gunstling hos konung Carl XI, bekante Anton von Boy på stora Lassåna, utgöres af ett korsformigt träkapell, beläget på det ställe, der man tror att klosterhuset har

⁵⁾ Riksregistr. 1526—1528, fol. 263.

Plan af Klosterlemningar vid Bodarne.

legat. Från vestra korsarmen på kyrkan utgår en hög gråstensmur (B, C, D, E), som omsluter kyrkogården på södra sidan och som af folket kallas "munkarnas mur", emedan han, enligt en gammal sägen, skall ha omgifvit munkarnas kyrkogård. Samma sägen anföres äfven af fogaten Ol. Brobiärg i hans år 1667 till kongl. Antiquitetskollegium ingifna relation om Vester-

Nerikes fornlemningar, men är föga trolig. Den grofva muren, med sin fasta cementering, synes förr ha varit ett slags skyddsvall eller försvarsverk för några inom densamma belägna byggnader, än ett enkelt stängsel kring en fridlyst begravningsplats. En gammal anteckning — vi vilja minnas af Peringsköld — säger också: "inom thenna mur haffwa konungarna på theras eriksgata hafft sitt läger", en uppgift, som förefaller mycket antaglig, antingen nu konungarna haft sitt för eriksgatan serskildt uppförda kungshus, eller tagit in hos Antoniterna i deras kloster, som då legat inom muren. Huru som helst, så ha husen, som varit omslutna af muren, varit byggda af trä, ty man har på den nu varande kyrkogården väl träffat spår efter tomtningar, men aldrig några lemningar efter stenbyggnader. — För många år sedan blef en stor del af den gamla "munkmuren" nedbruten och omlagd till stängsel kring kyrkogården (F, G, H, I). Den ännu återstående delen har formen af en half rektangel och är uppförd af grofva gråstenar, med mellanslaget fast murbruk, samt har en höjd af 6 till 7 fot, en bredd af 4,5 fot och en längd af 130 fot. Den lilla byggnaden (K) är ett grafchor för adliga ätten Ugglar.

Ett par hundra alnar vester om kyrkan synas lemningarna efter en byggnad, som, enligt folkets berättelse, skall ha varit klostrets visthusbod. Dessa byggnadslemningar utgöras af syllstenarna (L, M, N, O) till ett större trähus, med derunder liggande tvenne källare. Längden på huset har i norr och söder (N—M) varit 78 fot, och bredden på södra hälften (L—M) 40 fot och på norra hälften (O—N) icke fullt så stor, eller 34 fot. De båda källrarna (P, Q) ligga bredvid hvarandra under husets södra ända. Hvalfvet till norra källaren (P) har länge sedan instörtat och stenarna blifvit bortförda, så att blott en 6 fot djup grop återstår. Den bredvid liggande södra källaren (Q) har ännu i behåll östra hälften af det rundbågiga takhvalfvet. Denna källare har varit 8 fot hög, 16 fot bred och lika lång, som huset är bredt på södra ändan, eller 40 fot. Hvalfvet är slaget af sandstens- och kalkstensffisor, och sam-

Klosterkällare vid Ramundeboda.

manfogadt med det utmärkta murbruk, som medeltidens byggningsmän så väl förstodo att bereda, och hvars hårdhet och hållbarhet vi ännu i dag med skäl beundra.

X.

ÖREBRO KLOSTER.

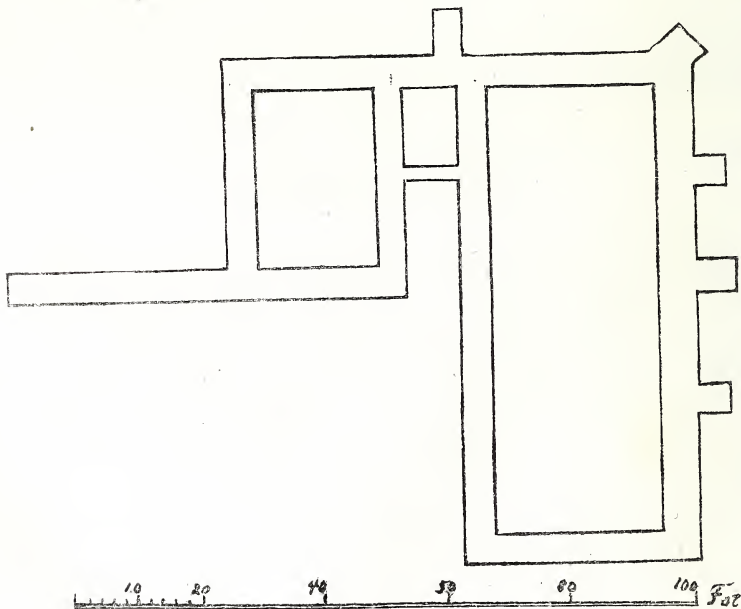
Örebro klostres äldre historia är dunkel och oredig. Äldre författare omtala klostret än under namnet "Vår Frus" eller "Sanctæ Mariæ", än under benämningen "Sanct Olufs", och räkna dess tillvaro ända ned ifrån 1200-talet. Den senare uppgiften synes dock föga sannolik och grundar sig utan tvifvel på en förväxling med Örebro kyrka, som vid den tiden nämnes i urkunderna. Mera bekant är klostret längre fram, då det formligen nämnes såsom *Karmeliterkloster*¹⁾. Denna munkorden hade inkommit till Sverige i början af 1400-talet, men erhö

¹⁾ Karmeliter-orden stiftades 1156 af en korsfarare Berthold af Calabrien, som med några följeslagare nedsatte sig i Palästina på berget Karmel, som från äldsta tider var en uppehållsort för eremiter. År 1238 öfverflyttades orden till Vesterlandet, der den år 1245 erhö

här aldrig någon vidsträcktare utbredning och hade egentligen icke mer än tvenne klostर्सamfund, af hvilka det i Örebro grundades 1418.

År 1456 öfverlemnade konung *Carl Knutsson* till klostret i Örebro sin rättighet i Kräkla-skog, dock med vilkor, att klostret skulle på samma skog uppehålla broar och vägrödning, och år 1476 erhöill klostret, på grund af *Birgitta Olafsdotters* förordnande, Siövasta (Sjögesta) och godset Myra (Myrö), båda i "Rinkebij sockn"; hvarjemte klostret egde "flere tillhörigheter, i små örtugland och jordar bestående, som på särskilte orter och af åtskillige personer i siälricht och til en liten wederkänslö clostret gifne voro"²⁾.

Sägner och äldre anteckningar stämma deri öfverens, att klostret legat i norra delen af staden, på den höjd, som kallas Tingstugubacken, der ännu i senare hälften af 1700-talet funnos kvar åtskilliga grundstenar och en källare, samt en brunn,

Plan öfver en del af grundmurarna till Karmeliterklostret i Örebro.

²⁾ *Peringskiöld, Monum.*

kallad "klosterkällan" 3). Sedan denna del af staden afbrunnit, företogs år 1847 en planering af de brända tomterna. Under detta arbete kommo en del af klostrets grundlemningar i dagen, och framl. kapten C. J. von Schulzen, som upprättade vidstående planritning öfver de återfunna grundmurarna, har tillika meddelat en berättelse om hvad som förekom vid gräfningarna, hvilken berättelse vi här ordagrannt återgifva, då den, afräknadt det egendomliga i skriftsättet, mycket tydligt redogör för de gjorda upptäckterna.

1:o Grundmurarna å detta kloster, oaktadt det var belägit på fasta grus och sandåsen, som vanligen nu kallas Tingstugubacken, hade en högd af 3 alnar under jordytan och den bredd ritningen visar, vid arbetets början; bestod till det mästa af bergfallen gråsten, doch utgjordes östra gafvelen till ungefär $\frac{1}{4}$ af en så stor gråsten, hvarå erhöles efter sprängning mångfaldiga lass, och har förmodligen långt för klosterbyggnaden legat på stället, och då i grundmuren blifvit begagnad.

2:o Murbruket, som till denna byggnad var af den vanliga forntidens fasthet och så hårdt och starkt, att svårligen det med jernstörar kunde sönderbrytas, utan måste ofta ske med kilning och påhölt stenarna ofta så hårdt, att skielfva gråstenen förr söndergick än kalkbruket släpte; hvilket ofta i stora massor sammanhölts, som voro uppfyllda af mindre stenar; i anseende till den med sand blandade kalkmassan, slutar jag att osläckt kalk varit begagnad och sedan i skielfva muren blifvit släckt och dymedelst fått sin hårdhet.

3:o Det, som mest förundrade mig vid grundmurarnas nedbrytning, var att å östra ändan af byggnaden påträffades i grundmurarna på några ställen i skielfva hårda kalkmassan just som kiörtlar af en mjuk massa, hvilken vid första påkänning var fetaktig som smör, men sedan jag låtit den ligga några timmar i luften blef af den en hård hvit sammansättning, som synes ganska fin.

3) Bagge: Beskrifning öfver Upstaden Örebro, sid. 224.

4:o På södra sidan af klostret har förmodligen varit kyrkogården och begravningsplatsen, sedan jag vid backens sänkning där träffade squeletter (!) af stora människor och inne vid klostermuren mellan contreforten låg kropparna långsefter ganska ordentligt med hufvuden åt västern, och var et benrangel, som troddes varit nedsänkt som stående vid mellersta contreforten, omgifvit med någodt kalk, likaledes påträffades inne i skielfva kyrkan 5 stora manslik och ett mindre, som syntes som det varit en qvinna. Källare eller gångar fants inga tecken af, och om de funnits troligen långt före detta nedbrutna.

5:o Tvenne små Stalacquier (stalaktiter?) träffades äfven i muren den enas mycket liten, likaledes en stor förråstad nyckel och en 8 tums grof spik, hvarå sjelfva hufvudet har en annan form, än som nu för tiden på dylika smidas; som de lågo långt ner i jorden, skulle man kunna tro de voro sedan kloster-tiden, men ovisst sedan nu 400 år framskridit, för öfrigt fants inga forulemningar, utan der och hvar några halfören sedan drottning Christinas och Konung Carl den 10:des tid; några liststenar af brändt tegel träffades äfven, hvilka ej voro huggne utan förmodligen formade före bränningen och af samma goda sammansättning som forntidens tegel alltid är".

XI.

MINNEN OCH LEMNINGAR EFTER NÅGRA AF DE ÄLDSTA KYRKORNA.

Säggen angifver tvenne större stensättningar, den ena, en aflång fyrkant, i Tärntorps äng på Katrinebergs egor i Lennäs socken, och den andra, en bred oval, på sydvestra sluttningen af den s. k. Stenkullabacken på Björnhofda egor i Asker, såsom lemningar efter dessa socknars första kyrkor, hvilka, enligt folkets förmenande, för trollens skull måst flyttas. Den förra

är, oaktadt någon yttre likhet med en gammal tomtning, sannolikt ingenting annat, än en vanlig forngrift, och med den andra är förhållandet måhända enahanda, ehuru det icke kan förnekas, att här möjligen kan ha varit ett hedniskt offerställe, alldenstund i ovalens midt finnes en 9 fot lång, 5 fot bred och 2 fot hög sten, kallad "altargestenen", som i sådant fall är blothallen. Men vi hafva andra byggnadslemningar, som uppenbart äro kvarlevor efter kristna kyrkor, sannolikt ifrån den tid, kristendomen först blef predikad i Nerike, nemligen den s. k. "Kullkyrkan" i Mosås, "Kapellet" i Kräklinge samt "Eremitkapellet" på skogen Kägglan.

Den förstnämnda, eller Kullkyrkan, finnes på Hulinge gårde, några hundra alnar öster om byn, på en liten höjd, benämnd "Kullkyrkebacken", endast några få steg norr om häradsvägen. Backen, der kapellet legat, tyckes ursprungligen ha varit nästan rund, men har i senare tider blifvit begagnad till grustag af de kringboende, som bortgräft honom till mer än hälften, hvarigenom ock kullens topp, som för öfrigt bildar en någorlunda jemn platå, blifvit nära nog halfeirkelformig, med en längd för närvarande af 60, och en bredd af något mer än 20 fot. I den lodräta genomskärningen, som uppstått genom grustagningen, synas under gräsmattan sammanhängande lemningar efter gamla grundmurar, byggda af oslagna kullerstenar och sammanfogade med bergfast murbruk. De år ifrån år fortsatta gräfningarna ha emellertid förstört murarna så, att hvarje försök att utleta byggnadens ursprungliga plan och utsträckning nu mera måste blifva fruktlöst. Rundtomkring träffas spår efter en kristen begravningsplats. Liken ligga i allmänhet icke mer än tre eller fyra fot under jordytan, med fötterna mot öster, och synas, att döma af de murknade trästycken, som ofta hittas tillsammans med benen, ha varit begrafna i kistor eller lårar af grofva ohyflade bräder.

Det s. k. Kapellet i Kräklinge vid Sörby utgöres af en dylik sandkulle, som i sitt inre gömmer murarna efter en fornåldrig byggnad. I en grop, som helt nyligen blifvit upptagen

i sydvestra kanten på kullen, visar sig hörnet af en väl bibehållen grundmur, byggd af kalkstenshällar med mellanslaget cement¹⁾. De spår efter forna begrafningar, som äfven här emellanåt påträffas, visa, att byggnaden under en aflägsen tid varit en kristen kyrka.

Eremitkapellet på Kägglan ligger inom Ödeby socken, i gränsen emellan Ringaby och Finåkers skogar, i en skogsäng, ungefär 1000 alnar vester om hemmanet Djupdalen. Grundmurarna, som äro byggda af bergfallen gråsten med fast kalkbruk, samt äro 2 till 3 fot höga och 4 fot tjocka, synas vara lemningar efter något litet kapell, som utvändigt haft en längd af 45 och en bredd af 36 fot. I backen, söder om ruinen, synas spår efter en med mycket arbete anlagd väg, som utan tvifvel är en lemning efter den uräldsta stråkvägen mellan Nerike och Vestmanland öfver Kägglan.

Våra äldre handlingar omtala icke, så vidt jag känner, någondera af dessa kyrkor. Deremot vet folket att berätta, att Kullkyrkan varit den första kyrkan i Mosås, och så gammal, att hon förstördes vid syndafloden, och om Kapellet i Kråklinge, att det väl varit en kyrka, men som icke tillhört Kråklinge, utan klosterfolket i Riseberga, hvilka, när de kände tvånget inom klostermurarna för tryckande, plägade resa ditut för att öfva sin gudstjenst. Kapellet på Kägglan har, enligt folktron, varit ett "munkkloster", och äldre topografer omtala det såsom ett *capella Eremitarum*. Emellertid finnes det icke omnämndt i äldre urkunder; men det synes troligt, att byggnaden, om än icke en bostad för eremitmunkar, dock varit ett kapell eller bönehus, der de resande kunde förrätta sin andakt, innan de företogo den mödosamma och vådliga färden öfver Kägglan.

Vid Hörsta i Kumla, i gamla byn invid vägen, fanns fordom murllemningar efter en större byggnad. Dessa murar blefvo på 1700-talet nedbrutna och stenen förd till den ett stycke der-

¹⁾ Så snart Nerikes Fornminnes-Förening utverkat sig tillstånd af jordegaren, Majoren och Riddaren A. König på Skoftesta, att anställa gräfningar, skall denna fornlemning blifva föremål för en noggrann undersökning.

ifrån belägna Vallersta by, der han användes till uppbyggande af en stor källare, gemensam för hela byn, eller ett helt hemmans åbor; och ett par portar med rika jernsirater, som enligt uppgift tillhört samma byggnad, begagnades länge för en loge vid Hörsta. Efter någras berättelse voro dessa gamla murar kvarlefvor af en kyrka, enligt andras förmenande, lemningar efter det i Elisif-visan omtalade Kumblabo kloster²⁾. — Vester om Sännersta i samma socken finnes en källa, kallad "Kapallan" eller "Kapellkällan". Sagan talar om ett kapell i närheten, af hvilket dock inga spår kunna upptäckas.

Utaf 43 kyrkor, som nu finnas i Nerike, äro mer än två tredjedelar, eller 29 stycken, alldeles nybyggda efter reformationen, och de andra 14, som hela eller delvis finnas kvar ifrån katolska tidehvarvet, ha genom en nyare tids fåvitska ändringar och tillsatser blifvit så förfuskade, att man i allmänhet icke kan spåra mycket af den undransvärda konst, som eljest uppenbarar sig i de byggnadsverk, som uppstått under medeltiden. Endast på ett par ställen har man, innan kyrkorna raserades, vårdat sig om att upprätta ett slags beskrifningar öfver deras byggnadssätt och fornåldriga inredning, hvilka beskrifningar, om de än lemna åtskilligt öfrigt att önska, likväl icke äro utan sitt värde för den del af konsthistorien, som afhandlar den kyrkliga byggnadskonsten i Sverige.

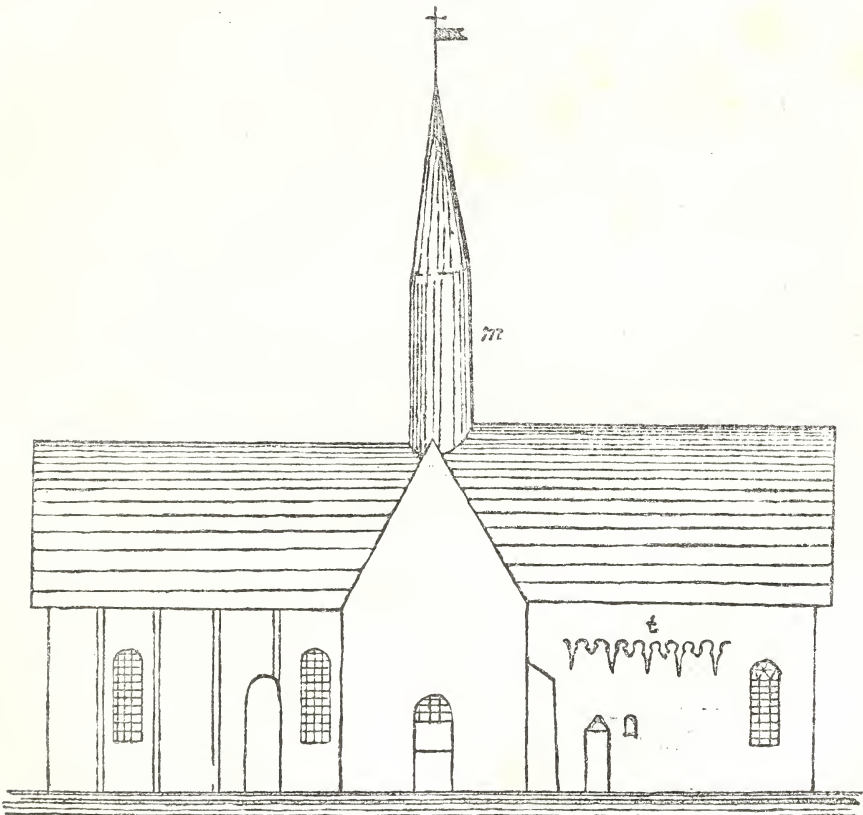
Den ena af dessa beskrifningar omtalar *Kumla* gamla kyrka, hvilken nedrefs år 1829 för att lemna rum åt den nu varande kyrkan, hvars byggnad började samma år. Om vi ock, med den säkerhet, hvarmed forskningen i våra dagar tilltror sig att bestämma åldern på ett medeltidens byggnadsverk, icke kunna biträda författarens mening, att Kumla gamla kyrka varit samtidig med Inge den äldres regering, så vittnade dock hennes byggnadsart och hela anordning om en ganska hög ålder. På vestra ändan sträckte ett, 110 alnar högt, torn sin spira mot höjden. Så väl tornet som sjelfva kyrkan voro byggda af den kalkartade tälgesten, hvaraf socknen eger outtömliga till-

²⁾ *Descriptio Neric. occid. Specim. I, pag. 12. Jfr sid. 107, not. 14).*

gångar. Takbetäckningen utgjordes af furuspån. På östra ändan hade kyrkan ett fönster af färgadt glas. Under detta fönster hade förmodligen altaret stått, tills det, efter kyrkans tillbyggnad på södra sidan, flyttades mera åt söder för att komma midt på östra gäfvelväggen. En utbyggnad på norra sidan, hvars hvalfkupor voro prydda med figurmålningar al fresco, hade lemningar kvar efter ett altare, som, enligt ett gammalt Inventarium, ännu 1686 hade kvar sin med röda vapen påsydda altarduk, ehuru altaret naturligtvis icke då nyttjades. Kyrkans hvalf bestod af fem kupor, af hvilka de äldre, slagna af kalkflisor, hade refflade friser af tälgsten. En senare tillkommen byggnad, som gjorde kyrkans form, hvilken förut varit ett kors, oregelbunden, hade hvalfkupor af tegel, helt olika de förra. Då denna tillbyggnad verkställdes, kvarlemnades, till stöd för hvalfvet, så mycket af den nedrifna väggen, att deraf bildades tvenne grofva peläre, af hvilka i den ena inrättades en uppgång till kyrkhvalfvet och tornet. Kyrkan syntes från början haft ganska få och små fönster. Nära hvalfvet, på vestra ändan inuti kyrkan, var en liten öppning i muren, försedd med en jernlucka. Enligt en gammal sägen skall härifrån under katolska tiden gifvits ett slags orakelsvar. Emellertid kunde ingången till denna öppning i muren ej upptäckas utifrån, så länge tornet och kyrkan voro i sitt gamla, orubbade skick. Men vid kyrkans rifning befanns denna gång leda ifrån tornet och vara ingenfylld med grus och sand³⁾. I muren voro några trappsteg ner till luckan, med lagom rum för en menniska. Utanför vestra kyrkodörren hade kyrkan ett i senare tider tillbyggt vapenhus, som på väggen hade årtalet 1645. Kyrkbänkarna voro gjorda af tjocka plankor, hvilka likväl icke voro sågade, utan tälgda med yxa, och qvinnornas bänkar hade inga ryggstöd, utom en, som var bestämd för ståndspersoner. Under golvet funnos, vid kyrkans rifning, flera murade grafvar. Ur en af dem upptogos två barnlikkistor af koppar, med Sparre- och

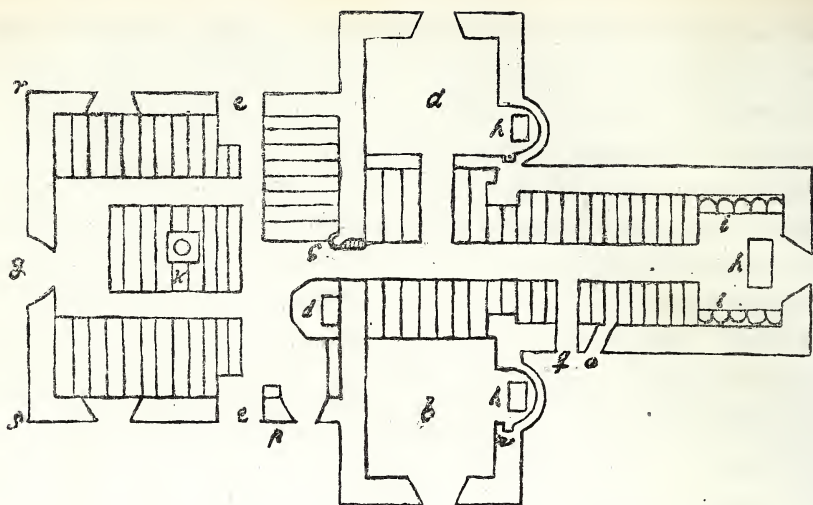
³⁾ Tydligen var detta från början uppgången till tornet, innan en bekvämare sådan inrättades i en af pelarne.

Krus-vapnen. — Klockorna hängde ej i tornet, utan voro uppsatta i en hög stenbyggnad på kyrkogården, som, dels för att murarna började rasa, och dels emedan han var hinderlig för den nya kyrkobyggnaden, blef nedrifven 1828. Troligen var denna byggnad mycket gammal och uppförd på en tid, då man ej kände sättet att spränga sten, emedan han bestod af kullriga stenar, sådana de af naturen voro danade. Nere vid marken hade ena muren tre små nicher, i hvilka förmodligen stått helgonbilder. Någras mening är, att denna stenbyggnad icke varit uppförd för klockornas skull, utan att den varit ett litet munkkloster och detsamma, som nämnes Kumlabo kloster ⁴⁾.

Kils gamla kyrka, efter G. Tiselii ritning, i förminskad skala.

⁴⁾ Sannolikare är väl, att byggnaden varit ett kastell till kyrkans och bygdens försvar, sådant som de, hvaraf lemningar ännu finnas vid några kyrkor på Gotland.

Plan af samma kyrka, efter G. Tiselii ritning, i förminskad skala.

En annan beskrifning handlar om *Kils* kyrka. Efter hvad man känner, har denna gamla kyrka, som under medeltiden var helgad åt S:t Olof och, enligt folksäggen, byggd af honom sjelf med biträde af jätten Kilevigge, genomgått två grundliga omstöpningar, nemligen åren 1618 och 1779. Före den senare ombyggnaden, då nästan allt, som fanns qvar ifrån katolska tiden, förstördes, uppgjorde då varande v. pastorn, sedermera kyrkoherden i Götlunda, G. Tiselius en ritning öfver kyrkan, med bifogade förklaringar. Af denna ritning, eller "dessin" — såsom författaren kallar sitt arbete — förvaras ett exemplar i kyrkans sakristia och ett i kongl. Vitt. Hist. och Ant. Akademiens archiv i Stockholm.

Till belysande af sina ritningar har Tiselius tillagt följande förklaringar: "*a* sakristian, *b* Anrepska grafven, skiljd med ett brädskrank, *c* predikstolen, *d* altaret, *e* tvenne slutne dörrar, *f* en bruklig förmur, *g* brukliga kyrkodörren, *h* munkoffersaltaren, *i* munkebänkar, *k* rund pelare, bär 4 hvalf, *m* tornet, som står på predikstolshvalfvet, bestående af en stock med påspikade slaner (ribbor), nog lutande, *o* utbyggnad öfver offeraltaren, *p* (*q*) murstumpar, *r*, *s* vestra hörnen, *t* ritningar under takfoten, då kyrkan icke varit högre, *u* ett litet fönster, *w* vigvattenkär!

Om läsaren behagar jämföra dessa "förklaringar" med de bilagda ritningarna, så skall det blifva oss lätt att visa, huru kyrkan vid olika tider sett ut, eller med andra ord, hvilka förändringar hon undergått.

Om vi i tanken utelemna den vestra kvadratformiga tillbyggnaden, som uppfördes vid kyrkans utvidgning 1618, så ha vi för oss kyrkan ungefär sådan, hon var vid sin första grundläggning. Hon hade formen af ett halfkors, eller, för att begagna en mer i ögonen fallande jämförelse, hennes plan var alldeles densamma, som hos våra gånggrifter. Besynnerligt nog synes man vid den nyss nämnda utvidgningen gått tillväga med mycken varsamhet, att ej rubba något af det ursprungliga i byggnaden. Denna pietet synes ha sträckt sig så långt, att hufvudingången till gamla kyrkan, som nu blef liggande emellan predikstolen vid *c* och altaret vid *d*, näppeligen blifvit utvidgad, åtminstone på bredden, hvilket naturligtvis i akustiskt hänseende skulle medföra väsendtliga olägenheter. När man genom denna hufvudingång, eller vestra portalen, inkom i gamla kyrkan, hade man för sig trenne chor med sina altaren ("munkoffersaltaren", Tisel.), ett i hvardera af de två sidoarmarna, i små åt öster utbyggda nicher, och det tredje i östra choret, midt för ingången. På ömse sidor om detta altare stodo några serdeles väl gjorda chorstolar ("munkebänkar", Tisel.), af hvilka lemningar, omarbetade till skåp och möbler, ännu påträffas i orten. Södra sidoarmen, der nu Anrepnska grafven är, kallas än "Juli chor", liksom östra korsarmen än i dag bär namnet "munkhuset". I små fördjupningar i muren, till höger om och invid de begge altarena i kyrkans sidoarmar, voro små vigvattenskärl inmurade. — Vid 1618 års ombyggnad tillades, som vi förut nämnt, det vestra skeppet; sakristian inhystes, eller hade kanske redan vid reformationstiden blifvit inhyst, i norra korsarmen; i den södra fick familjen Anrep sin lägerstad, och allt detta utan att rubba något af kyrkans katolska altaren. Tvertom fick det protestantiska altaret en högst olämplig plats (*d*) på den i kyrkan långt framskjutande vestra väggen; likaså

predikstolen (c), som ställdes på den motsvarande vestra väggen af norra choret.

Kyrkans senaste omändring åren 1779 och 1780, af behofvet högligen påkallad, bedrefs emellertid med den grundlighet, att allt det gamla, utom sjelfva murarna, borttogs och, hvad som vill säga detsamma, förstördes. Sakristian är nu förlagd i östra korsarmen, bakom det nya altaret; de i kyrkan inskjutande vestra väggarna af kyrkans båda sidoarmar borttagna, fönstren upphuggna och bänkplatser anordnade, så väl i långskeppet som i sidoskeppen.

Ser man på Nerikes nu varande kyrkor, så finnes det, om man undantager kyrkorna i Örebro, Sköllersta, Glanshammar och Askersunds landsförsamling, knappast en enda, som, från konsthistorisk synpunkt betraktad, förtjenar att tagas i närmare skärskådande. Och skälet härtill ha vi redan angifvit. De flesta äro nemligen från grunden ombyggda på de sista århundradena, då den kyrkliga byggnadskonsten onekligen varit stadd på förfall, och de, som verkligen tillhöra medeltiden, ha genom en senare tids omskapningsbegär förlorat allt det vörndadsbjudande och tilltalande, som aldrig saknas hos ett medeltidens byggnadsverk, äfven i dess enklaste former. Det ligger i sakens natur, att då en gammal kyrka är alldeles för liten, den måste utvidgas och tillökas, så vida en ny ej kan uppföras. Men att, på sätt, som i allmänhet skett, verkställa dessa utvidgningar, omskapningar och förändringar i uppenbar strid med det hela, som konstverk, kan, åtminstone ifrån konsthistorisk synpunkt bedömdt, icke annat än på det högsta ogillas. Det är under sådana förhållanden ett glädjande tidens tecken, att flera byggnadsverk, som under de sista åren blifvit inom fäderneslandet uppförda, synas vittna om en renare smak och en högre uppfattning af konsten⁵⁾.

⁵⁾ Att Nerike icke blifvit främmande för denna väckelse till ett bättre, derom vittnar bland annat den nya kyrkan i Hidinge och restaurationen af stadskyrkan i Örebro.

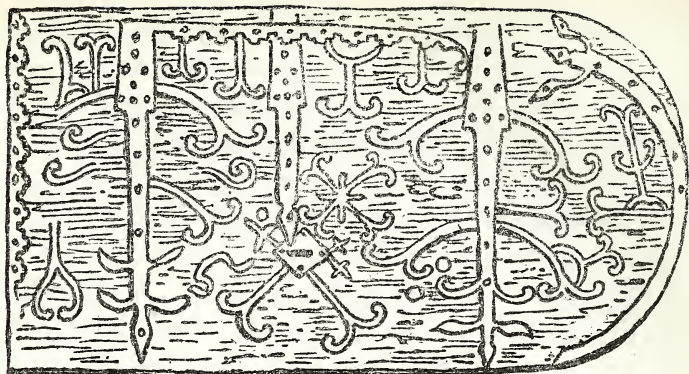
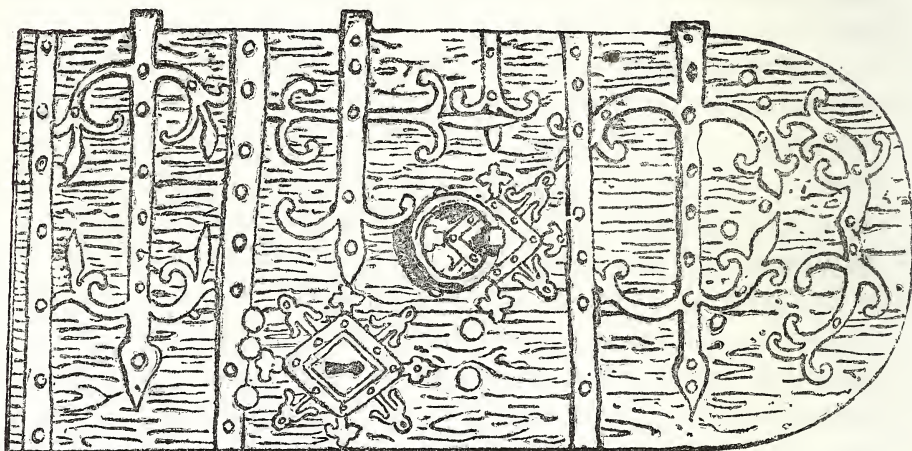
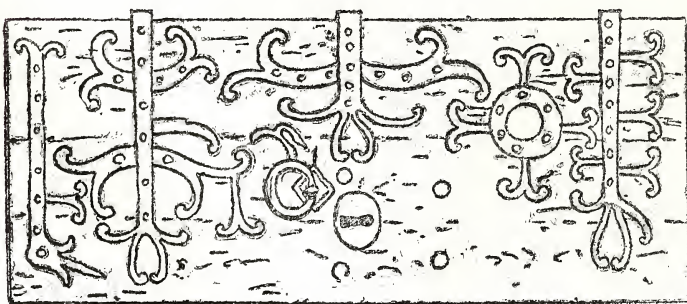
XII.

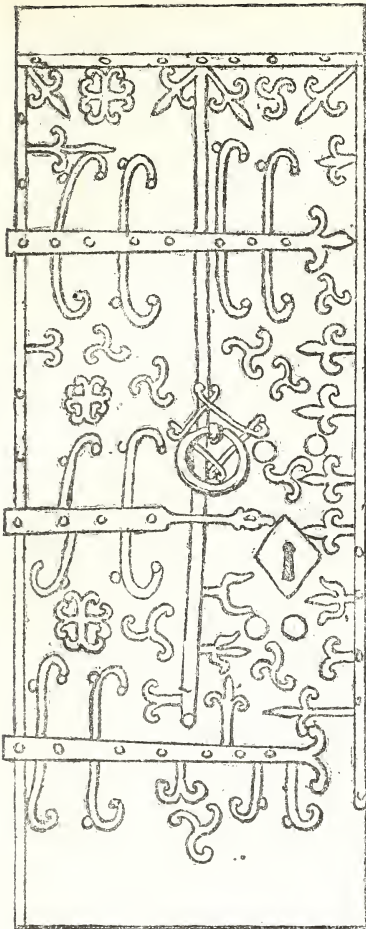
QVARLEFVOR AF MEDELTIDENS KYRKLIGA KONST.

Då man erinrar sig, att knappt en tredjedel af Nerikes kyrkor äro desamma nu som under katolska tiden, och att de, som verkligen förskrifva sig från detta tidehvarf, genomgått en eller flera omändringar, derunder en stor del konst saker blifvit af vårdslöshet eller okunnighet förstörda, är det för konstvännen lika öfverraskande som glädjande att, vid en närmare eftersökning, finna det så mycket blifvit räddadt undan förstörelsen, som det i sjelfva verket är.

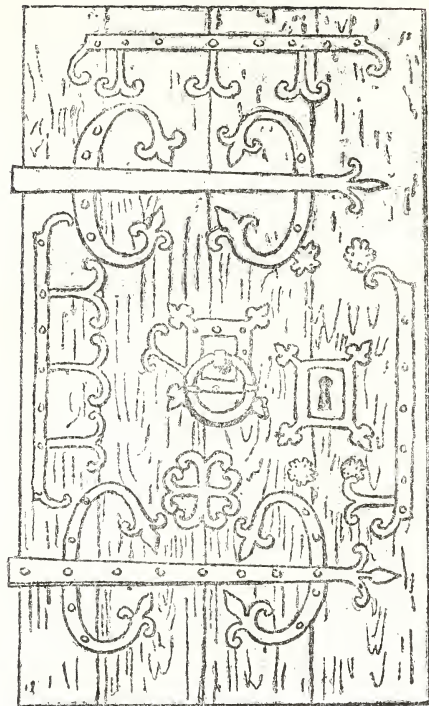
Bland yttre prydnader, hvarmed medeltiden älskade att utsira sina helgedomar, intaga *dörrar* och *fönster* ett framstående rum. Äfven der kyrkans litenhet eller enkla anordning i öfrigt — och hvilket är fallet med de flesta af våra landskyrkor — icke erfordrade någon serskild konstnärligt anbragt dörr-omfattning, finnes likväl sjelfva dörren icke sällan smakfullt dekorerad med en mängd siratliga jernbeslag. Om dessa dörrprydnader, i hvad de angå Nerike, icke kunna i rikedom och omvexling jemföras med hvad man i den vägen får se i andra landsorter, så äro de dock för tidens smak alltför betecknande, att vi här skulle förbigå dem.

De här afbildade dörrarna, som återfinnas N:o 1: i *Edsberg*, 2: i *Mosås*, 3: i *Hidinge* gamla kyrka, 4: i *Almby* och 5: i *Knista*, på alla ställen för södra ingången, förete, i afseende på siraterna, egentligen inga andra skiljaktigheter, än den större eller mindre mängden af beslag. Från trenne starka gångjern, som sträcka sig öfver dörrens hela bredd, och vanligen afsmalna till en spjutlik spets, utgå uppåt och nedåt en mängd kors och liljelika ornament, fastsatta med starka nitnaglar. Nyckelhålet, liksom grepet till dörringen, omgifves af en rutformig plåt med eller utan ornament.

1. *Eidsberg.*2. *Moskus.*3. *Hillinge.*

4. Almby.

5. Knista.

Dörröppningarna äro allestädes rundbågiga, hvarefter två af dörrarna äro formade, men i Hidinge, Almby och Knista, der dörröppningarna hafva släta dörrfält, hvilka i rundbågsstil alltid hafva vågräta underkanter, ha dörrarna fått raka öfversidor.

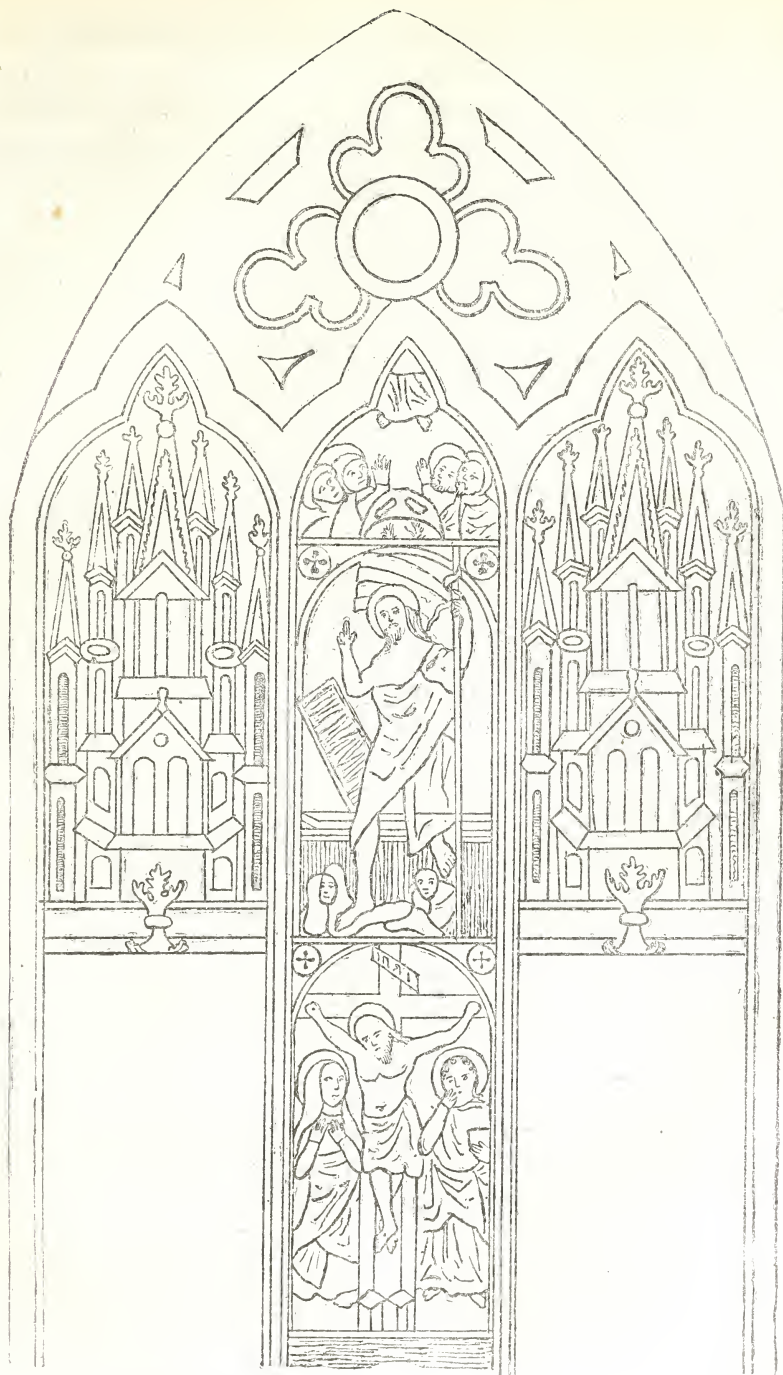
Fönster med inbrända målningar, som äfven hörde till den kyrkliga praktken under medeltiden, ha, till följd af sin bräckliga natur, haft svårare att undgå förstörelsen. Också finnas ej mer än två sådana, det ena i *Tångeråsa* och det andra i *Sköllersta*, af hvilka dock det senare helt nyligen är restau-

Fönster med glasmålningar i Tångeråsa.

under en spetsbågig öppning, hvaröfver reser sig ett löfbepryadt röste; — och fältet till höger Magdalena, med smörjelsekaret i högra handen, under en likadan baldakin. — Fönstret i Sköllersta, hvilket, såsom söndrigt, år 1834 nedtogs från sin plats ofvanför altaret, har nyligen på församlingens bekostnad, och under inseende af landskapets Fornminnes-Förening, blifvit åter uppsatt. Hvad som återstod af gamla fönstret, utgör nu öfversta afdelningen i det nya och består af ett midtelparti, som i tre etager framställer korsfästelsen, uppståndelsen och himmels-

reradt. Tångeråsafönstret, som är 1,5 fot bredt och 2,4 fot högt, har sin plats emellan ett par vanliga fönster upp emot takbandet, på södra väggen, och skyddas på yttre sidan af ett fint järntrådgaller. Genom ett skiljeband af hvitt ofärgadt glas äro målningarna afdelade i tvänne fält. Det till venster föreställer den hel. Andreas med sitt kors,

Fönster med glasbildningar i Skallersta.

färden, samt tvenne alldeles lika sidopartier af dubbla kolonader med spetsiga löfprydda rösten.

Kyrkoklockor kommo i Sverige, liksom annorstädes, tidigt i bruk. Under påfvedömet, då de genom serskild döpelse och andra ceremonier invigdes till sitt bruk, gjordes de till föremål för en vidskeplig vördnad hos allmänheten, som trodde, att deras ljud förmådde bortdrifva spöken och åskdunder, befordra de aflidnas saliga ro o. m. d. Härigenom blef med tiden antalet klockor vid hvarje kyrka så stort, att herredagen i Örebro 1531 beslutade, att "hvar landskyrka skulle lemna den näst största klockan, tionde och landtgille för året, jemte öfverlopps-penningar och silfver af det i kyrkornas kistor vore", till betalande af rikets skuld till Lybeck. Vi veta huru detta besluts verkställighet gaf anledning till det s. k. klockupproret, och att Nerikesbönderna icke voro för detsamma alldeles främmande. — Antalet klockor från påfvetiden är nu mera icke stort. I Nerike finnas nio, af hvilka sex hafva mer eller mindre läsliga inskrifter, och tre endast otydbara figurer, som förmodligen äro klockgjutarens märken. — Den vackraste är storklockan i *Tångeråsa*, så väl för sin storlek som den serdeles rediga in-

anno dō s̄ m̄c̄d̄x̄c̄v̄ stop̄tes

tenu toru maria clocca

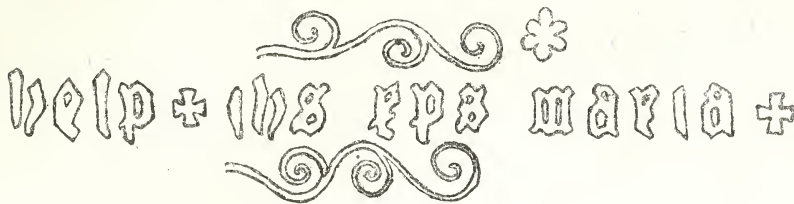
Coradus Di gra(ia) eps (episcopus)

Inskrift på Storklockan i Tångeråsa.

skriften, hvilken efter vanligheten löper rundtomkring öfra kanten och har följande lydelse: *Anno Do(mini) MCDXCV stop-tes tenu toru maria clocca Coradus Di gra(tia) eps (episcopus)*

regnes (*Stregnesis*) p. s., eller på svenska: År 1495 stöptes denna stora Maria klocka. Conradus med Guds nåde Strengnäs biskop. P. s., som afsluta meningen, äro måhända initialerna till klockgjutarens namn.

Inskriften på den mindre klockan i *Skagershult* är i van-

Mindre klockan i Skagershult.

lig minuskel-stil, men nu mera utnött och oläslig, utom orden: *hjel. jhs. xps. maria.* Det är: hjälp Jesus Kristus Maria.

Ekeby storklocka, som har en mycket tydlig och lätt läst inskrift, är jemförelsevis ung, och gjuten året före riksdagen i Vesterås, der dödsstöten gafs åt påfvedömet i Sverige. Inskriften har denna lydelse: *Hjelp. Jhesus. Maria. son. then. rene. Ule. sonnason. årom. efter. Gudz. byrd. MDXXVI.* — Orden äro åtskilda genom kors och miniaturbilder af Jungfru Maria med barnet. Om vi upplysa, att *Ule Sonason* (Ole Suneson) är namnet antingen på klockgjutaren, eller den, som skänkt klockan till kyrkan, så behöfver inskriften ingen vidare förklaring.

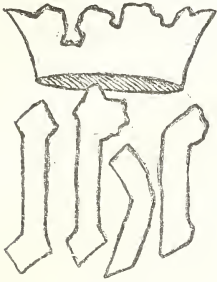
Den större klockan i *Kräklinge* har en i alla hänseenden redig inskrift, men som hvarken rättfram eller baklänges gifver någon rimlig mening. Tydiligen hafva typerna vid klockans gjutning kommit att bli omkastade, och den tilltänkta inskriften derigenom oläslig.

Den märkvärdigaste inskriften af alla är dock den, som finnes på storklockan i *Hammar*, på hvars tolkning många forskare pröfvat sin skarpsinnighet¹⁾. Troligen är likväl klockan

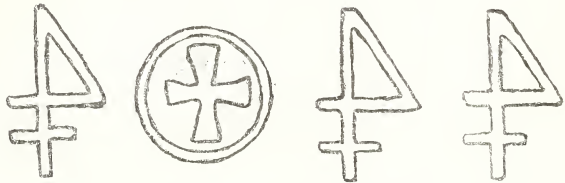
¹⁾ År 1706, d. 19 December, skrifver Peringskiöld till kyrkoherden D. Tiselius i Hammar: "Klocke-Inscriptionen är svår at frånvarande läsa. Af den hitskickade Ritningen finner jag ingen mening, utan håller så före, at det är allenast några Nomina propria med theras bomärken, som äro 4 st. — Det ena namnet synes kunna läsas *Giorido Ase*. Klockans gjut-

ej så serdeles gammal. Typerna hafva någon likhet med dem man ser på de ej sällsynta dopfaten af messing, hvilka i fornordiska museum i Köpenhamn äro klassificerade under senare hälften af 15:de århundradet.

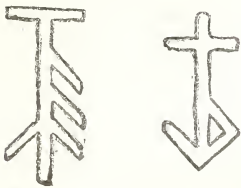
Den mindre klockan i *Aæberg* har ingen annan inskrift, än under en krona monogrammet *jhs*, som betyder *Jesus*. *Hidinge*, *Lillkyrka* och *Almby* klockor hafva endast ett slags bo-

Mindre klockan i Aæberg.

Stora klockan i Lillkyrka.

Mindre klockan i Hidinge.

Mindre klockan i Almby.

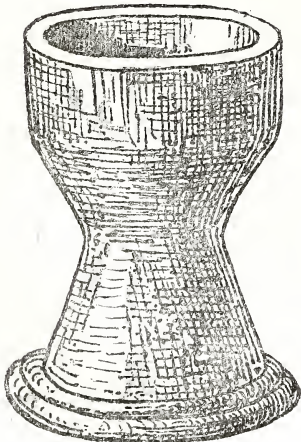
märken, hvilka väl i och för sig icke berättiga att hänföra deras ålder till medeltiden, men som, om de sammanläggas med klockornas säregna form, grofva gjutning och den djupa nötningen efter kläpparna, sätta det utom allt tvifvel, att ju ej dessa klockor äfven tillhöra den katolska tiden.

Seden, att vid döpelsen begagna dopfuntar (af lat. *fons*, källa), är i Sverige nästan lika gammal, som de äldsta kyrkorna. Under de första kristna tiderna, då dopet skedde genom neddoppning (*per immersionem*), förrättades det alltid under bar

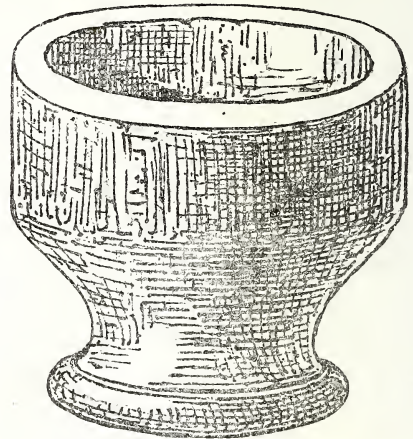
ning är ofelbart skedd i Drott. Margareta eller Erics Pomerani tid, nu pass 300 år sedan. Detta bevitnar bokstäfvernas skrifart på then tiden, samt den intryckte penning med et krönt O, som är Drott. Margareta penning eller Moneta Örebroënsis, hvars stads initialbokstaf är Ö, fast andre af oförstånd och arghet vrängt det til et annat märke".

himmel, i floder och källor. Men snart började man att vid kyrkorna hafva en för döpelsen serskildt inrättad vattencistern med ett öfverbygdt hus, som kallades dophus (*baptisterium*), hvilket, sedan kyrkobruken blifvit mer utbildade och dopet betraktadt som en helig handling, som var oåtskiljelig från sjelfva kyrkan, inflyttades inom kyrkans murar och gaf upphof till bruket af dopfuntar. — Som bekant, äro dopfuntarna ett slags smärre stenkar, mestadels af rund form och så stora, att ett nyfödt barn i dem beqvämligen kan rymmas. De bestå vanligtvis af tre delar: skålen, som innehöll dopvattnet, eller den egentliga funten, mellanstycket, samt plinten eller fotstycket. I funtskålens botten befinner sig ofta ett rundt hål, som tilltäpptes med en träpropp, genom hvilket hål dopvattnet uttömdes.

Det kan förefalla besynnerligt, att i hela Nerike icke finnas flera än sju dopfuntar²⁾, och icke en gång alla dessa fullständiga; men ser man förhållandet närmare an, så behöfver man ej länge leta efter förklaringen, enär knappast en kyrka finnes, der man ej på kyrkogården eller i bårboden träffar styc-ken och lemningar efter de sönderslagna dopkärlen.

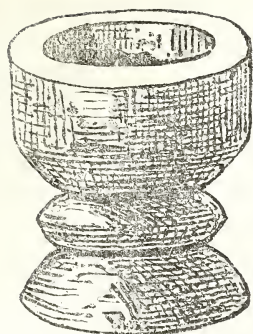

1. Tångeråsa.

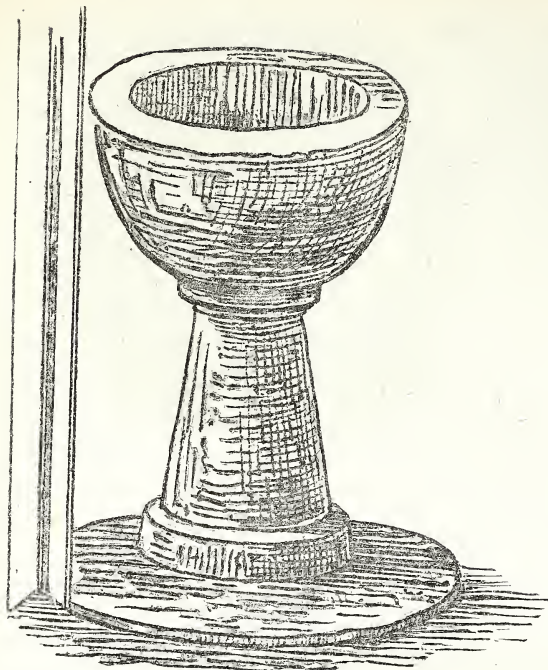

2. Edsberg.

²⁾ Läsaren behagade noga skilja emellan dopfunt och dopbord. De senare, dels af stens, dels af trä, finnas i hvar kyrka, och pläga, ehuru origtigt, äfven kallas för dopfuntar.

3. *Askersunds landsförs.*4. *Hardemo.*5. *Ekeby.*

N:o 1 af de här afbildade funtarna finnes i *Tångeråsa*, på kyrkogården, nära södra kyrkoväggen, — 2 i *Edsberg*, äfven ute på kyrkogården, på södra sidan om kyrkan, — 3 i *Askersunds landskyrka*, vid uppgången till choret, — 4 i *Hardemo*, i vapenhuset, — 5 i *Ekeby* kyrka, under predikstolen,

6. *Glanshammar.*7. *Ringkarleby.*

— 6 i *Glanshammar*, vid första pelaren närmast altaret, — och 7 i *Ringkarleby*, på norra sidan om kyrkan, på kyrkogården.

Som man ser, hafva de alla, utom den sista, temligen enkla former. De konstrika prydnader, som man annorstädes finner på dopfuntar från medeltiden, saknas på de flesta här alldeles. Endast N:o 4 (*Hardemo*) har tvärstreckade lister kring öfra och undra kan-

terna på funtskålen, till hvilken föröfrigt fotstycket felas, och N:o 5 (*Ekeby*) har mellanstycket utsiradt med ett facettband och några enkla ornament. N:o 7 (*Ringkarlebyfunten*) åter är i anti-

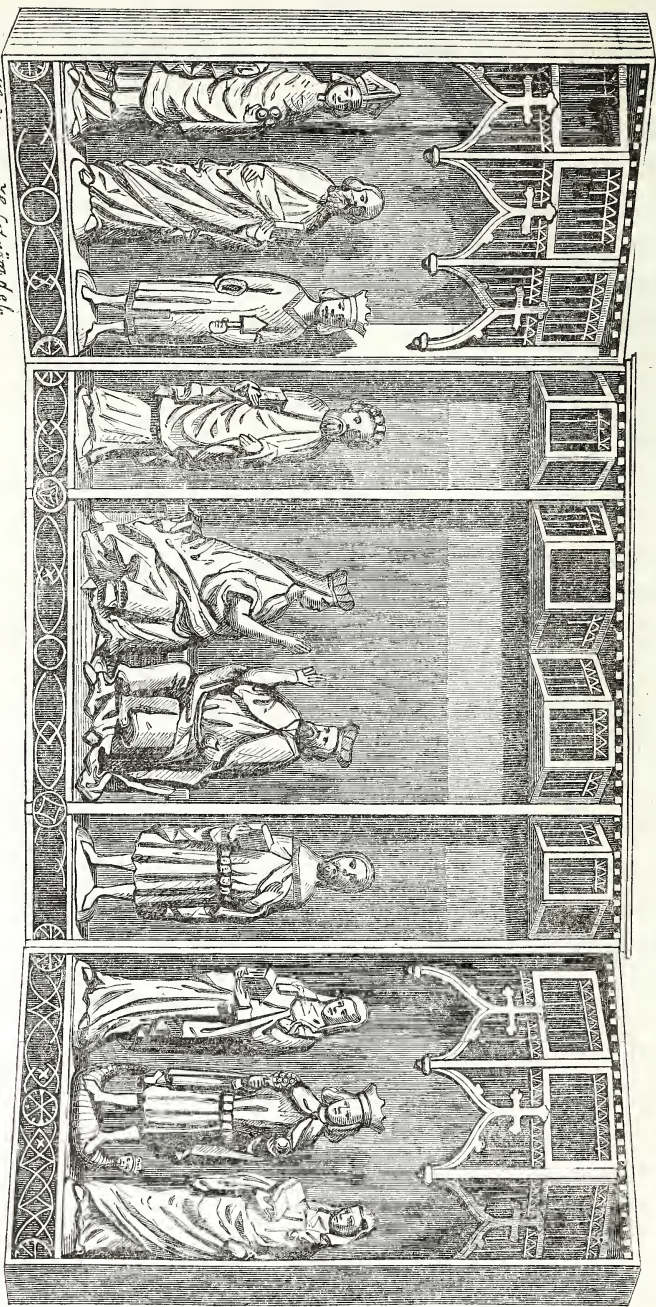
quariskt hänseende af högt värde. På ena sidan af funten, som är af granit och groft huggen, synas tvenne vilddjur, af hvilka

det ena är i färd med att sluka en människa, och det andra, som det synes, att sönderbita ett människoben; måhända en bildlig framställning af den andliga och lekamliga döden. Emellan de begge djuren reser sig ett träd, som uppspirar från tre rötter, men med endast ett blad. På funtens motsatta sida är en konstig slinga, som formerar två valknutar. Kring funtskålens öfra kant synas svaga spår efter en inskrift med runor, af hvilken dock blott enstaka mynder kunna urskiljas³⁾.

Af kyrkliga prydnader och konstverk från medeltiden höra de mesta till altaret, såsom af ålder det förnämsta och heligaste rummet i kyrkan. Bland altarets tillhörigheter räkna vi i första rummet altarskåpen. Dessa, som haft eller, der de ännu äro i bruk, hafva sin plats öfver altaret emot altarväggen, bestå af ett fyrkantigt, vanligen 0,5 fot djupt samt några fot högt och bredt skåp, som utgör midtpartiet, under det tvenne skåplika flygeldörrar, som med lätthet kunna öppnas och tillslutas, bilda sidopartier, då altarskåpet är uppslaget. Så väl skåpet som dörrarna innehålla, under filigranslikt utarbetade baldakiner, bilder, ofta med den rikaste förgyllning, i halft eller helupphöjdt arbete, föreställande martyrer och helgon, eller händelser ur den heliga historien. Dörrarnas utsidor siras af målningar, som framställa bibelscener eller skildringar ur legenderna. Men flygeldörrarna hafva derjemte icke sällan ett slags tunna ytterdörrar, som, till skilnad ifrån de förra, kallas flygelstycken, och som äro med serskilda gångjern fästade vid flygeldörrarna, så att de, om flygeldörrarna än äro tillslutna, ganska lätt kunna öppnas och tillstängas. Flygelstyckenas insidor ha äfven målningar, som tillsammans med flygeldörrarnas taflor vanligen bilda en sammanhängande framställning af någon biblisk händelse. Altarskåpet öppnades till beskådande för allmänheten endast under de stora högtiderna. På vanliga helgedagar ut-

³⁾ Denna märkliga kvarlefvä ifrån kristendomens äldsta tider i Nerike har i många år legat afsides på kyrkogården, nedsjunken i jorden och öfverväxt med ogräs. Under en för anti-quariska forskningar företagen resa förl. sommar (1867) blef funten af förf. uppmärksam, uppräfd och tillvaratagen, och kommer nu att, efter författningsenligt erhållet medgifvande af Ringkarleby församling, öfverlemnas till Statens historiska samlingar i Stockholm.

Konungarna & Hofstatörnder.

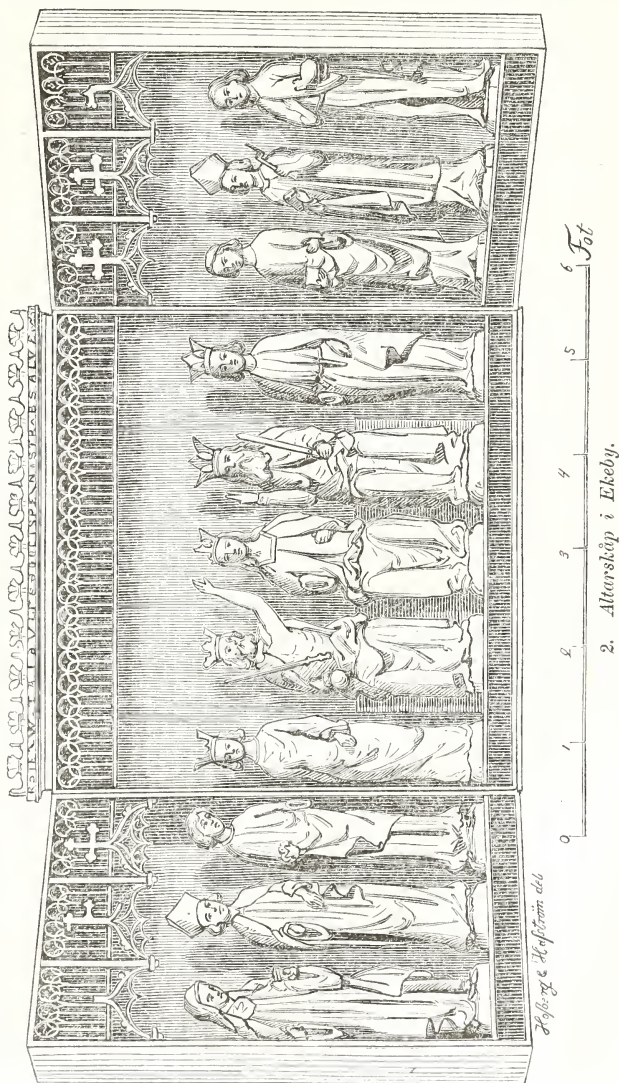
1. Altarsköp i Kumla.

gjorde målningarna på de igenlåtna flygeldörrarnas yttersidor och de uppslagna flygelstyckenas insidor altarprydnaden, och då ingen gudstjenst firades, voro äfven flygelstyckena tillslutna.

1. Altarskåpet i *Kumla*, hvilket i gamla kyrkan begagnades som en både värdig och vacker altarprydnad, innehåller 10 serskilda bilder, fyra i midtskåpet och tre i vardera af flygeldörrarna, alla i ledig och konstnärlig drapering och med den rikaste förgyllning.

En del af bilderna äro skadade och likaså de fina, med löfprydda tudorbågar sirade, baldakimerna; men likväl icke värre, än att en

restauration af konstverket skulle vara temligen lätt verkställbar. Målningarna på de lösfallna flygelstyckenas insidor och flygeldörrarnas yttersidor framställa, i prunkande färger och klar förgyllning, scener ur Kristi pinohistoria, och flygelstyckenas utansidor Marias bebådelse. — 2. Altarskåpet i *Ekeby*, som nu förvaras i sakristian, har elfva bilder i halfupphöjdt

arbete, nemligen fem i midtskåpet och tre i hvardera af sidoskåpen. Ehuru det hela, som konstverk, icke kan jemföras med det förutnämnda, saknar det för ingen del konstvärde och förtjenade utan fråga att renoveras. Flygelstycken saknas, och besynnerligt nog finnas icke heller några målningar på flygeldörrarna. Men säkert ha sådana funnits, och skåpet i senare tider blifvit öfverstruket med oljefärg, hvarigenom de blifvit utplånade. Den vidstående skalan anger måtten på båda altarskåpen.

Ett tredje altarskåp finnes i *Ödeby* kyrka, dit det blifvit skänkt utaf Käggleholms forne egare, den praktlystne och konstälskande Grefve Magnus Gabriel De la Gardie, och ännu utgör, såsom altardekoration, den förnämsta af denna kyrkas många och vackra prydnader. Vi beklaga, att vi ej här kunnat lemna en afbildning af detta dyrbara konstverk, men bristande utrymme hade då tvingat oss att återgifva det i så liten skala, att de mångartade detaljerna gått förlorade. Och enär konstvännen skulle funnit sig föga tillfredsställd härmed, ha vi ansett det bättre att låta en beskrifning, så godt den kan, ersätta bristen af en bildlig framställning. Midtskåpet är 4,8 fot bredt och 6 fot högt, således 2 fot högre än flygeldörrarna eller sidoskåpen, som endast äro 4 fot höga och 2,4 fot breda. Midtelpartiet framställer Österlandets vise hos den nyfödde Judakonungen; i bakgrunden synas deras tjenare med åsnor och kameler. På små konsoler i skåpets sidor föreställes, på den högra de vise männen hos Herodes, och på den venstra deras återkomst till drottningen af Saba. Sidoskåpet till venster framställer Jesu födelse i stallet i Bethlehem, samt sidokonsolerna, den venstra Marias besök hos Elisabeth, och den högra Zacharias' offer. Sidoskåpet till höger Simeon framför Jesus i templet; den venstra sidokonsolen Josef och Maria, och den högra Jesus i Marias sköte. Bilderna, öfver 40 stycken, äro i helrund upphöjning, väl skurna; deras ansigtsfärger naturliga och deras dragter i rik förgyllning och skära färger. På flygeldörrarnas ytter-sidor och flygelstyckenas insidor äro målningar, som framställa

Marias bebådelse, herdarna vid Bethlehem, englauppenbarelsen för de vise männen att icke återvända till Herodes, samt Josefs och Marias flykt med Jesus till Egypten; och på flygelstyckenas utsidor afbildningar af de fyra evangelisterna. Några smärre inadvartens mot stilen, hvilka insmygit sig när altarskåpet för några år sedan restaurerades, förtjenade att bli rättade.

Förutom de nu beskrifna finnas ännu två altarskåp, ett i *Mellösa* och ett i *Ringkarleby*; båda små och söndriga och som konstverk utaf intet värde.

I *Ödeby* förvaras en annan altarprydnad, nemligen en Altarduk af guldbrokad, med en bred bård af purpursammet, på hvilken läses följande inskrift, sömmad i guld: *Salve mater inclita Suecie patrona Katerina predita virtutum corona servis tuis flagita gra(tiam)*. Under bården äro i duken insydda åtta vapensköldar, två och två stödjande hvarandra under ett skriftband. Under det första skriftbandet, hvarpå läses *h(err) Gustaf—Ingeborg*, synas Gumschufvudska och Tottska vapnen⁴⁾; under andra bandet, med namnen *h(err) Sten—Ingeborg*, gamla Sture och Bondeska vapnen⁵⁾; under det tredje, med namnen *h(err) Lares—Katerina*, Tottska och Nipertzska⁶⁾, samt under det fjerdte bandet, med namnen *h(err) Yvar—Madelen*, Tottska och Bondeska vapensköldarna⁷⁾.

⁴⁾ *Gustaf Carlsson Gumschufvud* och *Ingeborg Tott*. Denne Gustaf Carlsson var Riddare, Riksråd och Lagman i Uppland vid år 1454, och dog 1475. Ingeborg Tott, hans hustru i andra giftet, var dotter till Filip Axelsson Tott till Skelsör och Traekärr, samt Sandholt på Fyen, med fru Ermegård Eggertsdotter — eller enl. Wieselgren Anna Eggertsdotter. — Genom sitt första gifte med Brita Bjelke, enka efter Riksrådet Gustaf Anundsson Sture, var Gustaf Carlsson stjuvfader till Riksföreståndaren Sten Sture d. ä.

⁵⁾ *Sten Sture d. ä.* och *Ingeborg Tott*. Sten Sture, af de gamla Sturar med tre sjöblad, var Svea Rikes Höfvitsman och Föreståndare; död af förgift i Jönköping 1503. Ingeborg Tott, hans hustru, var dotter af Riksrådet Åke Axelsson till Hjuleberg och Bowaise, med fru Märtha, Riddaren Bengt Uddeasons dotter till Winsetorp.

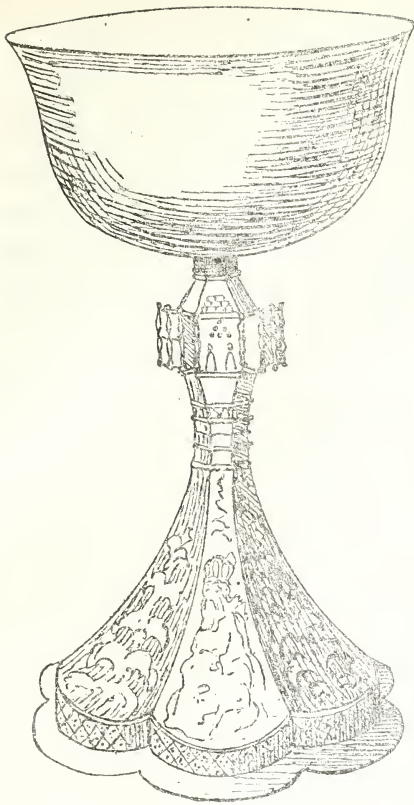
⁶⁾ *Lars Axelsson Tott* och *Katrina Nipertz*. Lars Axelsson till Näsbyholm Riddare, var gift 1: med Karin Wiffert, 2: med denna Katrina Nipertz eller Nipritz, en dotter af Riksrådet och Östgöta-Lagmannen, Riddaren Erik Nipertz, hvars fader åter var Riddaren Cordt Persson, som dog och blef begrafven i Vadstena 1412. Lars Axelsson Tott dog 1482.

⁷⁾ *Ivar Axelsson Tott* och *Magdalena Bonde*. Ivar Axelsson till Barlev, broder till förenämnde Lars, innehade Gottland, Öland, Stegeborg och en stor del af Finland i förläning, men dömdes såsom förrädare dessa förläningar förlustig 1487 och dog några år derefter. Hans fru,

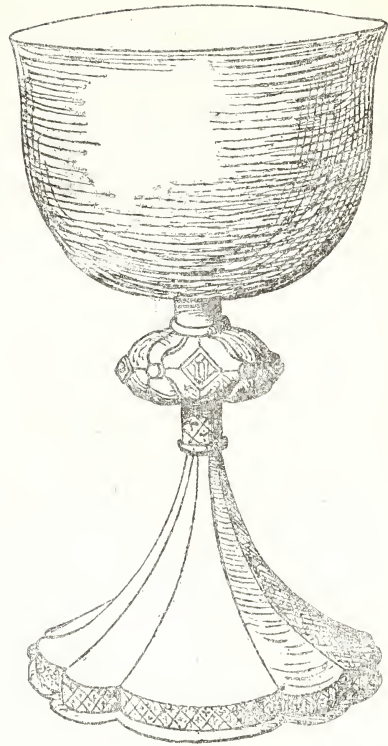
Vi vilja nu kasta en blick på de olika Altarkärlden. Gustaf I började med att, för det allmännas behof, lägga beslag på kyrkornas silfver och redbarheter. Vi hafva nämnt om klockskatten 1531, och att med densamma en silfver- och penningeskatt utgick af det då fanns i "kyrkones kistor". Men redan förut, eller 1523, hade af kyrkorna en silfverskatt blifvit upptagen till krigsfolkets aflöning och Lybecks fordran; visserligen endast som lån, som det hette, men hvilket lån aldrig återbetaltes. År 1539 utnämnde konungen en utlänning, Georg Norman, till superintendent öfver rikets biskopar och presterskap, hvilken skulle visitera allestädes, af- och tillsätta kyrkoherdar m. m. Ehuru sådant icke i fullmakten finnes föreskrifvet, så framstår dock tydligt af ett konungens qvitto till Norman af d. 23 Febr. 1541, att ett icke ovigtigt ändamål med den senares visitationsresor varit att "ransaka" i kyrkornas gömmor, samt uttaga och till konungen öfverlemna det guld, silfver och klenodier, som han och hans följeslagare, biskop Henrik i Vesterås, der och hvar kunde påträffa och som öfverflödigt för kyrkorna ansågs. Under det financiella betryck, hvori landet råkat genom Carl XII:s krig, kom man åter att tänka på kyrkornas penningar och silfver; och en stor del deraf uttogs år 1711⁸⁾. Efter sådana beskattningar må man med skäl undra på, att några silfverkärl finnas kvar ifrån katolska tiden. Men detta är likväl förhållandet. Vi ega nemligen inom Nerike ännu i behåll två Kalkar och fyra Patener, hvilka, dels genom sin form och dels genom de å dem anbragta inskrifterna, visa, att de tillhöra medeltiden.

Magdalena Bonde, var Kon. Carl Knutssons dotter. Men i ett föregående gifte hade han en hustru Margareta, dotter af Riddaren Påfvel Laxmand.

⁸⁾ — "Anno 1711, d. 29 November, uttog utur Mällösa kyrkia then gamla förgyllta sölfkrannan och een oblateask med ophögt arbete något förgylt bestående bägge af 97 1/2 lod, hvilket sölfvällacktad länsmannen Jöns Lanberg emottog efter ordres at lefverera i landtrenterijt til Kongl. Majts Tiänst, som des attest utvijsar sant vara". *Mellösa Kyrk. Handl.* — "Af kyrkians medel uttog efter höga Öfverhetens behag till Kongl. Majts tiänst, nembl. Constante penningar 61 daler kpmt och 19 1/2 lod silfver, som Quittancet utvijsar, d. 5 Xber Anno 1711". *Qvistbro Kyrk. Handl.*

1. Kalk i Gellersta.

2. Kalk i Täby.

1. En kalk i *Gellersta*. Har i senare tider fått en ny skål, så att endast den förgyllda fotställningen är en kvarleva från medeltiden. Straxt nedom skålen är på fotställningen en utvidgning, som är sexkantig och som på hvar sida har ett trappskuret röste med spetsbågsirater, emellan små utsprång, hvilka sluta med en knoppbeprydd kolonn. Den sexsidiga foten prydes nedanför denna utvidgning af götiska ornamenter *au trait*, hvilka på hvarannan sida äro alldeles desamma, nemligen en bladprydd spira; men på de andra förete mycken olikhet, så att en framställer Maria med Jesusbarnet, en annan S:t Olof med riksglob och bila, och den tredje en språkbindel, på hvilken man läser en del af englähelsningen: *Ave Maria gracia*

plena dominus. Kalken väger i sitt nu varande skick $41\frac{1}{2}$ lod och är 8 tum från foten till öfversta kanten af skålen. — 2. En kalk i *Tüby*. Under en senare tid har äfven denna fått ny skål, men fotställningen är ursprunglig från katolska tiden. Utvidgningen nedanför skålen prydes af tolf knappar, af hvilka hvarannan är rund och hvarannan rhombisk, hvar och en af de senare motsvarande en sida af den sexsidiga fotställningen, och sirade med hvar sina bokstäfver, som sammanlagda bilda ordet *ihesus*. — Denna kalk är 6,2 tum hög och väger $24\frac{3}{8}$ lod.

Patén i Gellersta.

Den här afbildade patenen, som finnes i *Gellersta*, har i midten frälsarens hufvud, omstråladt af en med tre liljor prydd gloria och omgifvet med bandlika prydnader. Kring patenens kant finnes en inskrift så lydande: *Corpus dmi (domini) nostri jhu (Jesu) pi (Christi) custodiat corpus*. För redighets skull har inskriften mellan hvarje ord bandlika sirater i st. f. skiljetecken.

Patén i Hofsta.

Patènen i *Hofsta* är mycket nött och har genom ovarsam lagning fått sin inskrift än mer utplånad. Midtstycket föreställer Jungfru Maria, sittande på en thron, med Jesusbarnet i sitt sköte. Inskriften kring kanten har varit: *Ave Maria gracia plena dominus tecum, benedicta tu in mulieribus.*

Teckningen å följande sida föreställer patenen i *Kumla*. Denna paten, som är ovanligt väl bibehållen, har omkring kanten följande inskrift i versform:

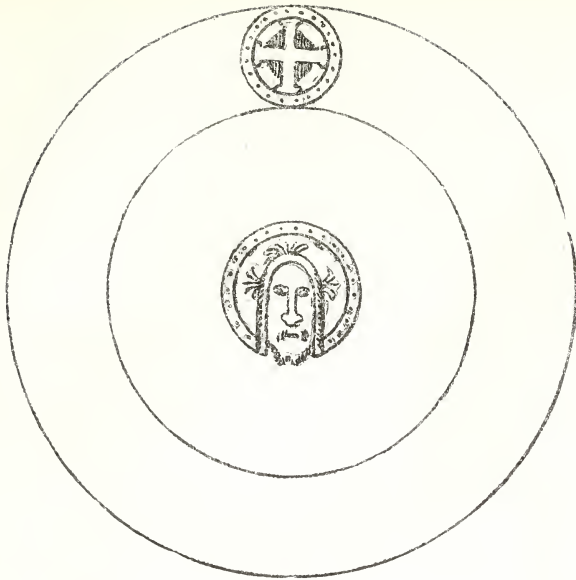
*Hic editur Jhesus;
Remanet tamen integer esus.
Qui male sumit eum,
Se sciet esse reum.*

Tallrikens botten utgöres af en sexstrålig stjärna, i hvars midt, inom en graverad cirkelprydnad, synes frälsaren på korset, emellan tvenne träd, hvardera med tre grenar och hvarje gren med ett tredeladt blad, hvilket torde symbolisera treenigheten.

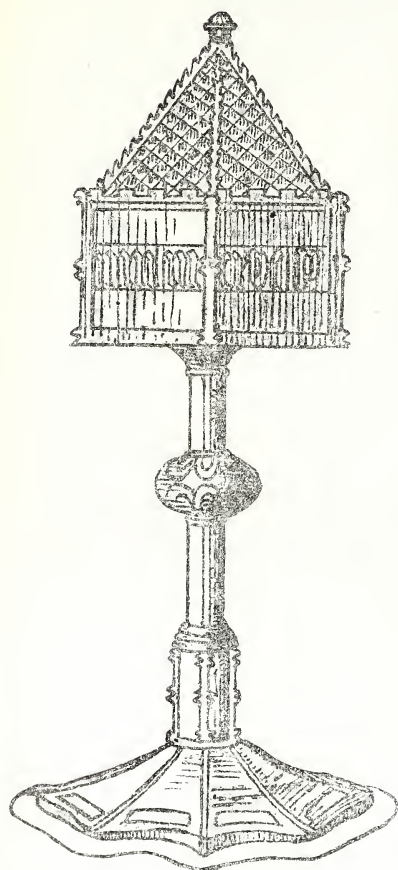
Patén i Kumla.

Säkert har patenen i *Täby*, som tillhör den nyss beskrifna kalken derstädes, äfven haft en inskrift, som vid de lagningar och uppsutningar, patenen genomgått, blifvit bortskrapad eller bortpolerad. Korset på brädden, som ännu omgifves af en svag förgyllning, har påtagligen utmärkt begynnelsen till en inskrift. Kring Kristushufvudet i tallrikens midt spåras äfven lemningar efter den ursprungliga förgyllningen.

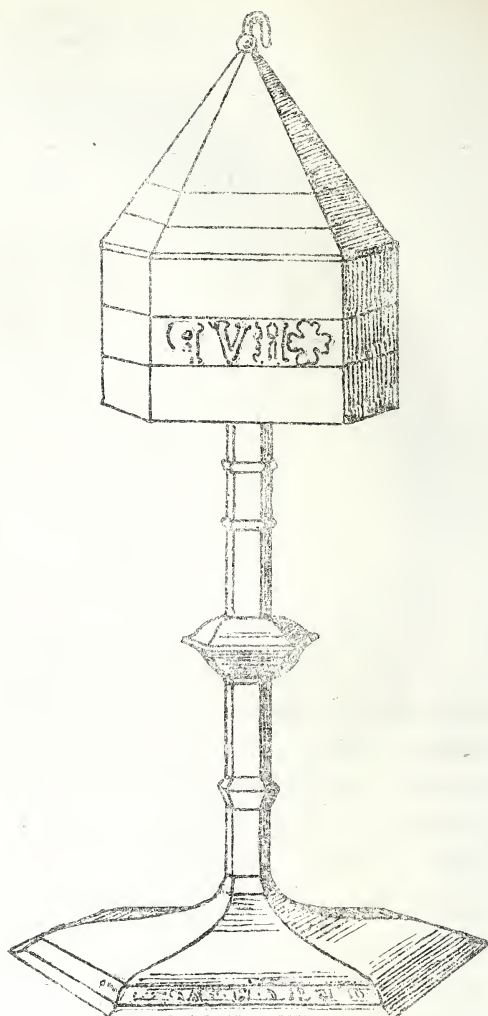

Patén i Täby.

Till katolska kyrkans altarkärl hör äfven de s. k. Viaticum och Monstranserna, hvilka båda hafva någon likhet med en kalk, men äro försedda med lock och begagnades att förvara "hostian" eller "Guds lekamen", såsom den Romerska kyrkan benämner brödet i nattvarden. Skilnaden emellan dessa båda altarkärl, som till det yttre hafva mycken likhet, är föröfrigt den, att Viaticum medfördes af presten och begagnades vid nattvarens utdelande till döende, då Monstranserna (af lat. *monstrare*, visa) nyttjades för att vid de processioner, som höra till katolska kyrkans ritus, visa hostian för den närvarande församlingen. — Domkyrkorna och de rikare klosterkyrkorna hade sina monstranser ytterst dyrbara, af guld och silfver, och till deras förvarande ett serskildt rum i kyrkan, som kallades *ciborium*. — Landskyrkornas åter voro endast af förgylld koppar, men icke dess mindre utmärkta för konstnärlig och vacker form, liksom i allmänhet allt, som under medeltiden tillhörde den kyrkliga konstgrenen.

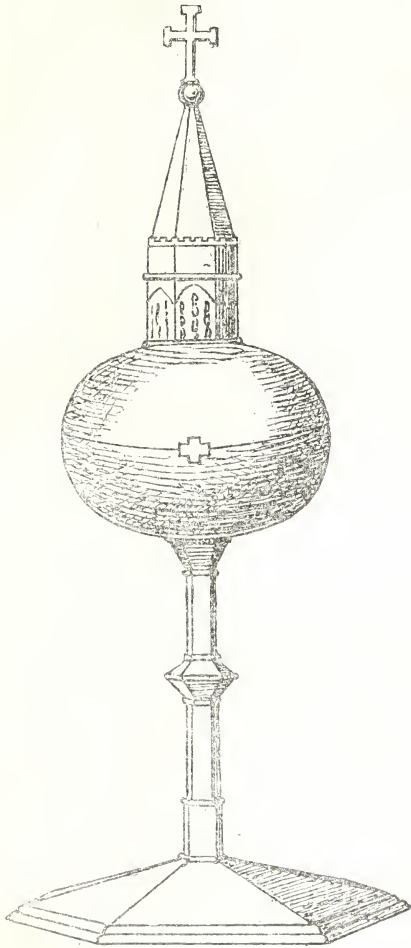
1. Viaticum i Qvistbro.

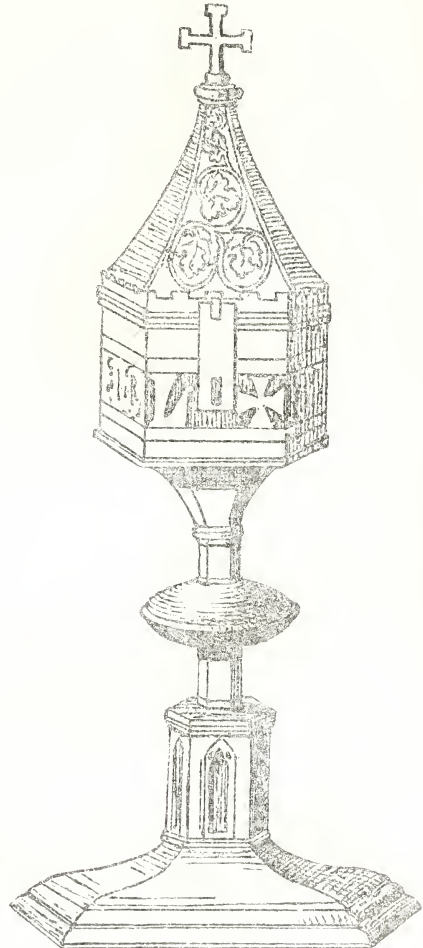
2. Viaticum i Viby.

1. Viaticum i *Qvistbro*, sexsidig, med inskrifter både på skålen och fotställningen, hvilka synas höra tillsammans, om man först läser den, som står på foten: *Ave verum corpus natum ex Maria virgine vere*; och sedan den på skålen: *passum in crue (cruce) in mortum (mortem) pro hominne (homine)*; — 2. i *Viby*, liknar något den förra till formen och har inskrifter både på locket, skålen och fotställningen; på locket: *Ihesus*

autem Maria; på skålen: Jhesus autem transciens permedium, J. L. — de sista orden kanhända gravörens initialer — och på foten: *Ave Maria gracia plena do(minus) eva.* Slutordet är möjligen *ave* bakfram; — 3. i *Vintrosa*, har rund skål med

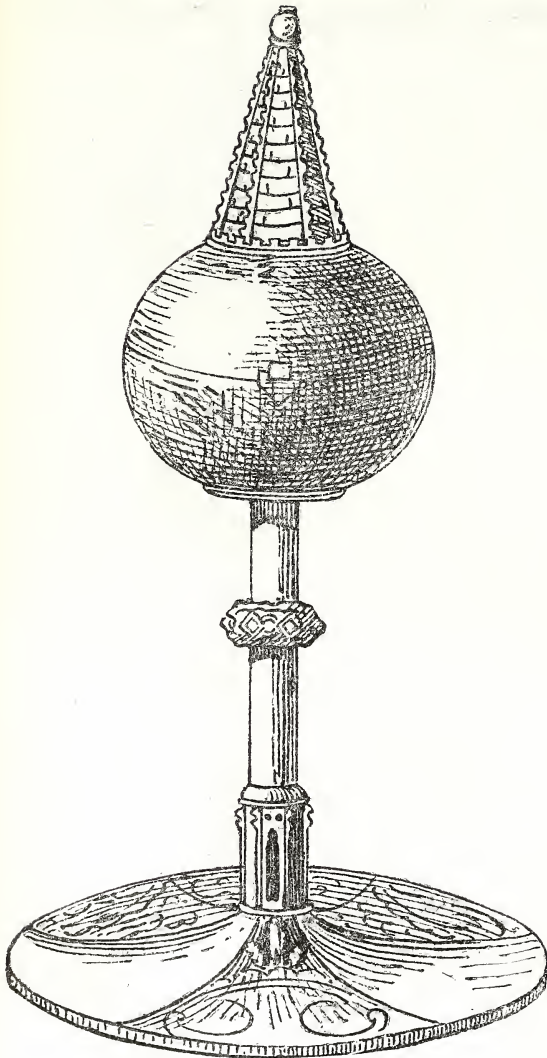

3. *Viaticum i Vintrosa.*

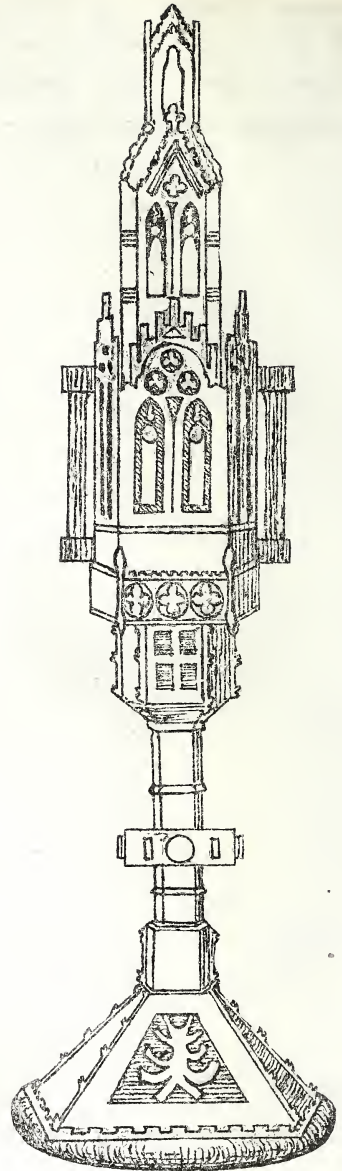

4. *Viaticum i Mellösa.*

sexsidig fotställning och spira på locket, med spetsbågsornamenter. Inskriften på foten lyder: *Pax patrie decus ecclesie;* — 4. i *Mellösa*, har på locket det vanliga: *Ave Maria gracia pl.* och på foten: *Hec est materia piavidis ut sies (scias);* — 5. äf-

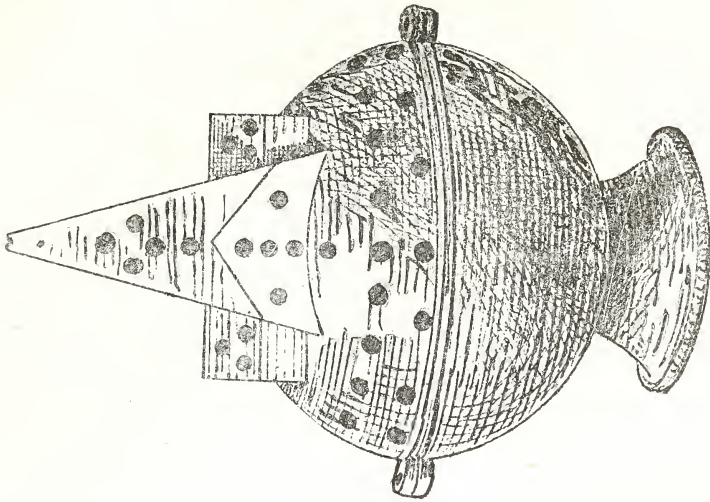
5. Viaticum i Mellösa.

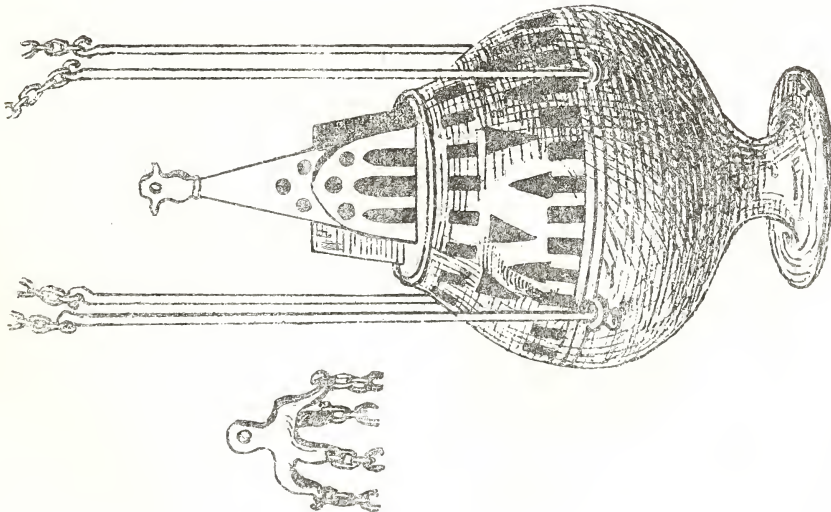
6. Monstrans i Axberg.

ven i *Mellösa*, och 6. monstrans i *Axberg*, äro båda utan inskriptioner. Den sistnämnda är söndrig, men utmärkt för sin rena götiska stil.

Slutligen måste vi till Altarkärlil äfven räkna Rökelsekaren, af hvilka de här afbildade ännu finnas i behåll, neml.: 1. i *Götlunda*, 2. i *Lennäs*, 3. och 4. i *Sköllersta*, 5. i *Vintrosa* och 6. i *Kräklinge*.

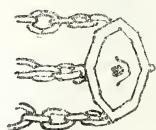
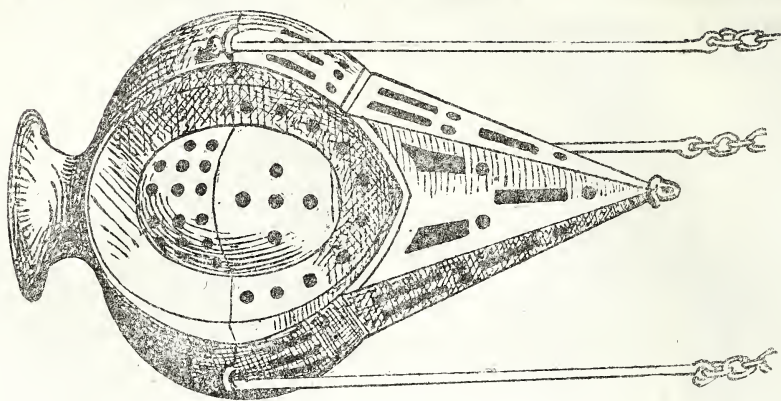

2. Rökelsekar i Lennäs.

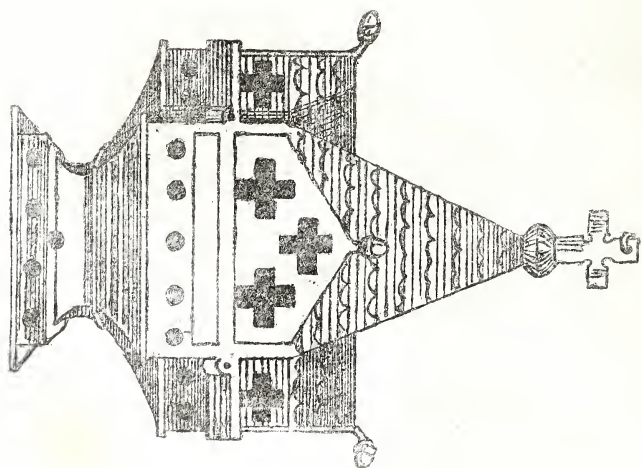

1. Rökelsekar i Götlunda.

3. Rökelskar i Sköllersta.

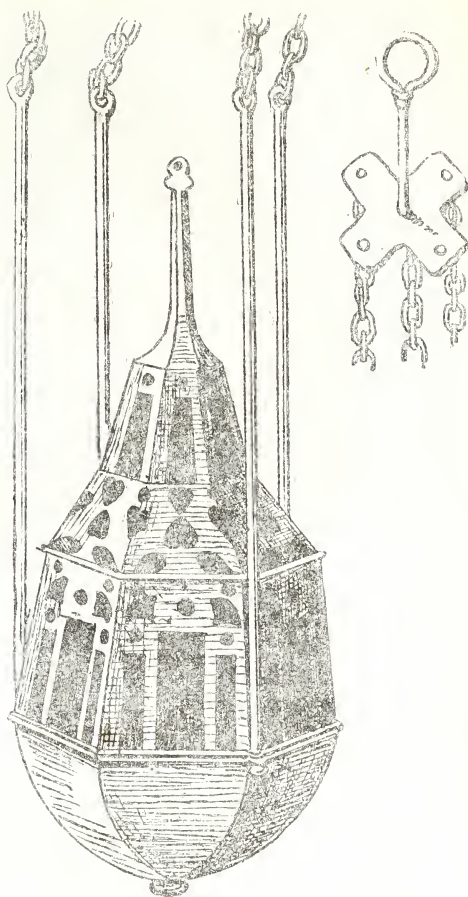

4. Rökelskar i Sköllersta.

5. Rökelsekar i Vintrosa.

6. Rökelsekar i Kräcklinge.

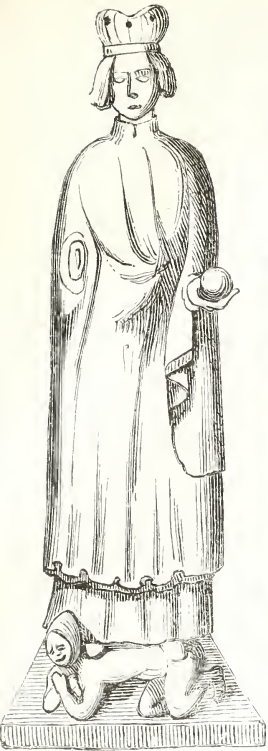
Af de kyrkkärl, som äro bekanta under benämningen Dopfat, och som i andra landsorter icke äro sällsynta, finnas i Nerike blott tvenne, nemligen ett i *Götlunda* och ett i *Eker*. Faten äro, såsom vanligt, af messingsbleck. På fatet i *Eker* synes på botten Marias bebådelse med en omskrift, bestående af samma ord, upprepadt fem gånger, hvars bokstäfver hafva någon likhet med moesogötiska bokstafstyper.

Dopfat i Eker.

Helgonskåpen skilja sig från altarskåpen derigenom, att de äro djupare och smalare och innehålla blott en eller par bilder, samt att de icke, såsom altarskåpen, hade sin plats på högaltaret, utan stodo i en niche, i en afsats på en pelare, eller annat sådant ställe.

Kils kyrka, som under medeltiden var invigd åt S:t Olof, har egt ett helgonskåp med denna sin skyddspatron, hvars bild (fig. 1), klädd i krona och mantel och trampande på jätten Skalle, ännu är i behåll, fastän skåpet är förloradt. — I *Glanshammars* kyrka står på södra sidan bakom altaret ett söndrigt

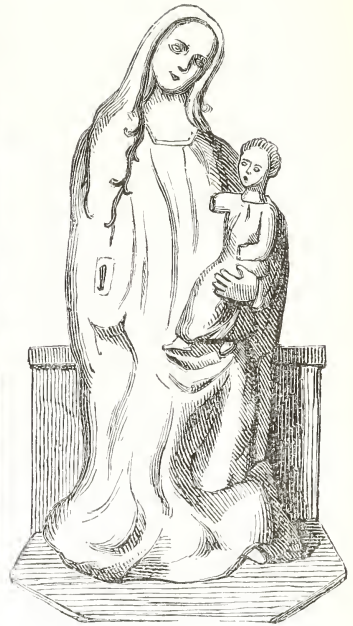
1.

Bild ur ett helgonskåp i Kil.

2.

Helgonskåp i Glanshammar.

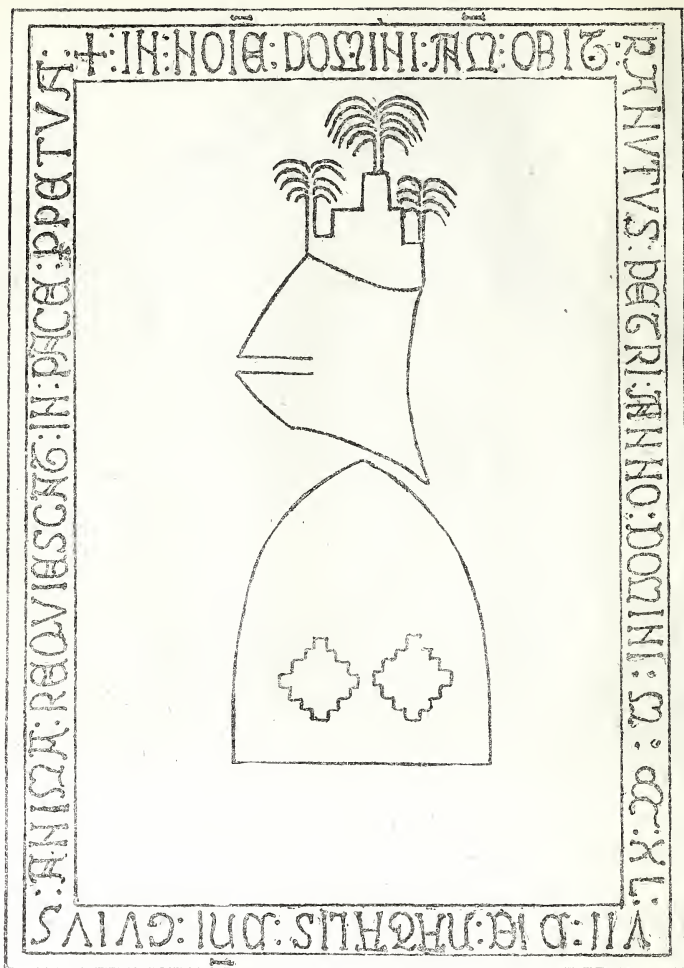

3.

Bild ur ett helgonskåp i Kumla.

helgonskåp (fig. 2) med en Mariabild i liljekrona, med Jesusbarnet på sina armar, under en baldakin i spetsbågssirater. — *Kumla* kyrka har äfven haft ett helgonskåp, af hvilket endast Mariabilden (fig. 3) är qvar, och nu uppställd i ett rum i tornet.

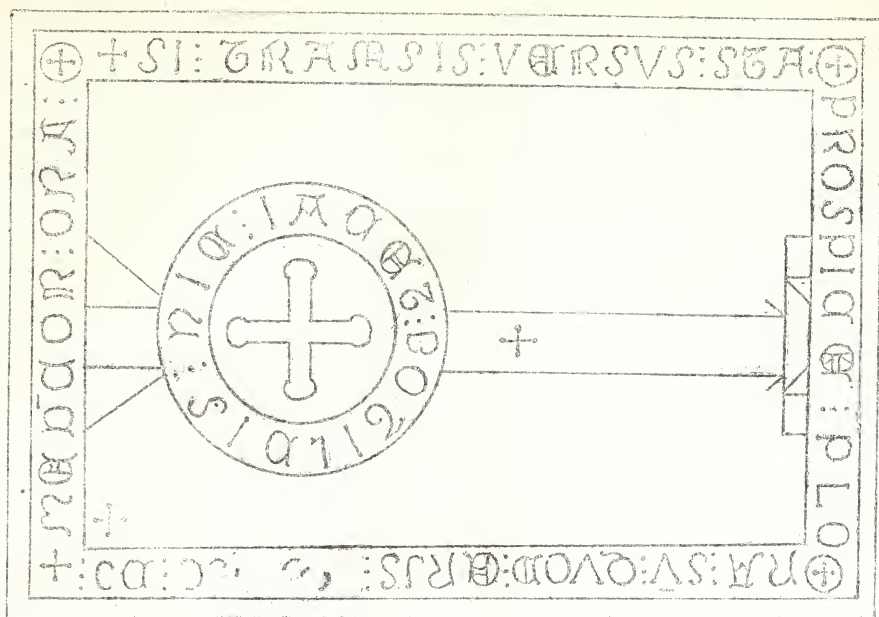
Grafstenar från medeltiden eger *Nerike* blott trenne, alla i *Sköllersta* kyrka. Den första af dessa (fig. 1 nästa sida), som ligger i choret framför sakristiedörren, har en sköld med två trappskurna rutor, och öfver skölden en hjälm med kam, i form af en stengafvel med tre bladvippor. Omkring sidorna på stenen går en inskrift så lydande: IN : NO^{ME} (NOMINE) : DOMINI : AM (AMEN) : OBIT : KANVTVS : PETRI : ANNO : DOMINI : M : CCC : XL : VII : DIE : NATALIS : DNI (DOMINI) : CUIVS : ANI-

1. Grafsten i Sköllersta kyrka.

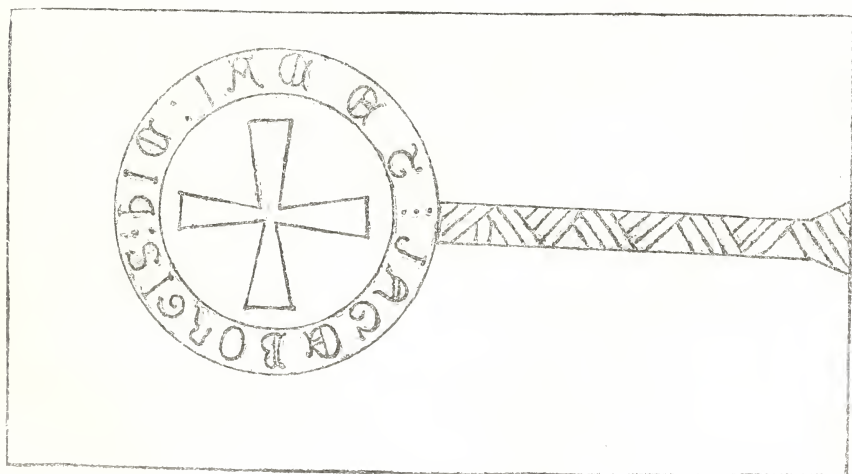
MA : REQVIESCAT : IN : PACE : PPETVA ⁹⁾. — Den andra stenen i ordningen, som legat vid vestra kyrkodörren, men nu står upprest mot väggen under orgelläktaren, har inom ett slags

⁹⁾ Af den vidtutgrenade och ansedda Nerikes-släkt, som i sitt vapen förde två trappskurna rutor, kända vi, förutom denne *Kanulus Petri*, som uppträder som faste- och sigillvitne i tvenne bref af år 1346, Riddaren *Lars Botulfsson* med hustru *Iliana* 1318—1325, ehuru det icke är afgjort om de här varit bosatta; *Thörner Pettersson*, som varit boende i Sköllerstrakten och beseglat bref såsom fastevitne 1342—1347; *Fincvid Ingulfsson* 1342, samt slutligen *Nils Pettersson*, som uppträder som sigillvitne 1346.

2. Grafsten i Sköllersta kyrka.

ringkors orden: HIC : IACET : BOTILDIS : — samt kring kanten af stenen denna inskrift: MED^oOR : ORA : SI : TRANSIS : VERSVS : STA : PROSPICE : PLORA : SV(SVM) : QVOD : ERIS : (FVI : QVOD : ES :) DO (DOMINO). — Den tredje, som har

3. Grafsten i Sköllersta kyrka.

sin plats i choret invid norra pelaren, har inom ett liknande ringkors endast orden: HIC : IACET : INGEBORGIS ¹⁰⁾.

Bland qvarlefvor af medeltidens kyrkliga konst böra vi slutligen omnämna en liten rund stenpelare, som för närvarande står på *Edsbergs* kyrkogård, såsom fotställning till sol-

· Stenpelare på *Edsbergs* kyrkogård.

visaretaflan, men som, enligt berättelse, skall vara ditförd från klosterruinerna vid Riseberga. Från en rund bas, hvartill fordom säkert hört en vidare plint, vidgar sig pelaren, som har en höjd af 4,7 fot, uppåt mot midten, hvarefter han åter blir smalare mot toppen. Från ett bredt band eller bälte på midten utgå uppåt och nedåt åtskilliga sirater, som påminna om ormslingorna på våra runstenar och häntyda på att arbetet är från den äldre medeltiden.

¹⁰⁾ Hvilken som hvilar under denna sten, känner man icke. Vid den tid, hvarifrån stenen antagligen härleder sig, afled i denna del af Nerike *Ingeborg Kettilsdotter*, en släkting till Erik Kettilsson Puke; men att här skulle vara hennes graf, är allenast en lös gissning.

HISTORISKA TIDSBILDER.

XIII.

HERR GUDMAR TILL KÄGGLEHOLM.

På skogen Kägglan, som i fordomtima sträckte sig öfver hela Nerike, norr om Hjelmaren, ligger vid den vackra sjön Väringen det gamla herregodset KäGGLEHOLM. Här bodde i slutet af 1200:talet Riddaren *Gudmar Månsson* — som skref sig till Ulfåsa och Loo, och i sitt vapen förde ett hjorthufvud — med sin husfru, en dotter till *Elof Ulfsson* af Folkungaslågten¹⁾. I yngre år hade herr Gudmar varit lagman i Vestergötland, och vi ega ännu i behåll offentliga akter²⁾, dem han i denna sin egenskap har undertecknat; men i vår historia är han egentligen känd som fader till Nerikeslagmannen *Ulf Gudmarsson*, gift med Birger Pederssons till Finsta dotter, den i vår medeltidshistoria så ryktbara *sancta Brigitta*. Hvad som förmådde herr Gudmar att öfvergifva den lysande hoflefnaden och draga sig undan till det ensliga KäGGLEHOLM, vet man icke; men i folkets mun gingo många underliga sägner om riddarens ensliga lif i skogarna och serskildt om hans hemlighetsfulla slut. En julafton befallde herr Gudmar stallsvennerna sadla hans gångare och föra honom fram till slottstrappan. Här kastade han sig i sadeln och försvann i mörkret, som en blix utåt sjön. Förgäfves väntade hans husfru, men han kom ej tillbaka. Året derefter på jul-

¹⁾ C. II. Uggla: Sv. R. Rådsl. III afd. s. 24.

²⁾ Dipl. Suec. N:o 1034.

aftonen, vid samma tid, som han ridit bort, hörde de, som voro i salen, hofslag på borggården, och utanför fönstret riddarens sträfva stämman, som bjöd dem att se ut. Hans fru skyndade till fönstret och utropade i öfvermåttet af sin glädje: "ack, se herr Gudmar!" men i detsamma vände han om och gaf hästen sporrarna, så att denne slog bakut med sådan kraft, att trenne timmerstockar lossnade i väggen och flög in i salen. Från den stunden sågs herr Gudmar aldrig mer³⁾.

XIV.

MORDET VID GÖKSHOLM.

Konung Eriks löftesbrott och de svenska herrarnas afvoghet mot *Engelbrekt Engelbrektsson* gjorde, att de första frukterna af hans stora befrielseverk icke blefvo dem, man med fog kunnat vänta. Han hade varit nödsakad att för andra gången genomtåga landet och rensa det från fiender, då han i April månad 1436 befann sig utanför Axevalla i Vestergötland. En påkommen sjukdom tvingade honom att uppskjuta med slottets belägring, och det var med stor möda han kunde begifva sig öfver Tiveden till Örebro. Här mötte honom rådets kallelse att infinna sig till en vigtig rådplägning i Stockholm.

På Göksholm vid södra Hjelmarestrenden bodde vid den tiden *Bengt Stensson* (Natt och Dag), en mäktig man och trogen anhängare af konung Erik. Emellan honom och Engelbrekt hade fiendskap uppkommit; man vet ej rätt af hvad anledning. Man tror att herr Bengt haft förhoppning att af konungen erhålla Örebro slott och län; men som nu innehades af Engelbrekt. Medan Engelbrekt beredde sig att efterkomma rådets önskan och infinna sig i Stockholm, ankom från Bengt

³⁾ En annan sägen om Riddaren Gudmar Månssons död i sjön Anten vid Loholm i Vestergötland, se *Afzelius: Sv. F. Sago-Häfder, II del. s. 158.*

Stensson ett bud, som sökte säkerhet och lejd för sin herre, att personligen möta Engelbrekt i Örebro. Engelbrekt gaf den begärda lejden och herr Bengt mötte sin vederdeloman på Örebro slott. — "Må jag vara med frid i riket", sporde Bengt Stensson, "så vill jag låta vår sak komma under rådets dom". — "Rättsligast, herr Bengt, synes mig att vi det göra" — genmälte Engelbrekt — "och skolen I af mig intet ondt hafva att vederfara". — Nu gjordes en öfverenskommelse, att frid skulle vara dem emellan, och deras tvist hänskjutas under rådet vid det till pingsten sammanträdande riksmötet. Förlikningen bekräftades genom å ömse sidor valde löftesmän: för Bengt Stensson af *Sone Pedersson* och *Germund*, och för Engelbrekt af *Kettil* och *Johan Andersson*, och Bengt blef af Engelbrekt bjuden som gäst till slottet, hvarpå de skildes åt som goda vänner. Det säges, att det var på Bengt Stensson förslag, som Engelbrekt beslöt sig för att göra resan till Stockholm sjöledes öfver Hjelmaren och Mälaren, emedan han ännu var så svag efter sin sjukdom, att han icke kunde sitta till häst. — Tvenne väl utrustade båtar förde honom, hans hustru och några få svenner halfannan mils väg om aftonen förbi Göksholm. Straxt norr om slottet och endast genom ett smalt sund skild från fastlandet ligger en liten holme. Här beslöt Engelbrekt lägga till och hvila öfver natten.

Ehuru nära Valborgsmessan, kändes nattluften skarp och kylig, hvarför några af svennerna gjorde upp eld och satte den sjuke härföraren vid den värmande stockbrasan, medan andra tillagade qvällsvarden och redde nattläger i ordning.

Nu hördes årslag i sundet. En båt från Göksholmssidan styrde färden mot holmen.

"Det är herr Bengts utskickade" — sade Engelbrekt glad — "jag förstår, han vill visa mig sin vänskap och bjuda oss till Göksholm öfver natten, men jag kan ej för min krankhets skull". — Han skickade ett par tjenare att anvisa de ankommande ett tjenligt landningsställe och vacklade sjelf, stödd på sina kryckor, de fremmande till mötes, bland hvilka han igen-

kände herr *Måns* från Göksholm, en son till hans förmenta vän Bengt Stensson.

Med lyftad yxa och skummande af vrede rusade *Måns* Bengtsson mot den försvarslöse Engelbrekt, spörjande: "månne jag får frid i riket för din skull?" — Fogligt svarade denne: "din fader var nyligt hos mig och tänker jag han sagt dig, att någon ofrid ej mera är oss emellan". — Då måttade *Måns* ett yxhugg mot Engelbrekt, som denne afvärfde med kryckan, der-vid han fick tre fingrar afhuggna. Då vände Engelbrekt sig om, men ett nytt hugg träffade honom i halsen och ett tredje öfver hjessan sträckte honom död till jorden. Utom sig af raseri fortfor mördaren att söndersarga sitt offer och genomsköt slutligen den döda kroppen med pilar. Den mördades hustru och tjenare släpades fångna till Göksholm.

Detta skedde natten till lördagen den 28 April 1436.

I Engelbrekts följte var en vid namn *Albrekt Peccatel*. Honom tvingade *Måns* Bengtsson att vara sig behjelpig att öfverrumpla och intaga slottet i Örebro. Men företaget misslyckades genom slottsfogdens vaksamhet, och *Måns* Bengtsson släckte sin harm med att plundra den värnlösa staden.

Emellertid spridde sig ryktet om det lömska mordet som en löpeld öfver landet. Bönderna i Mellösa, som först funno frihetsmartyrens blodiga lik, buro det under högljudd gråt till Mellösa kyrka, derifrån det sedan af den dödades vänner och anhöriga flyttades till stadskyrkan i Örebro. Göksholm stormades af den uppretade allmogen; men det fasta slottet trotsade de belägrandes förbittring. Bland den nye riksföreståndarens första regeringshandlingar var att utfärda ett offentligt skyddsbref för mördaren *Måns* Bengtsson, att ingen skulle våga förebrå eller ofreda honom för hans gerning.

Så slutade denne store och ädle man, som i häfden blifvit kallad "landsens fader och den svenska frihetens värn". Heligt lefde hans minne i folkets hjertan, och många underverk sades ske vid hans graf¹⁾. Att denna finnes inom Örebro kyrka,

¹⁾ — "*plurimis coruscant miraculis*". *Diar. Vadsten.*

veta vi, men sjelfva rummet, der hans ben hvila, har fallit i förgätenhet. På kyrkväggen uppsattes visserligen straxt efter Engelbrekts död ett epitaphium, men detta angaf icke närmare platsen, der hans stoft förvaras. Redan i slutet af 1500-talet var ock denna minnesskrift så förfallen, att den med möda kunde läsas, och vi skulle icke ens ha vetat, att ett sådant minnesmärke funnits, om ej *Esbern Boose*, den tiden pastor²⁾ i Örebro, deraf tagit en afskrift.

Den lilla holmen i Hjelmaren, der Engelbrekt utandades sitt ädla lif, blef efter honom kallad *Engelbrektsholmen*. Och en af Göksholms senare egare, framl. Friherre G. M. von Rehausen, lät år 1818 på stället resa en minnesvård med denna inskrift: *Här föll Engelbrekt Engelbrektsson, Svenska frihetens värn, Gustaf Wasas efterdöme, offer för ett nidingsmord d. 27 April 1436. Minnet hade lefvat i 382 år, innan minnesmärket restes af Göksholms egare G. M. v. Rehausen.*

På stora torget i Örebro, midt emot det tempel, som, nu i föryngradt skick, hvälfver sig öfver befriaren Engelbrekts jordiska kvarlevor, har i våra dagar blifvit rest en annan minnesvård — hans bild i brons. Man kom omsider till känsla af den stora skuld, i hvilken fäderneslandet stod till Engelbrekt Engelbrektsson; och Svenska folket har känt ett behof att till någon del gälda denna skuld åt minnet af en man, som en gång var Sveriges räddare och svenska frihetens ädlaste målsman.

XV.

FRU BRITA TOTT.

Knappt hade *Carl Knutsson* år 1448 blifvit vald till Sveriges konung, förrän danskarna valde grefve *Christian af Oldenburg*. I Norge, det tredje unionsriket, blef visserligen Carl både utkorad och krönt till konung, men ett annat parti inom landet

²⁾ *Esbernus Petri Boose* blef pastor i Örebro 1571 och lefde ännu år 1600.

förklarade sig för Christian, och inom ett år bar han Norges krona. En så lättköpt seger, hufvudsakligen vunnen genom förräderi af Carls egna ombud vid det senaste konungavalet, kunde ej annat än vända Christians håg åt Sverige, och för att vinna målet, nordens tre kronor, försöktes nu både underhandlingar och vapenmakt.

Christian inföll i Sverige. När underrättelsen härom kom till Carl, beslöt han med rådets tillstyrkan att sammandraga sin här på Tiveden och möta fienden i Vestergötland. Syssel-satt med ordnandet af landsförsvaret, emottog Carl på Tiveden ett bud, att danska flottan, under *Magnus Gren* och *Olof Axelsson Tott*, inlupit i skären och hotade Stockholm. Konungen återvände genast till hufvudstaden; men innan han kom fram, hade fienden varnad dragit sig tillbaka. Danskarne inbröto i Vestergötland, och innan svenska hären kunde göra något motstånd, voro Vestgötaherrarne färdiga att svära Christian tro och lydnad. Fienden tågade obehindradt genom landet, förbi Jönköping och in i Småland, och det var först på gränsskogen *Holaveden* mot Östergötland, som östgötarne, under anförande af sin lagman *Erik Nipertz* och biskop *Nils* i Linköping, satte en damm för deras vidare framträngande.

Hvad som gjorde dessa eröfringar så lätta för Christian, voro de många förrädare, som omgäfvö Carl. Dessa hade lätt att få reda på konungens planer med afseende på kriget, och försummade icke att upplysa fienden om dem. Ingen visade dock större ifver att gå danskarne tillhanda, än *Fru Brita Tott*, en dotter till den ofvannämnde Olof Axelsson, och gift med slottsherren på Örebro *Erengissle Nilsson* (Natt och Dag i längden)¹⁾. — Då hennes far låg med danska flottan utanför Stockholm, var det hon, som underrättade honom om konung Carls antågande, och gaf honom tid att sätta sig i säkerhet. Genom en pålitlig budbärare meddelade hon konung Christian

¹⁾ I vår medeltidshistoria förekomma tvenne släkter med namnet *Natt och Dag*. Den ena hade, som sköldemärke, skölden på *tvären*, den andra skölden i *längden*, delad i två hälfter, den ena svart och den andra vit. Det är den senare ätten, mau, till skilnad från den förre, kallat *Natt och Dag i längden*.

upplysning om allt hvad Carl förehade, och uppmanade honom ifrigt att söka framtränga till Uppland, der mäktiga och pålitliga vänner väntade honom. Allt bedrefs med lika mycken hemlighet som lycka.

I en gynnsam stund lemnade Carl befälet åt sin kusin, den tappre riddaren *Thord Bonde*. Nu tog kriget en annan vändning. Den nye befälhafvaren bröt in i Vestergötland, eröfrade Lödöse, intog Axevalla och tillfogade danskarne det ena nederlaget efter det andra. Anfallet på Lödöse skedde under en stormig höstnatt, och så oväntadt för danskarne, att besättningen utan motstånd gaf sig fången. Ett rikt byte och deribland konung Christians hemliga brevexling föll i svenskarnes händer. Herr Thord skickade genast brefven till Carl, som då befann sig i Vadstena.

Nu hade konungen bevis i händerna mot dessa fiender, som så länge stämplat till hans förderf. Under de förrädiska brefven sågos namn, sådana som *Jöns Bengtsson* (*Oxenstjerna*), erkebiskop, *Sigge Ulfsson* (*Sparre*), biskop i Strengnäs, *Thure Thuresson* (*Bjelke*), slottshöfding på Axevall, *Brita Tott* m. fl.

Carl reste först till Örebro. Ditkommen begaf sig konungen, åtföljd af sina herrar, på slottet, der han befallde herr Eren-gissle, att genast tillkalla sin husfru. Hvarken hon eller hennes man visste något om de händelser, som nyss timat nere i Vestergötland; men konungen såg sträng ut, och det onda samvetet lät fru Brita ana, att hennes spel var upptäckt. Konungen uppvecklade några bref, uppläste det ena efter det andra, och när han slutat läsningen, sporde han med en mörk blick på fru Brita: "Kännen I dessa bref, och hvad svaren I dertill?" — Anklagelsen var tydlig och klar; den brottsliga hade skrifvit den åt sig sjelf, och att neka tjenade till intet. På herr Eren-gissles hedersord, att hans hustru vid förelagd tid skulle inställas i Stockholm att stå tillrätta, tillät konungen henne att till dess få vara hos sin man i Örebro.

Några veckor derefter var rådet församladt i vårfrus gillesstuga i Stockholm. En nämnd af tolf friborne män nedsattes att i rådets närvaro ransaka och döma öfver landsförrädarne. Blek och skälvande infördes fru Brita, efter henne gick hennes redskap, den olycklige tjenaren, som fört brefven mellan henne och rikets fiender. Ransakningen öfver dem var snart afslutad och domen lydde, att Brita Tott skulle å bålet brännas, och brefbäraren halshuggas och steglas. Hvad straffet angår, så verkställdes det omedelbart öfver den senare, hvars kanske största brott var hans trohet emot sin husmor. Å fru Brita blef det af någon anledning uppskjutet och hon sattes i förvar i Kalmar kloster. Mellankomna förböner räddade henne emellertid, och konungen återskänkte henne slutligen både lifvet och friheten.

XVI.

MINNEN AF DANSKA FEJDEN 1520.

Nerikes centrala läge och dess genom naturliga gränser skarpa afsöndring från grannländerna har gjort, att detta landskap mer än något annat varit förskonadt från krigets fasor och ödeläggelser. — Braut Anunds ande tyckes ha hvilat öfver den fredliga bygden och skyddat skördarne, som gunga på de fält, hvilka röjdes af den årsälle odlaren. — Denna lycka, att endast på afstånd ha erfarit hvad hemsökelsen af ett krig vill säga, har hos Nerikesbon så mycket djupare fästat hågkomsterna af den enda strid, som egentligen kan sägas hafva blifvit utkämpad inom hans egna gränser, nemligen den danska fejden 1520.

Förbittrad öfver det lidna nederlaget vid Brännkyrka, hade konung *Christian* vändt åter till Danmark, fast besluten att snart komma tillbaka och då med ett slag krossa det gensträf-

viga svenska folket. Fördenskull gjordes under hela året 1519 i Danmark de största rustningar för Sveriges eröfring. Stora krigsgärder upptogos i Danmark och Norge; från Spanien infortrade Christian sin drottning Elisabeths brudskatt; Danmarks hela krigsmakt uppådades och dessutom värfvades krigsfolk i Tyskland, Frankrike och Skottland. Till höfvitsman för hären sattes *Otto Krumpe*, en skicklig och tapper härförare, och i början af 1520 inbröt fienden genom Halland i Vestergötland.

Sten Sture med tiotusen man allmoge och det uppådade frälset mötte danskarne vid Bogesund. På sjön Åsundens is kom det till ett fältslag den 19 Januari. Svenskarne hade söndersågat isen och "väckt" vakar, i hvilka många af danskarne drunknade, och till ytterligare säkerhet gjort en förskansning af is vid stranden. Sammandrabbningen började vid byn Skott-ek¹⁾, och *Sten Sture* skyndade till stället för att leda striden. Som han red en vit häst, var han lätt igenkänlig både för vän och fiende, och det sades, att svenska öfverlöpare funnos i danskarnas leder. Deras fältstycken voro ock mest riktade mot den punkt, der herr *Sten* syntes, men svenskarne besvarade fiendens eld med mannamod. Då kom en förlupen falkonettkula och krossade ena benet på herr *Sten*. Stora Rimkrönikan låter *Sten Sture* säga:

"Som the begynte skjuta som bäst,
Och jag redh opå en Blakoten häst,

— — — — —
Lyckan ej bättre medh mig stod,
Genom benet bleff jag skutin med et lod".

Ett annat skott sträckte hästen död ned på isen. Sanslös upptogs den svenske härföraren, lades på en släde och fördes ur striden. Utan ledare började svenskarne straxt ge vika, och inom en kort stund var segren i danskarnes händer.

Den sårade riksföreståndaren fördes med all varsamhet uppåt landet; men dog i sin släde på Mälarens is under resan till Stockholm den 9 Februari.

¹⁾ På östra stranden af Åsunden, 3/8 mil söder om Bogesund.

Under färden genom Tivedens obanade hålskogar lät han göra förhuggningar eller, som de ännu i orten kallas, "bråtar" och befallde de flyende bönderna, att der invänta och slå den efterföljande fienden. — Inom Nerike synas ännu spår efter två af dessa provisionella förskansningar, den ena vid *Skansbacken* i Bodarne, och den andra vid *Benkista grufvor* i Viby socken.

Från Långsjön, i södra delen af Bodarne socken, på vestgötagränsen, upprinner Nerikes största vattendrag, Svartån, som genomflyter Bodarnesjön och går i nordlig riktning tills den, straxt norr om det nu ödelagda Brattfors bruk i Skagershults socken, förenar sig med Lassån och utfaller i södra ändan af sjön Toften. Vid pass en half fjerdingväg öster om Bodarne kyrka går Svartån, under sitt lopp norrut, öfver landsvägen, som några famnar längre i öster leder uppför en brant hålväg, kallad Skansbacken. Midt i backen, på båda sidor om vägen, ligga ännu stenhögar, som äro lemningar efter den barrikad, svenskarne här uppkastade. Utan fråga var detta en lyckligt vald försvarspunkt. Från den branta backen beherrsakar man fullkomligt den nedanför liggande vägen med bron öfver Svartån, hvarjemte en träskig dalgång sträcker sig öfver en half mil på hvardera sidan om landsvägen och medgifver ingen annan öfvergång än här vid bron.

Böndernas strider på Tiveden lefva lifligt i folkets minne, och den trohet, hvarmed de än i dag berättas, kan endast tillskrifvas den omständigheten, att de aldrig kunnat förblandas med någon annan händelse, hvarigenom eljest märkligare tilldragelser så lätt bemängas med främmande tillsatser och ofta få en alldeles oigenkänlig färg.

Då bönderna af sina spejare fingo höra, att danskarne kommo antågande söderifrån, vägen fram mellan sjöarne Skagern och Unden, samlade sig en del vid *Bäckdalsån* — ett litet vattendrag från Gryten och några andra småsjöar inom vestgötagränsen, som vid sitt utlopp i Bodarnesjön utgör länsgräns mot Vestergötland — under det en annan hop, jemte flockar af det flyktande krigsfolket, fattade posto vid Skansbacken.

Förposterna vid Bäckdalsån måste emellertid snart ge vika och fienden kom "i full fart" anryckande mot Skansbacken; men här mötte dem ett kraftigare motstånd. Svenskarne mottog danskarne "så att de lågo som strockel på marken"²⁾. I den allmänna förvirring, som uppstod, och då fiendens hela styrka höll på att bli nedergjord, kom "en hög svensk herre"³⁾ danskarne till hjälp". Han tubbade "en gammal gumma, som bodde på Laxågodset"⁴⁾, att visa fienden en omväg omkring bråten, och gumman, "som ej förstod bättre", vägledde danskarne till det vid pass en half mil från Skansbacken belägna Brattfors, der de öfvergingo Svartån och sedan genom skog och moras, med tillhjälp af kafvelbroar öfver skogsmyrarna, ryckte an mot besättningen vid Benkista i Viby.

Här synes i den branta backslutningen, på vestra sidan af den bergås, på hvilken Benkista gamla ödelagda grufvor äro belägna, en mycket låg förskansning af hopförda stenar, som till en längd af omkring 600 fot sträcker sig på ömse sidor om vägen. Man ser af det vårdslösa sätt, på hvilket stenarna blifvit sammanvräkt, att det konstlösa försvarsverket tillkommit under en ytterlig brådska. Ändamålet med förskansningen har tydligen varit att skydda bergshöjdens på en gång viktigaste och svagaste punkt, landsvägen, som äfven varit barrikaderad. Stenbråten har ytterligare varit förstärkt med stockar och kullfällda trän, och kunde således icke utan svårighet öfverstigas. Öfverst på backen, söder om vägen, ligger ett litet träsk, kalladt *Jutpussen*, deri svenskarne säges ha nedkastat de dödade danskarne. Vid pass en half fjerdingsväg härifrån, i vester, ligger en sank myr, benämnd Gropkärret. Här sågs, ännu för en knapp mansålder sedan, märken efter trenne bredvid hvarandra löpande kafvelbroar, på hvilka danskarne sägas ha framfört sina ryttare och fältstycken mot förskansningen vid Benkista.

²⁾ Hälften af de franska legotrupperna stupade, jemte deras tappre anförare *Jaques de la Valle*. — *Strockel* på Nerikesmålet betyder afmejdadt hö.

³⁾ *Erik Abrahamsson Lejonhufvud*.

⁴⁾ *Laxå bruk* anlades först på 1600-talet af Rådmannen i Stockholm Anders Boy och Factorn Anders Nilsson i Arboga.

XVII.

"PRÆSTIGLÆ KUMLENSES".

Det sjuttonde århundradet är i flera afseenden ett af de märkligare tidskiftena, ej mindre inom vårt lands, än inom hela den civiliserade världens historia. Det är det icke blott med afseende på världshändelsernas stora, för alla synbara, inflytande på ländernas och folkens öden. Det är det fastmer för de strider, som utkämpades inom andens områden, och för den utomordentliga verksamhet, som rådde på djupet af folkens innersta lif. Det är en kamp mellan mörkret och ljuset, en sista strid mellan medeltidens natt och den nya tidens morgonrodnad.

Förskjunktet i vantro och vidskepelse och fånget under det viljelösa tillstånd, som det katolska prestadömet så väl förstod att uppkalla och underhålla, öppnade folket väl ögonen för det ljus, reformationen lät frambyta; men endast för att tillsluta dem på nytt och försjunka i den mystiska drömverld, från hvilken medeltidens dunkel ännu icke var bortsopadt. Långt ifrån att låta den börjande upplysningen verka på förstånd och hjerta, tycktes människoslågtet mer än någonsin hänga fast vid sina tomma drömbilder, och hängaf sig åt en svärmande tro på onda andar och dessas inverkan vid hvarje ovanligare händelse. För folktron existerade rådanden och spöken af alla slag; men i spetsen för hela den ändlösa andeverlden stod djefvulen sjelf, på hvars personlighet och öfverhandtagande makt äfven de visaste trodde¹⁾.

Upplysta och modiga män uppträdde visserligen emot den herrskande vantron, men kunde i sjelfva verket föga uträtta emot en lära, som till och med den protestantiska kyrkan predikade, att Gud tillstådjer djefvulens verk för att låta menniskorna pröfvas.

¹⁾ Jfr *Vorlesungen über die Gesch. d. Heilkunde v. Dr L. H. Friedländer. Leipzig 1839.*

Att Sverige lika litet som något annat land var fritt från djefvulens hemsökelse, derom vittna denna tidens ransakningshandlingar. *Mathias Pkenning*, som utgaf sig för en profet och skref sig *rex Judæorum Israelitarum et Suecicorum*, blef i Stockholm afrättad. I Vesterås predikade en borgare *Hans Jonsson* och dennes son *Erik* sina villomeningar. På landsbygden deromkring uppträdde *Sculterus*, eller den s. k. Husby-juden, i samma anda. I Linköping dömdes 1619 flere personer till bålet, för det de hädeligt talat om Kristus. I Småland och Vester-götland sades djefvulen gått omkring i en engels skepnad, bedragande både prester och lekmän att predika flera sabbather, serdeles den på lördagen, för att med judiska lärosatser förderfva den evangeliska gudstjensten.

Till dessa förvillelser hörde äfven de s. k. *Præstigiæ Kumlenses*, hvilken benämning tillades de "anfåktelser", af hvilka *Margareta* — en dotter till prosten i Kumla *Johannes Laurentii* — var angripen, och hvilka "oförmodade och svåra symptom" på sin tid väckte ett sådant uppseende, att biskopen i Vexjö *Johannes Bazius* intog berättelsen om denna "*obsessio corporalisa Diabolo*" i ett af honom utgifvet arbete²⁾, och biskopen i Strengnäs, sedermera erkebiskopen *Laurentius Paulinus Gothus*, gjorde den till ämne för en synodal-oration 1629³⁾.

²⁾ *Invent. Hist. eccl. Lib. VII. C. VII. p. 761.*

³⁾ För en och annan läsare torde nedanstående utdrag ur bisk. L. Paulini Gothi berättelse vara af intresse. Den är hemtat ur en disputation *De Spectris* af A. Dahlbohm und. prof. Joh. Esbergii præes. Ups. 1700.

"Anno 1627 præstigiæ quædam occiderunt in ædibus honorabilis Viri Dn. Johannis, olim Præpositi et Pastoris Kumlensis in Nericia, per Ejusdem Filiam Margaretham, quam Satanas primum elusit in Specie candida Aviculæ, deinde sapius in forma Viri nigri lusum aliquoties simulantis, postea lecitè Illam vulnerantis, tandem interneconem quærentis. Is, postquam tentationem reprobationis animo Illius instillasset, tædiosis pulsationibus principio ad parietem, ubi Lectum sum habuit, postea ubicunque versabatur, intra vel extra ædes, domi vel foris, in Templo vel alibi, gravissimas molestias fecit, idque spatio novemestri: Eo autem peracto illam corporaliter obsessam, gravissimis agitationibus, pulsationibus, membrorum nunc extensionibus, nunc coarctationibus miserandum in modum excruciauit; auribus oclulis ad interiora cranei et ad fauces retractis, audiendi, videndi et loquendi facultate ad aliquot horas penitus privavit; Solutis vero pro lubitu Lingue vinculis ad horrendas in Deum Patrem, Filium et Sp. sanctum, Illiusque Sacro Sanctum Verbum blasphemias incitavit, utque omnem cultum et honorem soli Deo debitum, sibi Satanae ab Ipsa assignari, dictu audituque horrendum, miserabiliter cœgit atque exagitavit.

Nio månader förrän Margareta, som var 15 år gammal, började sina botpredikningar, hördes i rummet, der hon bodde, knäppningar och bultningar i väggarna. I Oktober 1627 begynte hennes "profeterande" under ett ofantligt tillopp af menniskor. Hon sade sig besatt af onda andar, som emellanåt blefvo utdrifna af goda englar, hvilka piskade ut dem genom taket med ris. En god engel hade befallt henne förkunna, att sabbathen skulle firas på lördagen, enligt Mosaiska lagen. Hon bestraffade tidens lastbara lefverne, fördömde dryckenskap, högfärd och yppighet i kläder, såsom "valkar", kragar, sporrar, sammetsbindlar och snörprydda mössor; men begagnade under sina strafftal de oanständigaste utlåtelse och utför i de gröfsta hädelser emot Gud och hans heliga treenighet. Hon uppviste "himmelsbref" som intyg på sin guddomliga sändning. Före och efter predikningarne öfverfölls hon af de förfärligaste skakningar. Hennes lemmar ömsevis utsträcktes och sammandrogo sig. "Öronen tillstoppades, ögonen drogos in i hufvudet och tungan ner i svalget". På flera timmar kunde hon hvarken se, höra eller tala; men så snart hon återfick talförmågan "smädade hon Gud".

Efter ett halft års fortvaro slutade dessa beryktade uppträden i Mars 1628. I Strengnäs Konsistorii archiv förvaras en skriftlig berättelse om Præstigiæ Kumlenses, hvilken berättelse prosten Johannes Laurentii dit inlemnade några dagar före sin död.

Postquam vero tres integras Hebdomadas suam Tyrannidem in miseram Puellam manifeste exercuisset præstigiator ille, tempus opportunum jam advenisse ratus, quo et sue arrogantie promtissimos adplausores et pestiferæ seductionis facillimos adprehensores inveniret; in Angelum Lucis tergeminum se transformare, facie speciosa instar Solis, stola micante adparere, trifida manu flammeas gestando faculas incedere, concionatorem, exorcistam, miraculorum ostentatorem et futurorum buccinatorem solertissimum agere. Neque is Spirituum numerus constans mansit, cum aliquando tres fuissent, quandoque ad VII augerentur, nunc ad XVII, demum ad DCC cum baculis, pazillis et catenis ferreis adparuerint: Illorum primo III denique VII hausto quodam a Puella absorbtos, reliquis extra Illam et separatim in Cubiculo manentibus".

XVIII.

BONDUPPRORET 1653.

Vestphaliska freden hade höjt Sverige till en stormakt, hvars gunst söktes och hvars ogunst fruktades af Europas öfriga stater. Men det långvariga kriget hade kräft uppoffringar, som föga stämde ens med rikets inskränkta tillgångar, och de inre missförhållanden, som utbildat sig under ett adertonårigt krig i främmande länder, voro ingalunda utjemnade i och med freden.

Förmyndarestyrelsens förfarande att sälja kronogods och skattehemmanens räntor, till botande af de refvor i statsförvaltningen, som kriget åstadkommit, frälsets brådstörtade tillväxt och drottningens hejdlösa frikostighet mot lycksökare och gunstlingar, hade uppdrifvit skatterna till en fruktansvärd höjd. Allmogen, hvilkens sjelfständighet kanske aldrig varit allvarsammare hotad än nu, klagade på riksmötena öfver tunga skatter och besvär, öfver de många nya säterierna och deras friheter, öfver dagsverksskyldigheten till frälset, öfver sin i fara stadda skatterätt m. m.¹⁾ I flera landsorter, synnerligast i Småland, Nerike, Vermland och Dalarne, förspordes bland bönderna ett öppet knot. Slutligen utbröt upproret i Nerike i full låga.

Beväpnade bondhopar drogo kring landet och föröfvade våldsamheter, under hotelse att ihjelslå landshöfdingarna, rikets råd och all adel. De valde ibland sig en till konung, och denne lät, till tecken af sitt majestäts väldighet, bära framför sig en morgonstjerna såsom spira, och utnämnde bland sina anhängare serskild riksdrots, riksmarsk och rikskansler²⁾. Budkaflar kringskickades till de andra landskaperna med uppmaning att förena sig med de upproriska till landets befrielse. Skaror af missnöjde strömmade till och ett borgerligt krig stod för dörren.

Till Sveriges lycka hade resningen hvarken plan eller sammanhang. Det fanns inom hela den oroliga, uppstudsiga hopen ingen man af anseende, ingen, som var vuxen den upp-

¹⁾ Roth: Om Abalienationen och Reduktionen i Närrike, s. 17.

²⁾ Fryxell: Berätt. ur Sv. Hist. 10 D. 2 Afd. s. 174.

giften att leda och underhålla en verklig folkrörelse. Den uppkallade vapenstyrkan nedergjorde och förskingrade bondeskarorna. Hufvudmännen blefvo tagna till fånga och afrättade. Somliga skickades till Stockholm för att rådbråkas, halshuggas och steglås, dervid den kungliga höghetens sinnebild, morgonstjernan, bars framför de lifdömda vid uttåget till afrättsplatsen och begagnades vid rådbråkningen. Andra blefvo aflifvade i sin hemort Nerike.

Vi ha antydt de närmaste orsakerna till denna folkrörelse. Bonden såg frukterna af ett sträfsamt och tungt arbete sig alltid undanryckta genom ständigt växande pålagor och skattebördor, hans förmögenhets-omständigheter voro i ett afgjordt nedgående, hvarom de många skattevraks- och ödehemmanen buro vittnesbörd, hans jord försvagad genom brist på arbetskraft i följd af de folködande krigen³⁾. Ställningen, betryckt, alstrade modlöshet och förtviflan. Han beslöt att skaffa sig rätt; men beträdde olyckligtvis en väg, som i sig sjelf var en motsats till det rätta.

Det skulle utan fråga vara af intresse att något närmare känna denna folkrörelses omfång och utbredning i Nerike. Måhända skola fortsatta undersökningar i de föga påaktade, men för vår kulturhistoria icke oviktiga häradsarchiverna härom lemna någon upplysning. Att jäsningen varit stark och resningen allmän inom *södra* Nerike, kan ses deraf, att från Askersunds landsförsamling icke mindre än fem af upprorsmännen blefvo straffade till lifvet. I en gammal förteckning öfver döde inom denna socken år 1653 finnes en serskild afdelning, som har till öfverskrift: "Ilgiärningsmän Rättadhe. Uproriske fundne sist J Februario och sedan fångne och rättade. Aff Jnfödde i församlingen *Hindrich i gryten* Rättat vid Askersund; *Anders i holmen* bråkades och steglades i Örebro. Nyligen inkombne i förs. till att boo: *Oloff i Älgåsen* bråkades och steglades i Stockholm och *Hindrich i Spjuthult* bråkades och steglades vid Sanna stubbe på tiveen. Item *Nils i Spjuthult* legd Soldat bråkades och steglades vid Stockholm".

³⁾ Roth, I. c.

FOLKET.

XIX.

BYGGNADSSÄTT, KLÄDEDRÄGT, SEDVÄNJOR OCH BRUK I HÖGTIDSLAG OCH HVAR DAGSLIF I ÄLDRE TIDER.

Man kan säga, att Nerike för en mansålder sedan var i många delar detsamma, som för ett par sekler tillbaka. Enskiftet, som under de senaste årtiondena gifvit landet ett alldeles nytt utseende, hade ännu icke splittrat de stora byarna, och det var ingenting ovanligt att se en by, med trettio grannar och derutöfver, sammanpackad på en jordfläck, som nu skulle anses för liten till byggnadsplats för fjerdedelen af detta gårdsantal. Mangårdarna lågo tätt sammanbyggda och omgäfvos på alla sidor af de många och ännu mer sammanrösade ladugårdshusen. Allt var afsedt för närhändthet och bekvämlighet; intet för trefnaden. Och de förfärliga eldsvådor, hvilkas förödelse intet "brandstodsbolag" afhjelpade den tiden, förmådde icke verka någon ändring i det vedertagna byggnadssättet.

Boningshusen voro i allmänhet "envåningar", och utgjordes, åtminstone i början af 1700-talet, af s. k. kroppåstugor med takfönster. Ännu för trettio år sedan kunde man få se någon enda sådan som prof på huru byggnadssättet var för 200 år tillbaka. På hvardera sidan om den lilla förstugan låg ett större rum eller stuga, af hvilka den ena "*hvändas-stuga*" (hvardagsstugan) eller "*instuga*" utgjorde familjens vanliga uppehållsort, då rummet midtemot endast öppnades vid serdeles

festliga tillfällen och kallades "nystuga". Emellan de båda stugorna låg köket, med ingång från hvardagsstugan. Hvardagsstugans möblering var serdeles enkel, om man undantager några lyxartiklar, som straxt skola omnämnas. Rundtomkring väggarna gingo fasta bänkar, af hvilka den, som befann sig på gafvelväggen, eller väggen midtför dörren, kallades "dröset" (drottsätet), "dröstabänken", och var sjelfva högsätet. På denna bänk låg en aflång dyna, "dröstaborsten", på undra sidan klädd med skinn och på den öfra utsirad med en, ofta rätt konstnärlig, sömnad af ullgarn i allahanda färger. Framför dröset stod det hvitskurade ekbordet. Det var en ära, som endast vederfors förnämliga gäster, såsom presten, länsmanen eller ansedda slägtingar, att af värden inbjudas att stiga upp och sätta sig på dröstaborsten. På öfra ändan af den vägg, som var till venster, då man inkom i stugan, hade husbondfolket sin liggplats, en stor väggfast säng, i hvilken man uppkom på ett par trappsteg, "sängapall'n". Sängens fotgafvel utgjordes af ett skåp, som räckte till taket, "sängaskåpet", der husets dyrbarheter förvarades. Framtill doldes sängen af ett omhänge af rutigt tyg, "förlåten", som uppemot taket var fästadt vid ett slags hylla, "förlåtskransen", hvilken tillika tjenade som utställning af åtskilliga lyxartiklar, såsom tennstop och skålar, messingsflaskor, ljusstakar, allt fejadt och blankskuradt. Man kan säga, att förlåtskransen var en gradmätare på husets välmåga. Understundom fanns en dylik paradhylla öfver fönstret vid dröset. Den smala skiljeväggen, emellan dörrarna till förstugan och köket, betäcktes af en tre alnar lång och något öfver alnsbred linne-duk, "hängkläd", utsirad i båda ändar med quartersbreda fransar. Den nyttjades aldrig, utan var endast en prydnad. I ena hörnet af stugan, vid ingången till köket, befann sig den öppna rundspiseln, med spishällen ner emot golfvet, och så stor, att flera personer i den skulle kunnat rymmas. Omkring den samlade sig husets medlemmar, under de långa vinterqvällarna, vid den flammande brasan, hvar och en med sitt "qvällsgöra", kvinnorna vid spinnrocken och männen vid "tälgkubben" eller "not-

stoln" och barnen uppmärksamt lyssnande till sägnerna och visorna, af hvilka några prof komma att anföras längre fram. På sidan om spiseln i den ena sidomuren, som var dubbelt så tjock som den andra, fanns bakugnen, som, derföre att katten i den hade sitt vanliga tillhåll, på skämt kallades "*kattsaln*". Framför ugnöppningen låg "*åskegräva*", en murad fördjupning, dit man samlade ugnsglöden och askan från spiseln.

Inredningen i nystugan var i det närmaste densamma som i hvardagsstugan, med den skilnad blott, att här icke fanns någon säng, hvarföre dröstabänken sträckte sig utefter hela gavelväggen. Rundtomkring alla väggar hängde husfolkets helgdagskläder; och de släthyflade innanbräderna i taket voro någon gång, i likhet med kyrktaken, sirade med bjerta målningar i vattfärg.

På ena sidan om den gräxbeväxta gårdsplanen, der kalvar, grisar och höns sällskapade i god grannsämja med husets barbenta och hvithåriga plantor, låg visthusboden med sitt utbyggda loft, och på andra sidan stallet, öfver hvars dörr en hög eller uggla satt uppspikad, såsom ett osvikligt medel mot koller på hästarna. Midt för mangården var "*fårakätten*" (fårhuset) och "*fäjsé*" (kostallet), åtskiljda genom "*sköfvet*", en öfverbyggd portgång, genom hvilken man inkom på gården¹).

Det var fordom vanligt, att innevånarne i olika socknar tillade hvarandra namn med afseende på de olika sockendrägterna. Skiljaktigheten i klädseln var likväl obetydlig och bestod knappt i annat, än den olika färgen på karlarnes rockar. Så kallades Edsbergsbönderna af sina sockengrannar "*korpar*", emedan deras helgdagsdrägt utgjordes af svart rock och hatt, Kumlabönderna "*stutar*", för deras bruna söndagsrockar, Glanshammarsboarna "*aborrar*", derföre att de kring rockkragen och uppslagen hade röda lister, o. s. v. Föröfrigt voro kläderna till

¹) På somliga trakter var den byggnadssed gängse, att lägga husen parallellt med hvarandra. För att då kunna komma in till stugubyggningen, hade man först att färdas genom sköfvet och öfver ladugården, sedan genom den öfverbyggda "*porten*" emellan visthusboden och stallet, som lågo under ett tak midt emot stugan, och så in på gården.

snitten öfverallt lika och ungefär sådana, som de än brukas i bergslagerna, nemligen lång rock med ståndkrage och häktor, kortbyxor utan hängslen, "*lédbankaböxor*", samt strumpor och skor. Qvinnorna voro i högtidslag klädda i kjol och tröja med långa skört. Sommartiden utbyttes tröjan mot ett lifstycke af kalmink, med utklippta uddar, "*flåckor*", kring lifvet. Detta lifstycke var utan ärmar. Dessa ersattes af långa lintygsärmar med utsydda linningar vid händerna. En synnerlig omsorg egnades åt hårets klädsel. Det bars uppstruket och fästades med bjert färgade band öfver hjessan, och öfver alltsammans bars en hvit stärkt mössa, "*hufva*"²⁾). Tofflor med höga klackar och invändigt klädda med rödt saffian fulländade klädseln.

Detta var högtidsdräkten i slutet af 1700-talet, då en viss lyx, serdeles i qvinnornas klädsel, redan vunnit insteg. Den äldre tidens dräkter voro utmärkta för enkelhet och allvar, och man finner af gamla kyrkohandlingar, huru församlingarna på flera ställen dels genom böter eller annat straff velat motarbete den tilltagande yppigheten och prålet i kläder³⁾, dels genom formligt ingångna öfverenskommelser sökt gifva helgd och anseende åt sina sockendräkter, sådana de af ålder varit brukade⁴⁾.

²⁾ Ett eget slags fruntimmershufvudbonader, som likväl mest nyttjades i hvardagslag, voro de s. k. "*stjerthattarna*", som för några år sedan ännu voro i allmänt bruk i Stora Mellösa.

³⁾ *Svennevad, Sockenstämno-Protocoll d. 10 Maji 1697.* "§ 8. Blef slutit, att högfärden skall allmänt afläggias, och ingen bondebräng må gå medh knapptröija, eller bondepjiga medh band och brokota kläder, dhen, som dheremot bryter skall strax sättjas i stocken". — Följande året står återigen för *d. 30 November:* "§ 4. Lades 1 kannu vijn på dhen Skräddare, som gör någon råck åth bondebrängar, på annat vijs än gambal plägsedh varit, och dhen dräng, som kommer medh knapptröija til kyrkian sättjes i stocken, iämväll dhe bondebrängar, som koma medh sijna gula lifgehång. Sammaledes pijgor, som komma medh sina brokotta mössor och kragar till kyrkian".

⁴⁾ *Sköllersta, Protoc. d. 18 Oktober 1741.* "För att afböija then otidiga ändringen och yppigheten i kläder, som dagligen sig föröker, besynnerligen hos ungt och östadigt folk, thy slöts af Skyllersta Församling: 1:o Valmarsrockar vele vi bruka, som äro rätt och slätt gjorde, med små klädes eller vallmars uppslag, och igenhäktas med häkten, utan rynkor och fickor; eller sådana, som hafva tväre fickor, hvilka med knappar och knapphåhl igenknäppte varda, eller ock sådane, som äro gjorde med kraga kring halsen och långå fickor utan knappar och knapphåhl; afläggandes här med så väl rockar af kläde, som andra sätt att rockarna förfärdiga, utom the trenne som i thenna punkten förmälte äro. 2:o Til tröijor skal brukas hemmaväfvat tyg eller sämskade skin, så vida tilgång thetill kan finnas, eller ock kläde, som våra fäder i tröijor til heders brukat, och vi sammaledes bruka vele; men these tröijor, vare sig af tyg, skin eller

Lefnadssättet var i hvardagslag tarfligt. Bonden, hans hustru och barn klädde sig i de kläder, som förfärdigades i huset. Åkern och ladugården försåg huset med alla dess nöd-
torfter, och kontanta utgifter till hushållets underhåll, som hade uppgått för året till en summa, motsvarande Femtio riksdaler nu för tiden, skulle ha ansetts oerhörda. Sill och salt voro nästan de enda varor, som hemtades hos köpmannen. Kåffe var en okänd öfverflödsvara och honing ersatte sockret. Men vid gästabud gick det rundligt och skrytsamt tillväga. Barn-
dop, bröllop och begrafningar voro alltid laga anledningar till ett öfverdådigt kalasande. Och som många, nu försvunna, bruk och sedvänjor voro förbundna med de gästabud och festligheter, som föranleddes af dessa viktiga tre skeden i människolifvet, skola vi något utförligare omtala dem.

B a r n d o p.

Ifrån det ett barn föddes och tills det var kristnadt, skulle alltid eld brinna i spiseln, att icke trolen måtte komma och

kläde, blifva rätt och slätt gjorde, utan kraga, rynkor och knappar. 3:o Vaxläders eller så kallade Tyska skor vele vi icke bruka, utan skal både man och qvinna hafva smort eller passerläder til skoor, som hemma i socknen gjorde äro, finnandes vi för oss anständigast at igenbinda them med rennar; men om någon är så ostadig, at han icke vil blifva vid thetta gamla Svenska maneret, stånde honom fritt at betjena sig af spännen. 4:o The, som villa bära lifstycken, måga til them taga skin eller hemmaväfvat tyg; men kalminker och kjöpte tyger, af hvad namn de äro, skola icke af någon mansperson bäras i lifstycken. 5:o Hvita manshandskar, nattkappor och förärmar, som nyligen hafva begynt komma i bruk, samt färgade yllna och regarns-strumpor, så mans som qvinnos, afsäga vi oss aldeles och blifva härefter vid yllua ofärgade eller ock klädesstrumpor, såsom ock vid sämska- och klippingshandskar som hemma i S:n gjorde äro. 6:o Hvad våra hustrur och döttrar beträffar, blifver theras klädebonad tröija och kjortel, som uppå thet vahnliga och här brukeliga sättet gjöres, kunnandes the thertil utom thet tyg, som the sjelfva tilvärka, bruka kläden och klädessarger, men sattiner, Caituner och andra kjöptyg, af hvad namn de vara må, utom de här förmälta, skola af them til tröija och kiortel icke brukade varda. 7:o Silkesnäsdukar, som nyligen hos qvinfolken i bruk kommit, vele vi ock ifrån them hafva afskaffade, undantagandes the svarta, af hvilka hustrurna som så behaga sig kunna betjena . . . These anförda punkter åtaga vi oss samteligen så för oss sjelfva som för våra barn både nu och i framtiden ovägerligen att hålla, begripandes icke härunder tjenstefolket ifrån andra Socknar, som kort tid uti Förs. vistas och sedan bortflytta, så framt the icke sjelfva af fri vilja til vår sed sig beqvåma. Men alla af bondeståndet, som komma i Förs. att sätta sig härned, förbinde vi härmedelst til en och samma sed med oss, om the eljest vilja i våra samqväm och omgångne lidhne blifva, och icke för utbölingar och sedskiämmare utan för Skyllersta Församlings rättsiute sochnefolk erkiände varda”.

utbyta barnet mot ett af deras slägte, hvilket byte, när det hände, ingen kunde märka, förrän barnet vardt äldre, då man med fasa varnade, att ungen var en "byting" — ett missfoster med stort hufvud och puckel på ryggen — som ideligen skrek och aldrig kunde mättas. — Den fremmande, som kom in, der det fanns ett nyfödt barn, måste först gå fram och röra om elden i spiseln, ty eljest blef barnet "otryggt" (skrikigt). Var den, som kom in i stugan, en karl, borde han lägga något mynt till barnet i vaggan, ty annars "miste han hatten". Detta var ett bruk, som ej fick åsidosättas, och då rika slägtingar gjort deras besök, såg man icke sällan "hvita dalrar" blänka på barnets hufvudkudde. Dylika föräringar af silfver gjordes äfven åt barnet af faddrarna och gästerna, när dopet skedde hemma hos föräldrarna. Men vanligen förrättades döpelsen i kyrkan. Det var icke ringa besvär, isynnerhet för den, som förut låtit döpa flera barn, att finna passande och villiga faddrar. Ty utom faddergåfva åt barnet, hade faddrarna att gifva presterna "altarläge", eller, som det gemenligen kallades, "sätta åt på altarläge", hvilket bestod deri, att hustrun, som bar barnet, uppdukade på ett bord vid altaret åt kyrkoherden hvarjehanda "förning" i matvaror, såsom kakor, bullar, ostar, smör m. m., under det "pigfaddern", eller den ogifta qvinnan, som stod fadder, frambar vid ett annat bord sina gåfvor åt kapellanen⁵⁾. Naturligtvis borde dessa förningar, som skulle uppradas och mönstras af

⁵⁾ *Stora Mellösa, Sockenst.-Protoc. d. 5 Nov. 1711.* "§ 3. Kyrkoherden begjerte flitigt af Församlingen, at dhe ville i vänlighet bedia sina hustrur, då de behaga åt sättja på Altarläge, väll baka dem efter man kunde räkna 7 eller 8 Altarlägen på rad, som varit illa bakade, at folket inte kunde ätat"; — och "det är af urminnes tider transfererat uppå den, som bär barnet, at hon skal gifva åt altarläge åt kirkioherden och uppå bondepjigan, at hon gier åt Capellanen" . . . Då dervid, enligt samma urkund, två bönder frågade med hvad rätt presterna taga emot sådana offer, samt talade om "den nya förordningen, som kon. Carl XI beviljade", hvarigenom dylika offer afskaffades, så svarade pastor: "Emedan them står fritt att kalla dhe rijkaste, som väll kunna gie ut det, som dhe ock göra, så kan det intet vara emot någon förordning eller billighet. Så är och detta 2:o at vetta: att kyrkoherden här i Mällösa aldrig får sin richtighet af församl. i fiske i Norss, af hvilken dhe lijkeväll kunnat fådt öfver 100 tunnor här i Församl. i åhr allena, och alldrig af föhl och annat, som man vijll förbigå, så kunde Församl. uti dhetta ena icke vara så strijdiga, at förtijga det myckna Öhlet och Bränvijnet hvar och en får, när han har något at leverera i prestgården".

hela församlingen, vara tilltagna så rundt och hederligt som möjligt, hvarföre det ej så sällan hände, att förmögna personer, som föröfrigt icke voro kända för något gnideri, undandrog sig äran af ett fadderskap, endast för de dermed förenade kostnaderna. När faddrarna efter slutad gudstjenst återkommit, öfverlemnade "*gudmor*" (den gifta qvinnofaddern) det nydöpta barnet till fadern, som med hög röst nu för första gången nämnde det vid namn, och derpå räckte det till modren, som i sin tur upprepade namnet, efter hvilken ceremoni det egentliga "*kristninga-kalaset*" började och under de vanliga formerna fortsattes till långt efter midnatten.

Under 1600- och början af 1700-talet voro ännu många af våra gammalnordiska vackra dopnamn i bruk, af hvilka vi, vid genomögnandet utaf några af de äldsta dopböckerna, antecknat följande, såsom vanliga mansnamn: *Amund, Berndt, Björn, Boo, Botulf, Botvid, Bryngel, Börje* (Birger), *Dan, Denerert, Folke, Gerdt* (Gerhard), *Gunnar, Hemming, Iffvar, Ingevald, Ingmar, Klement, Melcher, Rafvel* (Ragvald), *Ribbe, Stafan, Svante, Svenning, Tufve* och *Åke*, — samt qvinnnamn: *Barbro, Elin, Elleka, Elsa, Gertrud, Gullborg, Ibba, Ingeborg, Ingiäl* (Ingegärd), *Ingrid, Malin, Marit, Ramfrö* (Ramfrid), *Sigrid, Signe, Sissila* (Cecilia) och *Valborg*.

Frieri och Bröllop.

När en ungersven fattat tycke för en flicka i byn eller socknen⁶⁾, och föröfrigt befann sig i den ställning, att han kunde ingå äktenskap, afsändes den s. k. "*bönmålskarln*", vanligen en äldre man, med vana vid dylika beskickningar och känd för att kunna väl lägga sina ord, till den utkorade, der han efter en passande inledning, dervid han hade att framhålla

⁶⁾ För en mansålder sedan var det ännu så ovanligt att giftermålen skedde utom socknen, att, då en gång bruden var från närmaste grannsocken, den vigselförrättande presten deraf tog anledning att till ingångsspråk för brudtalet välja Dom. Bok. 14 kap. 3 v.: *Är nu ingen qvinna ibland dina bröders döttrar, och allt mitt folk, att du går bort och tager dig hustru när de Philisteer*, hvilket tal så när hade gjort bröllopsståten om intet, emedan grannpresten, som äfven var närvarande, fann sig så förnärmad, att han hotade att resa ifrån hela herrligheten.

friarens stora förmögenhet, utsigter på arf och andra förträffliga egenskaper, omsider framställde en höflig förfrågan, om den omhandlade personen hade lof att "helsa på". Som giftermålet i vanligaste fall förut var afhandladt och beramadt både emellan kontrahenterna sjelfva och deras slägtingar, så var bönmålskarlns uppträdande många gånger icke annat än en formalitet, ämnad att gifva eclat åt en redan aftalad förbindelse. Sedan det svassande talet var slutadt, vände sig ungmön till sin far och frågade, om hon hade hans tillstånd att "lofva bort sig", och då han härtill sagt sitt "ja", anmodades bönmålskarln att framföra hennes svar till friaren, att han nu vore "välkommen", hvarpå ombudet ståtligen undfägnades och frieriet var afslutadt.

Den derpå följande förlofningen skedde ej med ring, utan med åtskilliga fästegåfvor, som de trolofvade förärade hvarandra, hvilka gåfvor med ett gemensamt namn kallades "*begåfning*" och ansågos lika förbindande som en ringförlofning. Fästmannens begåfning bestod i "*brudbok*" (psalmbok), "*brudschal*" (silkeshalsduk), "*brudhandskar*", utsydda med silkesblommor och paljetter, samt "*stycke*" och "*bindmössa*". Fästmöns fästegåfvor utgjordes af "*lärittaskjorta*" (lärtsskjorta), "*brudgummastrumpor*" och "*brudgummaväst*". Blef förlofningen af en eller annan orsak om intet, var den utaf parterna, som slog upp partiet, skyldig att återlemna begåfningen eller lösa dess fulla värde med penningar. — I äldre tider brukade fästmän, åtföljd af någon hustru i släkten, vandra omkring till fränder och grannar för att insamla gåfvor till den blifvande bosättningen. Detta kallades "*brudstugång*", men blef såsom ett oförsynt tiggeri, som icke sällan utsträcktes till alldeles okända personer, inom flera församlingar genom formliga sockenstämmobeslut afskaffadt⁷⁾.

Sedan det var utlyst, eller de unga, som skulle gifva sig, som man sade, "tre gånger ramlat utför predikstolen", och en-

⁷⁾ *Svennevad, Sockenst.-Prot. d. 30 Nov. 1696.* "§ 7. Blef brudstugugången, såsom ett oförsvarligt tiggeri, alldeles aflagd, och om någon understår sig här efter åth att löpa dherefter i Socken böte både pijsa och hustru, som henne följer, hvar sin kannu viju til kyrkian och hvad the hafva samblat tags dhem ifrån igenom fjerdingmannen och gifves i fattigstufvan".

dast en vecka återstod till bröllopet, begåfvo sig brudens fader och hans blifvande måg ut att bjuda till gästabuds. Qvällen före bröllopsdagen, då brudparets hela släkt på manssidan samlat sig i brudgummens hem för att fira det s. k. "uttagsölet", förfogade sig bruden till "*brudsätan*", eller den, som skulle kläda henne, hvilken vanligen var prestfrun i församlingen. — Bruddrägten, som bestod af svart klädning "med släp", omslöt kring lifvet af ett bredt skärp, "*brudbältet*", i hvilket "*brudschalarna*", ett par brokiga silkesdukar, voro fästade och nedhängde en på vardera sidan. Bröstat betäcktes af "*bröstlappen*", en trekantig duk, öfversållad med perlor och andra grannlåter. På hufvudet bars guldkronan med krans och slöja, samt blommor och glit- ter i oändlighet. — Tidigt om morgonen på bröllopsdagen in- fann sig brudgummen, åtföljd af presten, brudpigorna och dem, som hos honom varit med på uttagsölet, för att afhemta bru- den. Sedan denna intagit sin plats bredvid brudsätan i brud- vagnen, ordnade sig "*brudstassen*" i följande ordning: först tvenne "*brudriddare*", till hvilka gemenligen utsågos husarer, hvilka ge- nom sin uniform skulle gifva mera glans åt det hela, spelmän- nen, presten och brudgummen, den senares släktingar, två och två, alla till häst, brudvagnen med brud och brudsäta, samt brudpigornas vagnar. Efter redo brudens fader, bröder och släktingar samt andra inbjudna gäster, äfvenledes två och två. Som man alltid ställde så, att man i god tid anlände till kyr- kan, gick bruden, ledsagad af brudpigorna och de uppvaktande brudriddarne, in i sockenstugan för att afvakta gudstjenstens början och låta sig beskådas af den vid sådana tillfällen talrikt församlade menigheten. Vid sammanringningen satte sig stas- sen i rörelse, i den ordning nyss nämndes, och intågade med full musik i kyrkan, hvarpå vigseln förrättades vid altaret. Så- som tecken af sitt blifvande husbondvälde bar brudgummen un- der vigselakten en kort piska med läderrem. Efter vigseln in- togo brudgum och brud sina platser i brudstolarna, vanligen ett par ländstolar, i choret, med ryggarna åt församlingen, tills presten från predikstolen läst "Fader vår", då de vände sig mot

församlingen och förblefvo i denna ställning tills predikan var slutad, då brudmessen sjöngs och pellet höjdes. Efter gudstjenstens slut och innan brudskaran lemnade kyrkbacken, gick bruden ännu en gång in i sockenstugan för att af de församlade låta sig ses och beundras, och emottog här af sockenqvinorna, som icke voro bjudna på bröllopet, deras lyckönskningsgåfvor, bestående i ostar och "*vispebröd*". Då stassen närmade sig bröllophuset sprängde brudriddarne i firsprång förut för att anmäla brudparets ankomst, men skyndade genast tillbaka, för att i spetsen för brudskaran intåga i bröllopgården. Här var nu allting i ordning till ett högtidligt emottagande. Vid sköfvet och förstugudörren reste sig de hvita, afbarkade "*brudgranarna*" med sina gröna kronor i toppen. Förstugutrappan var rikligt kransad med friskt granris, som äfven finhackadt var strödt öfver alla golfven, i förstugan, stugorna och köket. I bröllopsstugan stod bordet dukadt, ymnigt försedt med alla de förningar, som hustrurna haft med sig, då de, medan brudståten var åt kyrkan, anländt till bröllophuset. Alla väggar i bröllopsstugan voro klädda med lakan, utsirade med bandrosor och silkesschaletter, och i taket öfver brudparets stolar, vid öfra ändan af bordet, var uppsatt ett lakan, såsom thronhimmel, med band och bjerta silkesdukar. — Så snart bruden stigit ur vagnen, begaf hon sig till köket att "helsa på kokmor" och smaka en sked af gröten, hvarpå hon återvände till den i förstugan väntande brudgummen, vid hvars hand hon inträdde i bröllopsstugan och fram till brudstolarna, som hade sin plats i öppningen af det dukade hästskobordet, der presten väntade. Sedan han öfver brudparet läst brudbönen, och psalmen: "*Kom helge Ande, Herre god*"⁸⁾ blifvit afsjungen, emottogo de nygifta de närvarandes lyckönskningar, åtföljda af rikliga gåfvor i kakor och ostar, som af brudpigorna emottogos att tills vidare förvaras. — Nu var tiden inne att sätta sig till bords, och den måltid, som då började, räckte vanligen i flera timmar. Hvarje ny rätt skulle vederbörligen "*inspelas*", och "*källarpigorna*" kre-

⁸⁾ N:o 180, G. Ps.-B.

densade flitigt ölbägarena, medan värdarne manade på att låta silfverkapparne med bränvinet gå omkring. När steken blifvit inspelad höll presten brudtalet, långt som en predikan och späckadt med bibelspråk. Efter talets slut kringbars brudskålarne, i hvilka de närvarandes gåfvor, bestående i silfver och penningar, insamlades åt de nygifta, hvarjemte de närmaste släktingarne hvar för sig lofvade de unga något "till bos", d. v. s. utfäste sig att lemna något till deras bosättning, såsom boskap, säd, penningar o. d. — Derefter skulle bruden utskifta brudgåfvorna. Dessa, hvilka hon rätteligen sjelf borde hafva förfärdigat, utgjordes af linnelärfter till presten och brudsätan, ullstrumpor åt svärfadern och svågrarna, hvita förkläden åt svärmodern och svägerskorna o. s. v. — Ett af de närvarande barnen läste ifrån bords, hvarpå presten tog upp psalmversen: "När vi äre glade och mätte"⁹⁾, hvaruti alla instämde.

Så snart bordet blifvit borttaget och stugan utröjd, uppspelades "brudpolskan". Presten öppnade dansen med bruden, eller, som det hette, "dansade brudgummen till". Brudgumme och brud dansade derefter med hvarandra, och så hela skaran af släktingar och gäster efter skyldskap och värdighet, karlarne med bruden, och kvinnorna med brudgummen. När hvar och en fått en sväng med brudparet, blef dansen allmän. Under tiden undfägnades bröllopslaget med kallskål, öl och bränvin: och så förgick tiden tills qvällsvarden. Men innan qvällsbordet dukades, återstod att "dansa bort bruden". Detta tillgick så, att under det en munter polska spelades, trädde bruden fram på golfvet och alla flickorna slöto en ring omkring henne. Kronan togs från brudens hufvud, och med förbundna ögon satte bruden henne på än den ena och än den andra af flickorna, dansande om med dem, och i den tur hvar och en "fick kronan", i den ordning troddes de ock bli gifta. Men under det dansen pågick som bäst, skyndade hustrurna fram för att tillägna sig bruden, hvilken nu ej längre fick räknas bland de yra flickorna, utan tillhörde *deras* allvarsamma krets. Efter ett svagt

⁹⁾ N:o 340, v. 2, G. Ps.-B.

motstånd från de förras sida, öfverlemnades hon till "gummorna", som nu, med "ungmor" emellan sig, sirligt svängde om i "gummedansen". Derpå togo alla ogifta karlar i ring och började i sin tur en vild och stormig dans med brudgummen. När bullret och oväsendet nått sin höjd, togo de starkaste honom på sina axlar, och från denna upphöjda plats drack han afskeds-skålen för ungarlivvet. Nu uppstod en strid, som mången gång syntes vådlig för lif och lemmar, mellan "pojkarne" och de gifta männen, hvilka det nu tillkom att taga brudgummen ifrån de förra, och när detta omsider lyckades, begyntes "gubbedansen" på samma sätt, som förut gummedansen med bruden.

Under tiden hade bruden varit borta och aflagt bruddräkten och återkom, klädd som ungmor, bärande ett fat med bakverk, såsom "tolfhål", "gorskakor", "vispebröd" och "hveteringar" ¹⁰⁾, till bevis på den moderliga omtanka, hvilken hädanefter tillkom henne som gift. Efter intagen qvällsvard aflägsnade sig gästerna, de mera långväga att inqvartera sig i granngårdarna, och de närboende för att resa hem; alla likväl bjudna att återkomma följande dagen.

Tidigt om morgonen, och innan någon var uppstigen, skulle "ungfar" med bränvinsflaskan och ungmor med ost och bröd, företrädda af spelmännen, besöka alla grannarna i byn för att på sängen traktera dem och deras nattgäster. — Så väl den dagen som den följande fortsattes festen med ätande, drickande, dans och allahanda upptåg. Till de senare hörde, i somliga socknar, att sista dagen hafva på bordet stående en soppskål med pålagdt lock. Någon af de närsittande uppmanades af värdarna att aflyfta locket, då en lefvande höna, som säkert funnit sig föga trakterad af att på detta sätt blifva in dragen i bröllopsstojet, rusade ur skålen, samt flaxande och skrikande gaf sig på dörren. Detta var en höflig erinran till

¹⁰⁾ Af dessa bakverk, som icke fingo saknas i ett väl ordnad gästabad, voro *Tolfhålen* ett slags stora kringlor, lagda på ett eget sätt med tolf hål, *Gorskakor* gorån, *Vispebröd* tunna hvetkakor, utkrusade med runda trästämplor och glattade med påstruken ägghvita, samt *Hveteringar* smärre kringlor af hvetedeg.

de närvarande om, att tiden ock för dem var inne att göra detsamma.

B e g r a f n i n g.

Straxt efter döden och så fort lämplig "tvättgumma" hunnit tillkallas, togs liket ur sängen och flyttades i en bod eller i ett uthus, hvilket kallades att "tvätta ut" den döde, emedan utflyttningen föregicks af en nödtorftig tvagning af likets händer och ansigte, då på samma gång sänghalmen uppbrändes, att den döde icke skulle "gå igen". Efter några dagar skedde svepningen, dervid den urgamla plägseden någon gång öfvades att låta den döde få med sig i grafven hvad som i lifvet utgjort hans lust och förnöjelse. Det händer nemligen icke så sällan vid graföppningar, att bland lemningar efter lik, som blifvit jordade för en eller annan mansålder sedan, påträffas äldre mynt, tobakspipor, snusdosor och till och med små bränvinsflaskor, ehuru något fynd af det sistnämnda slaget, mig veterligt, icke blifvit gjordt i Nerike. — Jordfästningen skedde alltid på söndag eller annan helgedag, vid sammanringningen till högmessan. På morgonen, begravningsdagen, samlades alla "i roten", så väl män som kvinnor, antingen de voro bjudna eller icke, i sorgehuset för att åtfölja den aflidne till hans sista hvilorum. Sedan alla blifvit undfägnade, lästes några böner och afsjöngs en psalmvers, hvilket kallades att "sjunga ut" liket, hvarpå de, som skulle bära den döde till grafven, kullkastade stolarna, hvarpå kistan stod, samt utburo och satte henne på likbåren, hvarefter liktåget satte sig i rörelse, i hvilket både män och kvinnor deltog, alla gående hela vägen från sorgehuset till kyrkan. Männerna voro indelade i vissa, minst tre, "bärarelag", som aflöste hvarandra under vägen, men ordnade så, att första laget, som mest bestod af den aflidnes husfolk och aflägsnare släktingar, tog den döde ur huset och jemväl bar kistan in på kyrkogården. När processionen nalkades kyrkan, stannade den på ett gifvet ställe, som oföränderligt var detsamma vid alla begrafningar, dit presten gick sorgetåget till mötes för att un-

der ringningen beledsaga det till grafven. Liksom före, afsjöngs äfven efter jordfästningen en psalmvers, derunder grafven igen-skoflades af den dödes närmaste anförvandter på manssidan. På några ställen brukades att framför kistan bära ett enkelt grafkors af trä, på hvilket den dödes namn, födelse och dödstid samt någon vers eller bibelspråk var skrifvet, hvilket kors genast uppsattes, så snart grafven var igenkastad ¹¹⁾).

Under gudstjensten satte sig enkan och de djupast sörjande på det aflägsnaste rummet i kyrkan, hvilken plats af henne sedan bibehölls under sorgeåret, hvarjemte hon, såsom ytterligare tecken af sin stora sorg, icke nyttjade psalmbok, icke stod upp med den öfriga församlingen, när evangelium lästes, samt bar det hvita doket så långt neddraget, att ansigtet i det närmaste doldes. Efter gudstjenstens slut samlades släkt och grannar åter i sorgehuset till gästabud, men denna gång inga andra än de, som voro inbjudna.

Af årets högtider firades egentligen endast *Julen*. Och var seden, att alla julsysslor, såsom slag, brygd och bak skulle vara undangjorda, så att inga sådana göromål behöfde förrättas på sjelfva julaftonen. Sedan alla "doppat i grytan", hvilket var den enda middag, som bestods den dagen, inbars julhalmen och utbreddes öfver golfvet, der han fick qvarligga till annandagen, men på sina ställen äfven under hela helgen. Alla kreaturen fingo, utöfver den vanliga utfodringen, en extra förplägning, som utdelades af husbondefolket sjelfva, i det de till hvar och ett yttrade: "här har du för att du skall veta, att det är jul!" — hvilken julfägnad till och med sträckte sig till småfoglarna, åt hvilka en otröskad "hafrenek" (hafrekärfve) uppsattes på en stång på gården. — I skymningen, sedan alla iklädt sig högtidsdräkten, dukades julbordet, der tre ofantliga kakor, kallade "*juloxarna*", utgjorde bordsprydnaden under hela helgen, efter hvars slut de omsorgsfullt förvarades och gåfvos åt oxarna, när vårbruket begynte. När alla voro samlade, sjöngs en, stun-

¹¹⁾ I Sköllersta brukades att på korset hafva en liten visaretafla målad, hvars visare utpekade timmen, när den döde afled.

dom flera julpsalmer, hvarpå man satte sig till bords, der lut-fisken, sötgröten och skinkan utgjorde uppslaget till det kalasande, hvilket förr, liksom än i dag, var hufvudsumman i all julglädje. Under qvällsvarden lades litet gröt på en tallrik, hvarmed en af flickorna aflägsnade sig under djup tystnad. Detta var åt "tomten", och utsattes i ladugården. — Det hedniska bruket, att julaftonen "*gå årsgång*", synes varit alldeles okänt i Nerike.

Klockan fyra på morgonen började juldags-ottesången, och för att hinna till kyrkan i rättan tid, brukade mången, som hade lång kyrkväg, serdeles i de större bergslagssocknarna, genast efter intaget qvällsmål anträda färden till julottan. Hvem minnes icke julottan i våra barnaår? Huru många af våra ljufvaste minnen äro icke förbundna med de tindrande julblossen, som likt vandrande stjernor i den mörka julnatten på alla väggar närmade sig kyrkan, genom hvars fönster de redan tända julljusen blickade de ankommande till mötes! Hvar och en, när han kom fram på kyrkobacken, kastade sitt bloss på det flammande julbålet, som bådade god äring för det kommande året, om lågan och röken steg rätt i höjden; men motsatsen, om elden ofta kastades åt sidan, eller bålet icke ville brinna. Men det var ej nog att kunna hoppas en god skörd, det var äfven af vigt att få honom tidigt inbergad, och den, som först kom hem ifrån julottan, troddes också få sin säd först under tak. Så snart högmessopredikan var slutad, blef det därför en allmän uppståndelse i bänkarna för att komma ut och hem, dervid det ej var så alldeles ovanligt, att den, som hade lång väg och ej vågade lita ensamt på egen fortfärdighet, sökte genom hvarjehanda skälmstycken, såsom att gömma selstickorna, afskära tömmarna o. d., uppehålla grannarna och bereda sig sjelf det önskliga försprånget.

Tidigt annandagsmorgonen väcktes de sofvande af bygdens ungherrar med Staffansvisan:

Staffan var en stalledräng,
Håll dig väl, fålan min!

Han vattnade sina fålar fem.
 Ingen dager synes än;
 Men stjernorna på himmelen de blänka.

En uppmärksamhet, som alltid måste gäldas med en ståtlig undfägnad. Trettondedagsottan gjordes en ny uppvaktning, då de sjungande i allahanda förklädnader, som skulle föreställa konung Herodes, de tre vise männen, Judas med pungen m. fl., buro emellan sig "*trettondedagsstjernan*", af oljadt papper med brinnande ljus, och väckte folket med en sång, som började:

God morgon, härinne, båd' qvinnor och män!
 Husbönder, matmödrar gå hastigt ur säng.

Men den gången kunde artigheten icke lönas med mindre, än att sällskapet, utom trakteringen, fick ett tillskott i penningar och matvaror, som hopsamlades och bars af Judas, och sedan förtärdes, när ungdomen i slutet af helgen hade sina julgillen. I dem deltego sällan de äldre. Men dessa tvekade derföre icke att någon gång i en munter slängpolska påminna sig yngre dagar, och tillställde *sina* dansnöjen, hvilka, alltefter som de voro anordnade af de gifta karlarna eller hustrurna, erhöilo de mindre välljudande benämningarne "*gubbarul*" och "*käringaskrällar*", och bevistades af både gamla och unga. Tjugonedagen afdukades julbordet och utbars julhalmen. Åtminstone ett af jul-ljusen måste alltid gömmas för att tändas Kyndelsmesso-aftonen, som kallades "*lilla julen*", och hos de förmögnare firades med samma högtidsmat, som på julaftonen.

Påskan hade som högtid ingenting serskildt utmärkande, förutom det ännu öfliga skjutandet påskaftonen, för att bortskrämma trollpackorna, som voro på väg till Blåkulla, hvarjente man redan vid påskveckans ingång tog sina försigtighets-mått för att skydda hus och egendom, och synnerligast kreaturen, mot deras förgöring, genom att rita kors med tjära på dörrarna till stallet och ladugårdarna, och lägga stål under förstugubron. Såsom högtidsaftnar firades förförligt *Valborgmessen* med de sedvanliga eldarna, *Midsommaraftonen* med sina majstänger, och framför allt *Trefaldighetsaftonen*, då så väl friska

som sjuka samlades vid vissa källor¹²⁾, som kransades med löf och blommor, och i hvilka krymplingen och den, som hade ett annat syfte med sitt besök, än blotta nöjet, i tysthet offrade ett småmynt och drack af det undergörande vattnet.

En mängd sedvänjor och bruk af mystiskt vidskeplig art, dels lemningar efter en förträngd naturreligion, dels kvarlevor af påfviska villfarelser, voro dessutom förbundna med hvar och en af de större högtiderna. Men om dem få vi tala, då vi på ett ställe sammanföra spillrorna af den nationella öfvertro, som i dagligt tal benämnes "*skrock och signerier*", och vända nu blicken som hastigast till en annan sida af våra förfäders lif, nemligen deras hvardagslif.

Till snitten skiljde sig hvardagskläderna intet från helgdagsdräkten. Karlarna buro, då de voro i arbete, likaväl som på söndagen, sin häktrock, som dock under sommaren utbyttes mot en skörtjacka eller s. k. *långväst* — en långtröja, som gick ned öfver höfterna — samt kortbyxor, grå strumpor och svenska skor, med damaskor eller snösockor under vintern. I hvardagslag, då bonden var hemma, bar han både ute och inne en röd, stickad "*toppmössa*" öfver det i pannan benade håret. Qvinnorna voro äfven inomhus klädda i kjol och tröja, samt hade på det uppstrukna håret en bindmössa, men utan underklädsel eller s. k. "*stycke*". Håret på flickorna klipptes "*i lugg*" tills de voro femton år, och tills barnen voro sex år gamla var en "*moss*" (kolt) den gemensamma dräkten för både gossar och flickor.

Sederna hade visserligen ingen förfining, men arbetsamhet, enkelhet i lefnadssättet och en orubblig tillgifvenhet för forna vanor och bruk voro dygder, dem det närvarande släktet i visst afseende väl kunde afundas sina förfäder. Åkerbruket, som af forno varit landets hufvudnäring, hade dock i folklynnets benä-

¹²⁾ Sådana helso- och offerkällor voro bland andra *Elfkällan* i Glanshammar, på Krogesta egor; *Signilds källa* i Lennäs, nära Segersjö; *en källa* på sydvestra slutningen af Odensbacke i Asker; *S:t Evas källa* i Kumla, på Elfvesta egor; *S:t Olofs källa* i Hardemo, vid landsvägen nära kyrkan; *Botes källa* i Hackvad, på Helgesta egor; *Mörsa-källan* i Edsberg, på Sanna egor; *Kils-källan* i Knista och *Maria-källan* i Tångeråsa, straxt öster om kyrkan, m. fl.

genhet att hålla fast vid det gamla, eller att göra som far brukade, och far för honom, ett af de största hindren för sin förkofran och utveckling, som ytterligare motverkades af det samfälda brukningssättet i de ofta oerhördt stora byarna. Men inskränkta behof, i förening med idoghet och hushållning, beredde och vidmakthöllo en välmåga, som, i motsats till nutidens, var mera verklig än skenbar.

Klockan fyra på morgonen började arbetsdagen både vinter och sommar. Vid första hanegället hördes slagorna på logen och spinnrockarna surra kring morgonbrasan. Till Luciedag eller senast till jul borde trösken vara lyktad, och det var en stor heder, ej mindre för tjenarne än för husbonden, att vara de första att höja de hurrarop, som underrättade grannarna i byn, att Jan Svenningsson eller Nils Larsson slagit sista slaget i logen för året, och att hans folk nu som bäst undfägnades efter det tröttsamma höstarbetet. — Men hade Far haft sin ärelystnad, så hade Mor icke mindre sin; ty till påsk skulle allt linet vara spunnet. I hvad som derefter fanns kvar, "satte sig dymmeln", och ve den flicka, som spann något sådant! Hon hade med berådt mod afsagt sig hoppet att bli brud — åtminstone det året.

Då vårbruket började, gafs åt oxarna de skådebröd, som utgjort julbordets prydnad, under namn af "juloxar". Det var en sed, som bibehållit sig ända till våra dagar, att ärterna borde sås på samma dag i veckan, som den, hvarpå juldagen infaller. Föröfrigt iaktogs med mycken noggrannhet vissa bemärkelsedagar, såsom att sätta kålfrö på *Tiburtii* dag, att så linet på *Botolf* och rofvorna på *Leo* o. s. v. Dock gjordes gerna ett undantag, om någon af dessa bemärkelsedagar inföll på måndag, onsdag eller torsdag, hvilka kallades "*förkastelsedagar*" och ansågos hafva ett olyckligt inflytande på den blifvande äringen.

"Slåningen" (slåttern) var en folkfest, som firades med dans och lekar och betraktades i de enformigt kretsande göromålen som en verklig *æra*. "Det var nyss före slåningen",

”det hände just i slåningen”, äro uttryck, som man ännu ofta får höra. Förmodligen var det med någon traditionell vetskap om den betydelse man i detta afseende fordom fästade vid ”höanden”, som en skjutspojke för några år sedan upplyste en vetenskapsman, som reste i Nerike, att midsommar här infaller olika, ibland fjorton dagar, och ibland tre veckor före slåningen. — När höet var inbergadt, borde allt slåtterfolket dansa i ring omkring ladan, så blef fodret drygt; hvilket ansågs lika afgjordt, som att nästa höskörd skulle felslå, om man underlät att vid slåttern kvarlemna några grässtrån här och der på ängen.

Många sådana bruk af mystisk art voro föröfrigt oskiljaktiga från de dagliga bestyren. Men nutidens upplysning hade ännu icke tagit inbillningskraften till fånga. Fantasien hade full frihet, och befolkade sjöar, strömmar, skogar och berg med andeväsanden, som, ömsom vänligt, ömsom fiendtligt framträdande, understundom läto sig kroppsligen förnimmas, serdeles af dem, som af sitt arbete voro hänvisade till en hög och dystur natur och som derföre, påverkade af den storartade omgifningen, lätt frestades att låta sin inbillning löpa ut med lösa tyglar.

Det är gifvet att man, i öfverensstämmelse med en sådan naturåskådning, vid inträffande sjukdomsfall, vare sig på människor eller djur, skulle taga sin tillflykt till öfversinliga medel, läsningar och signierier. Men vid sidan af denna öfvertro, som ofta uppenbarade sig i temligen krassa former, stod en enkel naturmedicin, som ännu i vissa delar fortlevver i allmogens sätt att behandla husdjurens sjukdomar.

Som ett arf från förfädren, bibehöll sig länge en traditionell kännedom om himlakropparnas gång och inbördes ställning på stjernehalvvet, som satte den dermed förtrogne i stånd att utan ur på det bestämdaste uppgifva nattens timmar.

Med ett intresse, som nu synes alldeles försvunnet, fortgick från far till son minnet af släktens hufvudmän, och om någon för hundra år sedan velat göra sig mödan att uppteckna dessa langfegdatal, skulle man kunnat uppvisa slægter i valmarsrock med ganska aktningsvärda anor.

Vid den husliga härden lifvade sång och saga qvällens göromål, och man kan gerna med en af våra forskare påstå, att från detta fristundslif datera sig flertalet af de vittra skatter, man ännu träffar i allmogens ego; vi mena dessa *ordspråk, sägner* och *gåtor*, hvilka just genom sin allmänna utbredning bevisa sitt ursprung från en forngammal tid, och hvilka verkligen förvåna genom sin qvickhet, sin träffande sanning, och icke sällan genom sin behagliga form.

XX.

SKROCK OCH SIGNERIER.

Julen.

Julaftonen och julnatten äro alla andeväsanden ute och fara, och de döde besöka och gästa sina lefvande anhöriga. Julnatten hålla ock de döde sin gudstjenst. En och annan, som kommit för tidigt till kyrkan julottan, har sett kyrkan upplyst och gått in i den tron, att han kommit för sent; men till sin förskräckelse märkt, att kyrkan varit full med dödingar och deribland hans aflidna bekanta. Har han då fått hjelp af någon afliden vän att komma ut, har det skett på det vilkor, att han lemnat ifrån sig något af de klädesplagg han burit vid tillfället.

Om man julaftonen går utanför fönstret och ser in genom en vigselring, får man se den, som under året kommer att dö, sitta vid bordet utan hufvud.

Slocknar ljuset julaftonen, kommer någon i huset att dö det året. Slocknar ljuset på altarbordet julottan, dör presten innan nästa jul.

Om man sätter sig i ring på golvet, och hvar och en aftager sin sko och kastar den öfver venstra axeln, så kommer den att dö under året, hvars sko vänder tån mot dörren, men den, hvars sko är vänd inåt rummet, kan med visshet påräkna att få lefva året ut.

Tager man fiskbenen och lägger dem i en korsväg vid midnatten, så får man af hvarjehanda underliga tecken reda på, hvem man med tiden får till äkta.

Detsamma, eller åtminstone hvad yrke ens blifvande make har, får man veta, om man noga betraktar de former, falaskan på kolen i spiseln antagit under julnatten. En bok betecknar då en prest, en spade en trädgårdsmästare, en sax en skräddare, o. s. v.

Tömmer man ägghvita i ett glas vatten julaftonen, och om morgonen, innan man talat eller förtärt något, ger akt på de figurer, hvitan bildat i vattnet, får man reda på detsamma.

Eller om man i solnedgången sopar stugan från alla fyra hörnen och betäcker sophögen midt på golvet med ett fat och lägger örat till och lyssnar, så kan man af de olika ljud, man hör, sluta till sin blifvande mans stånd. Om då t. ex. en hammare bultar, en bössa skjuter, eller en klocka knäpper, betyder det, att man blir gift med en smed, en jägare, eller en urmakare, o. s. v.

Intet "kringgöra", såsom nysta, spinna, svepa hö åt kreaturen o. d., må göras på julaftonen eller juldagen, ty det bringar intet godt med sig.

Det öfverblifna stycket af julluset bör förvaras och är ett säkert medel för spruckna händer och läppar.

Med ölet, som blifvit öfver julaftonen, smörjas oxarnas "mankar" juldagen, så få de ej sprickor under sommaren.

Bränvinet, som stått på bordet julaftonen, gömmas och slås på midsommarsblomster, då deraf blir ett godt läkemedel för alla yttre åkommor.

Vid den stund på julnatten, frälsaren föddes, delar sig ljuslågan i två delar och försvinner i luften.

Stiger lågan från julbålet, julottan, rätt upp i höjden, blir det god årsväxt; men en dålig skörd, om elden kastar sig åt den ena eller andra sidan, eller bålet mycket ryker och ej vill brinna.

Ny, serdeles Nyårsny.

Af nyårsny kan man hemta spådomar och tecken. Går man ut med en psalmbok och låter henne falla upp af sig sjelf tre gånger, under det man står vänd mot nyet, så kan man af ordalydelsen i de verser, som fällas upp, hemta vinkar om hvad som kommer att hända under året.

Om någon i månskenet på ett bord lägger en ring, en penning och ett svart band, under tre omstjelpa fat; och man sedan går in och lyfter bort ett af faten, så blir man under året gift, om man får ringen, rik om man träffar penningen, eller död, om man råkat taga fatet, under hvilket det svarta bandet ligger.

Hvad man är sysselsatt med, när man först blir varse nyårsny, det får man ock mest sysselsätta sig med under hela året.

Lysning för brudfolk måste alltid ske på ny, ty annars blir äktenskapet ej lyckosamt.

Bröllopet hålles helst i ny, att de nygifva må bli välmående.

I ny bör man flytta, men ej på måndag eller torsdag, ty då går det olyckligt.

Hornboskap böra slaktas i ny; men deremot svin i nedanet, ty eljest växer mask i köttet.

Likaså bör ved huggas i nedanet, ty eljest blir han odryg, eller enligt andra "hårdklufven".

P å s k e n.

Då äro ock alla slags andeväsanden ute och göra skada, hvarföre det då framför allt gäller att skydda sig för dem. Natten emellan dymmelonsdagen och skärthorsdagen börja de sitt spel. Då, liksom påskaftonen, rida trollpackorna eller påskkäringarna till Blåkulla. De tjärna då i andras källor och brunnar för att draga till sig deras smörlycka.

Från dymmelonsdagen till påskdagen må ingen tända upp eld i spiseln, från det solen gått ned och tills hon åter

gått upp, emedan trollpackorna lätt kunna komma in och få makt med huset.

Likaså böra golfven sopas, innan spjället dras upp, och soporna kastas på grannens egor.

Ingenting må under denna tid lånas ut ur gården, ty trollpackorna kunna lätt komma och få tag deri.

Äfvenså må ingen låta någonting ligga ute, såsom ugn-redskap, qvastar o. d., emedan trollpackorna gerna begagna sådana saker att rida på till Blåkulla.

Onsdagen rida de dit, helst på deras grannars kalfvar. De fila metall af kyrkklockorna och utströ den i luften, under önskan att komma så långt ifrån Guds rike, som metallen kommer ifrån klockan. Påskaftonen fara de åter till Blåkulla och betala sin tribut i smör till Satan. Under natten lägga de sin hamn i sängen för att ej röja sin frånvaro¹⁾. — Då samla sig skyttarna för att "skjuta påskkäringar". — Vissa träd äro framför andra bekanta som trollpackornas samlingsställen. På dem skjutes mest²⁾.

Med påskmorgonen, då man vid soluppgången kan se hur solen vänder sig, eller "dansar vid Kristi graf", är all fara förbi, och man kan återtaga sina vanliga göromål.

M i d s o m m a r.

Midsommarsaftonen böra alla örter och blomster, som användas till läkedom för menniskor och djur, insamlas, om de skola hafva sin fulla kraft. Då skall man plocka nio slags ör-

¹⁾ En kvinna i Bungsätter födde ett barn kort före påsk. Grannarna skulle påskaftonen se till den sjuka, men funno i hennes ställe en stock liggande i sängen. Sjelf var hon till Blåkulla. Hon var ock känd som trollpacka. *Sägen från Ö. Nerike.*

²⁾ För ett par mansåldrar sedan skulle en skogvaktare, under Hasselfors bruk i Skagershults socken, tidigt en påskmorgon gå ut på fogeljagt. Då han kom på de öster om sjön Tofsten liggande Stabo ängar, hörde han öfver sitt hufvud ett underligt hvinande i luften. Som gammal jägare kunde han ej återhålla lusten att sända de hemresande trollpackorna ett skott, hvilket hade till följd, att en af resenärerna nedföll ur luften. Vid närmare påseende befunns hon vara en illa känd, för trolldom misstänkt gammal kvinna, "vester ifrån i socknen", som för sin Blåkullafärd begagnat "vatthon vid prestgården" till ridhäst. Gumman blef af det äfventyrliga fallet låghalt för lifstiden. Men med skogvaktarens lycka som jägare var det ock för alltid förbi. *Meddel. från V. Nerike.*

ter och lägga i "julaftonsbränvinet", så får man ett botemedel, som är osvikligt vid alla yttre åkommor.

Då upphemtas midsommarsdagg för att blandas i degen, när man bakar, så kan ingen taga "magten" (kraften) ur honom.

Midsommarsnatten bör "drakagods" helst sökas.

Vid en korsväg kan man få se sin blifvande fästman eller fästmö, om man tigande och fastande beger sig dit.

Detsamma kan man också få se, om man sofver på nio slags blommor, plockade under tystnad sedan solen gått ned.

Vill man eljest veta sitt öde under året, utväljer man midsommarsaftonen tre växande sädesstånd och knyter tätt under axen på hvardera en röd, en grön och en svart trådsände. Det stånd, som under natten skjutit längst i höjden, utvisar genom den påknutna tråden hvad som kommer att hända under året; då den röda tråden betyder giftermål, den gröna rike- dom, eller ingen förändring, och den svarta döden.

T h o r s d a g e n.

Thorsdagsqvällar äro framför andra bemärkelsetider. Läsn- ingsar och signerier böra då ske, ty då ha de bästa verkan mot trolldom.

Thorsdags- och Söndagsbarn tros framför andra kunna se gastar och spöken, men äro ock minst rädda.

Ingen bör på Thorsdag skära af sig naglarna, ty då ruttna fingrarna bort.

Ingen må hugga, ropa eller förrätta något "kringgöra" på en sådan afton, ty då får man ej ro under natten. Ej heller må någon se ut genom fönstret sedan det blifvit mörkt, ty då kan man komma att få se något, som man ej velat se, eller ock bli sjuk för lifstiden.

Thorsdagar och Måndagar må man ej ställa till flyttgille, ty då har flyttningen olycka med sig.

E l d e n.

Man får ej låta elden slockna i det rum, der ett odöpt barn finnes, ty då komma trollen och byta det bort. Äfven

måste eld läggas i det vatten, hvori man tvättar små barn, eller deras kläder, ty annars få trollen makt med dem.

När barn fälla tänderna, kasta de dem i elden och säga: "Loke, ge mig en bentand för en gulltand".

Om någon spottar i elden, får han brännblåsa på tungan.

Mjök får man ej låta koka öfver, ty då får kon ondt i spenarna, såvida man ej straxt kastar salt i elden.

Hemtar man in vatten, sedan solen gått ner, skall man hålla eld öfver det, innan det begagnas, ty annars kan Necken ha följt med och göra skada.

När kon kalvat, tages de tre första gångerna, hon skall dricka, eldkol, salt och en bit stål i vattnet, på det ingen skall kunna förgöra eller taga mjölken ifrån henne.

Att döda ej må gå igen, uppbrännes sänghalmen, och stolarna, på hvilket liket stått, kullkastas.

Blir någon "gastkrammad", släppes eldkol tre gånger mellan linnets och kroppen, då den sjuke lägger sig; dock får ingen öppna dörren före midnatt, ty då kommer gästen igen.

Sprakar eller smäller elden hårdt, betyder det att man snart får höra någon vara död.

Sprakar elden fram på golvet, betyder det främmande.

Om någon, som är född med segerhufva, går omkring en vådeld, kan han icke vidare sprida sig.

Å s k a n.

Åskan föreställes som ett personligt väsende, under namnet "Goa". — "Goa körer" eller "Goa åker" säges, då åskdunder höres.

Goa förföljer trollen, hvarföre de få brådtom, när åskan börjar gå. De fara då hem i väderilar, som ofta uppkomma nyss före åskväder. Deras försök att undkomma är orsaken till att åskstrålen går i zigzag i sin fart mot jorden. Hvar gång åskan slår ner, tränger åskviggen ögonblickligen nio alnar ner i jorden, och skrider väl sedan uppåt igen, men blott en aln för hvarje år; så att han först efter nio år anträffas i jordytan.

Forntida stenredskap, såsom yxhammare och stenkilar, tros vara åskviggas, och anses skyddande mot all slags trolldom, och brukas både utvändigt och invärtes såsom ett förträffligt botemedel.

Stångjernssmeder ha gerna en "åskvigg" liggande under bottenhällen i härden, för att få mycket öfverjern.

Bränvinsbrännare lägga en sådan i mäskkaren för att få mycket bränvin.

Bär man en åskvigg omkring ett svedjefall, så kan elden icke löpa ut, och skogseldar komma ej heller utom den gräns, man på samma sätt utstakar.

Fogel och hare, som är förgjord "skottfri", fälles, om man till bössfinta eller hagel begagnar stycken af en åskvigg.

Att hafva åskviggas liggande i ladugården, ger kreaturen trefnad och skyddar dem mot förgöring.

En åskvigg i sädesbingen och mjölkaret fördrifver råttor och gör mjölet drygt.

Vid yttre åkommor föres viggan, under frammumlande af några trollformler, vissa hvarf kring den sjuka lemman, hvarpå den, som förer honom, spottar genom skafthålet.

Små smulor, afskafna och ingifna i söt mjölk, hjälpa för många sjukdomar.

Necken.

Man må grannt akta sig, att ej blod eller någon orenlighet kommer i rinnande vatten, emedan Necken då kan förgöra en, icke heller må man dricka ur sjöar, åar och bäckar, utan att förut ha spottat i vattnet.

Om mjölk spilles i vattnet, får Necken makt med kon, af hvilken mjölken är kommen.

När man badar i en sjö, eller annat öppet vatten, bör man först binda Necken genom att sätta en knif eller annat stål i vattnet invid stranden, i det man säger: "Neck, Neck, stål i strand; far din var en stålatjyf, mor din var en nålatjyf; så långt skall du vara härifrån, som detta rop höres: Ho Hagla!"

Vattenklöfver (*Menyanthes*) och Neckrosor (*Nymphæa*) tillhöra Necken, och äro farliga att plocka, ty man kan då komma i Neckens våld.

Djuren och deras märken.

Djuren hafva många märken med sig, och flera djur få ej nämnas vid deras riktiga namn, ty då göra de skada.

Vargen må ej kallas med detta namn, ty då ofredar han boskapen. På den tiden han kunde tala, sade han till menniskan:

”Kallar du mig varg,
Blir jag dig arg.
Kallar du mig gull,
Blir jag dig hull”.

Man skall derföre kalla honom: ”Gullben”, ”Tusse”, ”Gråtass”, ”Gråben” eller ”Den grå”, så gör han ingen skada.

Af samma orsak benämnes Räfven ”Mickel”, ”Gullfot” och ”Varskott”.

Tjuta hundarna nattetid, bådardet för dödsfall eller eldsvåda.

Om Lecksen (Lekatten) ”äter boskapen”, så att de om våren få nakna fläckar på huden, så må man skaffa sig ”tvelettade” (tvåfärgade) kreatur, ty Lecksen rörer ej den boskap, som har två färger liksom hon sjelf.

Hökar och ugglor, uppspikade öfver stalldörren, bevara hästarna för koller.

Korpen och skatan må ej ofredas, och ingen nedrifva deras bon; ty då skatan kunde tala, sjöng hon:

”Den, som rubbar mitt bo,
Han skall mista en ko!”

Rifver någon ett skatbo, blir han skabbig. Höras skatorna ”skratta”, betyder det främmande. Sker det nattetid, bådardet eldsvåda.

Höres korpen ropa öfver gården, är någon olycka för handen. Kraxar kråkan nattetid, förebådardet dödsfall. Likaså ugglan, när hon skriker invid husein.

Skriker "Tillekorpen" (Spillkråkan) in i byarna, eller sätter sig på stuguväggen, förestår kall vinter.

Så lång den sak är, som man håller i handen, när man först om våren ser Sädesärlan, eller första gången hör "Spännkaringen" (Nattskärran) "spinna", så långt lin får man det året.

När göken första gången höres om våren, frågar man honom:

"Gök på qvist!
Säg mig visst,
Hur många år,
Jag ogift skall gå;"

då han gal så många gånger, som år återstå, innan man får träda i brudstolen.

Sitter "Täklingen" (Hus-sparfven) och pillar på fönster-rutan, bådar det lik i huset.

Gal Tuppen midnattstid, betyder det eldsvåda, om han är varm om fötterna; men lik, om hans fötter kännas kalla.

Kallar man Ormen "Buskål" eller "Gullring", gör han ingen skada. Sårar man en orm, utan att döda honom riktigt, så kommer han till lif, så snart solen gått ner, och vaktar sedan sin fiende i sju år för att hämnas. Den, som "skiljt orm och groda åt", eller befriat en groda ur gapet på en orm, så att hon blifvit vid lif, erbåller förmåga att, genom sin blotta närvaro, göra den svåraste förlossning lätt öfvergående. Har man otur i älskog, må man lägga en ormgadd under tungan och söka få kyssa den, hvars kärlek eftersträfväs, så vinner man straxt hennes tycke.

"Tennormen" (Ormslået) är "ormens läkare", och kommer efter solens nedgång och sätter lif i den orm, som blifvit slagen, utan att hufvudet krossats sönder.

Träffas en "Todise" (Tordyfvel) liggande på rygg, skall man vända honom rätt igen, så får man nio synder förlättna.

Kommer "Jungfru Marias Nyckelpiga" (*Coccinella septempunctata*) oförmodadt flygande på handen, men genast flyger bort igen, så spår hon vackert väder. Stannar hon qvar och

kryper utefter fingrarna, så mäter hon nya handskar, och då kommer man snart på bröllop eller begrafning.

Om en fluga, som nyss förut setat på en död "Krävecka" (Kräfte), sätter sig på en bar kroppsdell, så får man der den sjukdom, som heter "kräftan".

Får man se "Gråen"³⁾, skall man straxt utbreda ett lakan, och, när han kryper deröfver, bära in honom i huset, så förer han lycka och rikedom med sig.

K o r s t e c k n e t.

Ett kors skall ritas på upplagdt smör, så får man god smörlycka.

Inskäres ett kors i stafven till smörtjernan, så misslyckas icke tjerningen.

När elden vid läggdags rakas samman i spiseln, eller "fästes", tecknas korset med eldtången öfver honom, så lefver han till morgonen.

Korstecknet bör ock göras öfver bröstet på små barn, hvar gång de blifva lindade.

Dymmelveckan skall man stryka kors på dörren till ladugården och "fårakätten", ty annars kunna trollpackorna taga något af kreaturen och rida på det till Blåkulla.

S t å l s å s o m s k y d d s m e d e l.

Stål skyddar mot all slags förgöring och trolldom.

Med stål bindes Necken, och stålegg skall läggas i det vatten, hvori man badar, för att undvika det onda, man eljest kunde få i vattnet.

Om man sätter stål i lindan på små barn, få ej trollen makt med dem.

Lägger man stål under förstugubron i dymmelveckan, kunna ej trollpackorna den vägen komma in i huset.

³⁾ *Gråen* äro de silfverglänsande larverna af en Harkranksart (*Sciara Thoma*), som i hundratuseantal framkräla i en tvårhandsbred och flera fot lång kedja, som ser ut som vore den ett enda ormligt djur. Kallas i andra landsorter "Silfskred" och tros utmärka, att silfver ligger fördoldt i jorden, der de krypa fram.

När en ko kalvfat, skall stål ligga i botten på ämbaret, hvar gång hon dricker, tills man slutat att taga råmjölk. Eljest kan någon draga mjölken ifrån henne.

Utän stål må ingen försöka att hemta drakagods.

Då man går genom stora skogar, bör man bära stål på kroppen, ty annars blir man "villad".

Att spotta, såsom skyddsmedel.

Att spotta är af god verkan vid många tarfvor, och bör aldrig underlåtas: när man lägger sig att hvila ute på marken, — när man utslår orent vatten utom hus, — när man går öfver rinnande vatten, eller öfver ett ställe, der en häst vältat sig, — då man går i och ur badet, — då en häst skakar sig, — då man sätter betslet i munnen på hästen, — när man tager på sig ett klädesplagg afvigt, — och när man kryper under ett led eller kullfallet träd.

Försigtighetsmått och skyddsmedel för husdjuren.

Vid slåttern kvarlemnas här och der några grässtrån, ty annars får man dålig höskörd följande året.

När höet är inbergadt, skall slåtterfolket dansa i ring omkring ladan, så blir fodret drygt.

Om hösten stoppas några höstrån i koskällan, hvilka gifvas kon, då skällan påbindes om våren, så gå både ko och skälla gerna hem om qvällarna.

Då en ko kalvfat, låter man kalvven slicka kon, och första gången kon mjölkas, lägges stål i byttan. Äfvenså bör kon få smaka på den första råmjölkspannkakan och den första smörgåsen, — så kan ingen skämma mjölken.

Då man säljer mjölk, tager man tre skedar tillbaka, på det ingen må kunna draga mjölken ifrån en. Likaså bör man lägga eld i all mjölk, som bäres ur huset, på det att, om kon går öfver vilddjursspår, vilddjuren ej må få makt med henne.

Har ett kreatur blifvit bergtaget, går man till det berg, der man förmodar att trollet har sin bostad, och skjuter tre skott med löst krut, då djuret oförtöfvadt lär komma till rätta.

Är något af kreaturen "modstulet", så att det ej vill äta och dricka, så botas det om man räknar baklänges från tjugu till ett, och för hvarje nummer, som nämnes, pekar på det sjuka djuret. Hjelper ej detta, så klippes tre kors, ett i hufvudet, ett på bogen och ett öfver korsländen, hvarefter man skär kreaturet i "romptången", så att några bloddroppar utsippra, hvilka gifvas kreaturet in.

Om man gifver kreaturen krut och vargträck, när de utsläppas på bete om våren, så röras de icke af vargarna. Läger man ett saltkorn i mjölken, hvar gång sådan bäres bort, gör det samma verkan.

Då man skalar äpplen, rötter eller potates, må man icke taga helt skal rundtomkring, ty det kreatur, som sedan äter dem, får "kringsjukan".

Slår man ett kreatur med en vriden vidja, får detsamma "tarmlopp".

Ett kreatur må ej "ynkas" (beklagas), när det slagtas, ty då dröjer det länge, innan det dör,

Om ett kreatur, som slagtas, icke lätt dör, skall den, som håller det i hufvudet, säga: "dö, dö; ty dertill är du kommen!" — så dör det genast.

Om man biter öfver det ställe, der det synes rycka i köttet, när huden afdrages ett slagtdt kreatur, blir man icke mörkrädd.

Några andra försigtighetsmått att iakttaga.

En flicka skall icke se sig i spegeln, sedan det blifvit mörkt, ty då förlorar hon karltycket.

En ungarl bör ej skänka en flicka sax eller knif, ty då skär han sönder kärleken.

En hafvande qvinna må ej se i en öppen kista, ty då blir barnet harmynt.

Hon må ej heller gå öfver en kullfallen gärdesgård, ty då får barnet "fallsjukan" (fallandesot).

Ett barn, som födes, skall först omhöljas med något af modrens klädesplagg, om det är en gosse, och med en skjorta, om det är en flicka, så blifva de i älskog oemotståndliga.

Ett nyfödt barn må icke tvättas i vatten, som är intaget sedan solen gått ner. Finnes ej vatten till hands, må man hellre tvätta det i mjölk eller dricka.

Den första fattiga, som kommer till huset, sedan ett barn är födt, skall icke hafva mindre bröd än en hel kaka, på det barnet aldrig må sakna bröd.

Om barnet väges, så snart det är kommet till verlden, och sedan väges tre thorsdagsqvällar å rad, så växer det och förökas fort i vigten.

Badvattnet må ej slås ut, sedan det blifvit mörkt, utan hellre stå inne till andra dagen. När det uthålles, bör det kastas högt i vädret, så får barnet långt hår.

Vaggar man med tomma vaggan, så blir barnet skrikigt och otåligt.

Alla kläder ett barn bär, tills det får tänder, böra göras af gammalt, annars blir barnet "öslitet" (sliter mycket kläder).

Man får ej stiga öfver ett barn, som sitter eller kryper på golvet, utan att gå samma väg tillbaka, ty eljest stannar barnet i växten.

Lägges en bok på ett nyfödt barns läger, får det lätt för att läsa.

Ett barn får ej äta under det det läser, ty då blir det "nödnimmet" (får trögt minne).

Man må ej gifva någon "magtbiten" (sista biten) af det man äter, ty då ger man bort "magten" (kraften) af hela måltiden.

Sitter man på "huggkubben", glömmar man snart alla visor.

Sås ärterna i nedan, så blomma de på en gång och sätta rik frukt; sås de i ny, blomma de hela sommaren och lemna dålig äring.

Om husbonden sjelf sår linet, och hustrun, hvitklädd, åtföljer honom under det han sår, så blifva väfvarna hvita.

Eller ock må hustrun så linet men, innan hon börjar sådden, med stål och flinta slå eld på fem fnöskbitar, af hvilka en lägges i hvarje hörn och en midt i linlandet, så brinner ej linet upp i pörtet.

Hvisslar man i det rum, der mjölk förvaras, så blir det ingen grädde på mjölken.

Man får ej blåsa i ugnsluggen, när man tänder eld i ugnen, ty då blir det blåsor på brödet.

Går man upp i kyrktornet utan att taga i klockorna, så får man värk i benen.

Går man öfver en graf och har ett öppet sår, så läkes det aldrig.

Skär man naglarna, må man skära i något annat, innan man bortlägger knifven, eljest får man ondt i fingrarna.

N å g r a f ö r e b u d o c h m ä r k e n .

Om en yngling första gången står fadder åt en flicka, och en ungmö åt en gosse, hafva begge lycka i frieri.

Äta en gosse och en flicka af samma bit, blifva de snart kära i hvarandra.

Finner man tre hela rågkorn i en brödkaka, eller en ärt-skida med nio ärter, och lägger dessa fynd öfver dörren, så kommer ens tillkommande make att hafva samma dopnamn som den, som först träder in genom dörren.

Man gör af blånor tre små bollar, som läggas bredvid hvarandra i spiseln, och tänker härvid på tre personer; af hvilka man skulle vilja hafva en till make. Med den, hvars linboll brinner sist ner, blir man gift med tiden.

Om man tager "brusklappen" ur bröstbenet på ett får, som slagtas, och kastar honom i taket, så bli, om han fastnar, de personer gifta, på hvilka man tänker; men faller han ner, så blir ingenting af äktenskapet.

Bränner man håll på sina kläder, tillstundar snart ens bröllop.

Möter man soporna i dörren, blir man ej gift det året.

Den, som flitigt "snoppar" ljustet, får en klarsynt make.

Om ett barn skriker, när det döpes, får det stark röst, eller blir med tiden "argt te sjunga".

Får ett barn tidigt tänder, betyder det, att det snart får yngre syskon.

Faller något ur munnen, under det man tuggar maten, får man snart spörja lik. Detsamma händer, om man, utan att tänka derpå, går och "gnolar" på en likpsalm.

Om barnen gräfva gropar nära boningshuset, betyder det, att någon snart kommer att dö i gården.

Visar sig på den nysådda rågåkern någon bar fläck, så får såningsmannen göra graföl, innan rågen skäres, om fläcken är aflång, men barnsöl, om fläcken är rund.

Frustar hästen, när man reser bort, blir man välkommen på det ställe, dit man ämnar sig.

Möter man ett qvinnfolk, när man går på jagt eller fiske, gör man ingen fångst den gången.

Om man får något i luftstrupen, när man äter, är det någon, som missunnar en maten.

Nyser man, innan man stigit ur sängen, på måndagsmorgon, så träffas man af någon sorg eller förargelse innan veckans slut. Nyser man på fredagsmorgonen, inträffar en ledsamhet innan aftonen.

Kliar det i venstra handen, får man snart en gåfva, kliar det åter i den högra, får man ett kärt handtag.

Reglor för Jägare⁴⁾.

När man icke får bössan att träffa, skall man skrufva henne sönder, bit för bit, och lägga alltsammans under en bro, der ett lik frambäres; — eller ock skjuta en skata, taga ut

⁴⁾ De flesta af de här meddelade reglorna i skjutkonsten äro hemtade ur en handskrifven "konstbok", som fordom mycket rådfrågades af skyttarna i Öster-Nerike.

hjärtat under venstra vingen, och skjuta med detsamma norrut, så återfår bössan förmågan att träffa.

Träffar hon, men icke dödar villebrådet, så tagas qvistar af nio fruktbarande träd; sedan borrar man hål i en pörtvägg med en torr alpinne; tänder upp en eld och lägger på den de nio qvistarna, och röker så bössan. Eller ock tager man bössan under venstra armen och "kryper under nackstång" genom tre gärdesgårdar. Hjelper ej detta, så går man en söndagsmorgon i fårhuset, då det ringer samman, och drager bössan tre gånger kring väggarna invändigt "ansyls" (mot solen), så blir hon ofelbart bättre.

Om bössan klickar, eller någon har tagit elden ifrån henne, så tar man med det "namnlösa fingret" (ringfingret) på jorden och sedan på krutet i fångpannan, så ger hon säkert eld.

Är bössan "skämd" eller förgjord, må man tvinga en levande orm in i pipan, och afskjuta skottet mot norr, så kommer hon åter i ordning.

Vill man skämma bössan för en annan, så skall man, så snart skottet höres smälla, taga tre steg tillbaka, och vid det tredje upprycka en grästorfva, — så blir hans bössa ohjelpigt förderfvad.

För att bereda sig en varaktig jagtlycka, må man ständigt bära på sig "schlrot" eller venstra klöfven af ett svin. Båda medlen lika verksamma.

För att få foglar att sitta stilla, tills man kommer inom håll, skall man taga framdelen af en hufvudskalle på kyrkogården, borra nio hål i den, under det man sitter i kyrkan, ett hål hvar söndag, och när man under jagten blir varse en fogel, se på honom genom ett af hålen, i det man säger:

"Bida mig, eller stupa på nästa qvist,
Som dödar, eller stupa i grafven!
I namn etc."

Några Botemedel för sjukdomar.

Kallsvulster eller "flenhus" gå bort, om man låter någon, som är född med tänder⁵⁾, bita öfver utväxten.

Den, som fått "Knarren" (sensträckning), lägger sin arm "ändlångs" på en tröskel, och tvärsöfver armen läggas tre halmstrån, hvar och ett med tre leder. En person, som ej får vara släkt med den sjuke, afhugger med en yxa i ett tag den första leden på halmstråna, hvarvid den sjuke säger: "Hvad hugger du mig för?" — "Jag hugger knarr'n ur din arm!" — svarar den, som hugger. Detta upprepas tre gånger, en gång för hvardera halmleden, och är naturligtvis ett säkert botemedel.

Ungefär på samma sätt hjälpes "Stolsteg" (*Hordeolum*). Den, som plågas häraf, sätter sig på en huggstubbe, eller en stol med tre fötter, under det en annan person, af motsatt kön, ställer sig bakom den sjuke med en trebandad qvast och täljer derpå, i det han säger: "Jag täljer, jag täljer". — "Hvad täljer du för?" — frågar den sjuke. — "Jag täljer stolsteget ur ditt öga". — Äfven detta upprepas tre gånger, för att medföra önskad verkan.

Är någon plågad af vårtor, tager han en ärta för hvarje vårta och rullar dem "ansyls" kring vårtorna och kastar derpå ärterna i en afsides liggande källa. När ärterna äro förmultnade, äro ock vårtorna borta.

Får någon hastigt håll i bröstet, bör han dricka varm mjölk med jernfilspån, skafda af en "hållhake".

Kikhostan botas, om man låter det sjuka barnet dricka uppkokt mjölk ur kyrknyckelen.

För gulsot tages en knifsudd kalkgrus, som blifvit skrapadt från norra kyrkoväggen, och gifves den sjuke in.

Torsk hos barn kureras genom att pensla rufvorna i munnen med bläck, som stått i sakristian.

⁵⁾ För många år sedan bodde på allmänningen Axsjöåsen i Qvistbro socken en gammal skogvaktare, som sades vara "född med tänder". Till honom valfärdade hjälpsökande långa vägar, till och med från Småland.

Reformar försvinna, om öfver dem, tre thorsdagsqvällar å rad, ritas en femhörning med foten af en brandring.

Ett hudutslag, som kallas "utländska elden" (*Herpes*), bestrykes med en salva, beredd af vådelskol och modersmjölk.

Bölder gå bort, om man med en syl eller grof nål sticker i ett lik och derpå i bölden. Man kan äfven bli dem qvitt, om man bestryker tre "skospetar" (skopligg) med varet och inborrar dem i ett växande träd, norr om gården.

På nästan samma sätt kan man befria sig från tandvärk, eller ock så, att man med pinnar, af nio slags "bärande" träd, petar tänderna så att de blöda.

Några Besvärjelser och Böner.

Att nyttja mot "Skott".

För trullskott!
 För trädskott!
 För skogsskott!
 Jag skall göra din verk till men;
 Jag sätter dig under stock och sten,
 I den skog, der ingen bor;
 I den sjö, der ingen ror;
 I det haf, dit alla böljor far.
 I namn etc.

Att "stämna" (stanna) blodflöden.

Statt, statt blod!
 Som Herren stillade Noë flod.
 Det är så fult, att det rinner,
 Som de qvinner,
 Som baka om Månda'n
 Och varpa på Lörda'n.
 I tre namn etc.

Att begagna mot Ormbett.

Jesus Krist,
 Vår Herre visst,
 Har trampat ormsens hufvud.
 "Du skall icke bita min' får", sad' vår Herre.
 Genom tre namn etc.

Att få igen stulet gods, hugger man in en yxa i norra väggen på boningshuset, tre thorsdagsqvällar å rad, och läser:

Så hårdt som denna yxa sitter i denna vägg,
Så hårdt skall det ock sitta i ditt bröst,
Till dess du bär igen den "vara",
Som du har stulit ifrån N. N.
In nomine etc.

Att "döfva" (stilla) värk.

Vår Herre Kristus och sancte Pär
Gick öfver vatten och flod.
Han dämde vattnet och döfva' värken;
In nomine etc.

Bön när man går till sängs.

Det går en engel kring våra hus;
Han bär tre förgyllda ljus.
Han har en bok uti sin hand;
Så somna vi i Jesu namn.

En annan.

Tolf Guds englar följa mig i säng:
Två till hand och två till fot,
Två till annor ledamot,
Två mig söfva, två mig väcka,
Två alla mina synder *fläcka*⁶⁾.

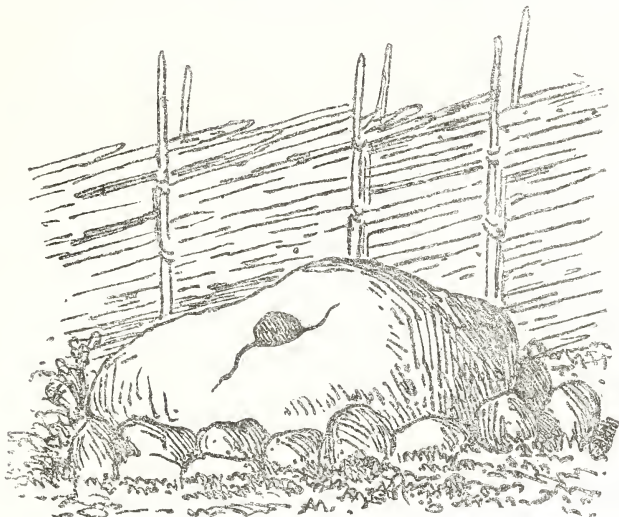
⁶⁾ Nerike, i hvars östra del denna bön är upptecknad, eger i sitt bygdemål icke något verb. *fläcka* i sådan bemärkelse, att den här är tillämplig. Sannolikt är ordet det Gottl. *fläcka*, *fläcka af*, afbarka; måhända af det fornnord. *fletta*, blotta, göra bar.

XXI.

FOLKSÄGNER ¹⁾).

1. Grimstenen i Viby.

På Sörby utmark, i mellersta delen af Viby socken, framgår från norr till söder en kal sandås, som fått namnet *Sörbyhammarn* ²⁾, på hvars södra sluttning ligger en jordfast sten, kallad *Grimstenen*, efter hvilken *Grimstens härad*, enligt folkets förmenande, erhållit sin benämning. Grimstenen är en nästan

Grimstenen i Viby.

rund gråsten, af 2 fots höjd och 4 fots tvärmått, med en snedt gående spricka, som något ofvan midten vidgar sig till ett rundt hål, en half fot i alla riktningar. — Då konungarne redo sin eriksgata — berättar sägner — och sedan Nerkingarne emot-

¹⁾ I det förtjenstfulla arbetet: *Ur Nerikes Folkspråk och Folklif af G. Djurklou* ega vi förut en vald samling af Folksägner från Nerike och hänvisa dit dem af våra läsare, som möjligen här skulle sakna en eller annan af de mera gängse sägnerna.

²⁾ Namnet kommer af Fornnord. *hammar* (pl. *hammarar*), klippa, bergås. Ordet återfinnes i en mängd svenska ortnamn, bland annat i de nerkiska: *Glanshammar*, *Nälbergshammarn*, *Boshammarn*, *Långhammrar*, o. s. v.

tagit konungen af Vestgötarne vid det två och en half mil härifrån belägna Ramundeboda, gjordes första rasten, under färden genom Nerike, vid Grimstenen. Då hände det en gång, att konungens häst, som var bunden med grimskafvet vid en i stenen inslagen jernögla, blef skrämnd, ryckte jernöglan ur stenen och tog till flykten. Men långt blef icke hans frihet. Han efterattes af de raska Vester-Nerkingarne, som snart upphunno och återförde honom till konungen, som i glädjen häröfver, och till ett minne af händelsen, befallde, att häradet derefter skulle kallas för Grimstens härad.

2. Drakröret på Botåsen.

I Hackvads socken, mellan Skarby och Helgesta byar, ligger den med ek och hassel beväxta *Botåsen*. Stället, som, bland andra lemningar efter forntida odling, äfven har en domarering af nio manshöga stenar, har fått sitt namn af en konung *Bote*, som här haft sitt hof, eller ock här blifvit begravnen, hvilketdera nämner icke sagan. Gamla män i trakten minnas ännu stubben efter "Kung Botes ek", under hvars lumiga grenar Bote skall hafva setat och åsett "när Helgesta brann". Nära intill den omnämnda domareringen ligger ett kummel, eller stort stenrör, kalladt *Drakrösan*. Som man hör af namnet, ligger derunder en skatt, som vaktas af en drake. För ett par mansåldrar sedan skulle en karl en mörk höstqväll gå ifrån Skarby till Helgesta, och tog för ginstigens skull vägen tvärsöfver Botåsen. Kommen nära Drakrösan, får han se stenröret öfvertäckt med en myckenhet guld och silfver, och öfver all denna herrlighet flammade en hög lågeld. Mannen kände, oaktadt sin häpnad, en stor lust att bli egare till en sådan rikedom, och som han hade hört att stål binder trollens makt, fattade han qvickt sitt beslut och kastade sin fällknif i den fladdrande lågan, som ögonblickligen slocknade. I mörkret, och då en god del af hans mod släcktes tillika med elden, grep han till sig hvad han i hast kunde komma öfver, och begaf sig i firsprång derifrån. När han kom hem, fann han "drakgodset"

mestadels bestå af konstigt formade silfverbägare; men rikedomens blef hvarken honom eller hans efterkommande till någon välsignelse, ty de skola alla ha dött i armod. Sedan dess har ingen haft håg att göra om försöket, ehuru en och annan ännu ibland ser "drakrösan brinna".

3. Edsbergs kyrka.

Förr i tiden, isynnerhet då våra äldsta kyrkor byggdes, herrskade mycken trolldom i landet. Det finnes väl få kyrkor, som icke med deras uppbyggande ha förknippad en sägen om en föregången strid med hedna makter.

Då Edsbergs kyrka skulle byggas, var det beslutadt att lägga henne på en höjd, ett stycke söder om der hon nu ligger, eller i nu varande Edsbergs bys gärde. Byggnaden började, men hvad som uppfördes om dagen, fanns alltid nedrifvet följande morgon, och på detta sätt fortgick det i flera dagar. Byggningsmännerna förskräcktes, folket blef oroligt, och i betrycket anställde man en fest åt den heliga jungfrun, med åkallan och bön att hon ville med något tecken från himmelen tillkännagifva, hvar Guds vilja var att kyrkan skulle byggas. Och se! på sjelfva midsommardagen snögade det på den fläck, der kyrkan nu står; och — tillägger sägnen — fastän det sedan blef en mycket varm sommar, smälte aldrig den snön, utan förvandlades af solstrålarna till ett isberg, som låg kvar, tills man der började bygga på kyrkan.

4. Ruggabron.

Nyss före reformationen lefde i Strengnäs en biskop, som hette *Conradus Rogge*, eller biskop *Cort*, som han gemenligen kallades af folket. Det var en skicklig och kraftfull man, som höll sträng tukt i stiftet, der han reste omkring och såg till att allt skedde efter hans befallningar, och besökte under dessa resor som oftast Riseberga kloster. Under en sådan embetsresa hade han, vid något tillfälle, i Tångeråsa socken köpt tre torp, som han gjorde till en stor egendom, den han bebyggde

och kallade *Trystorp*³⁾. Men från Riseberga till Trystorp är det långt omkring Logsjön, och som biskopen icke var ovan att bygga underjordiska vägar — han hade förut anlagt en sådan under Mälaren, från Strengnäs till sitt biskopssäte Tynnelsö — gjorde han en underjordisk gång ifrån klostret till Trystorp under Logsjön. Naturligtvis kunde denna väg icke upplåtas för allmänheten, hvarföre äfven en väg anlades ofvan jord, och är det densamma, som ännu går till Trystorp, omkring Logsjöns norra och vestra strand. Öfver en bäck, eller den tiden en liten å, som straxt nedanom Riseberga rinner från söder mot norr, lät han bygga en bastant bro af gråsten. Bron kallas än i dag för *Rogges bro*, eller vanligare "*Ruggabroa*". Icke långt efter biskop Rogges död måste katolska läran vika för den rena kristendom, som predikades af Luther, och Riseberga fick dela lika öde med de andra klostren i landet. Från klosterkyrkan skulle nu en af klockorna föras till Edsbergs kyrka för att sammankalla folket att höra den nya sanningens ord; men biskop Rogges kraftfulla ande tycktes vara verksam på jorden ännu efter döden, ty när de, som förde klockan, kommo midt på Ruggabron, stjelptes lasset af en osynlig hand, och klockan försvann i bäcken. Mången har sedan sett klockan, och en och annan har till och med lyckats få henne till hälften upp ur vattnet; men alltid sjunker hon tillbaka i djupet, gäckande snikenheten och den nya tidens vanmakt.

5. Jättekastet vid Ulfgryt⁴⁾.

I *Garphytteklint* bodde i forna dagar en jätte, som hette *Rise*, en fredlig och godmodig bergakung och dertill stor byggmästare, så att han säges ha byggt Riseberga kloster. Men liksom alla af jätteslägtet, var han en stor hatare af kristendomen och den kristna gudstjensten. Sedan Örebro kyrka blif-

³⁾ Try torp eller de tre torpen.

⁴⁾ Denna sägen är förut meddelad af G. Djurklou; men vi anföra den här ånyo, dels emedan det är en af de allmännaste sägnerna i Nerike, dels ock derföre, att vi äro i tillfälle lemna en afteckning af de så mycket omtalade "Jättestenarne".

Jöföberg & Skogström sid

Jättestenarne vid Ulfgryl.

vit byggd, fann Rise ej mer någon ro i sina bergssalar. De vigda klockorna störde ständigt hans lugn, och en vacker dag, då klockljuden åter manade till gudstjenst, greps jätten så af vrede, att han under utrop: "jag lider ej längre höra den bjellran i Örebro!" — rusade ur berget, lösryckte ett par ofantliga klippstycken, tog ett under hvardera armen och begaf sig på väg att i grund krossa den förhatliga kyrkan. Den hotande faran uppväckte en allmän förskräckelse i Örebro, och nu syntes goda råd dyra. Slutligen åtog sig en gammal skomakare att rädda kyrkan och staden. Han hopsamlade i hast alla de gamla skodon, som han hade mottagit att laga, stoppade dem i en säck och skyndade jätten till mötes. Vid *Ulfgryt* i Täby socken träffade han Rise, som med bister uppsyn frågade, om han visste huru långt det var till Örebro? — "Huru långt det är, kan jag ej så noga säga" — svarade skomakaren enfaldigt — "men att det är långa stycket, kan du veta deraf, att det nu är sju år, sedan jag gick derifrån, och alla dessa gamla skor har jag nött ut på vägen". — "Då må hvem som vill gå dit, men inte jag!" — sade jätten och kastade de begge klippstyckena på marken, och lära de der få ligga till domedag.

6. Hardemo kyrka.

På Hardemo härads allmänning ligga tvenne större berg, *Tunshäll* och *Klefsbricka*, i hvilka fordomdags två jätteslägter bodde, som jemt lågo i fejd med hvarandra, men dock i en sak kommo väl öfverens, nemligen i deras hat till kyrkan i *Hardemo*, som konung *Olof den Helige* nyss börjat bygga. Det dröjde emellertid icke länge, innan osämjan äfven härvidlag kom emellan, och en vacker dag infinner sig en jätte från *Klefsbricka* och erbjuder konungen att uppbygga kyrkan ända till tornspiran, mot det att han i byggnadslön erhöll sol och måne, hvarmed han menade den kristne konungens ögon, så vida denne icke kunde säga jättens namn, innan kyrkan var färdig. S:t Olof ingick på förslaget, och med så förunderlig hastighet reste sig kyrkan i höjden, att snart icke mer än tornspetsen åter-

stod. Dagen innan denna skulle uppsättas, gick konungen be-
dröfvad i skogen, tänkande på, att det var sista gången, han
såg himmelens ljus, och att med nästa dag skulle allt omkring
honom vara idel mörker. Under dessa dystra tankar hade Olof
kommit nära Klefsbricka, då han får höra ett barn gråta inne
i berget, och modren, som sökte tysta det med sin sång, i
hvilken han tydligt urskiljde orden:

"Tyst, tyst, lill' sonen min!

I morgon kommer far din, *Skalle*, hem

Med måne och sol, eller sjelfva kong Olofs ögon".

Andra dagen, när jätten höll på att uppsätta korset på
tornspiran, stod konungen ett stycke från tornet och ropade:
"Skalle, sätt korset rätt!" — då jätten i ögonblicket föll till
marken, hvarpå konungen lät binda och lägga honom under sin
stol, så som man länge såg det på den bild af helige konung
Olof, som fordom fanns i Hardemo kyrka⁵⁾.

7. Kung Välter's graf.

På vestra stranden af Vettern bodde i fordomtima en
konung *Välter*, som, under bemödandet att värja sitt land, stu-
pade vid *Norra Algrena* och höglades i strandbädden af en
bäck, som utfaller i *Norra Asplångsån*, der hans graf ännu vi-
sas. Konung Välter skall ha varit en mäktig girig man, och
derför sattes i högen jemte den döde en stor kopparkista med
hans röfvade skatter. Dessa hafva tid efter annan varit föremål
för skattsökares efterforskningar. För ett par mansåldrar
sedan gräfvde några dalkarlar i högen, och fingo efter mycket
arbete den sökta kistan i sigte; men då en utaf dem bröt den
vid sådana tillfällen oundgängliga tystnaden, försvann kistan
åter, och "det gaf till ett åkande i högen", dervid en mycken-
het småfolk kom fram, som förskräckte de gräfvande. På den,
som genom sin talträngdhet förstört frukten af hela skattgräf-

⁵⁾ Det är, som hvar och en finner, den vanliga sagan om helige konung Olof, som blifvit äfven här lokaliserad. Liknande sägner finnas föröfrigt om *Kils* och *Hammars* kyrkor i Nerike. Hvad Hardemo beträffar, har sagan ett visst intresse, om man sammanställer henne med andra erinringar om konung Olofs vistelse der på trakten. Jfr *Sigtryggsberg*, sid. 54.

ningen, vreds hufvudet på sned, och han förblef sedan sådan under hela lifvet. — Nära intill visas "kung Välter's björk", der- vid konungen plögade binda sin häst, samt "Välter's sten", ett fjorton fot högt stenblock, vid hvilket något serskildt minne nu mera icke är fästadt.

8. Gullkitteln vid Högby.

Nära invid *Högby* i Götlunda socken uppväller en källa, i hvars botten ligger en gullkittel, och vid källan vanligtvis en stång, som, om man stöter med henne i marken, höres gullkitteln klinga. För längesedan, en thorsdagsafton, begåfvo sig ett par karlar till källan för att upptaga den dyrbara kitteln och dermed göra sin lycka. Försöket lyckades öfver förväntan, och när de fått kitteln ett godt stycke på väg, sade den ene: "Ha vi nu fått dig så långt, skall du ock få följa oss hem!" — Men knappt voro dessa oförsigtiga ord yttrade, förrän kitteln var försvunnen, och har sedan dess aldrig varit synlig. — Hade de varit tysta — tillägger sägnen — och förut kastat stål i vattnet, eller också haken varit af stål i grinden, genom hvilken de gingo ner till källan, hade de säkert haft gullkitteln i behåll.

9. Gullvagnen i Vabacken.

Vid samma *Högby* ligger den s. k. *Vabacken*, i hvilken en ännu dyrbarare skatt finnes förvarad, nemligen en vagn af rent gull, som icke kan bortföras annorlunda än med tvillingsoxar. Det skall till och med ha händt, att en person på detta sätt fått vagnen med sig ända till *Höbacken*, men här mötte han en råtta, som drog ett halmlass, och när han, i brådskan att komma hem med sitt kostbara byte, ropade åt det sällsamma "åket" att hålla ur vägen, var gullvagnen i samma ögonblick in i backen tillbaka. En bonde i *Högby*, som äfven hört talas om att vagnen måste hemtas med tvillingsoxar, hade derjemte fått veta af en "klok gumma", att oxarna, för att hafva riktig lycka med sig, aldrig borde ha ätit annat än söt mjölk. Han uppfoeder fördenskull ett par tvillingkalfvar, som aldrig

fingo annat än oskummad mjölk, och tror sig säker. En dag, när han varit borta med sina oxar och kom sent hem, hade hustrun redan mjölkat, hvarföre han måste gifva dem "glanmjölk" för den gången. — Nu skulle han åstad och hemta den dyrbara vagnen, som han ock lyckades finna. Men när han spännt sina oxar för densamma, och efter gammal vana hojtar åt dem, ropar en röst ur backen: "Inte drar dina glanmjölkskalvar hän min vagn!" — hvarpå vagnen försvann i backen för evigt. Men pinnen till tistelstängen, som händelsevis kom att stanna qvar, var af renaste gull, och blef bondens ersättning för den möda, han användt.

10. Skatten i Konstabäcken.

Huru viktigt det är att vid sådana skatthemtningar iakttaga fullkomlig tystnad, bestyrkes ytterligare af följande sägen från Sköllersta. Vid *Konsta* och trakten deromkring skall, enligt sagan, finnas ofantliga skatter nergrädda i jorden. Isynnerhet utvisas ett ställe i *Konstabäcken*, der en stor jernkista ligger, bräddfull med dyrbarheter. Mången har väl sett henne, men ännu har det icke lyckats någon att uppfånga henne ur bäcken. Två personer försökte det en gång, men när de fått henne till hälften ur vattnet, ropade den ene, glad öfver framgången, till sin kamrat: "Håll i bara!" — och genast försvann hon i djupet. En bonde i Konsta tog lärdom af deras missöde, och beslöt att ensam pröfva lyckan, samt begaf sig en thorsdagsqväll till ort och ställe. Det lyckades äfven för honom att få tag i den tunga kistan och draga henne på land. Men innan han hunnit kasta stål emellan henne och vattnet, kommer en höna dragande med ett hölass. Körsvennen, en storväxt man, ropade oupphörligt på hönan:

"Lanka, lanka fort!
Du ska te Romare port,
Innan qväller!" —

"Åh f—n kommer du heller!" — utropade den förtjuste skattsökaren, och i detsamma var skatten borta.

II. Bortbytingen.

På *Skatteby* gårde, i Askers socken, ligger en stor sten, under hvilken trollen förr haft sitt hemvist, och sågs då stenen vissa högtidsaftnar upplyftad på sköna pelare, och trollen dansa och förlusta sig derunder. Hände sig så en gång att en hustru i Skatteby födde ett barn, som var serdeles vackert och väl-skapadt. När barnet var omkring årsgammalt, gingo föräldrarna en dag ut på arbete, och togo barnet med sig och lade det i gräset, nära den stora stenen på gårdet. Någon tid derefter förmärktes att barnet var sig olikt mot förr, skrikigt och styggt, och framför allt så glupskt, att det utan afseende förtärde allt ätbart, som det kom öfver. Denna underliga förändring, som de sorgsna föräldrarna tyckte sig finna jemntidig med den olyckliga dagen, då de lemnat barnet vid den förtrollade stenen, styrkte dem i den tron, att deras eget barn blifvit utbytt af trollen, och att den varelse, som de uppfödde, var en *bortbyting*. Och då de dertill voro fattiga, blefvo de så godt som "utättna" utaf den glupska ungen. Detta föranledde dem att gå till råds med en klok gumma, som lärde dem huru de borde gå tillväga för att få sitt barn åter. Modren borde nemligen, tre thorsdagsqvällar å rad, koka upp en gryta med lut, och de två första gångerna hålla barnet deröfver, men den tredje doppa ned det i luten. Rådet åtlyddes, men då hustrun tredje thorsdagsqvällen skulle neddoppa barnet i den sjudande grytan, kommer trollqvinnan inrusande med det bortbytta barnet, kastar det ifrån sig och ber att äntligen få sitt barn igen: "ty" — sade hon — "aldrig har jag burit mig så illa åt med ditt barn, och aldrig har jag ämnat göra det så illa, som du nu gör med mitt"; — hvarpå hon återtog den vanskapliga ungen och försvann genom dörren. — Barnet, som var stort och väl födt, berättade, sedan det blifvit äldre, att det i allt blifvit väl omhuldadt, så i mat som annat; att trollen hvarje lördagsafton kommo tillsammans till dans och lekar; men att de icke kunde lida ljudet från kyrkklockorna. När åskan hördes mullra, iklädde sig "troll-

far" en stor sid hatt och stängde sig inne med de andra, emedan — såsom trollen sade — hela släkten skulle förskingras, om husbonden omkomme.

12. Jutahällen.

I *Åsens* gårde, i Norrbyås socken, ligger en naken, temligen brant bergkulle, kallad *Jutahällen*, på hvars topp synas remnor, i form af en dörr, der nergången säges vara till jätten, som slumrar härunder, i afvaktan på domen. För något mer än en mansålder sedan skall en sjuårig gosse försvunnit, och efter mycket letande och sökande kom man slutligen till visshet om att han blifvit intagen i *Jutahällen*, der han ock skulle förblifvit qvar, om man ej låtit kyrkklockorna ljuda tre thorsdagsnätter efter hvarandra. Men detta hade åsyftad verkan, ty tredje thorsdagsnatten hörde modren huru någon klappade på stugudörren, och då hon gick ut för att se hvem det var, fann hon den förlorade sonen, sittande på trappstenen, "med en stor sinörkringla i handen".

13. Ysätters-Kajsa.

Man betecknar med detta namn ett "rådande", som fordom uppehöll sig i Öster-Nerikes skogsbygder, men förnämligast hade sitt stambåll i *Ysätters-kärret*, i Askers socken. — Enligt hvad de gamla förmenade, skulle hon hafva lefvat under flera mansåldrar, ehuru hon vanligen visade sig som en ung flicka, i präktiga kläder och med ett hår af utomordentlig längd. För jägare uppenbarade hon sig ofta i skogen, sittande på en stubbe och kammande sitt hår, som släpade på marken. De, som klappade byk, fingo ofta helt oförmodadt se *Kajsa* i närheten äfven klappa upp sina kläder, som alltid voro af en ovanlig hvithet. För gamla elaka käringar var hon städse en fasa, och det syntes som det varit hennes nöje att härma deras gång och snäsiga åtbörder. Hvar helst hon visade sig, var det endast för några ögonblick, och tog man ögonen ifrån henne, var hon gemenligen i och med detsamma försvunnen. Man utvisade

de vägar, hon vanligen vandrade, och mången beklagade sig att hon nedtrampade säden genom sitt myckna gående fram och åter. Ofta, synnerligast nattetid, lät hon höra sitt hemska skratt, ifrån ett träd eller en klipphäll, då hon narrat någon vilse, eller fått någon att åka omkull eller köra sönder åkdonet. Hennes skratt liknade en skatas, och kom blodet att isa sig hos den, som i mörker och dimma stod der hjälplös genom hennes elaka konster. Andra åter, som ställde sig väl med henne, var hon till god hjälp vid många tillfällen. — Nu mer är hon försvunnen. — "Nu är det slut med Kajsa också" — säga med ett slags vemod de gamle, som icke finna sig rätt hemmastadda i vår tvifvelsamma tid — "åskan har dödat henne liksom de andra".

Bland dem, som åtnjöto Kajsas synnerliga ynnest, var en storjägare *Bottorpa-Lasse*. Denne var en väldig skytt; ty blott han gick i förstugan och lockade på den fogel, han ville skjuta, eller ritade på en vägg det djur, han ville döda, så föll ett sådant till marken, när skottet small. En gång hade Lasse bedt sin granne följa sig på jagt, och denne, som väntade ett godt byte, var ej sen att antaga tillbudet. De begåfvo sig i väg på aftonen, och byggde i skogen en risikoja, för att tidigt om morgonen börja jagten. Frampå natten kommer Kajsa och gör ett besök hos de begge jägarne, och tillsäger dem att visa sina bössor. Hon undersöker först grannens gevär, men utropar genast: "Fy!" — derpå betraktar hon Lasses bössa, blåser i bösspipan, synar fängkrutet samt återlemnar henne slutligen, i det hon säger: "Bra, bra, bra, min gosse!" — Hvad detta hade att innebära, visade sig snart, då Lasse gjorde ett rikt jagtbyte, men den andre ej fick skjuta ett enda skott.

Man berättar vidare om Ysätters-Kajsa, att när Askers klockstapel nedbrann på 1750-talet, då äfven kyrkan antändes och sväfvade i den yttersta fara, såg man, märkvärdigt nog, Kajsa stående på kyrktaket och afvärja elden.

Sista gången, Kajsa lät förnimma sin närvaro, var på ett slåttergille på Ysätters äng. Arbetarne höllo sin aftonmåltid,

och sedan de kommit i en lifligare sinnesstämning, yttrade en dräng, på tal om Kajsa, att han väl skulle vilja träffa henne och ge henne på pelsen för all den förargelse, hon åstadkommit i verlden. I detsamma hördes ett häftigt brakande i en närstående gärdsgård, och drängen fick af en osynlig hand ett slag på munnen, så att näsan flög i blod, och smöret förvandlades till blod på de andras smörgåsar. Något hvar tyckte nu det vara bäst, att icke komma i för nära beröring med Ysätters-Kajsa.

14. Sägen om Lillkyrka kyrka.

Att kyrkan bör stå midt i byn är en gammal sanning, som Lillkyrkaboarne äfven känt till och velat tillämpa, när de byggde sin kyrka, ehuru illvilliga makter nödgade dem att uppföra henne, der hon nu står, i ena sockengränsen. Den bestämda platsen var eljest *Bobergsbacken*, som ligger något så när midt i socknen. Men hvad som här byggdes på dagen, fanns alltid nedrifvet under natten, och så fortgick det en lång tid bortåt. Då gaf någon det rådet, att ett par tvillingkalfvar skulle uppfödas, och när de voro så växta, att de kunde bära ok, skulle de hopkopplas, och der de stannade, der skulle kyrkan byggas. Så skedde äfven. De begge tvillingarne kommo, efter åtskilliga vandringar hit och dit, omsider ner i ett kärr, der de blefvo stående. Och nu fanns intet annat råd, än att fylla kärret och bygga kyrkan. — Emellertid kvarstå ännu grundmurarna i *Bobergsbacken*, ehuru det icke är allom gifvet att kunna se dem. Det är blott den vilsne nattvandrararen, hvilken, lockad af stället underbara fågring, beger sig dit, som får se den rifna kyrkan och de liktåg och processioner, som med ljudlösa fjät draga ditin. Bäst är emellertid att ej bli villad af dessa syner, ty mången, som kommit dit, har sedan icke funnit vägen tillbaka.

15. Gengångaren.

Nedanstående berättelse, hvilken ännu kvarlefver som folksägen i Glanshammar, är af prosten *G. Herdman* derstädes

antecknad och förvaras bland kyrkans handlingar. — "1759. Natten emellan d. 17 och 18 Febr. sedan Soldat-Enkan *S. Ingebor Pers Dotter* i *Wja Soldatstufva*, några dagar förut, förspordt sin Man *Lars Widing* wara i Pomern genom döden bortgången; Monde wid pass kl. 12 om natten, hennes Mans gestalt ell. Skepelse i blå kläder inkomma i Stufvan; satte sig nu på bänken, nu på en kista vid Sängen, tidt suckande, Hustrun kände granligen sin mans gestalt och thess manlige åtbörder, i thet klara Månskenet, hafwande med sig en stor hop blåklädde Camrater, snart stufvan full, doch i liknelse ej större än gåssar om 10 a 12 åhr; thesse gingo ut och in genom dören, talande och mumlande sins emellan; theraf hustrun doch intet förstod. *S. Ingebor*, som låg rädder i sängen, läste åtskillige Böner; bad äntel. then Döde hamnen i Herr-namn gå till sitt rum etc. Men han lutande sitt hufvud öfwer henne i sängen, suckande tog med bägge händerna vid hennes Kinder. Änteligen kom hustrun ihog, thet hon dagen förut lemnat sin mans skinpäls til salo åth granndrengen *Göstaf Wijberg* med hvilken hennes man hemmavarande ej gerna dragit öfverens; yttrar sig då till skepelsen: Gack din wäg, jag skal så snart dager bljr taga din päls tilbakas igen. Der uppå sedan de inne warit ungerfär $2\frac{1}{2}$ ell. 3 tjmmar, gingo de allesammans sin koos. *S. Ingebor* af Christ-beskedelig frägd, har sjelf thenna händelse med flere omständigheter berättat mången äfven mig *G. Herdman*".

16. Den bergtagna.

Samme prosten *Herdman* i *Glanshammar* har äfven antecknat följande händelse, från annexförsamlingen *Ringkarleby*: "Anno 1724. Tredje dag Pingest om aftonen, gick *Pär Olss Dotter Marja* i *Sjågstad* uth at låcka hem Boskapen; men blef i *Norrby hagen* Bergtagen; hörde 2 tjmar widlag sin Faders ropande innan hon slapp uth, hvilket skjedde om fredag morgonen i *Solgängen*. Flickan *Marja* var då 16 åhr gammal; j berget ej annat sedt än en Guma, som wid en spånstohl satt och span: flickan ropat: släpp mig uth min fader ropar mig. —

Aftonen förut har *Erich Pärs son Anders i Sjågstad* mött en lång nakot karl, som efter hans tycke hade ögon, stora som en mässingskiettel; Mötet skjedde vid *Götavi-hällar* ell. *Björskogshällar*"⁶⁾.

17. Gasten vid Nasta.

En qvinna, vid namn *Ingrid i Nasta*, i Ringkarleby socken, hade, i början af förra århundradet, tid efter annan i hemlighet framfödt trenne oäkta barn, hvilka hon alla mördat och nergräft i skogen. Men en dag kommer en gast, i ett spädt barns liknelse, fram till gården och förföljer den onaturliga modern med skrik och jemmer, tills hon, rörd af ånger och medlidande, tog honom i sina armar och lade honom till bröstet. Härigenom röjd, bringades hon till bekännelse, och blef för sina brott bränd vid afrättsplatsen på Kägglan.

18. Riddaren och Bergtrollet.

Det var för många år sedan i *Nerike* en riddare, som skulle fara till julottan. Som han hade lång väg och gerna ville vara i kyrkan till första ottan, red han, åtföljd af sin stallknekt, hemifrån straxt efter midnatt. Men kommen ett stycke på väg, kände han sig sömnig, hvarföre han tillsade drängen att rida förut, under det han sjelf steg af hästen och satte sig att hvila vid ett berg, der han insomnade. När han så setat en stund, kommer en storväxt qvinna och bjuder honom att följa sig in i berget. Inkommen ledsagar hon riddaren fram till sin man, jätten, hvarpå hon framsätter för sin gäst allahanda välfägnad, så i mat som dryck. Men riddaren, som var en försigtig man och väl anade rätta sammanhanget, vägrade på det bestämdaste att förtära det minsta af det, jättesan fram-

⁶⁾ Dessa båda, ur Glanshammars kyrko-archiv hemtade, berättelser hafva en viss märkvärdighet, så till vida, att de otvetydigt förråda den öfvertro och vidskepelse, som ännu under förra seklet herrskade hos de mera upplysta. Det lider nemligen intet tvifvel, och framgår oförstäldt af framställningssättet, att antecknaren, prosten Herdman, som var en af de dugligaste och kunnigaste presterna i Nerike på sin tid, varit fullt öfvertygad om de här skildrade händelsernas verklighet och sanning.

dukat åt honom. Förargad häröfver, tar hon så fram en knif och säger till riddaren: "Känner du igen den här? — Det är just denna du högg mig i låret med, när jag en gång for efter hö åt mina kalvvar! — Far, hvad tycker du att vi böra göra med honom?" — "Låt honom vara!" — sade jätten — "vi kunna ej göra något åt honom, ty han åkallar för mycket den store herrn!" — "Nå" — sade jätteqvinnan — "men på det du skall ha något minne af mig, så — —"; och i detsamma bröt hon af riddaren hans ena lillfinger. Snart befann sig denne i det fria, och stallknekten, som återvändt för att söka sin herre, fann honom på samma ställe, som han lemnat honom, men med afbrutet lillfinger: — en varning att ej somna julnatten på vägen till kyrkan.

XXII.

NERKISKA DJUR- OCH VÄXTNAMN¹⁾.

Det är allmänt bekant, huru viktiga upplysningar den komparativa Språkforskningen lemnat angående folkens härstamning och förgrening. Det är tillika erkänt, att naturalstren äro bland de föremål, som bäst bibehållit sina namn. — — Dessa dels oförklarliga, dels för mängden obegripliga namn tillhöra vårt folks äldsta och dyrbaraste fornminnen, häntydande på vårt ursprung och våra uråldriga anor.

E. Fries.

Djur.

Nalle — Björn (*Ursus Arctos*, L.).

Gråben, Gråtass, Gullben, Tusse, Den Grå — Varg (*Canis Lupus*, L.).

¹⁾ Denna förteckning är långt ifrån fullständig och långt ifrån den bästa, som bort kunna lemnas; men tiden har icke tillåtit Förf. att afhjelpa någondera af dessa brister. Den torde emellertid — äfven i sitt bristfälliga skick — visa, att på det speciella område inom den komparativa språkforskningen, som bestämmes af naturföremålen, gömma sig rika skatter äfven i vårt, länge förbisedda, landskapsmål. — För mången, som aldrig egnat denna sak sin uppmärksamhet, skola några exempel vara upplysande.

Bjur, *Bjuren* är i Vester-Nerike väl bekant ifrån den tid — för omkring 100 år sedan — då han lefde vid våra ensliga skogsvatten. Deremot känner folket här icke alls detta djur

- Mickel, Gullfot, Varskott — Räf (*Canis Vulpes*, L.).
 Bjur — Bäfver (*Castor Fiber*, L.).
 Lecksen — Lekatt, Vessla (*Musela Erminea*, L.).
 Surk — Jordråtta, Lemmel (*Lennus amphibius*, L.).
 Båse — Gumse, hanfår (*Ovis Aries*, L.). Fåra — Tacka, honfår. Gimmer
 och Gimmra — årsgammalt lamm.
 Spännkäring — Nattskärra (*Caprimulgus europæus*, L.).
 Tillekorp — Spillkråka, svart Hackspett (*Picus martius*, L.).
 Veðknerka — Större hackspett (*Picus major*, L.).
 Täkling — Hussparf (*Fringilla domestica*, L.).
 Skogsknett — Löfsångare (*Sylvia Trochilus*, L.).
 Fjärhane — Tjäder (*Tetrao Urogallus*, L.).
 Tappe — Hönstupp (*Gallus domesticus*, L.).
 Tyllare — Strandpipare (*Charadrius Hiaticula*, L.).
 Lerbena — Ljungspole (*Charadrius apricarius*, L.).
 Horsgök — Enkel beckasin (*Scolopax Gallinago*, L.).
 Knerka — Ängskära (*Gallinula Crex*, Lath.).
 Svänja — Sångsvan (*Cygnus musicus*, L.).
 Odensvala²⁾ — Svart stork (*Ciconia nigra*, L.).
 Buskål, Gullring — Huggorm (*Vipera Berus*, L.).
 Fyrfota — Ormödla (*Lacerta agilis*, L.).
 Tenorm — Ormslä (*Anguis fragilis*, L.).
 Kossa — Vanlig groda (*Rana temporaria*, L.).
 Klossa — Padda (*Bufo vulgaris*, Laur.).
 Årännare — Färna (*Leuciscus latifrons*, Nilss.).
 Örlax — Laxöring (*Salmo Trutta*, L.).
 Todise — Tordyfvel (*Scarabæus stercorarius*, L.).
 Sting — Styngfluga (*Oestrus Bovis*, L.).
 Särksprätt — Loppa (*Pulex irritans*, L.).
 Fårpiga, Jungfru Marias nyckelpiga — Nyckelpiga (*Coccinella septem-
 punctata*, L.).

under det yngre namnet Bäfver. I Fornnord. *Bjór*, i medeltidssvenskan *Bjur*. — *Båse*, den vanliga benämningen på hanfår, gumse, heter i Fornn. *Berr*, i Moesog. *Biari*. — *Gimmer* och *Gimmra*, ungt lamm, heter i Fornnord. tungan *Gimbr*, *Gymbr*, *Gimbur* och *Ginla*. — *Horsgöken*, hvars gnäggande läte höres i luften under ljunma våraftnar, har i Fornn. samma namn, neml. *Hrossagaukr*. — *Apäl*, äppleträd, för hvars rot man antager Sanskr. *phal* med præf. *a*, som betyder bära frukt, återfinnes, med olika skiftningar i uttalet, i alla Germaniska, Celtiska och Slaviska språk. Björkens alla namn i de Ariska språken härstamma från Sanskr. *Burgha*. — *Nate* är beslägtadt med Moesog. *Natjan* vara våt. — *Try*, Nerikesnamnet på *Lonicera* och *Viburnum*, är urgammalt.

²⁾ Vet. Akad. Öfvers. 1856.

- Dvärg³⁾ — Spindel (Fam. *Araneæ*).
 Krävecka — Kräfta (*Astacus fluviatilis*, Fabr.).
 Gråe (best. form Gråen) — larverna af *Sciara Thomæ*.

Växter.

- Allbotsrot⁴⁾ — Bockrot (*Pimpinella Saxifraga*, L.).
 Anisrosor, Vredgräs⁵⁾ — Linnea (*Linnæa borealis*, L.).
 Apäl — Vildäpple (*Pyrus Malus*, L.).
 Asker — Ask (*Fraxinus excelsior*, L.).
 Björk — Björk (Sl. *Betula*, L.). Masurbjörk (*B. verrucosa*, Ehrh.). Glasbjörk (*B. odorata*, Bechst.).
 Björnram — Floka (*Heracleum sibiricum*, L.).
 Blogrot — Rödro (Potentilla *Tormentilla*, Scop.).
 Blåsibb — Blåsippa (*Anemone Hepatica*, L.).
 Bockablað — Liljekonvalje (*Convallaria majalis*, L.).
 Bubbler — Bullerblomster (*Trollius europæus*, L.).
 Dufägg — Silen (*Silene inflata*, Sm.).
 Fisköger — Förgät-mig-ej (*Myosotis palustris*, Lin.).
 Frostegräs — Darrgräs (*Briza media*, L.).
 Grismagar — Guckuskor (*Cypripedium Calceolus*, L.).
 Hadd — Ängsdun (*Eriophorum vaginatum*, L.).
 Hilster — Vide (*Salix pentandra*, L.).
 Hvitveser — Hvitsippa (*Anemone nemorosa*, L.).
 Hässjne — Ormskalle (*Ophioglossum vulgatum*, L.).
 Johannisblomster⁶⁾ — Johannesört (*Hypericum perforatum*, L.).
 Jungfru Marias sänghalm — Måra (*Galium verum*, L.).
 Kabbar — Kafveldun (Sl. *Typha*, L.).
 Kattkrut — Lummer (*Lycopodium clavatum*, L.).
 Kikbär⁷⁾ — en bärlik missbildning af barren på enen (*Juniperus communis*, L.).
 Klase — Svingel, råglosta (*Bromus secalinus*, L.).
 Korsblicka, Munkakål, Möshkål — Vattenklöfver (*Menyanthes trifoliata*, L.).
 Kröser — Lingon (*Vaccinium Vitis idæa*, L.).

³⁾ *Dvärgarne* eller spindelarne betraktas ännu med vidskeplig ömhet och anses spinnalycka åt den, som ej ofredar dem. *Dvärgsnät* (spindelväf) brukas som blodstillande medel allmänt på skurna sår.

⁴⁾ Nyttjades fordom som en universal-medicin, hvaraf det nerkiska namnet härleder sig.

⁵⁾ I bergstrakterna begagnas Linnean ännu mot rheumatiska krämpor på det sätt, att refvorna vridas till tåg, som lindas kring den lidande kroppsdel. Det är härutaf som växten fått namnet *Vredgräs*.

⁶⁾ Den krossade örten bindes på det ställe, der ett kreatur blifvit ormstunget.

⁷⁾ Förorsakas af larven till *Cynips Juniperi*, och kokas med söt mjölk såsom medel mot kikhosta.

- Kummä — Kummin (*Carum Carvi*, L.).
 Lentiste — Mjölktistel (*Sonchus arvensis*, L.).
 Lusagräs⁸⁾ — Lummer (*Lycopodium Selago*, L.).
 Läkeblacka⁹⁾ — Groblad (*Plantago major*, L.).
 Munkalöss — Hundtunga (*Cynoglossum officinale*, L.).
 Märamynta — Åkermynta (*Mentha arvensis*, L.).
 Nate — Sjögräs (Sl. *Potamogeton*, L.).
 Ormbleck¹⁰⁾ — Ormbunke (*Pteris aquilina*, L.).
 Pelle i bäcken — Pors (*Myrica Gale*, L.).
 Qvecke — Qvickrot (*Triticum repens*, L.).
 Röðbena — Slidknä (*Polygonum lapathifolium*, L.).
 Skägg, Finnaskägg — Stagg (*Nardus stricta*, L.).
 Smottrer, Jolbär — Smultron (*Fragaria vesca*, L.).
 Surtuppar — Åkerkullor (*Anthemis arvensis*, L.).
 Svåler — Blåbär (*Myrtillus nigra*, Gil.).
 Säffe — Säfserot (*Libanotis montana*, All.).
 Särder — Sälg (*Salix caprea*, L.).
 Tiste — Tistel (Sl. *Carduus*, L.).
 Trollsmör (*Aethalium flavum*, Link.).
 Try — Benved (*Lonicera Xylosteum*, L.).
 Tyskentopp — Sötblomster, Kamillblommor (*Matricaria Chamomilla*, L.).
 Töfler — Kardborrar (Sl. *Lappa*, Adans.).
 Ulfvatry — Olvon (*Viburnum Opulus*, L.).
 Vassarf — Narf (*Stellaria media*, L.).
 Viare, Viarsgräs — Tranärter (*Vicia Cracca* & *villosa*, L.).
 Älfdansagräs, Älfvaringar¹¹⁾ — Elfexing (*Sesteria coerulea*, Ard.).
 Älfvanäfver¹²⁾ (*Marchantia polymorpha*, L.).

⁸⁾ Ett starkt afkok på örten brukas ännu i folkmedicin som ett kraftigt verkande dracicum. Namnet häntyder på att växten äfven varit nyttjad till fördrifvande af ohyra.

⁹⁾ Bladen brukas allmänt på öppna sår för att befordra läkningen.

¹⁰⁾ Enligt folktron blommar Ormblecket ej oftare än hvar hundrade år och då blott några ögonblick vid midnattstiden emellan midsommarsqvällen och midsommarsdagen; och är detta orsaken hvarför ingen kan säga sig sett denna växtens blommor.

¹¹⁾ Som bekant växer gräset på sidlända ängar, i stora ringformiga tufvor. Den mörka ringen kring hvarje tufva, som bildas af de outvecklade svartblå axen, tros vara spåren efter elfvornas ringdansar.

¹²⁾ De läderartade bladen nyttjas till omslag på Älfvabläst (*Urticaria*), ett kliande utslag, som folket tror uppkomma genom elfvornas andedragt (bläst).

XXIII.

FOLKSÅNGER OCH FOLKMUSIK.

Det är uppenbart, att någon rikare efterskörd icke kan vara att upphemta på ett fält, hvilket, såsom den svenska *Folkvisans*, med så mycken förtjenst och framgång blifvit bearbetadt af *Geijer* och *Afzelius*, *Hyltén-Cavallius* och *Stephens*, *Arvidsson*, *Dybeck*, m. fl. Att densamma emellertid ännu lefver med friskt lif i många landsändar, visar sig af den sistnämnde forskarens år ifrån år sig ökande samlingar; ehuru det å andra sidan icke kan förnekas, att den tid i det närmaste är förbi, då *sång* och *saga* förljufvade den husliga fliten och folkvisans veka, rörande, toner livvade vinterqvällens bestyr vid den sprakande brasan. Det är ock i den slutna husliga kretsen, eller i en allvarsam naturs storartade omgifningar, som hennes rätta jordmån finnes. Till båda tränger sig redan det yttre livvets oroliga buller, och den folkpoesi, som nu intager den gamla riddarevisans rum, är i bästa fall af allt för kosmopolitisk art, för att någonsin kunna eröfra sig en nationel betydelse.

Hvad vi meddela, kan naturligtvis icke blifva någon fullständig samling, hvarken af det gamla eller nya på folkvisans och folkmusikens område. En dylik samling hade här icke kunnat inrymmas, äfven om det stått i vår förmåga att lemna en sådan. Vi måste alltså inskränka oss till det möjligast minsta, eller till att meddela några, i Nerike gjorda, uppteckningar utaf de äldre visor, som förut finnas hos *Geijer* och *Afzelius*, men från hvilkas versioner de afvika i icke oväsentlig grad, — vidare att framlägga några prof på nutidens folkliga dikt Konst, och slutligen — att återgifva några af de vanligaste folkdanserna och danslekarna förr och nu.

Romanser eller Riddarevisor.

1.

Hertig Silfverdal.

Upptecknad i Vester-Nerike. (*Geijer och Afzelius: Svenska Folkvisor, N:o 10.*)

«Och kära mina hofmän, — I stillen edert lag;
Tills jag får gå till grafven och väcka upp min far».

Min sorg faller vida!

Och Silfverdal han klappar på kolsvartan graf,
Och derutur så får han utaf sin fader svar:

Min sorg faller vida!

«Hvem är det, som mig väcker, allt under tungan jord?
Att jag ej får mig hvila med frid och med ro».

Min sorg faller vida!

«Jag vill Er inte väcka, — ej störa eder ro;
Blott att jag får veta, hvar brud jag skall få».

Min sorg faller vida!

«En konungsdotter fager är den du skall få;
Men henne skall du söka i tvenne hela år»;

Min sorg faller vida!

«Med dig så skall du föra det röda gullband
Och det så skall du gifva skön jungfrun i hand».

Min sorg faller vida!

Och Silfverdal han sadlar sin gångare grå;
Sen rider han sig bort i tvenne hela år.

Min sorg faller vida!

Herr Silfverdal han rider de årena två,
Och inte så fann han den bruden ändå.

Min sorg faller vida!

Då rider han sig uppå konungens gård,
 Der friar han till jungfrun för honom ute står;
 Den sorg faller vida!

«Och hören I, skön jungfru, hvad jag Er säga må:
 Och viljen I ej blifva min unga gemål?»
 Min sorg faller vida!

«Och inte jag det vill, och inte jag det får;
 Min fader mig bortlofva, när som jag var tu år;
 Min sorg faller vida!

Jag väntar och jag längtar, han kommer väl en gång;
 Men himmelen skall veta, hur tiden görs mig lång».
 Min sorg faller vida!

Herr Silfverdalen han visar sitt halfva gullband
 Och maken dertill sken på sköna jungfruns barm.
 Min sorg faller vida!

Och jungfrun tog bandet ur Silfverdals hand
 Och lade sin snöhvita hand uti hans.
 Min sorg faller vida!

2.

Grefvens döttrar vid Östervallahed.

Variant af Grefvens döttrar vid Elfvabolid (*Geijer*
 och *Afzelius*, N:o 11), upptecknad i Lekebergslagen.

Det bodde en herre på Östervallahed;
 Han hade tre döttrar och granna voro de:
 Med all äran.

Den ena var så däjelig, den andra var så grann,
 Den tredje hon förlofva', hon aldrig tog sig man.
 Med all äran.

Det spordes öfver städer, det spordes öfver land,
 Det spordes ned till Necken i snöhvitan sand.
 Med all äran.

Så kom det en herre på sköna jungfruns gård
 Och jungfrun hon månde sig mot honom bestå;
 Med all äran.

Och jungfrun hon gick upp i kammaren sin:
 «Krist gifve! Krist gifve, den herren vore min!»
 Med all äran.

Och jungfrun hon stiger i sköna herrens vagn
 Och hästarna de stodo som lejon uppå land.
 Med all äran.

Han åkte öfver bro, och han åkte öfver spång;
 Han skjutsa' sköna jungfrun alltför den sista gång.
 Med all äran.

«Och kära ni min herre, ni släpper mig på land,
 Och Eder vill jag gifva mitt silfverspänn och band».
 Med all äran.

«Ditt silfverspänn och band det passar jag ej på;
 Men aldrig utur vagnen du mera skall gå».
 Med all äran.

«Och kära ni min herre, ni släpper mig på ö,
 Och Eder vill jag gifva min guldkrona röd».
 Med all äran.

«Din guldkrona röd den passar jag ej på;
 Men aldrig utur vagnen du mera skall gå».
 Med all äran.

«Och hemma gråter fader och hemma gråter mor
 Och hemma gråter syster och så min lilla bror».
 Med all äran.

«Och hemma gråte hvem, som hemma gråta vill;
 Men nu så skall du veta, att du hör Necken till».
 Med all äran.

3.

Hertig Fröjdenborg och Fröken Adelin.

Denna uppteckning från Öster-Nerike (ur *Djurklou: Neri-
kes Folkspråk och Folkklif*) återfinnes hos *Geijer och Afzelius*
under N:o 19.

Fröken Adelin hon gångar sig till rosendegård,
Der bryter hon de rosor, både hvita och blå.
Mig synes det är tungt till att lefva.

Fröken Adelin in genom dörren steg;
Hennes fader henne med vreda ögon ser.
Mig synes det är tungt till att lefva.

«Hvad gjorde fröken Adelin i rosendegård?» —
«Jag plockade de rosor, både hvita och blå».
Mig synes det är tungt till att lefva.

«Hvad skall du med de rosor, både hvita och blå?» —
«Hertig Fröjdenborg jag binder en krans derutaf».
Mig synes det är tungt till att lefva.

«Har du ej hunnit glömma hertig Fröjdenborg ännu,
Så skall jag väl göra på eder kärlek slut».
Mig synes det är tungt till att lefva.

Och konungen kallar sina tjenare två:
«I tagen hertig Fröjdenborg ur tornet det blå».
Mig synes det är tungt till att lefva.

De togo hertig Fröjdenborg ur tornet det blå;
Hans hår det var grånadt, hans skägg likaså.
Mig synes det är tungt till att lefva.

Här hafver jag setat i fulla femton år,
Mig synes nu det är blott de dagarna få.
Mig synes det är tungt till att lefva.

De lade hertig Fröjdenborg allt uppå ett bräd;
 De slagtade honom, som bönder slagta få.
 Mig synes det är tungt till att lefva.

De lade hertig Fröjdenborg allt uppå en disk;
 De ristade honom, som bönder rista fisk.
 Mig synes det är tungt till att lefva.

Det var de falska tärnor, de stodo dernäst;
 De togo hertig Fröjdenborgs hjerta så färskt.
 Mig synes det är tungt till att lefva.

Fröken Adelin frågar: «hvad får jag för en rätt?» —
 «Jo, det är hertig Fröjdenborgs hjerta så färskt».
 Mig synes det är tungt till att lefva.

«Och är det hertig Fröjdenborgs hjerta så färskt,
 Så skall det också blifva min aldrasista rätt».
 Mig synes det är tungt till att lefva.

Fröken Adelin stiger uti kammaren in,
 Der kallar hon på småsvenner sin':
 Mig synes det är tungt till att lefva.

«I hemten mig hit de vinglasen två;
 Deraf så vill jag dricka hertig Fröjdenborgs skål».
 Mig synes det är tungt till att lefva.

«I hemten mig hit det glaset med mjöd;
 Deraf så vill jag dricka mig sjelfvan till död».
 Mig synes det är tungt till att lefva.

Brådt kommer det bud för konungen in:
 «Fröken Adelin är död uti kammaren sin».
 Mig synes det är tungt till att lefva.

Och konungen häftigt ur höga salen sprang,
 Han slog igen dörren så låsen de sang.
 Mig synes det är tungt till att lefva.

«Och hade jag vetat deras kärlek så stark,
 Han skulle ej dött för mångtusende mark»;
 Mig synes det är tungt till att lefva.

«Och hade jag vetat deras kärlek så huld,
 Han skulle ej dött för många tunnor guld».
 Mig synes det är tungt till att lefva.

De lade begge liken allt uppå en bår
 Och fruar och jungfrur de krusa deras hår.
 Mig synes det är tungt till att lefva.

De lade begge liken allt uti samma graf,
 Der sofva de så sött allt intill domedag.
 Mig synes det är tungt till att lefva.

4.

Liten Kerstin Stalldräng.

Denna märkliga variant af N:o 33 hos *Geijer* och *Afzelius*
 har blifvit Förf. meddelad från Knista socken.

Det bodde en bonde allt bredvid en å;
 Kung Gramon —
 Han hade de stoltaste döttrarna två.
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Han hade väl fyra, han hade väl fem;
 Kung Gramon —
 Men liten Kerstin var väl den stoltaste af dem.
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Och hertigen rider sig söder ut på jagt,
 Kung Gramon —
 Och ute för honom liten Kerstin hon satt.
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Och liten Kerstin gångar sig åt stallet in,
 Kung Gramon —
 Der skådade hon de fålarna fem.
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Hon klappade den hvita, hon smekte den grå;
 Kung Gramon —
 Den stoltaste af dem lad' hon sadelen på.
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Och liten Kerstin rider sig på konungens gård,
 Kung Gramon —
 Och ute för henne sjelfva konungen står.
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

«God dag! nådig konung, som framför mig står.
 Kung Gramon —
 Behöfver nådig konung någon stalldräng i år?»
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

«I år så behöfver jag stalldräng som bäst,
 Kung Gramon —
 Men jag har ej rum för stalldrängens häst».
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Och konungssonen svarade fadren sin:
 Kung Gramon —
 «Han kan väl få stå i spiltan hos min».
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Vår stalldräng har blifvit så faseligt fet;
 Kung Gramon —
 Han orkar ej rida, när solen skin' het.
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Vår stalldräng har blifvit så faseligt tjock,
 Kung Gramon —
 Han orkar ej stiga i guldsadeln opp.
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Och hastigt kom bud för konungen in,
 Kung Gramon —
 Vår stalldräng har fått två små underliga ting.
 Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Och konungen upp ifrån thronen han sprang,
Kung Gramon —

Han slog igen dörren, så i låset det sang.
Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Och konungen ropte öfver hela sitt hof:
Kung Gramon —

«Och hvem hafver narrat min stalldräng i år?»
Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

Och konungssonen föll för sin faders fot:
Kung Gramon —

«Jo, kära min fader, — det hafver jag gjort». —
Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

«Stig upp och stig upp, tag din unga brud i hand,
Kung Gramon —

Gif henne gullkrona och drottninge namn». —
Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

De fruar och de jungfrur, de krusa hennes hår,
Kung Gramon —

Och sjelfva grefvinnan satte gullkronan på.
Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

De fruar och jungfrur de lida stor harm,
Kung Gramon —

För liten Kerstin sofver på hertigens arm.
Kapitanna offninsan tulilantanta, liten Gramon.

5.

Den Bortsålda.

N:o 15 hos *Geijer* och *Afzelius* och upptecknad i Långbro socken.

Min fader och min moder de ledo stor nöd,
Så sålde de mig för en liten beta bröd,
Till det hedniska landet, att förödas.

Och sjömännen kasta sina åror till att ro,
 Skön jungfrun hon vrider sina händer uti blod,
 För det hon skall till det hedniska landet, att förödas.

«Och kära I sjömänner, — I vänten liten tid;
 Jag ser min fader komma; han håller mig så kär,
 Han tager sina oxar och löser mig dermed,
 Så slipper jag komma till det hedniska landet, att förödas».

Och oxar det har jag ej flera än två;
 Med dem skall jag plöja, med dem skall jag så;
 Du slipper ej komma till det hedniska landet, att förödas.

Och sjömännen kasta sina åror till att ro,
 Skön jungfrun hon vrider sina händer uti blod,
 För det hon skall till det hedniska landet, att förödas.

«Och kära I sjömänner, — I vänten liten tid;
 Jag ser min moder komma; hon håller mig så kär,
 Hon säljer sina gullskrin och löser mig dermed,
 Så att jag slipper komma till det hedniska landet, att förödas».

Och gullskrin det har jag ej flera än två;
 Det ena skall jag nyttja, det andra låta stå;
 Du slipper ej komma till det hedniska landet, att förödas.

Och sjömännen kasta sina åror till att ro,
 Skön jungfrun hon vrider sina händer uti blod,
 För det hon skall till det hedniska landet, att förödas.

«Och kära I sjömänner, — I vänten liten tid;
 Jag ser min syster komma; hon håller mig så kär,
 Hon säljer sina gullkronor och löser mig dermed,
 Så att jag slipper komma till det hedniska landet, att förödas».

Och gullkronor har jag ej flera än två;
 Den ena skall jag bära, den andra låta stå.
 Du slipper ej komma till det hedniska landet, att förödas.

Och sjömännen kasta sina åror till att ro,
 Skön jungfrun hon vrider sina händer uti blod,
 För det hon skall till det hedniska landet, att förödas.

«Och kära I sjömänner, — I vänten liten tid;
 Jag ser min broder komma; han håller mig så kär,
 Han säljer sina fålar och löser mig dermed,
 Så att jag slipper komma till det hedniska landet, att förödas».

Och fålar det har jag ej flera än två;
 Den ena är halt och den andra kan ej gå.
 Du slipper ej komma till det hedniska landet, att förödas.

Och sjömännen kasta sina åror till att ro,
 Skön jungfrun hon vrider sina händer uti blod,
 För det hon skall till det hedniska landet att förödas.

«Och kära I sjömänner, — I vänten liten tid;
 Jag ser min fästman komma; han håller mig så kär,
 Han säljer sina gullringar och löser mig dermed,
 Så att jag slipper komma till det hedniska landet, att förödas».

«Och kära I min fästman, I hållen mig så kär,
 I säljen edra gullringar och lösen mig dermed,
 Så att jag slipper komma till det hedniska landet, att förödas».

Och gullringar har jag ej mera än tolf;
 Med sex skall jag lösa dig, — de andra skall du få,
 Så slipper du komma till det hedniska landet, att förödas.

6.

Harpans kraft.

Ingen af de äldre folkvisorna förekommer så allmänt öfver hela Nerike som denna (*N:o 91 hos Geijer och Afzelius*). De uppteckningar, utg. erhållit från flera håll, öfverensstämma alla i det närmaste med den uppteckning, *Djurklou* lemnat från Stora Mellösa socken, och då denna äfven är den fullständigaste, återgifves den här.

Hertigen låter sitt bröllop reda fort,
Och jungfrun hon satt uti buren och gret, —
Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

«Sörjen I väl, att jag ej är riker,
Eller sörjen I väl, att jag ej är er like?» —
Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

«Eller sörjen I väl för sadel eller häst,
Eller sörjen I väl, att jag eder fäst?» —
Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

«Intet sörjer jag, att I ej är riker,
Och intet sörjer jag, att I ej är min like».
Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

«Och intet sörjer jag för sadel eller häst,
Och intet sörjer jag, att I hafven mig fäst». —
Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

«Jag sörjer långt mera den dröm, jag har drömt,
Att jag skulle stupa i Wenneborgs ström».
Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

«Och intet skall du stupa i Wenneborgs ström,
Som du hafver drömt allt uti din dröm».
Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

«Jag skall låta bygga den broen så stark,
Ja, om den kostade tusende mark».
Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

«Och jag skall låta bygga den broen så bred,
Ja, om den ock kostade penningar fler».
Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

«Och femtio svenner skall för och efter rida,
Och femtio svenner skall stånda på hvar sida».
Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

Men när som de kommo uppå den breda bro,
 Då snafvar gråhästen på rödan gullsko
 Med tjugufyra söm,
 Och jungfrun hon faller i stridanste ström.

Och hertigen kallar på småsvenner sin:
 «I hemten hit gullharpan min».
 Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

Och första slag, han på gullharpan slog,
 Satt Wenneborgs-näcken på vattnet och log.
 Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

Och andra slag, han på gullharpan klang,
 Satt Wenneborgs-näcken på vattnet och sang.
 Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

Och tredje slag, han på gullharpan let,
 Satt Wenneborgs-näcken på vattnet och gret.
 Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

Herr Walleman, Herr Walleman, du döde mig ej,
 Du skall få din brud med sina systrar sju.
 Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

Och nu blef det glädje och nu blef det gammån,
 Och alla åtta systrar, de dansade samman.
 Min allra hjertans kära, hvi sörjen I så?

Äldre Skämtevisor.

1.

Tiggargubben.

Denna visa, en efterbildning af den äldre Riddarvisan, är upptecknad i Vester-Nerike. Huruvida hon förut finnes i tryck är utg. obekant. Melodien, såsom varande af underordnad värde, är utelemnad.

Och tiggargubben gångar sig på konungens gård,

I—o, med gullsporrar på —

Och lånar sig en häst med gullsadel uppå.

I—o, med gullsporrar på —

Och tiggargubben rider sig på jungfruns gård,

I—o, med gullsporrar på —

Med sadlad häst och gullsporrar på.

I—o, med gullsporrar på —

Och tiggargubben gångar sig åt kammaren in;

I—o, med gullsporrar på —

Der börjar han att skryta af rikedomen sin:

I—o, med gullsporrar på —

«I staden, der har jag ett slott utaf bly,

I—o, med gullsporrar på —

Och lyster sköna jungfrun att gånga deruti?»

I—o, med gullsporrar på —

«På landet, der har jag en jordande gård,

I—o, med gullsporrar på —

Med fyrahundra kor och sjuhundrade får».

I—o, med gullsporrar på —

«På landet, der har jag båd' åker och äng,

I—o, med gullsporrar på —

Och dertill fyra pigor, som bädda upp min säng».

I—o, med gullsporrar på —

Och jungfrun hon tvättar sig i vin och mjölk:

I—o, med gullsporrar på —

«Nu har jag fått en friare, och den, som är folk».

I—o, med gullsporrar på —

Och tiggargubben skratta' och lanka' sin väg:

I—o, med gullsporrar på —

Så går det galna flickor, när de vill gifta sig.

I—o, med gullsporrar på —

2.

Staffansvisan.

Denna nationalsång — med sina otaliga förändringar, hvilka, såsom *Geijer* anmärker, kunna sägas vara lika många, som det finnes olika sångare — höres ännu någon gång i Nerike, anandag jul, och sjunges då vanligen sålunda:

Staffan var en stalleträng;
 Nu sjungom vi så gerna; —
 Han vattnade och red i fläng,
 Allt vid den ljusa stjerna.
 Ingen dager synes än,
 Fast eder tyckes så;
 Det är den ljusa stjernan,
 Som för dagen månde gå.
 Solen lyser ej, men stjernorna de blänka.

Så red han sig på bondens gård,
 Nu sjungom vi så gerna; —
 Fast vintern var så sträng och hård,
 Allt vid den ljusa stjerna.
 Ingen dager synes än,
 Fast eder tyckes så;
 Det är den ljusa stjernan,
 Som för dagen månde gå.
 Solen lyser ej, men stjernorna de blänka.

Och flickan sprang ur sängen sin,
 Nu sjungom vi så gerna; —
 Och dörren upp och Staffan in,
 Allt vid den ljusa stjerna.
 Ingen dager synes än,
 Fast eder tyckes så;
 Det är den ljusa stjernan,
 Som för dagen månde gå.
 Solen lyser ej, men stjernorna de blänka.

Hon sade: «Kära Staffa, sitt!»
 Nu sjungom vi så gerna; —

«Men jag får tända ljuset mitt».
 Allt vid den ljusa stjerna.
 Ingen dager synes än,
 Fast eder tyckes så;
 Det är den ljusa stjernan,
 Som för dagen månde gå.
 Solen lyser ej, men stjernorna de blänka.

Hon rörde uti askan bra;
 Nu sjungom vi så gerna; —
 Men ingen gnista eld fanns qvar;
 Allt vid den ljusa stjerna.
 Ingen dager synes än,
 Fast eder tyckes så;
 Det är den ljusa stjernan,
 Som för dagen månde gå.
 Solen lyser ej, men stjernorna de blänka.

Och fast de ingen eld kund' få,
 Nu sjungom vi så gerna; —
 Så hjälpte de sig bra ändå;
 Allt vid den ljusa stjerna.
 Ingen dager synes än,
 Fast eder tyckes så;
 Det är den ljusa stjernan,
 Som för dagen månde gå.
 Solen lyser ej, men stjernorna de blänka.

Och öl hon skulle Staffan ge,
 Nu sjungom vi så gerna;
 Hon tappa i, — det rann bredvid;
 Allt vid den ljusa stjerna.
 Ingen dager synes än,
 Fast eder tyckes så;
 Det är den ljusa stjernan,
 Som för dagen månde gå.
 Solen lyser ej, men stjernorna de blänka.

Nyare Visor.

1.

Melodien till denna lilla Folkvisa, som är upptecknad i Öster-Nerike, återfinnes under N:o 1 i Musikbilagan.

Nu är jag som ett vilse får,
Som ständigt ensam går;
Nu har jag hvarken far eller mor,
Som tröstar mig på denna jord,
Som säger mig ett ord.

Visst vet jag att jag felat har;
Men hvem är utan fel.
Ty alla menskors falska tal
De räcka till åt en och hvar;
Nog har jag fått min del.

Tror du att jag skall krusa dig,
Fast du än riker är;
Ty rikedom försvinna skall;
Kärleken den blir aldrig kall,
Om han uppriktig är.

Nu har jag sjungit visan till slut;
Nu har jag sjungit ut.
Farväl och adjö min lilla god vän!
Vi träffas väl i himmelen,
En gång då jag blir död.

2.

Folkvisa, upptecknad i Kihls socken. Melodien N:o 2 i Musikbilagan.

Ack! kära du, jag är ju bunden,
Kan ej sjelfver lossa mig.
:||: Ack! Herren Gud gifve jag lefva kunde,
Tills den dagen, då jag finge dig! :||:

Dina blå ögon de hafva mig lockat;
 Din gestalt har fångslat mig.
 :||: För all den kärlek, jag till dig burit,
 Aldrig kan jag svika dig. :||:

Bädda mig bredvid din sida,
 Att jag roligt sofva må,
 :||: Så slipper jag all sorg och qvida,
 Då jag hos dig hvila får. :||:

Har nu himlen så beslutit,
 Att jag aldrig skall bli fri
 :||: Från de band jag sjelf har knutit
 Och det öde jag är uti. :||:

Fast mig synes fåfångt vara, —
 Men hvem vet hvad Gud han vill;
 :||: Ty Herren, som har så mången parat,
 Kan ock lägga sin hand dertill. :||:

Du har fått mitt enda hjerta,
 Som jag fick utaf min mor;
 :||: Det har gjort mig mycken smärta,
 Större än det någon kan tro. :||:

Gångar du dig åt lunden gröna,
 Skola lindar böja sig.
 :||: All älsklings blad och blomster sköna
 Vill jag ströda på vägen för dig. :||:

Ja, ditt namn det vill jag skära,
 Skrifva uti elfenben.
 :||: Ja, ditt namn det vill jag bära
 I mitt hjerta tills jag dör. :||:

Då jag först på kärlek tänkte,
 Var det visserligen dig.
 :||: Då du mig ditt hjerta skänkte,
 Satte jag min lit till dig. :||:

Nu har jag ändtlig segren vunnit,
 Nu har jag fått min önskan fram.
 :||: Nu har jag vatten på qvarnen funnit,
 Som förr har stått på torra land. :||:

Med alla foglar vill jag sjunga,
 Sjunga glader med stor fröjd:
 :||: Är du trogen intill döden,
 Går din själ till himmelshöjd. :||:

3.

Orden till denna visa, hvars vackra melodi återfinnes under N:o 3 i bilagan, äro ett försök af utg. att återställa versionen till sitt rätta och ursprungliga innehåll. Bearbetningen är gjord efter en i Knista socken upptecknad tradition, som i senare tider blifvit parodierad; men ur hvilken den gamla textens milda, veka känslöstämning oförstaldt framlyser. Eljest begagnas melodien af våra sångare till åtskilliga yngre folk-dikter, af hvilka en, som berörer det sista tyska kriget, är serdeles allmän.

Allt ifrån barndomsdagar
 Var du min hjertans kär,
 Och när som barn vi lekte,
 Med krans och gyllne krona
 Och klädd i festlig skrud,
 Var du min lilla brud.
 Jag kände mig så lyckelig
 I tanken att få ega dig
 En gång på denna jord.

Men årena de gånga
 Och sorgen faller tung;
 Vi måste skiljas åt.
 Men när som jag blir döder,
 Så gå till grafven än
 Och tänk uppå din vän,
 Som drömmer der så lyckelig,
 Att dock till slut få ega dig
 Hos Gud i himmelen.

4.

Folkvisa från Hardemo. Mel. N:o 4 i bilagan.

Flickan hon gick sig ut en aftonstund —
 Hennes tårar falla strida —
 Hon gångar sig ensam bort till rosenlund —
 Hennes klagan höres der så vida: —
 Döder är min fader, död är min mor,
 Inte har jag syster, inte har jag bror.
 Sorgen — dock tror jag, bure jag nog
 Med en fästman vid min sida.

Gossen han stod och lyddes deruppå —
 Hennes tårar falla strida —
 Hör du, flicka skön, hvad jag dig säga må: —
 Hennes klagan höres der så vida —
 Kärleken vänder aldrig igen —
 Om du vill bli min utvalda vän,
 Lofvar jag nu och lofvar jag sen
 Att i döden trogen blifva.

Flickan hon räckte gossen sin hand —
 Hennes tårar falla strida —
 Och gossen han tager henne i sin famn —
 Hennes glädje höres der så vida:
 Haf tack för det du skänkte mig din tro,
 Nu så sörjer jag ej far eller mor,
 Inte jag gråter syster eller bror,
 Med en fästman vid min sida.

5.

Denna skämtevisa — Musikbil. N:o 5 — från Vester-Nerike tillhör egentligen danslekarna, enär den hurtiga polskmelodien ofta uppspelas vid dansgillena, då både åskådarne och de dansande sjelfva instämma i stormande korus.

Gubben han sig åt barrskogen gick
 Att skära de käppar hvita.
 Och gumman sig in i kammaren gick

Och sa': du skall sjelf dem slita.
 Men när han kom hem, då var det i gång,
 Bänkar och bord i vildaste språng.
 Hurra för mej! —
 Det säger jag dej,
 Den dagen han glömmes aldrig.

Trätan hon stod i dagarna tre,
 Och alltjemt så vardt det värre.
 Sist måste gubben falla på knä
 Och kalla sin gumma — herre.
 För när han kom hem, då var det i gång,
 Bänkar och bord i vildaste språng.
 Hurra för mej! —
 Det säger jag dej,
 Den dagen han glömmes aldrig.

Folkdanser.

Någon egen nationaldans eger Nerike icke, så vida man ej vill kalla den i Vester-Nerike fordom brukliga Såligen för en sådan. Denna dans var dock på det hela ingenting annat, än en variation af den vanliga ringpolskan, liksom Slasa, Schulsa och Trafvareringen voro dylika förändringar af slängpolskan. Den nämnda Såligen, som dansades i polsk-takt med åtskilliga turer, vändningar och stampningar, som icke med åskådlighet låta sig beskrivas, utgjorde vanligen kronan på all dansglädje, och skulle "mutatis mutandis" kunna kallas *Can-can*, omplanterad midt på bondlandet. Ännu mindre skiljde sig Slasa och Schulsa ifrån sin urtyp slängpolskan. Den lifliga och raska *Trafvareringen*, som ännu dansas någon gång, utföres af två par, och liknar den vanliga "fyrpolskan", ehuru med flera förändringar.

Begäret att efterapa de bildade klasserna har, såsom i allting annat, äfven visat sitt inflytande på allmogens dansnöjen. Under det alla gamla danser, så anslående för deras omisskänneliga uttryck af det kärnfriska folkets kraft och lefnads-

lust, småningom blifvit utträngda af *valsens, polkettan, galoppen* m. fl. salongsdanser, naturligtvis i den bedröfligaste karikatyr, är det en fröjd att finna den nationella Hambopolskan lefvande med friskt lif, och att se henne ännu dansad med både styrka och behag.

Det återstår att i detta ämne hänvisa dem af våra läsare, som skulle vilja taga någon kännedom om andan i den nerkska folkdans-musiken, till den senare delen af musikbilagan, hvarest som profstycken meddelas under N:o 6, en äldre bröllopsmarsch, fordom mycket föredragen i södra och vestra Nerike, samt under N:ris 7--10 några äldre och yngre polskor, allasamman infödda Nerkingar.

XXIV.

FOLKSPRÅKET.

Besinnar man att Folkspråket, utom sin egenskap af vigtig hjälpkälla för den fosterländska språkforskningen och fornhistorien, just utgör den yttre form, hvarunder folkets tänke- och föreställningssätt framträder, och att endast genom att taga folkspråket till hjälp det blir oss möjligt att göra folkets föreställningar till våra egna, hvilket åter är vilkoret för en oförvillad uppfattning af folklifvet i dess många egenartade yttringar, — så inser man lätt hvilket framstående rum folkspråket intager bland våra fornminnen, och att det mest utmärkande i landskaps-idiomet ej bör saknas i en afhandling, som, likmätigt sitt föresatta mål, söker att redogöra för alla inom landskapet befintliga forntidsminnen.

Genom Nerikes Fornminnes-Förenings verksamhet äro redan omkring 8000 allmogeord upptecknade och således en icke obetydlig grundval lagd till en omfattande Ordbok öfver Nerikes-målet. I dessa samlingar finner man en mängd högst ka-

rakteristiska ord och böjningsformer, hvilka ännu lefva med friskt lif på allmogens läppar; men äfven många sådana, som otvifvelaktigt befinna sig på det yttersta, och säkert dö ut med det närvarande släktet. En stor mängd Nerikesord återfinnes i de flesta svenska landskapsmål, utan att derföre tillhöra riksspråket, och några äro för Nerikes tunga alldeles egna, utan motsvarighet i andra svenska munarter.

Man måste tillskrifva Nerikes afsöndrade läge, att Nerikiskan, som landskapsmål, bibehållit sig så ren, som den i sjelfva verket gjort. Visserligen förmärker man i södra Nerike, i Lerbäcks och Hammars bergslager, eller den gamla Tylöskogens område, en mängd östgötaord, men dock alltid med neriskt uttal. Åt norr och nordost är det nerikiskan åter, som trängt öfver gränsen till Vestmanland, och dialekten blir först riktigt vestmanländsk, när man kommer till Arboga. Åt vester har landskapsmålet förvarat sig serdeles obemängdt ända till gränsskilnaden till Vermland. Några enstaka Vermlands-ord, såsom *skidgål*, *veskligr*, *hissig*, höras visserligen, men den vermländska brytningen börjar först, när man kommit öfver gränsen; men blir ock genast så utpreglad, att i Nysund och Karlskoga, af hvilka den förra socknen till en del, och den andra helt och hållet tillhör Örebro län, Vermlands-accenten är fullt utbildad.

Innan vi kunna framlägga några språkprof för att åskådliggöra Neriskisans skaplynne, är det nödvändigt att först påminna om de *ljudbeteckningar*, som blifvit uppställda för Nerikesmålet i *G. Djurklous* arbete "*Ur Nerikes Folkspråk och Folklif*", och dernäst, att i största korthet angifva det väsendtligaste af ordens *böjningsformer*, i hvad de kunna anses egendomliga för Nerikes-språket.

Ljudbeteckningar.

Vokaler.

a uttalas på tre sätt:

a såsom i svenska orden *taga*, *hafva*.

á såsom kort *å* eller nästan som *ao*, t. ex. *hánð* (hånn) hand, *áska* (åska) aska.

ä, långt, nästan som tvenne öppna *a*, och utmärker det genom sammandragning uppkomna långa och breda *a*-ljudet, serdeles uti substantivernas ändelser i bestämda formen, t. ex. *gummä*, gumman, *hästar*, hästarna.

e uttalas äfven på tre olika sätt:

e, kort, som i den vanliga svenskan.

Anm. Det korta *e*- och *ä*-ljudet får i Qvistbro bergslag en svag diftongering, nästan som *ai*, t. ex. *ain*, en. Detsamma är förhållandet med *i*, när detta i vardags-språket uttalas som *e*, t. ex. *tai* (te), till.

é, långt, t. ex. *hélssa* (hälsa).

ê, långt, betecknande den i bestämda formen förlängda starkt betonade slutvokalen uti neutra på *e*, t. ex. *brädê*, brädet, *dikê*, diket.

i, vare sig långt eller kort, har ett för Nerkingen karaktäristiskt, tjockt hväsande, gomljud, synnerligen framträdande hos befolkningen i Stora Mellösa, Viby och Hardemo socknar. Temligen rent höres dock *i* framför *ng* och *nk*, liksom det framför *gg* och *kk* (ck) uttalas nästan som långt *é*.

o uttalas:

o, kort, nästan som öppet *u*, eller som det i vissa svenska munarter icke ovanliga mellanljudet *ua*.

Anm. I feminina pluralisändelsen *or* öfvergår *o* till *e* eller nästan till *ö*, såsom *flikker* (*flikkör*).

ó, slutet, såsom i riksspråket orden *bók*, *kló*, *bóta*, *sól*.

u uttalas såsom i vanligt tal.

Anm. I några enstaka ord öfvergår *u* till *ö*, såsom *tönnä*, tunna, eller till kort *o* — det egendomliga *ua* — t. ex. *boske*, buske.

y får oftast samma hväsande gomljud, som det tjocka *i*; men öfvergår framför *k* till *ö*, såsom *bök*, byk, *löcka*, lycka.

å, *ä* och *ø* uttalas som i högsvenskan.

Konsonanter.

d bortfaller i slutet af ett ord och vanligen emellan två vokaler och betecknas då med *ð*, t. ex. *smeð*, smed, *laðe*, lada, eller ock öfvergår det såsom slutbokstaf till *g*, t. ex. *blóg*, blod, *stóg*, stod.

g, då det följes af *d* eller *t*, uttalas vanligen som *j*; således *lagd*, *sagd*, *snyggd* ss. *lajd*, *sajd*, *snyjd*. Såsom slutbokstaf bortfaller *g* i somliga ord, ss. *kró*, krog, *sló*, slog, eller försvagas till *j*, ss. i pronomina *meg*, *deg*, *seg* (mig, dig, sig), som uttalas än som *me*, *de* och *se*, och än som *mej*, *dej* och *sej*.

Anm. I några enstaka ord företräder *g* *v*-ljudet, ss. *lage*, *lafve*, *sogel*, *sofvel*, *svagel*, *svafvel*.

l — då det tecknas **l** — har ett tjockt egendomligt gomljud, mer eller mindre närmande sig rent *r*, och vanligen uppkommet af *rd* eller *rld*, ss. **bol**, bord, **gål**, gård, **våla**, världen. Detta uttal eger dessutom rum, när *l* följer efter en lång vokal — efter *b*, *f*, *g*, *k*, *p* — samt efter en kort vokal, då en konsonant i samma stafvelse följer, samt slutligen emellan två vokaler.

mn ljuder någon gång i uttalet som *bn* eller *vn*, t. ex. *namn*, *navn*.

p framför *t* ljuder som *ft*, t. ex. *djupt*, *djuft*, *rapt* (frequent. af *rapa*), *rafta*.

sh betecknar *ss*, der detta, i motsats mot vanlig svenska, i uttalet öfvergått till tyskarnes *sch* eller engelsmannens *sh*, t. ex. *hvisshla*, *hvissla*, *wash*, *vass*.

t uti supina af andra konjugationen ljuder nästan som *d*, ss. *kört* s. körd, *lärt* s. lärd.

w, när det står framför en vokal, har i vissa trakter en anstrykning af engelsmannens double-*w*. Framför *r* öfvergår *w* gemenligen till *b*, ss. *brida*, *vrida*, *bräka*, *vräka*.

Alla andra konsonanter ljuda som i vanlig svenska; dervid dock är att märka, att *k* ersätter *q* och *kk* nyttjas för *ck*.

Ordens böjningar.

Substantiverna.

I afseende på *substantivernas genus* förekomma en mängd afvikelser från riksspråket. Så äro *asker* (askträd), *blóg* (blod), *bulster* (bolster), *buske* (buska, färsköl), *frógg* (fradga), *fåle* (varpgarn), *klåde* (klåda), *sjung* (stygn), *spån* (takspån), *svéde* (sveda), alltid maskulina; — *appäl* (äppleträd), *byld* (böld), *kyld* (köld), *kró* (krog), *snóð* (snodd, snöre) samt *öga*, *öra*, *hjärta* feminina; *finger* ömsom mask. och ömsom neutrum o. s. v.

Såsom böjningsmönster för substantiverna i sing. och plur. obest. och best. formen, må anföras:

	Sing.		Plur.	
	obest.	best.	obest.	best.
Mask.	<i>Gubbe</i> ,	<i>gubben</i> ,	<i>gubbar</i> ,	<i>gubbår</i> .
	<i>Brill</i> (gosse),	<i>brilln</i> ,	<i>brillar</i> ,	<i>brillår</i> .
Femin.	<i>Flikka</i> ,	<i>flikká</i> ,	<i>flikker</i> ,	<i>flikkera</i> .
	<i>Mår</i> (sto),	<i>mårå</i> ,	<i>mårar</i> ,	<i>mårår</i> .
Neutr.	<i>Barn</i> ,	<i>barnè</i> ,	<i>barn</i> ,	<i>barnå</i> .
	<i>Kritler</i> (kreatur),	<i>kritrè</i> ,	<i>kritler</i> ,	<i>kritra</i> .
	<i>Dike</i> ,	<i>dikè</i> ,	<i>diker</i> ,	<i>dikera</i> .

Vokalomljud i plur. hafva, utom de för språket gemensamma, följande substantiver:

Mask. *bog* (bog) pl. *böger*, *tarm* pl. *tärmar*, och någon gång *så* pl. *sär*.

Femin. *bot* (botemedel) pl. *bötter*, *gran* (granträd) pl. *gränar*, *grop*, pl. *gröpper*, *häng* (trindvirke) pl. *hängar*, *not* (hasselnot) pl. *nötter*, *spång* pl. *spänger*, *tå* pl. *tär*.

Vid *sammansättning* af tvenne substantiver, af hvilka det första är genitiv. sing. l. plur., uttryckes genitivbegreppet med bindvokalen *a*, t. ex. *tannavärk* (tandvärk), *lärlättaskjorta* (lärtsskjorta), *jolpäraskal* (potatesskal), *husaröta* o. s. v. — Isynnerhet förekommer denna gamla genitivform i den mängd pleonasmer, hvaraf nerkiskan öfverflödar, såsom *pänningastyffer*, *snusakorn*, *förlungapaller*, *kalfvabuker*, *grisakutte*, *pojkarasker*, *gubbafuling*, *käringastykke*, *stugakåve* o. fl. a.

Vid *nomina propria* bildas, enligt gammalt svenskt bruk, tillnamnet, "farsnamnet", utaf genitiven af fadrens dopnamn, "kristninganamn", med tillägg af ändelserna *son* eller *dotter*; således *Nils Persson*, *Anders Larsson*, *Britta Nilsson*. — I förtroligt samspråk bortkastas dock tilläggningsändelsen, och man säger då för bekvämlighets skull *Nils Pers'*, *Anders Lars'*, *Nils Pers' Britta* o. s. v.

Artikeln, så väl den obestämda som den bestämda, har sin serskilda könsböjning; nemligen den obestämda artikeln:

	Mask.	Fem.	Neutr.
	<i>En</i> ,	<i>e</i> ,	<i>ett</i> .
T. ex. <i>en</i> gubbe, <i>e</i> husträ, <i>ett</i> barn; och de bestämda tilläggningsändelserna:	<i>En</i> l. <i>n</i> ,	<i>å</i> ,	<i>ê</i> .
T. ex. <i>gubben</i> , <i>mórå</i> , <i>barnê</i> .			

Adjektiverna.

Såsom böjningsmönster för adjektiver i obestämd ställning, må följande anföras:

Mask.	Fem.	Neutr.
<i>Hungruger</i> (hungrig),	<i>hungrug</i> ,	<i>hungrut</i> .
<i>Höfsliger</i> (snugg),	<i>höfslig</i> ,	<i>höfslit</i> .
<i>Nógater</i> (noga),	<i>nógat</i> .	<i>nógatt</i> .
<i>Olidsamer</i> (olidlig),	<i>olidsam</i> .	<i>olidsamt</i> .
<i>Blåer</i> (blå),	<i>blå</i> ,	<i>blått</i> .
<i>Lilén</i> ,	<i>lila</i> ,	<i>lite</i> .

I bestämd ställning lyktas samma adj. i alla tre genera på *a*, så väl i sing. som plur.

Få munarter ha med den trohet, som nerkiskan, qvarhållit könsmärket för adjektiverna, hvarföre den i fornspråket vanliga maskulinändelsen *er* här ännu allmänt användes, såsom *löser*, lös, *lärder*, lärd, *starker*, stark o. s. v. — Adjektiver, som i skriftspråket ändas på *ig*, bibehålla i nerkiskan ännu de ursprungliga ändelserna *-uger* och *-iger* — Fornsv. *-ugher*, Fornn. *-igr* — t. ex. *krokuger*, krokig, *hungruger*, hungrig, *lokuger*, tokig, *hiskliger*, hisklig, *lidiger*, ledig m. fl.

Anmärkningsvärda äro den mängd förstärkningsord, som i nerkiskan tilläggas adjektiver för att stegra deras betydelse. Sådana äro *gor*, *kav*, *mol*, *óheidli*, *óvuli*, *skrof*, *skropp* o. s. v., t. ex. *gor-kallt*, mycket kallt, *kav-omöjlig*, alldeles omöjlig, *mól-ensamter*, helt och hållet ensam, *óheidli-varm*, olidligt varm, *óvuli-tung*, ofantligt tung, *skrof-mätt*, öfvermätt m. fl.

Adjektivernas *komparation* är lika som i skriftspråket. Ofta förstärkes superlativus genom tillägg af ordet *allä* — det högsvenska *allra* — såsom *allä-bäst*, *allä-mäst*.

Komparativer och superlativer, bildade af partiklar, äro:

<i>Anless</i> (annorlunda),	<i>anlessare</i>	—
<i>Bakum</i> (bakom),	<i>bakre</i> ,	<i>bakärst</i> .
<i>Bara</i> ,	—	<i>barsta</i> .
<i>Borta</i> ,	<i>bortre</i> ,	<i>bortäst</i> .
<i>Fram</i> ,	<i>främre</i> ,	<i>främst</i> .
<i>Hit</i> ,	<i>hitre</i> ,	<i>hitärst</i> .
<i>Inne</i> ,	<i>innre</i> ,	<i>innärst</i> .
<i>Milla</i> (mellan),	—	<i>mällärst</i> .
<i>Nér</i> ,	<i>nedre</i> ,	<i>nedärst</i> .
<i>Opp</i>	—	<i>oppärst</i> .
<i>Nänma</i> (nära),	<i>nämnre</i> ,	<i>nämst</i> .
<i>Sen</i> ,	<i>senare</i> ,	<i>senast</i> (sist).
<i>Undér</i> ,	<i>undre</i> ,	<i>undärst</i> .
<i>Ut</i> ,	<i>uttre</i> ,	<i>uttärst</i> .
<i>Ätter</i> (efter),	<i>ättre</i> ,	<i>ätterst</i> .
<i>Öfver</i> ,	<i>öfre</i> ,	<i>öfwärst</i> .

Pronomina.

Personella pronomina:

	1 Pers.	2 Pers.
Sing. Nom.	<i>Ju</i> .	<i>Du</i> .
D. A.	<i>Me</i> (<i>meg</i>), <i>mej</i> .	<i>De</i> (<i>deg</i>) <i>dej</i> .
Plur. Nom.	<i>Vi</i> .	<i>Ni</i> .
D. A.	<i>Oss</i> .	<i>Er</i> .

3 Pers.

		Mask.	Fem.	Neutr.
Sing.	Nom.	<i>Han.</i>	<i>Hö.</i>	<i>Dä.</i>
	Gen.	<i>Hans, hanses.</i>	<i>Hännas, hännases.</i>	—
	D. A.	<i>Honum.</i>	<i>Hänne, hänna.</i>	<i>Dä.</i>
Plur.	Nom.	<i>Di.</i>	Gen. <i>Deras, deras.</i>	D. A. <i>Dom.</i>

*Reflexivt pronomen:**Se (seg), sej.*

Af barn till föräldrar och af yngre personer till äldre begagnas gemenligen *Ni* som tilltalsord ¹⁾. I samtal med ståndspersoner säger bonden icke sällan *Han* och *Hö*.

Indefinit pronomen:

En, i betyd. 1) man (engl. *one*, fransk. *ou*): *en ä sej sjolf nämst*; 2) en viss, någon, i hvilken betydelse det har plur. *éna: dä va éna skojare te köra.*

Possessiva pronomina:

	Mask.	Fem.	Neutr.	Plur.
Sing.	<i>Min</i>	<i>mi</i>	<i>milt</i>	<i>mina.</i>
“	<i>Din</i>	<i>di</i>	<i>ditt</i>	<i>dina.</i>
“	<i>Sin</i>	<i>si</i>	<i>silt</i>	<i>sina.</i>
“	<i>Våran, vånn</i>	<i>våra</i>	<i>vårat</i>	<i>våra.</i>
“	<i>Éðran</i>	<i>éðra</i>	<i>éðrat</i>	<i>éðra.</i>

Pron. poss. *vånn*, absolute, begagnas för att utmärka husbonden, herren i huset: *han ä inte hemmaveð i da vånn*; han är icke hemma i dag vår husbonde.

Demonstrativa pronomina:

Mask.	Fem.	Neutr.
<i>Den</i> (den)	<i>den</i> (den)	<i>dä</i> (det).
<i>Denhäre</i> (denne)	<i>denhåra</i> (denna)	<i>dähåre</i> (detta).
<i>Dendåre</i> (denne)	<i>dendåra</i> (denna)	<i>dädåre</i> (detta).

Denhäre säges om den närmare, *dendåre* om den, som är fjernare.

¹⁾ *Ni* är som tilltalsord eljest icke rätt omtyckt af Nerikesbonden, som hellre vill höra sig nämnas vid namn, eller reut af kallas för *Du*, och det händer någon gång att han, på ett till honom adresserat *Ni*, svarar med följande rimstemp:

” — — — — *Ni* —

*Dä kalle böndn mårå si,
Når han inte visste hvað hó hette”.*

Interrogativa pronomina:

	Mask.	Fem.	Neutr.	Plur.
Sing. N.	<i>Hokken</i> l. <i>okken</i> ,	<i>hokka</i> l. <i>okka</i> ,	<i>hokke</i> l. <i>okke</i> ,	<i>hokkä</i> l. <i>okkä</i> .
G.	<i>Hokkens</i> l. <i>okkens</i> ,	<i>hokkas</i> l. <i>okkas</i> ,	<i>hokkes</i> l. <i>okkes</i> .	
Sing.	<i>Hvem</i> ,	<i>hvem</i> ,	<i>hvað</i> .	

Verberna.

I præsens förekomma någon gång serskilda tempusändelser för plur., såsom *vi komma, di sitta, di villa*.

Första konjugationen företer ingen annan afvikelse från skriftspråket, än att imperf. *bortkastar* böjningsändelsen, t. ex. *jag brukar*, imperf. *jag bruka*'.

I *andra konjug.* förekomma *vokalomljud* i några verber, der detta icke är förhållandet i skriftspråket, t. ex.

Inf.	Impf.	Sup.
<i>Låta</i>	<i>latte</i>	<i>latt</i> .
<i>Snärja</i>	<i>snarde</i>	<i>snart</i> .
<i>Ställa</i>	<i>stalde</i>	<i>stallt</i> .
<i>Svälja</i>	<i>svalde</i>	<i>svalt</i> .
<i>Värja</i>	<i>varde</i>	<i>var</i> .

Tredje konjugationen är lika som i skriftspråket.

Fjerde konjugationen. Följande *starka verber* hafva i nerkiskan blifvit antecknade:

Inf.	Impf.	Sup.
<i>Beð</i>	<i>bað</i>	<i>beðt</i> .
<i>Bli</i>	<i>varðt</i>	<i>vurti</i> .
<i>Bära</i>	<i>bar</i>	<i>huri</i> .
<i>Ge</i>	<i>ga</i> (<i>gav</i>)	<i>gugi</i> .
<i>Ligga</i>	<i>låg</i>	<i>legä</i> .
<i>Läsa</i>	<i>las</i> (sällspordt) (<i>läste</i>)	<i>läsi</i> (<i>läst</i>).
<i>Si</i>	<i>såg</i>	<i>sett</i> .
<i>Silla</i>	<i>satt</i>	<i>sutti</i> .
<i>Skära</i>	<i>skar</i>	<i>skuri</i> .
<i>Stjåla</i>	<i>stal</i>	<i>stuli</i>
<i>Sāja</i>	<i>sað</i>	<i>sagt</i> (<i>sajd</i>).
<i>Vara</i>	<i>var</i>	<i>vuri</i> .
<i>Komma</i>	<i>kom</i>	<i>kummi</i> .
<i>Sova</i>	<i>sov</i>	<i>suvi</i> .
<i>Áta</i>	<i>át</i>	<i>áti</i> .

<i>Få</i>	<i>fikk</i>	<i>fått.</i>
<i>Falla</i>	<i>föll</i>	<i>falli.</i>
<i>Gråta</i>	<i>grät</i>	<i>gråti.</i>
<i>Gå</i>	<i>gekk</i>	<i>gått.</i>
<i>Hugga</i>	<i>högg</i>	<i>huggi.</i>
<i>Hålla</i>	<i>höll</i>	<i>hulli o. hålli.</i>
<i>Héta</i>	<i>hét (hette)</i>	<i>héli (hettä).</i>
<i>Hänga</i>	<i>hang (hängde)</i>	<i>hängi (hängt).</i>
<i>Låta</i>	<i>lät</i>	<i>låti.</i>
<i>Vålla</i>	<i>völl (vållde)</i>	<i>vålli (vållä).</i>
<hr/>		
<i>Dra</i>	<i>dro</i>	<i>draji.</i>
<i>Dö</i>	<i>dog (dödde)</i>	<i>dött.</i>
<i>Fara</i>	<i>for</i>	<i>fari.</i>
<i>Gala</i>	<i>gol</i>	<i>gali.</i>
<i>Gnava</i>	<i>gnóv (gnavde)</i>	<i>gnavi (gnavt).</i>
<i>Gräva</i>	<i>gróv (grävde)</i>	<i>grävi (grävt).</i>
<i>Häva</i>	<i>hóv (hävde)</i>	<i>hävi (hävt).</i>
<i>Le</i>	<i>lóg</i>	<i>— (lett).</i>
<i>Mala</i>	<i>mól (malde)</i>	<i>mali (malt).</i>
<i>Skapa</i>	<i>skop (skapa')</i>	<i>skapt (skapä).</i>
<i>Skava</i>	<i>skóv (skavde)</i>	<i>skavi (skavt).</i>
<i>Slå</i>	<i>sló (slóg)</i>	<i>slaji.</i>
<i>Stå</i>	<i>stó (stóg)</i>	<i>staji.</i>
<i>Svärja</i>	<i>svor</i>	<i>svuri.</i>
<i>Ta</i>	<i>tó (tog)</i>	<i>taji.</i>
<i>Vräka</i> (l. bräka)	<i>vrók (brok), (vräkte)</i>	<i>vräki (bräki), (vräkt).</i>
<i>Väga</i>	<i>vog (vägde)</i>	<i>vägi (vägt).</i>
<i>Åka</i>	<i>ok (åkte)</i>	<i>åki (åkt).</i>
<hr/>		
<i>Binna</i> (hinda)	<i>bann (band)</i>	<i>bunni (bundi).</i>
<i>Brinna</i>	<i>brann</i>	<i>brunni.</i>
<i>Brista</i>	<i>brast</i>	<i>brusti.</i>
<i>Brygga</i>	<i>bragg</i>	<i>bryggi²⁾.</i>
<i>Dilla</i> (falla ner)	<i>dall</i>	<i>dulli.</i>
<i>Dimpa</i>	<i>damp</i>	<i>dumpi.</i>
<i>Dricka</i>	<i>drakk</i>	<i>drukki.</i>
<i>Drälla</i> (tappa)	<i>drall</i>	<i>drulli.</i>
<i>Dräpa</i>	<i>drap</i>	<i>—</i>

²⁾ I Öster-Nerike enligt *Djurklou*.

<i>Finna</i>	<i>fann</i>	<i>funni.</i>
<i>Gnälla</i>	<i>gnall (gnällde)</i>	— (<i>gnällt</i>).
<i>Gitta</i>	<i>gatt (gilla')</i>	— (<i>gittä</i>).
<i>Hinna</i>	<i>hann (hinde)</i>	<i>hunni (hinnt)</i> .
<i>Hjälpa</i>	<i>hjälp (halp), (hjälpte)</i>	<i>hjulpi (hulpi), (hjälppt)</i> .
<i>Klinga</i>	<i>klang (klinga')</i>	<i>klungi (klingä)</i> .
<i>Knätta</i>	<i>knatt (knätte)</i>	<i>knutti (knätt)</i> .
<i>Kvada</i>	<i>kvad</i>	<i>kvädi.</i>
<i>Lägga</i>	<i>lag (lade)</i>	— (<i>lagt</i>).
<i>(För)nimma</i>	<i>förnamn</i>	<i>förnummi.</i>
<i>Rinna</i>	<i>rann</i>	<i>runni.</i>
<i>Räkka</i>	<i>rakk (räkkte)</i>	<i>räkki (räkkt)</i> .
<i>Ringa</i>	<i>rang (ringde)</i>	<i>ringi (ringt)</i> .
<i>Simma</i>	<i>samm</i>	<i>summi.</i>
<i>Sjunga</i>	<i>sang (sjöng)</i>	<i>sungi (sjungi)</i> .
<i>Skrälla</i>	<i>skrall (skrällde)</i>	<i>skrälli (skrällt)</i> .
<i>Skvätta</i>	<i>skvatt (skvätte)</i>	<i>skvätti (skvätt)</i> .
<i>Skälva</i>	<i>skalv (skälvde)</i>	<i>skulvi (skälvi), (skälvt)</i> .
<i>Skära</i>	<i>skar</i>	<i>skuri.</i>
<i>Slinka</i>	<i>slank</i>	<i>slunki.</i>
<i>Slinta</i>	<i>slant</i>	<i>slunti.</i>
<i>Slippa</i>	<i>slapp</i>	<i>sluppi.</i>
<i>Smälla</i>	<i>small (smällde)</i>	— (<i>smällt</i>).
<i>Smälta</i>	<i>smalt (smälte)</i>	<i>smulti (smält)</i> .
<i>Spinna</i>	<i>spann</i>	<i>spunni.</i>
<i>Sprikka</i>	<i>sprakk</i>	<i>sprukki.</i>
<i>Sprunga</i>	<i>sprang</i>	<i>sprungi.</i>
<i>Spritta</i>	<i>spratt (sprittä')</i>	<i>sprutti (sprittä)</i> .
<i>Stikka</i>	<i>stakk</i>	<i>stukki.</i>
<i>Stinka</i>	<i>stank</i>	<i>stunki.</i>
<i>Stälpa</i>	<i>stalp</i>	<i>stulpi.</i>
<i>Stänka</i>	<i>stank (stänkte)</i>	<i>stunki (stänkt)</i> .
<i>(För)svinna</i>	<i>försvann</i>	<i>försvunni.</i>
<i>Svälta</i>	<i>svalt (svälte)</i>	<i>svulli (svält)</i> .
<i>Trilla</i>	<i>trall (trilla')</i>	<i>trulli (trillä)</i> .
<i>Tröska</i>	<i>trask</i>	<i>truski.</i>
<i>Tvinga</i>	<i>tvang</i>	<i>tvungi.</i>
<i>Vinna</i>	<i>vann</i>	<i>vunni.</i>
<i>Väksa</i>	<i>vaks (väkste)</i>	<i>vuksi (väkst)</i> .
<i>Värka</i>	<i>vark (värkte)</i>	<i>varki (värkt)</i> .
<i>Värpa</i>	<i>varp (värpte)</i>	<i>varpi (värpt)</i> .

<i>Bila</i>	<i>bet</i>	<i>bili.</i>
<i>Driva</i>	<i>drev</i>	<i>drivi.</i>
<i>Glida</i>	<i>gléd</i>	<i>gliði.</i>
<i>Gniða</i>	<i>gnéð</i>	<i>gniði.</i>
<i>Gripa</i>	<i>grep</i>	<i>gripi.</i>
<i>Hvina</i>	<i>hven</i>	<i>hvini.</i>
<i>Kliva</i>	<i>klév</i>	<i>klivi.</i>
<i>Knipa</i>	<i>knep</i>	<i>knipi.</i>
<i>Kvið</i> (qvida)	<i>kvéd</i> (<i>kvidde</i>)	<i>kvíði</i> (<i>kvíðt</i>).
<i>Lida</i> (lida)	<i>léð</i>	<i>liði.</i>
<i>Niga</i>	<i>nég</i>	<i>nigi.</i>
<i>Pipa</i>	<i>pep</i>	<i>pípi.</i>
<i>Rida</i>	<i>réð</i>	<i>ríði.</i>
<i>Riva</i>	<i>rév</i>	<i>rívi.</i>
<i>Skina</i>	<i>skén</i>	<i>skini.</i>
<i>Skríða</i>	<i>skréð</i>	<i>skriði.</i>
<i>Skrika</i>	<i>skrék</i>	<i>skriki.</i>
<i>Skríva</i>	<i>skrév</i>	<i>skrivi.</i>
<i>Slita</i>	<i>slét</i>	<i>slíti.</i>
<i>Smíta</i>	<i>smét</i> (<i>smíta'</i>)	<i>smíti</i> (<i>smítá</i>).
<i>Spríða</i>	<i>spréð</i> (<i>sprídde</i>)	<i>spríði</i> (<i>spríðt</i>).
<i>Stíga</i>	<i>stég</i>	<i>stígi.</i>
<i>Stríða</i>	<i>stréð</i> (<i>strídde</i>)	<i>stríði</i> (<i>stríðt</i>).
<i>Svíða</i>	<i>svéð</i>	<i>svíði.</i>
<i>Svíka</i>	<i>svék</i>	<i>svíki.</i>
<i>Tíga</i>	<i>tég</i>	<i>tígi.</i>
<i>Víka</i>	<i>vek</i>	<i>víki.</i>
<i>Vríða</i> (l. bríða)	<i>vréð</i>	<i>vríði.</i>
<hr/>		
<i>Bjuð</i>	<i>bjöð</i>	<i>bjúði.</i>
<i>Bryta</i>	<i>bröt</i>	<i>brúti.</i>
<i>Byta</i>	<i>böt</i> (<i>bytte</i>)	<i>byti</i> (<i>bytt</i>).
<i>Böka</i>	<i>bök</i>	<i>byki.</i>
<i>Drypa</i>	<i>dröþ</i>	<i>drúpi.</i>
<i>Duga</i>	<i>dög</i>	—
<i>Dyka</i>	<i>dök</i> (<i>dykte</i>)	<i>dyki</i> (<i>dykt</i>).
<i>Flyga</i>	<i>flög</i>	<i>flugí.</i>
<i>Flyta</i>	<i>flöt</i>	<i>flúti.</i>
<i>Fnysa</i>	<i>fnös</i>	<i>fnýsi.</i>
<i>Frysa</i>	<i>frös</i>	<i>frúsi.</i>

<i>Gjuta</i>	<i>gjöt</i>	<i>gjuti.</i>
<i>Klyra</i>	<i>klöo</i>	<i>kluvi.</i>
<i>Knyta</i>	<i>knöt</i>	<i>knuti.</i>
<i>Krypa</i>	<i>kröp</i>	<i>krupi.</i>
<i>Ljuda</i>	<i>ljöd</i>	<i>ljuði.</i>
<i>Ljuga</i>	<i>ljög (lög)</i>	<i>ljugi.</i>
<i>Löpa</i>	<i>lopp</i>	<i>lupi.</i>
<i>Njuta</i>	<i>njöt (nöt)</i>	<i>njuti.</i>
<i>Nupa (nypa)</i>	<i>nöp</i>	<i>nupi.</i>
<i>Nysa</i>	<i>nös</i>	<i>nysi.</i>
<i>Ryka</i>	<i>rök</i>	<i>ruki.</i>
<i>Rykka</i>	<i>rökk (rykkte)</i>	<i>rykki (rykkt).</i>
<i>Ryta</i>	<i>röt</i>	<i>ryti.</i>
<i>Sjud (sjuda)</i>	<i>sjöd</i>	<i>sjuði.</i>
<i>Skjuta</i>	<i>skjöt</i>	<i>skjuti.</i>
<i>Skryta</i>	<i>skröt</i>	<i>skryti o. skruti.</i>
<i>Sluka</i>	<i>slök (sluka')</i>	— (<i>slukä</i>).
<i>Sluta</i>	<i>slöt (sluta')</i>	— (<i>slutä</i>).
<i>Smyga</i>	<i>smög</i>	<i>smugi o. smygi.</i>
<i>Snyta</i>	<i>snöt</i>	<i>snuti o. snyti.</i>
<i>Stryka</i>	<i>strök</i>	<i>struki o. stryki.</i>
<i>Stupa</i>	<i>stöp (stupa')</i>	— (<i>stupä</i>).
<i>Suga</i>	<i>sög</i>	<i>sugi.</i>
<i>Supa</i>	<i>söp</i>	<i>supi.</i>
<i>Tjuta</i>	<i>tjöt</i>	<i>tjuti.</i>
<i>Tryta</i>	<i>tröt</i>	<i>truti o. tryti.</i>

För att närmare belysa de nu framlagda uttals- och ordböjnings-egenheterna i nerkiskan, skola vi till slut meddela ett par språkprof. Då vi hysa den öfvertygelsen, att det skulle lända den jämförande språkforskningen till afgjord vinst, om det svenska språkstudiets idkare ville förena sig om någon viss saga, något folkäfventyr, eller kortare teckning ur folkklivet, att begagnas till underlag vid deras återgifvande af olika munarters lynne och egenheter, ha vi till språkprof valt "*Sagan om Askapoten*", derföre att en förträfflig bearbetning af denna allmänt kända folksaga förut finnes i Öster-Nerikes munart, utgifven af G. Djurklou, dels ock derföre, att samma saga blifvit lagd till

grund vid framställningen utaf ett par af Dalarnes mest egen-
domliga folk-dialekter.

E saga um Áskapoten.

(I Öster-Nerikes munart.)

Dä wa en gång en bönðe, som många ä fälle dä, å¹⁾ han hade tre sön-
jer²⁾, å den minsta kallte di för *Áskapoten*, för han sätt i spisen i áskå för
jämnån. Inte wärsh³⁾ långt frå bönðs gål låg ett stórt slott, å där bódde dä
e fru, så rar å så fin, så aldri' i wala ha en skulla⁴⁾ sitt hennas make. En
dag sað' bönð' át di båga storste pojkar: «Ja tykker ni kunde gé ér té å fria
té frua på slottä, å ja tykker ja trór, dä allt skulle kunnä lökkas för ér»; å poj-
kar tyckte så mäð di, å så vart dä sajd⁵⁾, att di skulle stað å frésta si lökka.
Men weð di så skulle te å gå, så ville áskapoten mä' han og, å dä wa'nte wärðt
di slapp'n inte, uta' han fikk följa mäð å bära matsäckkaposen. När di nu gått
en béte, så hittað' áskapoten e skata på vägen.

— «Hvað ska du mä'n där å göra?» — sað' pojkar — «kast bort'å!»

— «Åh, nä men!»⁶⁾ — sað' áskapoten — «hó kan fälle bli bra te någä».

Å så gick di igen. När dä leð um e stund, så hittað' áskapoten ett horn.

— «Hvað ska du mä'a där å göra?» — sað' pojkar — «kast bort'ä!»

— «Åh, nä men!» — sað' áskapoten — «dä kan fälle bli bra te någä».

Å så gick di igen. När dä leð um e stund, så hittað' áskapoten en hánk⁷⁾.

— «Hvað ska du mä'n där å göra?» — sað' pojkar — «kast bort'en!»

— «Åh, nä men!» — sað' áskapoten — «han kan fälle bli bra te någä».

Å så gick di igen. När dä leð um e stund, så hittað' áskapoten en kil.

— «Hvað ska du mä'n där å göra?» — sað' pojkar — «kast bort'en!»

— «Åh, nä men!» — sað' áskapoten — «han kan fälle bli bra te någä».

Å så gick di igen. När dä leð um e stund, så hittað' áskapoten ett lok⁸⁾.

— «Hvað ska du mä'a där å göra?» — sað' pojkar — «kast bort'ä!»

— «Åh, nä men!» — sað' áskapoten — «dä kan fälle bli bra te någä».

Å så gick di igen. När di nu kom fram te slottä, så skulle äldsta poj-
ken in försht å frésta si lökka.

När han kom in te frua, sað' han:

— «Ni har fali⁹⁾ varmt nästa¹⁰⁾ er!»

— «Varmare i min bakugn!» — sað' frua. —

Å så fikk han gå. Så kom millapojken¹¹⁾ in han, å då sað' han som den äre:

¹⁾ *Å* conj. och. ²⁾ *Sönjer* pl. af *son*; dock förekommer äfven pl. *söner*. ³⁾ *Inte wärsh*,
inte så serdeles. ⁴⁾ *Skulla* sup. af *ska*, *skulle*, *skulla*, *skola*. ⁵⁾ *Sajd*, sagdt, partic. af *säja*
(säga). ⁶⁾ *Åh, nä men*, åh, nej men. ⁷⁾ *Hånk* (uttal. *hånk*) m. gärdesgårdshank. ⁸⁾ *Lok* n. lock.
⁹⁾ *Fali* adv. fasligt, förskräckligt. ¹⁰⁾ *Nästa* præp hos (endast om personer). ¹¹⁾ *Millapojke*
m. den mellersta i ålder af tre bröder.

— «Ni har fali varmt nästa er!»
 — «Varmare i min bakugn!» — sað' frua. —

Å så fikk han gå. Nu kom áskapoten in, å når han fikk si frua, sað' han og:

— «Ni har fali varmt nästa er!»
 — «Varmare i min bakugn!» — sað' frua.
 — «Dä va bra dä» — sað' áskapoten — «då kan ja få steka mi *skata*».
 — «Å dä går fälle an» — sað' frua, å så satte áskapoten in skatå i ungen, å där stóg hó å pottrað' å fräste.
 — «Flotå rinner» — sað' frua.
 — «Hörn te ta't i» — sað' áskapoten.
 — «Hörnå sprekker sönðer» — sað' frua.
 — «Hánk te sätta um'ä» — sað' áskapoten.
 — «Hánken ä för stórer» — sað' frua.
 — «Kil te kila'n mäð» — sað' áskapoten.
 — «Flotå rinner öfver» — sað' frua.
 — «Lok te lägga öfver» — sað' áskapoten.

Nu såg frua átt áskapoten wa den rätte, för han vart alðri råðlösr; å så fikk han frua å slottå å gulð å silfver förutan all ände.

Áskapoten.

(På Qvistbro bergslagsmål ¹⁾).

Dä wa ain gång ain bónðe, som många ä fälle dä, som hadde trai sönjer. Dai båga storstå potjár ²⁾ gekk'le ³⁾ någe an, main dain minste wa ain rikti solkapp, som hölls i spissen för jämnå, å bara pétað' å potað' i áska, å daimaiså ⁴⁾ kallte dai'n fyr ⁵⁾ áskapoten. Inte så óvuli långt frá bónðs gål wa ait stórt slott, som glimrað' ända ⁶⁾ som sóla utå barsta gull å sölfver, å alðri skull'n fälle ha sitt maken tai tokka rar fru som hó, som bódde på slottå. Ain dag sað' bónð tai potjár, átt dai kundø væl ta å fria tai frua, å dä wa^l inte potjár emót um förstås, å så wart dä sajd, att dai skulle freksta si' lökka. Waid ⁷⁾ dai skulle tai å gå, kom áskapoten å ville mai' han og. — Hvað dä likkt, tökkte dai äre potjár, átt ain tokken lórttholk ⁸⁾ skulle få gå mai' å fria tai frua. Main hur áskapoten sargað' å kiltað' ⁹⁾, så vart dai inte å mai'n, annå ¹⁰⁾ dai fikk lof å

¹⁾ Hvad som egentligen utmärker *Qvistbro* bergslags bygdemål, serdeles i den del af socknen, som kallas Gammelhyttelaget, ifrån nerkiskan, så väl i de andra bergslagsorterna som på slättbygden, är, att det korta *e* och *i*, när detta i hvardagsspråket uttalas som *e*, diftongeras till *ai*, hvilket här betecknar dessa vokalljud. ²⁾ *Potje* m. pojke pl. *potjar* best. f. *potjár*. ³⁾ *Gekk'le*, gick fälle, gick väl. ⁴⁾ *Dai mai så*, dermed så, derföre. ⁵⁾ *Fyr* conj. för. ⁶⁾ *Ända* adv. alldeles, precist. ⁷⁾ *Waid*, vid. ⁸⁾ *Lórttholk* m. osnygg, orenlig menniska. ⁹⁾ *Sarga* och *kilta*, ifrigt påyrka, upphörligt begära. ¹⁰⁾ *Annå* conj. utan.

ta'n mai' å bära matsäckkaposen. När dai hadde gått ain béte, hittað' åskapoten ai skata på väijen.

— «Hvað ska du mai'n där tai?» — sað' potjår — «sutt' ¹¹⁾ sin kós-a!»
— «Hunnår häller» ¹²⁾ — sað' åskapoten — hó kan allt bli bra tai någä».

Å så gaikk dai. När dai hadde gått ain béte igän, så hittað' åskapoten aitt hörn.

— «Hvað ska du mai' dä där tai?» — sað' potjår — «sutt' sin kós-ä!»
— «Hunnår häller» — sað' åskapoten — «dä kan allt bli bra tai någä».

Å så gikk dai. När dai hadde gått ain béte igän, så hittað' åskapoten ain hånk.

— «Hvað ska du mai'n där tai?» — sað' potjår — «sutt' sin kós'n!»
— «Hunnår häller» — sað' åskapoten — «hån kan allt bli bra tai någä».

Å så gikk dai. När dai hadde gått ain béte igän, så hittað' åskapoten ain kil.

— «Hvað ska du mai'n där tai?» — sað' potjår — «sutt' sin kós'n!»
— «Hunnår häller» — sað' åskapoten — «hån kan allt bli bra tai någä».

Å så gikk dai. När dai hadde gått ain béte igän, så hittað' åskapoten aitt gammält lok.

— «Hvað ska du mai' dä där tai?» — sað' potjår — «sutt' sin kós-ä!»
— «Hunnår häller» — sað' åskapoten — «dä kan allt bli bra tai någä».

Å så kom dai fram tai slottä. Då skulle älsta potjen in han å fria, main når han fikk si frua hur fin å rar hó satt där, så vart han ända hufv-yr ¹³⁾, å wa'nte goð för å säja annä ain:

— «Fali hvað ni har varmt nästa air!»

— «Warmare i min bakugn!» — sað' frua.

Å så fikk han gå. Då kom millapotjen han, å når han fikk si frua, wa'nte han styfvere ¹⁴⁾ än dain åre.

— «Fali hvað ni har varmt nästa air!»

— «Warmare i min bakugn!» — sað' frua.

Å så fikk han gå. Må tró nu skroppað' ¹⁵⁾ allt potjår lagum, å når åskapotten mai' ville gå in, töckte potjår, du när'le fréksta; å så gikk han in, å når han fikk si frua, sað' han som dai åra:

— «Fali hvað ni har varmt nästa air!»

— «Warmare i min bakugn!» — sað' frua.

— «Dä wa bra dä» — sað' åskapoten — «då kan ja få steka mi *skata*».

— «Flotä rinner» — sað' frua.

— «Hörn tai ta'ait i» — sað' åskapoten.

¹¹⁾ Sutta v. a. 1. kasta. ¹²⁾ Hunnår-häller, åh nej, nej bevars! ¹³⁾ Hufv-yr adj. förvirrad, förbryllad. ¹⁴⁾ Styfvere, comp. af styfr, adj. manhaftig, duktig. ¹⁵⁾ Skroppa v. n. 1. skryta, vara storordig.

- «Hörnä sprikker» — sað, frua.
- «*Hánk* tai sätta um'ä» — sað' áskapoten.
- «Hánken ä för stórer» — sað' frua.
- «*Kil* tai kil'ain mai'» — sað' áskapoten.
- «Flotä rinner öfver» — sað' frua.
- «*Lok* tai lägga öfver» — sað' áskapoten.

Å för han wa så kvekktränktr¹⁶⁾, så fikk han frua å slottä, å gull å sölfver förutan all ändö.

¹⁶⁾ *Kvekktränkter* adj. qvick, fyndig.

MUSIKBILAGA.

N:o 1. Folkvisa.

Nu är jag som ett vil-se får, som stän-digt en - sam

The first system of music features a vocal line in treble clef and piano accompaniment in grand staff (treble and bass clefs). The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 6/8. The vocal line begins with a quarter note on 'Nu', followed by eighth notes for 'är jag som ett vil-se får, som stän-digt en - sam'. The piano accompaniment consists of chords in the right hand and a simple bass line in the left hand.

går; Nu har jag hvar-ken far el-ler mor, som trö - star

The second system continues the melody. The vocal line has a dotted quarter note for 'går;', followed by eighth notes for 'Nu har jag hvar-ken far el-ler mor, som trö - star'. The piano accompaniment continues with similar chordal patterns.

mig på den - na jord, som sä - ger mig ett ord.

The third system concludes the piece. The vocal line has a dotted quarter note for 'mig på den - na jord, som sä - ger mig ett ord.' The piano accompaniment ends with a final chord in the right hand and a single note in the left hand.

N:o 2. Folkvisa.

Ack kä - ra du, jag är ju bun - den, Kan ej sjelf - ver

los - sa mig! Ack Herren Gud gifve, jag lef - va kun - de, tills den

dagen, då jag finge dig! Ja, Herren Gud gifve jag lef - va

kun - de, tills den dagen, då jag finge dig!

N:o 3. Folkvisa.

Allt ifrån barndomsdagar var du min hjertans kär, och när som barn vi lekte med

This system consists of a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is in a treble clef with a key signature of three flats (B-flat, E-flat, A-flat) and a common time signature. The piano accompaniment is in a grand staff (treble and bass clefs). The music features a melody with eighth and quarter notes, and the accompaniment uses chords and single notes.

krans och gyllne krona och klädd i festlig skrud, var du min lilla brud. Jag

This system continues the musical score with a vocal line and piano accompaniment. The vocal line includes a fermata over the final note of the phrase. The piano accompaniment provides harmonic support with chords and moving lines.

kände mig så lyckelig vid tanken att få äga dig, en gång på denna jord.

This system concludes the piece with a vocal line and piano accompaniment. The vocal line ends with a fermata. The piano accompaniment features a final cadence with sustained chords.

N:o 4. Folkvisa.

Långsamt.

Flickan hon gick sig ut en aftonstund, Hennes tå - rar fal - la

strida, Hon gångar sig ensam bort till rosenlund, Hennes klagan

hö - res så vi - da: Död är min fader, döder är min mor,

In - te har jag syster, in - te har jag bror. Sorgen dock tror jag

bu - re jag nog Med en fästman vid min si - da.

N:o 5. Polska.

Gubben han sig åt barr-sko-gen gick att skä-ra de káp-par
Gumman hon in i kam-ma-ren gick och sad': du ska sjelf dem

hvi - ta. När han kom hem, då var det i gång, Bänkar och bord i
sli - ta.

vil - da - ste språng. Hurra för mej! det sä - ger jag dej! den dagen han glömmes

al - drig.

N:o 6. Bröllops-Marsch.

First system of musical notation. The treble clef staff begins with a dynamic marking of *f*. The bass clef staff provides a harmonic accompaniment with chords and single notes.

Second system of musical notation. The treble clef staff features a dynamic marking of *p* and a *cresc.* marking. The bass clef staff continues the accompaniment.

Third system of musical notation. The treble clef staff includes dynamic markings of *f* and *ff*. The bass clef staff continues the accompaniment.

Fourth system of musical notation. The treble clef staff features a dynamic marking of *p*. The bass clef staff continues the accompaniment.

Fifth system of musical notation. The treble clef staff continues the melody. The bass clef staff continues the accompaniment.

f

N:o 7. Polska från Kumla.

p

Jag skall väf-va mig en randig kjortel, en randig kjortel, en

randig kjo - tel. Sen komma fri - a - re från al - la or - ter, från

al - la or - ter, ja hit till mig. La la la la - - -

First system of musical notation, featuring a treble staff with a melodic line and a bass staff with a piano accompaniment. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 4/4.

Second system of musical notation, including a vocal line with lyrics and a piano accompaniment. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 4/4. The lyrics are: *Komma fri - a - re från al - la orter, från al - la orter, ja hit till mig.*

No 8. Hambopolska från Kumla.

First system of musical notation for 'Hambopolska från Kumla', featuring a treble staff with a melodic line and a bass staff with a piano accompaniment. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/4. The piece begins with a piano (*p*) dynamic.

Second system of musical notation for 'Hambopolska från Kumla', featuring a treble staff with a melodic line and a bass staff with a piano accompaniment. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/4.

Third system of musical notation for 'Hambopolska från Kumla', featuring a treble staff with a melodic line and a bass staff with a piano accompaniment. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/4. The piece concludes with a forte (*f*) dynamic.

No 9. Hambopolska.

N:o 10. Hambopolska.

First system of musical notation. The piece is in G major (one sharp) and 3/4 time. The right hand (treble clef) begins with a piano (*p*) dynamic and features a melodic line with several triplet figures. The left hand (bass clef) provides a harmonic accompaniment with chords and single notes.

Second system of musical notation. The right hand continues the melodic line with triplet figures. The left hand accompaniment remains consistent with the first system.

Third system of musical notation. The right hand begins with a forte (*f*) dynamic and features a melodic line with triplet figures. The left hand accompaniment continues with chords and single notes.

Fourth system of musical notation. The right hand continues the melodic line with triplet figures. The left hand accompaniment concludes the piece with a final chord and a fermata.

REGISTER.

- Albrekt Peccatel**, sid. 178.
Altarduk i Ödeby med inskrifter och vapen, 157.
Altarkärl, 158.
Altarläge, 196
Altarskåp, deras inredning, 153.
 — i Kumla, 154.
 — i Ekeby, 155.
 — i Ödeby, 157.
 — i St. Mellösa, 157.
 — i Ringkarleby, 156.
Antoniter-kloster, se Romanaboda.
Askgräva, 193.
Attersta å, 2.
- Barndop**, 195.
Bautastenar, 28.
 — i grupp, 31.
Begrafning, 203.
Begåfning, 198.
Bengt Stensson (Natt och Dag), 176.
Benkista grufvor i Viby s:n, minnen från
 Danska fejden, 1520, 184.
Bernhard den Långe, klosterröfware, 103.
Besvärjelser, 227.
Birger Brosa, 97.
Bogesund, slaget vid, 183.
Boude, Magdalena, vapen, 157.
Bondgårdarnes, de äldre, inredning, 193.
Bondupproret 1653, 189. — deltagare afrät-
 tade, 190.
Boningshusen i äldre tider, 191.
Borgaberget i Askersunds landsförs., 41
Borgarsjöskansar i Qvistbro s:n, 41.
Borglemningar, 39. — med dubbla ring-
 murar, 44.
Bortbytingen, 238.
Boshälla skans i Viby s:n, 41.
Botemedel för sjukdomar, 226
Botlåsen i Hackvad s:n, 230.
Bronsaker, se Fornsaker från Bronsåldern.
- Bruddrägt**, 199.
Brudstugugång, 198.
Brännålderns grafvar, 20.
Bröllopp, 197.
Byggnadssätt i äldre tider, 191.
Böner, 227.
Bönmålskar, 197.
- Carl Suneson**, jarl, 60.
Christina Pedersdotter, abbedissa i Riseberga,
 111.
Cistercienser-orden, 96.
Conrad Rogge, biskop i Strengnäs, 147, 231.
- Danska fejden 1520**, 182.
Den bergtagna, 242.
Djurens märken, 217.
Djurnamn, Nerkiska, 244
Domareringar, 33.
 — vid Norrby i Hardemo s:n, 36, 37.
 — i Askers härad, 39
 — i Grimstens härad, 38.
 — i Glanshammars härad, 39.
 — i Hardemo härad, 39.
 — i Knista härad, 39.
 — i Kumla härad, 37.
 — i Sköllersta härad, 39.
 — i Örebro härad, 39.
- Domsagor**, äldsta i Nerike, 11.
Dopf, 170.
Dopfuntar, 149.
 — i Askersunds landsförs., 151.
 — i Edsberg, 150.
 — i Ekeby, 151.
 — i Glanshammar, 152.
 — i Hardemo, 151.
 — i Ringkarleby med runinskrift, 152.
 — i Tångeråsa, 150.
- Dopnamn** i äldre tider, 167.
Droste (Drottsäte), 192.

Ede skans i Askersunds landsförs., 41.
 Edsbergs kyrka, sägen om, 231.
 Edsbergs s:n under Riseberga kloster, 101.
 Eijarsund, nu Örebro, 8.
 Ekeby mosse, 2.
 Elden, 214.
 Elisif, nunna i Riseberga, 103.
 Elisif-visan, 104.
 Engelbrekt Engelbretsson, 176.
 Engelbretksholmen, 179.
 Eremitkapellet på Kägglan, 134.
 Erengissle Nilsson (Natt och Dag), slottslofven på Örebro hus, 180.
 Erik Knutssons gåfvobref till Riseberga, 98.
 Erik Puke, marsk, 104, 110.
 Esbern Boose, pastor i Örebro, 179.

Folket, 191.

Folkmusik, 248.
 Folkspråket, 269.
 Folksånger, 248.
 Folksägner, 229.
 Folkvisor, yngre, 264.
 Forngrafvar, två bestämdt skilda slag i Nerike, 16.
 — i de serskilda socknarna, 32.
 Fornsaker, funna i Nerikes jord, 61.
 — från Stenåldern, 62 ff.
 — från Bronsåldern, 67.
 — från Jernåldern, 68.
 — från Medeltiden, 69.

Frieri, 167.

Förebud och märken, 223.

Förlåt, 167.

Försigtighetsmått med husdjuren, 220. — andra att iakttaga, 221.

Gasten vid Nasta, i Ringkarleby, 243.

Gångångaren, 241.

Germund, Bengt Stenssons löftesman, 177.

Gilsåsaborg i Tysslinge s:n, 41.

Glanshammars kyrkomur, runsten, 83.

— kyrkogårdsmur, runsten, 84.

Glåtrastenen i Svennevad s:n, 30, 32.

Graffält med vexlande grafformer, 21.

Grafstenar från medeltiden, 171.

Grimstenen i Viby s:n, 229.

Gudmar Månsson till Käggleholm, 175.

Guldfynd, 74 ff.

Guld kitteln vid Högby i Götlunda, 236.

Guldvagnen i Vabacken i Götlunda, 236.

Gumsehufvud, Gustaf Carlsson, vapen, 157.

Gustaf Is bref ang. Antonierna på Tiveden, 126.

Götarna bosatta i Nerike, 4.

Häborsröse, 23.

Hackaretid, 53.

Hackhemmen, saga om, 48.

Hackvad s:n under Riseberga kloster, 101.

Handqvarn från hackaretiden, 54.

Hängkläd, 192.

Hans Klemensson, prior i Romanaboda, 125.

Hardemo kyrka, sägen om, 234.

Hasta borg i Götlunda, 40.

Helena Gissladotter, abbedissa i Riseberga, 111.

Helgonskåp, 171.

Hjelmaren, 1.

Hjelmformiga stenar, 77.

Hjul (Vogn), gammal slägt från Nerike, 56.

Hummelsta runsten i St. Mellösa, 98.

Hvandasstuga (hvardagsstugan), 191.

Hvardagsdräkt, 207.

Hvardagslif, 208.

Hällkistgrafvar, 16.

— i Kumla, 18.

— i Hardemo, Vintrosa, Hidinge och Glanshammar, 20.

Häradsindelning, Nerikes äldsta, 11.

Härfvestagrafven, 17.

Innocentius III, äldsta påfvebrevet rörande Riseberga, 102.

Innstuga, 191.

Ivar Sigtryggsson, mäktig man i Sverige, 60.

Jakob Jönsson, prior i Romanaboda, 125.

Jernsaker, se fornsaker från jernåldern.

Johan Andersson, Engelbrets löftesman, 177.

Julens firande, 204. — skrock under julen, 210.

Jutahällen i Norrbyås s:n, 239.

Jätteberget med borglemning i Halsbergs s:n, 41, 45.

Jättekast vid Ulfgryt i Täby, 232.

Kalk och patén från medeltiden, i Gellersta, 159.

— — i Täby, 159, 162, 163.

Kanteboda borg i Tysslinge s:n, 41.

Kapellet, gammal kyrka i Kräklinge, 133.

Karmeliter-orden, 129.

Kettil, Engelbrekts löftesman, 177.
 Kihlsbergen, 1, 3, 41.
 Kihls gamla kyrka, 138.
 Klippan, klostergods under Romanaboda, 125.
 Klockhammars borg i Kihls s:n, 41.
 Klunkhytte-skans i Hidinge s:n, 41.
 Klädedrägten i äldre tider, 194.
 Korstecken såsom skyddsmedel, 219.
 Kristi Lekamens-fest, 105.
 Kräklingeån, 2.
 Kullkyrkan i Mosås, 133.
 Kumla gamla kyrka, 135.
 Kumla runsten, Hofsta s:n, 95.
 Kungshögarna vid Konsta, Sköllersta s:n, 23.
 Kunigunda, abbedissa i Riseberga, 111.
 Kyrkdörrar från medeltiden, 142, 143.
 Kyrkfönster med glasmålningar, 144, 145.
 Kyrkklockor från medeltiden, 146 ff.
 Kägglakropp, 26.
 Kägglan, 1, 3, 6, 134.
 Kägglans vattenområde, 2.
 Käggleholm, 175.
 Käggleholms borg i Ödeby s:n, 41.
Lefnadssättet i äldre tider, 195.
 Lejonhufvud, Erik Abrahamsson, 184.
 Letelfven, Nerikes gräns mot Vermland, 3.
 Lillkyrka kyrka, sägen om, 241.
 Lungar, fordom en socken i Nerike, 6.
 Lungers runsten i Götlanda, 81.
Mædallösa häradh, 7.
 Margaretha, abbedissa i Riseberga, 111.
 Margaretha, dotter till prosten Johannes Laurentii i Kumla, 187.
 Mellösa kyrkogårdsmur, runsten, 86.
 Midsommarafton, 206. — skrock, 213
 Minnen från medeltiden, 79.
 Minnen, några, af de äldsta kyrkorna, 132.
 Monstranser, 163.
 Mordet vid Göksholm, 176.
 Mosjön, 2.
 Murberget, med borglemning, i Hammar s:n, 41.
 Måns Bengtsson (Natt och Dag), Engelbrekts mördare, 178;
 Märta Ydsdotter, abbedissa i Riseberga, 111.
 Mörby-skans i Askers s:n, 42.
Nasta runsten i Ringkarleby s:n, 85.

Necken, 216.
 Nerike, naturbeskaffenhet 1. — gränser, 3. — lagdt under Strengnäs stift, 12. — äldsta häradsindelning, 11. — namn, 14.
 Nils, biskop i Linköping, författare till Elisifvisan, 103.
 Nils Sigtryggsson i st. f. Sigrithasun, 55.
 Niepertz, Katrina, vapen, 157.
 Nora skogh, 3.
 Nystuga, 192.

Offerkällor, 207.

Olof den Helige, 54, 138, 234.
 Opbogaström, 3.

Patén från medeltiden i Hofsta, 161.

— — i Kumla, 161.

Philip Thyrnersson, första kända Lagman i Nerike, 11.

— gåfvobref till Riseberga, 99

Præstigiæ Kumlenses, 186.

Påskan, 206. — skrock under, 212.

Qvissmaren, östra och vestra, 2.

Qvarlevor af medeltidens kyrkliga konst, 141.

Ragnfrid, abbedissa i Riseberga, 111.

Ramundeboda, gammalt landamäre mot Götaland, 121. — bekant från konungarnas eriksgata, 122. — konung Valdemars uppehålls-ort under slaget vid Hofva, 122. — Antonterkloster, 124.

Reglor för jägare, 224.

Riddaren och bergtrollet, folksägen, 243.

Riddarevisor, 249.

Rise, jätte, 232.

Riseberga kloster, 96. — gåfvor till, 98. — intrader, 101. — annekterade socknar, 101. — klosterrof, 110. — abbedissor, 111. — klostergods, 112 ff. — ruiner, 114.

Romanaboda, klostrets namn vid Ramundeboda, 124. — priorer, 125. — ruiner, 127.

Romanser, se riddarevisor.

Ruggabron i Edsbergs s:n, 231.

Runstenar, 79.

Rökelsekar, 167.

Segerhöjden, stor ättehög i St. Mellösa, 23.

Siggekulle, ansenlig ättehög i St. Mellösa, 23.

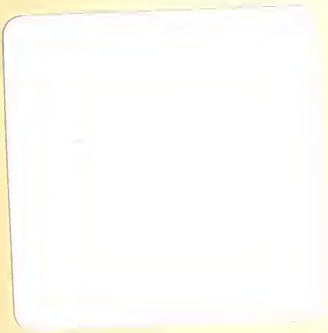
- Signildskälla vid Segersjö i Lennäs s:n, 25.
 Sigtrygg, Olof den Heliges värd i Nerike, 54.
 Sigtryggsberg i Hardemo s:n, 57.
 Skallerudsdal, med borglemning, i Halsbergs
 s:n, 41, 43.
 Skansbacken i Bodarne s:n, minne från Danska
 fejden 1520, 184.
 Skarbysjön, 2.
 Skatt i Konstabäcken, i Sköllersta s:n, 237.
 Skeppssättning, 27.
 Skrock och signerier, 210.
 Skämtevisor, äldre, 260.
 Sköfve, 193.
 Slåttern, folkfest, 208.
 Socknarnas namn och antal i äldsta tider, 13.
 Sone Pedersson, Bengt Stenssons löftesman, 177.
 Sotterns floddal, 2.
 Spotta, såsom skyddsmedel, 220.
 Stenkummel, 23.
 Stenpelare på Edsbergs kyrkogård, 174.
 Stensakers, se fornsaker från stenåldern.
 Stensättingars olika form, 26.
 Sten Sture d. ä., 183. — vapen. 157.
 St: Olof, se Olof den Helige.
 Stål, såsom skyddsmedel, 219.
 Sune Ivarsson, svensk höfding, 60.
 Svartån, 1. — dalgång, 2.
 Svea och Göta vallar, 9.
 Svealand och Götaland, 3.
 Svear och Götar, 4.
 Svearnas utbredning öfver Svealand, 5, 6.
 — inflyttning och utbredning i Nerike, 6.
 Svenders sten i Sveunevad s:n, 32.
 Sveriges indelning, enligt Rudbeck, 9.
 Sverige, nordanskogs och sunnanskogs, 4.
 Sängapall, 192.
 Tarstaborg i Sköllersta s:n, 41.
 Teen, sjö i V. Nerike, 1.
 Telgeån, 2. — dalgång, 2.
 Thorsdagen, bemärkelse vid, 214.
 Thorshögen i Hardemo s:n, 22.
 Tidsbilder, historiska, 175.
 Tisarens floddal, 2.
 Tiveden, 1, 120.
 Toften, sjö i V. Nerike, 1.
 Tott, Brita, 179.
 — Ingeborg, vapen, 157.
 — Ivar Axelsson, vapen, 157.
 — Lars Axelsson, vapen, 157.
 Tylöskogen, 1, 3, 41.
 Tylöskogens vattenområde, 2.
 Tysslingesjön, 1.
 Trefaldighetsafton, 206.
 Täby sakristiemur, runsten, 91.
 Täbyån, 2.
 Ullaviklint, borglemning i Kihl s:n, 41, 43.
 Urvalla runsten i Götlanda s:n, 79.
 Valborgmessafton, 206.
 Vanernas guddomligheter, fortlevande i bya-
 namn, 9.
 Vesta runsten i Kumla s:n, 90.
 Vestgötalagen i äldsta tider omfattade äfven
 Nerike, 10.
 Vettern, 1.
 Växtnamn, nerkiska, 244.
 Viaån, 2.
 Viatica, 163.
 Viby kyrka, runsten, 94.
 Vibysjön, 2.
 Vilhelm af Sabina, 103.
 Välters graf i Hammar s:n, 235.
 Varingen, sjö i n. Nerike, 3.
 Väsby runsten i Kräklinge s:n, 92.
 Ysätters-Kajsa, folksägen, 239.
 Åmelhäll, borglemning i Sköllersta, 41, 45.
 Årliga högtiders firande, 204.
 Åsby runsten i St. Mellösa s:n, 87.
 Åskan, 215.
 Ödeåkrar, 48 ff.
 Öknamn socknarna emellan, 193.
 Ölkannesten i Vintrosa s:n, 31,
 Örebro kloster, 129. — äldre namn, 129 —
 klostergods, 130. — förstörda lemningar
 efter, 130.
 Örebro prosteri, innefattade fordom hela Ne-
 rike, 13.

INNEHÅLL.

	sid.	1.
Inledning	sid.	1.
Minnen från Hednatiden	"	16.
I. Forngrafvar	"	16.
II. Domareringar	"	33.
III. Borglemningar	"	39.
IV. Sagan om Hackhemmen	"	48.
V. Sigtryggsberg	"	54.
VI. Forn saker, funna i Nerikes jord	"	61.
Minnen från Medeltiden	"	79.
VII. Runstenar	"	79.
VIII. Riseberga kloster	"	96.
IX. Ramundeboda	"	120.
X. Örebro kloster	"	129.
XI. Minnen och lemningar efter några af de äldsta kyrkorna	"	132.
XII. Qvarlefvor af medeltidens kyrkliga konst	"	141.
Historiska Tidsbilder	"	175.
XIII. Herr Gudmar till Käggleholm	"	175.
XIV. Mordet vid Göksholm	"	176.
XV. Fru Brita Tott	"	179.
XVI. Minnen af Danska fejden 1520	"	182.
XVII. Præstigiæ Kumlenses	"	186.
XVIII. Bondupproret 1653	"	189.
Folket	"	191.
XIX. Byggnadssätt, klädedrägt, sedvänjor och bruk, i högtidslag och hvardagslif i äldre tider	"	191.
XX. Skrock och signerier	"	210.
XXI. Folksägner	"	229.
XXII. Nerkiska Djur- och Växtnamn	"	244.
XXIII. Folksånger och Folkmusik	"	248.
XXIV. Folkspråket	"	269.
Musikbilaga	"	285.

90-B26494

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00015 4241

